

Múlt és jelen

Szegedi társadalomkutatók Dudaron 1937–2012

Településszociológiai tanulmányok 4.

Sorozatszerkesztő: Rác Attila

MÚLT ÉS JELEN

SZEGEDI TÁRSADALOMKUTATÓK

DUDARON 1937–2012

Szerkesztette:

Lencsés Gyula és Feleky Gábor

BELVEDERE
MERIDIONALE

Szeged
2013

A kutatás és a tanulmánykötet a Nemzeti Tehetség Program támogatásával készült.

A kötet megjelenését támogatta továbbá:

Dél-Alföldi Regionális Társadalomtudományi Kutatási Egyesület

Regio-Data Társadalomkutató és Vidékfejlesztési Tanácsadó Bt.

SZTE Polgáriért Alapítvány

Lektorálta:

Balog Iván

Szabó Éva

Borítóterv:

Majzik Andrea

Kónya Nikolett Ágnes fotójának felhasználásával

DVD-borító:

Feleky Gábor felvétele

DVD-melléklet:

Visszaidézés – Gulyás Gyula dudari jegyzetei 2012

DVD-extra:

Válogatás a 2012-es dudari táborozás résztvevőinek fotóiból

Képszerkesztő:

Horváth László

studiohorvath@gmail.com

Kiadta: Belvedere Meridionale

6725 Szeged, Hattyas sor 10.

szerk@belvedere.meridionale.hu

www.belvedere.meridionale.hu

Felelős kiadó: Dr. Szegfű László

Kiadóvezető: Jancsák Csaba

Műszaki szerkesztő: Szuperák Attila

Nyomta: S-Paw Bt., Üllés

ISBN 978-615-5372-04-9

ISSN 1789-3798

© Szerzők, 2013

© Belvedere Meridionale, 2013

Tisztelettel ajánljuk a 60 éves Lőrinczi János tanár úrnak

TARTALOM

BEVEZETÉS	9
------------------------	---

75 ÉV TÁVLATÁBÓL

SZOKOLSZKY ÁGNES: A „szociokulturális képzelőerő” helye a pszichológiában, a pszichológia helye a falukutatásban.	13
LENCSES GYULA: A terepmunkától a művészi alkotásig – Veress Sándor és Dudar	24

TÁRSADALMI KÖRKÉP

GYENIZSE KRISZTINA: Dudar 2012-ben. A kérdőíves vizsgálat eredményei	43
FELEKY GÁBOR: Egy közösség relatív zártsága.	60
HLAVATI ANDREA: Vallási élet Dudaron.	71
VINCZE ANIKÓ: Digitális bennszülöttek? A dudari felső tagozatos általános iskolások IKT-használatának jellemzői	79
RÁCZ ATTILA: A falu mentális térképe – ahogyan a helybeliek látják.	103
BALOGH PÉTER: Versenyben a fejlesztési forrásokért. Esettanulmány egy Veszprém megyei település példáján	107

TÖRTÉNELEM ÉS IDENTITÁS

KÓNYA NIKOLETT ÁGNES: Dudar: Történelem és építészet	129
BÉKI ORSÓLYA – LEGEZA BORBÁLA: A történelem sodrában. Mikrotörténetek dudari emberekről	154
ALE ÉVA – LENCSES GYULA: A hazatérés után. A Málénkij robot a hozzátartozók emlékeiben	171
LEGEZA BORBÁLA: A falu és a falubeliek élete a bánya működése idején.	182
SZABÓ ÉVA – VIRÁG KRISZTINA: „Dudari vagyok, de mégsem” – A társas identitás elemeinek megjelenése és szerkezete az interjúkban.	195
DUDOK RÉKA – BALOGH TÜNDE: „Mindenki a maga szerencsésének kovácsa?” A proaktív attitűd és a kontroll megjelenése narratívumokban	209
KÉKESI MÁRK: Lokális ének. Azonosulási mintázatok a dudari történetek cselekvési és érzelmi szálaiban	225
JUHÁSZ ÁGNES: „... ők, az örökre többrekészek.” Női életutak alakváltozásai	237

DUDARTÓL DUDARIG

RÁCZ ATTILA: A 2012-es dudari kutatásról	291
GULYÁS GYULA: Az én Dudar(i)jaim	294
A Szeged-Dudar 75. jubileumi falukutató tábor résztvevői.	299

BEVEZETÉS

2012 szeptemberében, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma dudari falukutatójának 75. évfordulóján, a Szegedi Tudományegyetem szociológia és pszichológia szakjainak oktatói és hallgatói kutatótábort szerveztek Dudaron. Célunk volt, hogy a módszerek és közelítésmódok sokféleségének alkalmazásával próbáljuk megismerni ennek a magyarországi társadalomkutatás történetében különleges helyet elfoglaló falunak a jelenét és közelmúltját, különös tekintettel a rendszerváltozás óta eltelt több mint két évtizedre.

Az itt végzett közös munka eredményeiről számol be ez a kötet. A szerkesztők arra törekedtek, hogy az írásokból az olvasó átfogó képet kaphasson a falu életéről, és egyúttal azt is bemutassuk, hogy a szociológia és a pszichológia hozzá tud járulni a „dolgok” megértéséhez, egy közösség életének megismeréséhez.

Szokolszky Ágnes bevezető elméleti tanulmánya a szociológiai és a pszichológiai szemléletmód közelítésének szükségességét hangsúlyozza, kiemelve, hogy ez különösen hasznos lehet egy lokális közösség vizsgálata során. Az 1937-es kutatásnak állít emléket Lencsés Gyula írása azzal, hogy bemutatja a faluban annak idején népdalgyűjtést végző Veress Sándor zeneszerző magyarországi munkásságát és dudari gyűjtőmunkáját.

Az ezt követő csokorban szociológiai írások szólnak Dudar társadalmáról, egyfelől a kérdőíves vizsgálat alapján felrajzolt tabló (Gyenizse Krisztina), másfelől a migrációs viszonylatok (Feleky Gábor), harmadrészt a vallási élet (Hlavati Andrea) felől mutatva be a falu lakosságát. Vincze Anikó tanulmányában arra kíváncsi, hogyan jelennek meg az információs társadalom vívmányai a helyi általános iskolások körében, Rácz Attila pedig az itt lakók térhasználatáról szól a mentális térképezés módszerével. Napjainkban kulcsfontosságú, hogy az egyes települések milyen hatékonyan tudnak hozzájutni a különböző fejlesztési forrásokhoz. Balogh Péter széles elméleti kitekintéssel rendelkező írásából megtudhatjuk, Dudar hogyan áll ezen a téren.

Míg az így felvázolt társadalmi körkép főként a kérdőíves adatgyűjtés eredményeinek kvantitatív elemzésén alapul, addig a kötet második felében található tanulmányok mindenekelőtt a táborozás során készített interjúkból vonnak le következtetéseket elsősorban kvalitatív módszerek alkalmazásával. Kónya Nikolett Ágnes sok fényképpel illusztrált tanulmánya azt mutatja meg, az elmúlt évtizedek változásainak a nyomai hogyan jelennek meg a falu épített környezetében. Béki Orsolya és Legeza Borbála közös írása az itt lakók személyes beszámolóin keresztül érzékelteti a különböző történelmi korszakok eltérő feltételeihez való

alkalmazkodás módozatait. Dudar arról is nevezetes sokak számára, hogy az orosz kényszermunkatáborokról való beszéd éppen ezen falu kapcsán jelent meg először a nyilvánosságban. Ale Éva és Lencsés Gyula írásának tanulsága, hogy a Málénkij robotra elhurcoltak régi históriája még mindig ott él a lelkekben. A bánya működése határozta meg Dudar életét évtizedeken keresztül, ennek a mindennapokra való hatását írja le társadalomtörténeti háttérbe ágyazva Legeza Borbála.

A történeti-szociológiai szempont mellett, azzal egyenrangúan a pszichológiai közelítésmód fontosságát és a speciális interjúelemzési technikák eredményességét szemléltetik az ezt követő tanulmányok. Szabó Éva és Virág Krisztina arról szól, hogy az ott lakók milyen mértékben érzik magukat a falu közösségéhez tartozónak, mekkora szerepet játszik önmeghatározásukban a dudari lét. Dudok Réka és Balogh Tünde azt nézték meg a kvantitatív tartalomelemzés módszerével, hogy az interjúk szövegéből hogyan következtethetünk a beszélők speciális személyiségvonásaira, nevezetesen arra, hogy valaki mit gondol, mennyire szabadon tudja alakítani a saját életét. Kékesi Márk ismét a településhez való viszonyról szólva arra mutat rá, hogy az interjúk során terítékre kerülő témák előfordulási gyakorisága hogyan függ a beszélőtől, és hogy még a beszédmód is különbözhet a pillanatnyi témától függően. Egy-egy jól sikerült mélyinterjú azonban nem csak mint az elemzés nyersanyaga tarthat számot az érdeklődésünkre. Juhász Ágnes két hosszú beszélgetéséből – mindenféle elemző kommentár nélkül – érzékletesen rajzolódik ki két egymástól nagyon különböző életsors és az ezeket befolyásoló társadalmi környezet.

Kötetünk végén találja meg az olvasó a szervezőmunkát végző Rácz Attila beszámolóját a kutatótábor történetéről, az ötlettől a megvalósulásig.

Gulyás Gyula filmrendező a Málénkij robot c. film elkészítése óta immár több mint negyedszázada kíséri figyelemmel a falu életét. Nagy örömünkre szolgált, hogy csatlakozott hozzánk, és amellet, hogy most is használta kameráját, tanácsaival, helyismeretével segítette, katalizálta a munkánkat. Kötetünk lezárásaként maga a rendező mesél dudari kötődéseiről. A táborozásunkról készített összeállítását kiadványunk DVD-melléklete tartalmazza.

A szerkesztők

75 ÉV TÁVLATÁBÓL

Szokolszky Ágnes

A „SZOCIOKULTURÁLIS KÉPZELŐERŐ” HELYE A PSZICHOLÓGIÁBAN, A PSZICHOLÓGIA HELYE A FALUKUTATÁSBAN

1937-ben Tomori Viola, a szegedi Lélektani Intézet tanársegédje, Várkonyi Hildebrand Dezső doktori tanítványa, majd munkatársa nemzetközi kutatókból álló faluszociológiai kutatást szervezett egy eldugott bakonyi faluban, Dudar községben. A falukutatásra egy angol társadalomtudományi intézet (Le Play House) felkérésére került sor. A felkérés illeszkedett egy szélesebb kutatási tervbe, amely a kultúrák átalakulását tanulmányozta nemzetközi összehasonlításban. A tíz napos adatgyűjtés során az angol, német és magyar résztvevők interjúkat készítettek, megfigyeléseket és antropometriai méréseket végeztek a faluban. Ismereteink szerint csak Tomori Viola rendelkezett pszichológiai doktorátussal a résztvevők közül, a pszichológiai motiváció azonban jelentős szál volt a vállalkozásban (Lengyel és Simon 1986).

Miféle pszichológia volt az, amit Tomori képviselt? Erre vonatkozóan egy másik faluban (Hollókőn) végzett kutatásának publikációjából kaphatunk ízelítőt (a dudari kutatás anyaga sajnálatosan nem került publikálásra): „Számsorokba rótt adatokkal ezt a külön világot sohasem közelíthetem meg. S a gazdasági, kulturális és néprajzi tényezők összhatásának játéka is csak akkor válik világossá, ha ismerjük azt, ami valamennyiüket meghatározza: a falu lelkét” (Tomori 1992:103). A „faluk lelke” Tomori értelmezésében részben az általános emberi jellemzőkből ered, másrészt „a közös múlt és a miliő hatásaiból, amelyek a falu minden lakóját érik” (Tomori 1992:103). A falukutatás magától értetődő természetességgel fonódott egybe a szegedi értelmiségi fiatalok agrárszocialista jellegű megmozdulásaival, a népi kultúra iránti érdeklődésükkel, és a magyar lélektan formálódásának folyamatával (Szokolszky 2009).

A Tomori tollából született leíró elemzések egyfajta kvalitatív pszicho-szociográfiát jelenítenek meg. Saját korában ez a műfaj és fogalmi rendszer nem csengett idegenül. Tomoriék vállalkozása modern volt és egyszerre gyökerezett a magyar hagyományokban és a nemzetközi trendekben. Ma azonban, 75 év távlatából, amikor az agyi képalkotó eljárásokat alkalmazó szociális idegtudomány áttörései tartják izgalomban a pszichológiát, és ezen belül is a szociálpszichológia kutatóit,

a vállalkozás egykori korszerűsége és jelentősége nehezen átélhető. Úgy érezzük, szakadék választ el bennünket a Dudari „lélektani falukutatás” szemléleti, fogalmi és módszertani kereteitől. Gondolhatjuk azt, hogy a tudomány fejlődése tükröződik ebben. Felvethető azonban, hogy egészében avított és pusztán történeti érdekességgel bír-e az a felfogás, amelyet Tomori Viola, és korának más néplélektan kutatói képviseltek? Tomoriék vállalkozása a ma számára is elgondolkodtató. Érdemes megvizsgálni a kollektív jelenségek vizsgálatának helyzetét a mai pszichológiában, és azt, hogy milyen okai és következményei vannak annak, hogy miközben a pszichológia egyre erősebbé fűzi kötelékét a biológiai tudományokkal, jelentősen leépítette kapcsolatát egykori fontos szövetségeseivel, a szociológiával.

A dudari falukutatást kiindulópontként használok e tágabb kérdéskör megvizsgálására. A pszichológia és a szociológia egymástól való eltávolodásának folyamatát bemutatva amellet érvelek, hogy a szociológiai, szociokulturális nézőpontok nélkülözhetetlenek a pszichológia számára. Felvázolok egy olyan metaelméleti keretet, amely a magyarázatok többszintű egymásba ágyazottságát axiomatikusnak tekinti, és kitérek arra, hogy a szociokulturális és biológiai megközelítések hogyan illeszthetők ebbe a keretbe. Végül arra válaszolok, hogy miért jelent ma inspirációt Tomori Violának egykori vállalkozása, miért volt érdemes a szegedi pszichológusoknak és szociológusoknak 2012 szeptemberében, az eredeti falukutatás 75. évfordulóján együtt visszatérniük Dudarra.

AZ INDIVIDUÁLIS ÉS A KOLLEKTÍV PROBLÉMÁJA A PSZICHOLÓGIÁBAN – RÖVID TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A tudományos pszichológia a 19. század utolsó évtizedeiben úgy jött létre, mint kísérleti laboratóriumi tudomány, amely feladatának az egyéni tudattartalmak feltérképezését tartotta, a természettudományok mintájára. Mindamellet ismeretes, hogy Wilhelm Wundt, az akadémiai lélektan kanonikus alakja és a kísérleti módszer elkötelezettje 10 kötetes *Völkerpsychologie* c. művében részletekbe menően foglalkozott az olyan közösségi, kulturális hatások alatt formálódó mentális folyamatokkal mint amilyen a nyelv és a vallás (Pléh 2000). Jól illeszkedett Wundt munkája az ún. „Volkskunde” típusú közösségtanulmányozás hagyományához, amelyet a német romantika támasztott fel, majd a Steinthal és Lazarus által kidolgozott „néplélektan” fejlesztett tovább (Jahoda 2007). A századvég és századelő szakmai diskurzusában a Volksgeist (néplelek) kifejezés általánosan használatos volt, és élénk volt az a gondolat, hogy az ember a közösségtől nem függetleníthető.

A kollektív jelenségek kutatásába a 19. század végén jelentkező szociológia beillesztette az olyan makroszintű tényezőket, mint a gazdaság, a társadalmi-politikai berendezkedés és a kultúra. Durkheim (1897/2003) öngyilkosságra vonatkozó klasszikus elemzése és Max Weber (1934/1992) ugyancsak klasszikussá vált

protestáns munkaetikára vonatkozó munkája arra világított rá, hogy az egyéninek tűnő viselkedésformák mozgatórugói sok tekintetben a tágabb társadalmi-kulturális rendszerben keresendők. Durkheim kimutatta, hogy egyes társadalmakban az öngyilkossági ráta hosszabb időn keresztül viszonylag állandó marad, miközben az egyének kicserélődnek – ez példája annak, amit „társadalmi ténynek” nevezett.

A pszichológia és a szociológia fejlődését egyfajta munkamegosztásként is fel lehetett fogni (a pszichológia vizsgálja az egyéni tudat szintjén megnyilvánuló folyamatokat, a szociológia pedig a kollektív jelenségeket), azonban korán megnyilvánult a szervesebb egymásba fonódás lehetősége. A század első évtizedében jelentkező szociálpszichológia keretében a két diszciplína szinte megkülönböztethetetlen volt. A 30-as 40-es évek vezető szociálpszichológusai (például Kurt Lewin, Theodore Newcomb, Rensis Likert, Muzafer Sherif) rendszeresen publikáltak szociológiai folyóiratokban, több jelentős cikkük az *American Journal of Sociology*-ban jelent meg (Oishi – Kesebir – Snyder, 2009). Bár létezett egy pszichológiai hangsúlyú és egy szociológiai hangsúlyú szociálpszichológia, a „belső természet” helyett mindkettő az embert meghatározó csoport- és társadalmi szintű viszonyrendszerre helyezte a hangsúlyt az intézményi és csoporthatások vizsgálatával. A redukálhatatlan „társadalmi tények” pszichológiai jelentőségét sok nem szociálpszichológus is nyilvánvalónak tartotta. A patkányok kognitív térképének kísérleti vizsgálatával foglalkozó E. Tolman például 1938-ban kijelentette, hogy az ember pszichológiájának esetében figyelembe kell venni a „tágabb szociológiai egészek” hatásait (idézi Oishi – Kesebir – Snyder 2009:334).

A 1920-as évektől kezdve azonban feszültségek is mutatkoztak, amelyek a szociológia és a pszichológia eltávolodása irányába hatottak. Az amerikai pszichológiát átjáró individualizmus a materialista redukcionizmussal összetévesztve megfoghatatlannak és misztikusnak tekintett minden egyén felettinek tételezett hatóerőt. Ahogyan F. H. Allport 1924-ben megfogalmazta: „A csoportnak nincs olyan pszichológiája, amely szükségszerűen és teljes mértékben ne az egyén pszichológiája lenne” (idézi Oishi – Kesebir – Snyder, 2009:339). Bár a „metodológiai individualizmus” a társadalomtudományokban is jelentkezett, a pszichológia és a társadalomtudományok módszertani – kulturális eltávolodása felerősödött. A második világháború után az amerikai egyetemeken egyre-másra szűntek meg az interdiszciplináris programok, és a kutatóknak el kellett dönteniük, hogy a szociológiai vagy a pszichológiai tanszékhez akarnak-e tartozni (Berkowitz 1999). A főáramhoz való módszertani igazodás eltolta a szociálpszichológiát a laboratóriumi kísérletezés irányába.

Az 1970-es években „a szociálpszichológia krízise” szakmai vita tárgyává lett: sokan érezték úgy, hogy a tudományterület elszakadt a valóságtól, szűk és triviális problémákkal foglalkozik (v.ö. McGuire 1973; Sherif 1977). A kritika (és önkritika) egyik fő pontja az volt, hogy a szociálpszichológia látóhatáráról elveszett a tágabb szociológiai horizont. C. Wright Mills (1959) a „szociológiai képzelőerő”

megerősítésére tett felhívást, és ezen azt a szemléleti-módszertani törekvést értette, hogy keresni kell annak a megértését, hogy miként ágyazódik az ember saját konkrét és közvetlen szociális közegébe, és ez a „szociális miliő” hogyan kapcsolódik a tágabb társadalmi-történeti közegbe. A problémák kibeszélését követően azonban a trend nem változott (Oishi – Kesebir – Snyder 2009).

A 20. századi lélektan tradícióit ellentmondásos kettősség jellemezte, amennyiben az egyik oldalon a kulturális, szociológiai perspektíva hiánya volt a jellemző a pszichológia nagy területein (lásd például magát a szociálpszichológiát, a klinikai pszichológiát, vagy a kognitív pszichológiát), a társadalomtudományi határterületek oldalán viszont a környezeti hatások kizárólagossága volt jellemző, elsősorban a behaviorizmus szemléletének megfelelően. A későbbiekben „sztenderd társadalomtudományi modell”-nek nevezett (Tooby – Cosmides 1992), nem alaptalanul kritizált megközelítés azt tartotta, hogy az elme biológiailag „tabula rasa”, tehát a lényeges emberi tulajdonságok alakulása csakis a szocializációs és kulturális hatások befolyása alatt áll. A biológiai perspektíva a 20. század végére jelentősen megerősödött, és ez ösztönözte a pszichológia „naturalizációjára” irányuló törekvéseket – ezek a törekvések ma is aktuálisak (Pléh 2003). A biológiai nézőpontok azonban nem egyszer torkollanak olyan redukcionizmusba, amely nem integrálja, hanem kiiktatja a szociokulturális, szociológiai elemzés szintjét (Slife – Burchfield – Hedges 2010). Az 1980-as évektől kezdődően a szociokulturális hatásokra irányuló érdeklődés is megélénkülte, ezt jelezte az összehasonlító kulturális pszichológia megjelenése (Cole 1996; Shweder 1991) és Vigotszkij munkásságának újrafelfedezése (Wertsch 1985). A naturalizáció és az enkulturalizáció ellentétei azonban máig sem oldódtak fel megfelelő módon. A következőkben a társadalomtudományi nézőpontok fontosságát hangsúlyozom, de végső soron egy olyan metaelméleti keret szükségességét szeretném felvázolni, amelyik ténylegesen túllép a „nature – nurture” dichotómián (v.ö. Szokolszky 2002), eleget téve az ember egyszerre társadalmi és biológiai természetének.

A „SZOCIOKULTURÁLIS KÉPZELŐERŐ” HELYE A PSZICHOLÓGIÁBAN

A továbbiakban a fogalmat tágran értelmezve azt a fajta hozzáállást nevezem a szociokulturális képzelőerő megnyilvánulásának, amelyik feltételezi és aktívan keresi az emberi viselkedés elemzésében az olyan embertől elválaszthatatlan egyéni közti, egészes erőterek kölcsönhatásait, mint amilyen a csoport, a társadalom, a kultúra, a gazdaság, a politika és a történelem. A fogalom mögött az a (durkheimi) előfeltevés húzódik meg, hogy ezek az erőterek *sui generis* léteznek, nem levezethetők az egyéni létezés szintjéből. Az egyéni cselekvések és mentalitások állandóan jelenlévő proximális és disztális, mikro- mezo-, és makroszintek kölcsönhatás

rendszerében formálnak és formálódnak, és ennek következtében a kutatásnak nem lehet figyelmen kívül hagynia a kollektív erőterek szimultán jelenlétét a pszichológiai jelenségekben. Amennyiben ezt elfogadjuk, a szociokulturálisan érzékeny magyarázati hozzáállást nem „reszortfeladatnak”, hanem átfogó szemléletmódnak kell tekintenünk.

A magyar pszichológia nagy hagyományokkal rendelkezik a kollektív erőterek dinamikai feltárásában. Mérei Ferenc munkásságának mottójaként is felfogható a következő idézet: „Az emberek közötti viszonylatokban van valami többlet, amely nem magyarázható meg a résztvevők egyéni tulajdonságaival” (Mérei 1989:29). A közös élmény nem csupán a csoportok, hanem a tágabb kollektívák és társadalmi képződmények szintjén is értelmezhető fogalom. A hazai szociálpszichológiában meghatározó vonalat képvisel az a megközelítés, amelyik az ént szociálisan, kulturálisan és történelmileg szituált jelenségként fogja fel, elsősorban a kollektív emlékezet, az identitásképzés és a narratív megközelítés összefüggéseinek feltárása mentén (pl. Pataki 2003; Erős 2010; Hunyadi 2010; László 2003). Ezek a kutatási irányok jó megtestesítői a szociokulturálisan érzékeny magyarázati hozzáállásnak. Nem indokolt azonban erről a magyarázati hozzáállásról csak a szociálpszichológiához kötöten gondolkodni.

A szociokulturális képzelőerő legfőbb hozadéka a pszichológiában az, hogy nem tévesztünk szem elől olyan lényeges, moláris szintű összefüggéseket, amelyek nélkül magyarázataink hiányossá vagy egyoldalúvá válhatnak, legyen az a pszichológiai kutatás bármelyik területe. Az utóbbi évtizedekben előtérbe került affekciókutatás terén például lényeges kérdés, hogy az érzelmek tartalmi megélése és kifejezése milyen szociológiai – kulturális (pl. Barbalet 2001; Collins 2004), vagy éppen történeti (pl. Illouz 2007) tényezők hatása alatt áll, ugyanis az affekció nem értelmezhető kizárólag az individuális psziché jelenségeként. További példa lehet a kohorszhatások figyelembevétele. Schaie (1986, 2005) a fejlődéslélektani és az intelligencia kutatások területén hívta fel a gyakran mellőzött kohorszhatások fontosságára a figyelmet. Az azonos generációhoz tartozók között hasonlóságokat várhatunk személyiségvonások, viselkedés, attitűdök és értékek terén, a generációs élményközösség hatóerejének köszönhetően. Ez a populációgenetikai ikerkutatások eredményeinek értelmezését is módosíthatja (Jay 2010). A szociokulturális képzelőerő szükségképpen magában foglalja a jelenségek időbeli kiterjedtsége, változékonysága és társadalmi – kulturális beágyazottsága iránti fogékonyságot is. Az emberi élet, így az egyéni tudat jelenségei is időben kiterjedt történeti-kulturális szituáltságukban nyerik el az adott pillanatban létező jelentésüket és magyarázatukat. Hosszabb időtávot átölölő történeti – szociológiai perspektívába helyezésük ezért szükséges része a magyarázatnak (Slife 1993; Gergen 1998).

A szociokulturális képzelőerő fontos hozadéka a fentiekből következően, hogy a sztenderdtársadalomtudományi modellkritikájaután isébrentartja a társas–társadalmi

faktorok fontosságának gondolatát. Az elmúlt időszakban nagymértékben megerősödött a pszichológiai jelenségek „biologizálásának” tendenciája (Williams 2001). A komplex emberi viselkedés genetikai – idegrendszeri hátterének felgyorsult felderítése jelentős tudományos előrelépéseket tesz lehetővé. Probléma akkor adódik, ha a felderített biológiai hátteret egy komplex viselkedés vagy jellemző szükséges és egyben önmagában elégséges oksági háttereként kezeljük. A mentális betegségek területén például jelentősen előretörték azok a bio-medikális magyarázatok, amelyek más okok *helyett* adnak biológiai magyarázatokat a problémák széles körére vonatkozóan, a depressziótól kezdve a „házassági diszfunkcióig” (Slife 2010). Ugyanakkor sokszorosan bizonyított, hogy a mentális betegségek hátterében nem csak biológiai, hanem szociológiai tényezők –például a szegénység- is lényeges szerepet játszanak (Read 2010).

Régi probléma, hogy a pszichológia hajlamos a kényelmi mintavétellel szerzett vizsgálati személy laboratóriumi válaszait fenntartások nélkül az objektíven tanulmányozható univerzális emberi természet megnyilvánulásának tekinteni. A társadalmi – kulturális létezésétől elvonatkoztatott individuum azonban csak laboratóriumi értelmezésben létezik. Akár a laboratóriumban, akár azon kívül, a pszichológiai kutatásnak érzékenynek kell lennie az adott jelenség, de az adott vizsgálati személy kulturális – társadalmi – történeti szituáltságára nézve is. Pataki Ferenc (2003) gondolatára építve: minél többet tudunk az pszichés folyamatok biológiai-genetikai mechanizmusairól, annál inkább szükséges a társadalmi-kulturális kölcsönhatások részletekbe menő megismerése is.

A TÖBBSZINTŰ EGYMÁSBA ÁGYAZOTTSÁG, MINT METAELMÉLETI KERET

Az idegtudományi redukcionizmus nézőpontjából megfogalmazódott az elmúlt években, hogy vége annak a korszaknak, amikor a pszichológia „népi fogalma-ira” (mint pl. szándék, vélekedés) támaszkodva kellett viselkedés magyarázatokat építeni, mert az idegtudományi magyarázatok átveszik ezek helyét (pl. Butz 1994; Churchland – Churchland 1998). A biológiai és a pszichológiai magyarázati hozzáállások közötti rivális feszültség nem csak jelen van a tudományos életben, hanem éleződik is az idegtudomány és a viselkedésgenetika eredményeinek értelmezései kapcsán (v.ö. Mobbs – Lau – Jones – Frith 2007; Slife – Burchfield – Hedges 2010).

Az itt képviselt nézőpontból azok a törekvések reményteliek, amelyek a különböző magyarázati szintek összekapcsoltságát és átjárhatóságát hangsúlyozzák. Potter, Mashburn és Grissmer (2013) például a szocioökonómiai különbségek hatásrendszerét vizsgálva vonják összefüggésbe a szociológiai és az idegtudományi magyarázati szinteket. A szociális különbségek családi közvetítettsége eddig tipi-

kusan „nurture” típusú magyarázati összefüggésekben fogalmazódott meg. Ez a vizsgálat arra mutat rá, hogy a magasabb SES státuszú családokban működő „kulturális tőke” közvetlenül hat a családban felnövő gyermek neurokognitív fejlődésére. Konkrétan a finom motorikus készségek fontosságát kiemelve állítják, hogy a magasabb státuszú családok kulturális gyakorlata közvetlenül fejleszti az ehhez a készséghez szükséges neurokognitív struktúrákat. Az így formálódó neurokognitív struktúrák következményei és egyben oki tényezői is a további fejlődésnek. Ez a megközelítés jól illeszkedik a fejlődés dinamikus rendszerszemléletű megközelítéséhez (v.ö. Smith–Thelen 2003), amelyik olyan kaszkádszerű kölcsönhatások rendszereként értelmezi az ontogenetikus fejlődési folyamatot, amelyben a több szintű háttértényezők hatása egymás függvényében bontakozik ki.

A szociális idegtudomány keretében Cacioppo – Bernston – Sherian – McClintock (2000) javasolnak olyan többszintű elemzési modellt, amely integrálja az idegtudomány, a pszichológia és a szociológia nézőpontjait. Nem egyszerűen arról van szó, hogy ezt is – azt is be kell építeni a magyarázati kereteinkbe. A társas-társadalmi és a biológiai hatások és mechanizmusok nem összeadódó – kiegészítő módon, hanem *szinergisztikus jelleggel* viszonyulnak egymáshoz. A tudomány korábbi feltevései szerint például az idegrendszer, az endokrin rendszer és az immunrendszer működése a szociokulturális hatásoktól függetlennek tételeződött. Az izolált rendszerek tételezése adott táptalajt a nature – nurture típusú dichotómiának és az arra épülő, két oldalról is leegyszerűsítő magyarázatoknak. Ma már számos tudományterület megkérdőjelezte ezeket a feltevéseket, rámutatva arra, ahogyan a környezeti hatások „átjárják” a genetikai – neurobiológiai működési szinteket, miközben az utóbbiak működési feltételeket, szabadságfokokat és korlátokat szabnak az előbbi hatások számára. Az epigenetikai és a pszichoneuro-immunológiai kutatások különösen kidolgozott kutatási területek ebben a tekintetben (lásd Cacioppo–Bernston–Sherian–McClintock 2000). A komplex emberi jelenségek emergens természetűek, ami azt jelenti hogy a dinamikus rendszerek működési elveinek megfelelően az egész a részek egymásra hatásának folyamatában keletkezik, olyan módon, hogy a keletkezett egész tulajdonságai nem vezethetőek le lineáris oksággal a részek tulajdonságaiból (Gottlieb 1998; Sawyer 2002).

Kenneth Gergen (2006) a jelenlegi elméletalkotás egyik fő pozitív tendenciájának látja a viszonyrendszerek iránti általánosan megnövekedett fogékonyságot. A szelf-kutatások terén ennek megnyilvánulása a kapcsolatrendszerében létező narratív szelf koncepciója, amit Gergen úgy jellemez, mint a „behatárolt én” – felfogástól (bounded self conception) való elmozdulást a „nyitott határú én”-felfogás (unbounded self conception) irányába. Gergen rámutat arra, hogy a relációs ontológia megnövekedett jelentősége barométerként mutatja korunk nagy társadalmi – kulturális változásait. A globalizálódás, a kultúrák keveredése, a hálózati, virtuális közösségi lét térnyerésének következtében az egyén „nyitott

határai” szembetűnőbbek, mint korábban. Jelenünkben viharos gyorsasággal keletkeznek új, hálózati természetű kollektív jelenségek, sőt kollektív emberi képességek (ez utóbbit ragadja meg többek között a „kollektív intelligencia” felfelé ívelő kutatása, v.ö. MIT Center for Collective Intelligence). Az emberi társadalom és kultúra mélyreható átalakulásának időszakát éljük, és ebben növekszik a kollektivitás szerepe az individualitás régóta meglévő hangsúlya mellett.

Az emberi jelenségek komplexitása következtében a pszichológia arra ítélte, hogy a biológiai és a társadalomtudományok metszéspontjában állva keresse a jelenségek magyarázatait. Ezért nem válhat a pszichológia idegtudománnyá, a szociálpszichológia pedig szociális idegtudománnyá, mert ha így tesz, elveszti kettős önreflexióját és szintetizáló szerepét. A 21. század elején ez a kihívás erősebb, mint valaha volt.

DUDAR, 75 ÉVVEL KÉSŐBB

2012 szeptemberében az 1937-ben meginterjúvolt dudariak egy-két leszármazottja még emlékezett az egykori kutatás részleteire, epizódjaira. A falukutatás bizonyára alakította a meginterjúvoltak és utódaik identitástudatát, mint ahogy valószínűleg hatott a falu egészének magáról alkotott képére is. A terepen végzett munka, az interjúra vállalkozó mai dudari emberek saját otthonukban adott megnyilatkozásai „sűrű” megfigyelésekre adtak alkalmat. Ezeken keresztül megérintette a kutatókat a magyar valóság közelmúltjának és jelenének tonnányi súlya, és az a sokszínű megküzdési mód, amivel a dudari emberek éltek és élik mindennapjaikat.

A szegedi Pszichológiai Intézet 75 évvel későbbi részvétele a falukutatásban tudatos vállalása volt annak a Tomori Viola nevével jelzett tradíciónak, amelyik a terepről – terepből kiindulva törekedett megérteni az egyéni és közösségi lélektani folyamatokat. A terepen való közös munka, amelynek során szociológus és pszichológus hallgatók együtt tevékenykedtek, kézzelfoghatóvá tette a pszichológia és a szociológia együttműködésének hasznosságát.

Miért volt érdemes visszatérni? Mert ez visszatérés volt egy igencsak életszagú pszichológiához, amelyben a „vizsgálati személy” tényleges életközegében nyilvánult meg, és közösségi – társadalmi – történeti perspektívájában volt megragadható. A szociokulturális képzelőerő nem utolsó hozadéka az, hogy ébren tartja a pszichológia valóságismeretét, a társadalmi valóság problémái iránti fogékonyságot.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barbalet, J. M. (2001): *Emotion, social theory, and social structure: A macro-sociological approach*. New York: Cambridge University Press.
- Berkowitz, L. (1999): On the changes in U.S. social psychology: Some speculations. In: A. Rodrigues – R. V. Levine (eds.), *Reflections on 100 years of experimental social psychology*, New York: Basic Books, 158-169.
- Butz, M. R. (1994): Psychopharmacology: Psychology's Jurassic Park? *Psychotherapy*, 31, 692-697
- Cacioppo, J. T. – Bernston, G.G. – Sherian, J.F. – McClintock, M.K. (2000): Multi-level integrative analyses of human behavior: social neuroscience and the complementing nature of social and biological approaches. *Psychological Bulletin*, 126 /6, 829-43.
- Churchland, P.M. – Churchland, P.S. (1998): *On the contrary*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Collins, R. (2004): *Interaction ritual chains*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Cosmides, L. – Tooby, J. (1992): Cognitive adaptations for social exchange. In: J. Barkow, L. Cosmides, L. – J. Tooby (eds.), *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture*. New York: Oxford University Press
- Durkheim, E. (1896/ 2003): *Az öngyilkosság*. Szociológiai tanulmány Osiris
- Erős F. (2010): *Pszichoanalízis és kulturális emlékezet*, József Műhely Könyvkiadó
- Gergen, K. J. (1998): Bevezetés a történeti szociálpszichológiába. In: Hunyadi (szerk.): *Történeti és politikai pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 67-89.
- Gergen, K. J. (2006): The relational self in historical context. *International Journal for Dialogical Science*, 1, No. 1, 119-124
- Gottlieb, G. (1998): Normally occurring environmental and behavioral influences on gene activity: From central dogma to probabilistic epigenesis. *Psychological Review*, 105, 792-802.
- Hunyady Gy. (2010): Történelem, nemzeti nézőpont, pszichológia: Egy tucat tézis a kutatás háttéréről In: Münnich Ákos, Hunyady György (szerk.): *A nemzeti emlékezet vizsgálatának pszichológiai szempontjai*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 7-77.
- Illouz, E. (2007): *Cold intimacies: The making of emotional capitalism*. Malden, MA: Polity.
- Jahoda, G. (2007): *A History of Social Psychology: From the Eighteenth-Century Enlightenment to the Second World War*. Cambridge, Cambridge University Press
- Jay, J. (2010): The Genetics of Political Attitudes and Behavior: Claims and Refutations. *Ethical Human Psychology and Psychiatry*, 3, 200-217.

- László J. (2003): Történelem, emlékezet, identitás. *Magyar Tudomány I.* Szociális emlékezet. A történelem szociálpszichológiája. Tematikus szám, 48-57. Online: <http://www.matud.iif.hu/03jan/laszlo2.html>
- Lengyel A. – Simon J. (1986): *Dudar*, 1937, Országos Közművelődési Központ
- Lewis, M. D. (2005): *Bridging emotion theory and neurobiology through dynamic systems modeling Behavioral and Brain sciences* 28, 169–245
- McGuire, W. J. (1973): The yin and yang of progress in social psychology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 26, 446-456.
- Mérei F. (1989): *Társ és csoport*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Mills, C. W. (1959): *The Sociological Imagination*. Oxford, Oxford University Press
- Minsky, M. (é.n.): *Minds are simply what brains do*. Online: <http://www.leaderu.com/truth/2truth03.html>
- Mobbs, D. – Lau, H. C. – Jones, O. D. – Frith, C. D. (2007): Law, Responsibility, and the Brain. *PLoS Biology*, 4, 693-700.
- Oishi, S. – Kesebir, S. – Snyder, H.B. (2009): Sociology: A Lost Connection in Social Psychology. *Personality and Social Psychology Review*; 13, 334-353. Online: <http://psr.sagepub.com/content/13/4/334.abstract>
- Pataki F. (2003): Együttés élmény, kollektív emlékezet. *Magyar Tudomány I*, Szociális emlékezet. A történelem szociálpszichológiája. Tematikus szám, 26-35. Online: <http://www.matud.iif.hu/03jan/pataki.html>
- Pléh Cs. (2003): *A természet és a lélek*, Budapest, Osiris Kiadó
- Potter, D. – Mashburn, A. – Grissmer, D. (2013): The family, neuroscience, and academic skills: An interdisciplinary account of social class gaps in children's test scores. *Social Science Research* 42
- Read, J. (2010): Can Poverty Drive You Mad? Schizophrenia's, Socio-Economic Status and the Case for Primary Prevention *New Zealand Journal of Psychology* 2, 7-19.
- Sawyer, R. K. (2002): Emergence in Psychology: Lessons from the History of Non-Reductionist Science. *Human Development*, 45, 2-28.
- Schaie, K. W. (1986): Beyond calendar definitions of age, time and cohort: The general developmental model revisited. *Developmental Review*, 6:252–277.
- Schaie, K. W – Willis, S. L. – Pennak, S. (2005): An Historical Framework for Cohort – Differences in Intelligence. *Research in Human Development*, 2 (1-2), 43–67.
- Sherif, M. (1977): Crisis in social psychology: Some remarks towards breaking through the crisis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 3, 368-382.
- Shweder, R. (1991): *Thinking Through Cultures*. Boston, Harvard University Press.
- Slife, B. D. (1993): *Time and psychological explanation*. State University of New York Press

- Slife, B. D. – Burchfield, C. M. – Hedges, D. (2002): *Hook, line, and sinker: Psychology's uncritical acceptance of biological explanation*. Invited Address at the 2002 Rocky Mountain Psychological Association, Park City, Utah
- Slife, B. D. – Burchfield, C. M. – Hedges, D. (2010): Interpreting the „Biologization” of Psychology *The Journal of Mind and Behavior* 31 / 3 – 4, 1-19.
- Smith, L. B. – Thelen, E. (2003): Development as a dynamic system. *Trends in Cognitive Sciences* 7 / 8, 343-348.
- Szokolszky Á. (2002): Öröklés – Környezet: Mit is jelent az „is”? In: Vajda Zsuzsanna (szerk.): *Az intelligencia és az IQ vita*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 51-81.
- Szokolszky Á. (2009) (szerk.): *A lélektan 80 éves története a szegedi egyetemen 1929-2009*, Szeged, Jate Press
- Tomori V. (1992): Hollókő. *Egy palóc falu lélekrajza*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Van der Veer, R. – Valsiner, J. (1991): Understanding Vygotsky. A quest for synthesis. Oxford: Basil Blackwell. Online: <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/10170>
- Walsh, A. (1997): *Methodological individualism and vertical integration in the social sciences* *JSTOR Behavior and Philosophy*, 25 / 2, 121-136.
- Wertsch, J. V. (1985): *Vygotsky and the social formation of mind*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Williams, R. N. (2001): The biologization of psychotherapy: Understanding the nature of influence. In: B. D. Slife – R. Williams – S. Barlow (eds.), *Critical issues in psychotherapy: Translating new ideas into practice*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 51-67.
- Weber, M. (1934 /1982): A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme: *Vallásszociológiai írások*, Budapest, Gondolat Kiadó

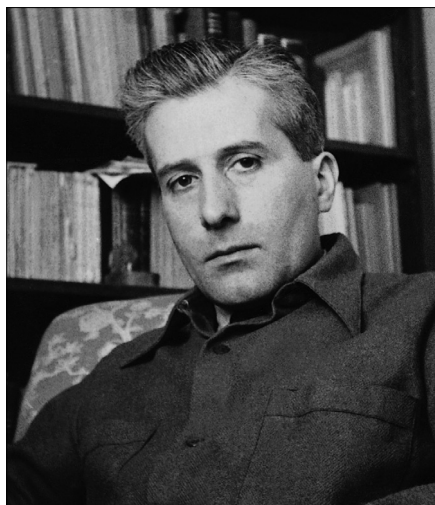
Lencsés Gyula

A TEREPMUNKÁTÓL A MŰVÉSZI ALKOTÁSIG – VERESS SÁNDOR ÉS DUDAR¹

Írásom Veress Sándorról, a jelentőségéhez képest kevésbé ismert kiváló zeneszerzőről és zenetudósról szól, aki 1937-ben részt vett a dudari falukutatásban.

Sok mindent vizsgáltak ebben a faluban 1937-ben, de ennek elég kevés írásos eredménye maradt fenn, legalábbis ami a táborozás magyar résztvevőit illeti. Ez alól az egyetlen igazi kivétel éppen az, amit Veress Sándornak sikerült megörökítenie. Ő ugyanis amellet, hogy felolvasást tartott a magyar parasztzenéről, népdalokat gyűjtött Dudaron, és ennek eredményét közzé is tette. Az alábbiakban főleg magyarországi tevékenységével, a népzenevel kapcsolatos munkásságával foglalkozom, különös tekintettel a dudari gyűjtésére.

Az itt látható fotó (1. ábra) az 1940-es években készült, körülbelül abban az időszakban tehát, amikor Dudaron is volt.

1. ábra: Veress Sándor²

¹ A 2012. szeptemberében Dudaron megtartott előadás átdolgozott változata. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Claudio Veress-nek, hogy hozzájárult a mellékletben található dokumentumok közzétételéhez.

² Forrás <http://www.zeneakademia.hu>. A fotó az Országos Széchenyi Könyvtár tulajdona.

A családtörténettel kezdeném³. A dédapa, Veress Ferenc (1791-1849) református lelkész volt Sarkadon, a reformkor lelkes híve, Arany János barátja (Dankó 2004:11). Az apai nagyapát szintén Veress Sándornak hívták (1828-1884). '48-as főhadnagy volt, a szabadságharc bukása után Kossuth Lajossal együtt emigrációba kényszerült. Először Bulgáriába, onnan Törökországba ment, majd 1858-tól Angliában mérnöki tanulmányokat folytatott és földmérő mérnök lett. Ezután nem sokkal Bukarestbe került, ahol egyrészt a bukaresti magyarságnak lett a szellemi vezetője, másrészt pedig földmérő mérnökként a román királynak dolgozott. Ó-Romániában tevékenyen részt vett az első vasútvonalak építésében. Emlékiratot is írt, ami két kötetben megjelent (Veress 1878), ennek köszönhetően a Kossuth-emigráció Mikes Kelemenjének is nevezik. 1866-ban megnősült, egy görög származású sarkadi nőt vett feleségül – ez a tény is illusztrálja a nemzetek és nemzeti ségek közötti kapcsolatok színességét abban az időszakban.

Veress Sándor zeneszerző édesapja, Veress Endre (1868-1953) ugyan Magyarországon, Békésen született, de Bukarestben nevelkedett három nyelvű környezetben: német iskolába járt, az utcán a románokkal románul beszélt, a családban pedig magyarul. Három kultúrát szívott tehát magába és ezt a későbbiekben nagyon jól tudta hasznosítani. A család 1884-ben Kolozsvárra költözött. Veress Endre levéltáros-történész volt, nagy mennyiségben adott ki a 16-17. századi erdélyi történelemre vonatkozó forrásanyagokat bukaresti és erdélyi – elsősorban kolozsvári –, valamint német, osztrák, olasz, lengyel és cseh levéltárakból. Sokszáz oldalas kötetek tucatjaira rúg az az anyag, amit hosszú élete során közreadott. Ezt a publikációs folyamatot igazából Trianon sem tudta megszakítani. 1916-ban a magyar kormány alkalmazta, mint román külügyi referenst, ekkor költöztek Kolozsvárról Budapestre. Veress Endre, az apa jó román kapcsolatokkal rendelkezett Trianon előtt és azt követően is. Emiatt a két világháború közötti rendszerben sokan rossz szemmel nézték, mint aki lepaktál a románokkal. 1945 után viszont a „proletár internacionalizmusnak” volt az egyik mintaképe, aki a románokkal tudományosan jól együtt tud működni. Néhány évvel a halála után, 1959-ben emlékművet állítottak neki Gyulán – ebből az alkalomból a gyulai múzeum egy füzetet is megjelentetett a levéltáros apa emlékére (Csatári 1960).

Veress Sándor 1907-ben született Kolozsváron. Édesanyja énekművésznő volt, Méhely Máriának hívták⁴. Veress kilenc éves volt, amikor a család Kolozsvárról Budapestre költözött. Zeneszerzést Kodálynál tanult 1923-tól 1927-ig – aki zeneszerzés-tanárként legalább olyan fontos volt, mint zeneszerzőként⁵. Zongorázni a mára már teljesen ismeretlen Hegyi Emmánuelnél tanult 1927-től 1930-ig. Ezt követően

³ Veress Sándor családfáját lásd a 2. Mellékletben

⁴ Veress Sándor 1944-es „származási táblázatát” ld. az 1. Mellékletben.

⁵ Kodály tanári munkásságáról – a zeneszerzés, a népzene-tudomány és a zenepedagógia területén – és annak hatásáról lásd Berlász 2007

lesz Bartók tanítványa zongorából⁶. Zeneakadémiai tanulmányaival párhuzamosan 1927-től, vagyis 20 éves korától a Néprajzi Múzeumban népdalgyűjtéssel kapcsolatos munkálatokban gyakornok Lajtha László zeneszerző, népzenekutató kezei alatt.

Veress Sándor jelentős tettet hajtott végre, amikor 1930-ban elment Moldvába népdalt gyűjteni. Ez nagyon nagy szó volt akkoriban, ugyanis a moldvai csángókhoz eljutni Magyarországról abban a politikai helyzetben nem volt egyszerű feladat. Már Bartók is szeretett volna elmenni, a levelezése tanúskodik arról, hogy komoly szervezőmunkát folytatott ezügyben. 1914-ben már az utazás konkrét időpontot is kitűzte, de kitört a háború és ezzel a terv megghiúsult (Domokos 1981:7-8). Ezt követően – és egyáltalán Veress Sándor előtt – csak egy embernek sikerült Moldvába eljutnia népdalt gyűjteni: egy évvel korábban, 1929-ben Domokos Pál Péternek. Veress ki tudta használni apja romániai kapcsolatait, másrészt pedig azt, hogy Bartóknak voltak tudós kollégái Bukarestben, elsősorban Constantin Brăiloiu, aki vezető népzenekutató volt akkor Romániában és Bartókkal komoly szakmai – talán barátinak is nevezhető – kapcsolatokat ápolt. Így Bartóktól is volt ajánlólevele, apja pedig megszervezte a gyakorlati dolgokat: elment a rendőrségre, nagykövetségre, hivatalos papírokat szerzett, hogy Veress Sándor szabadon mozoghasson Moldvában. Elutaztak ketten együtt Bukarestbe, ott fölszálltak a „csernovici rapida”, leszálltak Bákóban és onnan fogattal mentek az első észak-moldvai faluba, Szabófalvára (Bónis 2002:114)⁷.

Terepmunkával foglalkozó társadalomkutatók számára a moldvai gyűjtéssel kapcsolatban módszertani szempontból különösen érdekes az, hogy Veress naplót is vezetett a gyűjtés során⁸. Egy hónapon keresztül volt Moldvában, egészen addig, amíg el nem fogytak a fonográfhengerei, amire a népdalokat tudta rögzíteni. Nehezen indult a dolog, de amikor eljutott Klézsére, ott az emberek megnyíltak neki, és ezután a többi faluban már könnyebben boldogult és végül igazán jelentős anyagot gyűjtött össze. Hazajött, gyűjtőútjának eredményeiről beszámolt Bartóknak, aki ezt nagyra értékelve azonnal felvette zongorából a tanítványának. Veress ettől fogva a népzene kutatásban is segítőtársa, majd később az első számú munkatársa lett. Bartók nagyon zárkózott személyiség volt, tanítványai sem tudtak igazán közel kerülni hozzá, egészen kivételesnek tekinthető, hogy ez a komoly szakmai kapcsolat ily módon kialakulhatott közöttük.

Jellemző az akkori helyzetre, hogy gyakornokként tudott Bartók mellett dolgozni. Ehhez a szervezeti keretet az Állástalan Diplomások Országos Bizottsága adta, amely minimális összegeket tudott arra a célra biztosítani, hogy pl. munkanélküli zeneszerzők valamennyi pénzhez jussanak. Az pedig már a későbbi viszonyokra jel-

⁶ Ennek megvan a maga története, amiről később még lesz szó.

⁷ Veress életpályájának fontos és nagyon olvasmányos forrása Bónis Ferenc életrajzi interjúja, melynek adatait a továbbiakban is többször felhasználom.

⁸ Ez is megjelent a Moldvai gyűjtés c. kötetben (Veress 1989:299-320). A gyűjtőnapló értékeléséhez lásd Berlász 1988.

lemző, hogy ennek a moldvai gyűjtőútnak a rendkívül értékes anyaga, ami 273 dalt tartalmaz, csak 1989-ben tudott megjelenni Magyarországon (Veress 1989)⁹. Veress fényképezett is Moldvában, összesen 64 felvétel maradt fenn¹⁰ (2. ábra).

2. ábra: Magyarai Antalné és férje, Trunk 1930. Veress Sándor felvétele¹¹

Veress Sándor innentől kezdve folyamatosan gyűjtött népdalokat, utoljára 1943-ban a Mezőségen. 13 év alatt körülbelül kéttucatnyi helyen járt és összesen mintegy 500 dallamot rögzített.¹²

Zeneszerzői munkássága ebben az időszakban a Modern Magyar Muzsikuskok (rövidítve: MoMaMu) nevű zeneszerzői körhöz kapcsolódott, melynek tagja volt Kadosa Pál, Szelényi István, Szabó Ferenc és Farkas Ferenc is¹³. Míg Veress 1949-ben emigrált, ők itthon maradtak Magyarországon és az 50-es, 60-as években a hivatalosan is elismert komponisták közé tartoztak.

Veress Sándor fiatal korában elsősorban kamarazenét írt, kisebb apparátust igénylő műveket. Fontos a zenepedagógiai tevékenysége: két oktatási célú soroza-

⁹ A gyűjtött dallamok tudományos elemzése már a kötet megjelenése előtt elkezdődött (Szalay 1988).

¹⁰ Az összes fotót közölte Veress 1989.

¹¹ Forrás: Veress 1989

¹² Ld. Berlász Melinda: Veress Sándor – a népzene kutató (In: Berlász–Demény–Terényi 1982:136-148)

¹³ Lásd Bónis 2002

tot is írt zongorára. Ezek közül az első a *15 kis zongoradarab* (Veress 1936). Később ez a gyűjtemény bekerült Czövek Erna zongoraiskolájának 1958-as új kiadásába is¹⁴. Ezeknek a zongoradaraboknak az eredeti kiadása ízléses, szép kiállítású kotta. A feldolgozott népdalok dallama és szövege mellett illusztrációk is vannak, melyeket László Gyula, a neves történész készített. Minden dalhoz tartozik egy kis rajz, ami visszaadja a darab hangulatát (3. ábra).

Allegretto. ♩ = 128

14.

Gyűjt. Veress Sándor, Moldva.

Macs - kács - ká - nak négy a lá - ba,

Ó - tó - dik a far - kin - cé - ja.

Ki - vel bé - ment Mol - do - vá - ba,

Mol - do - vá - nak or - szá - gá - ba.

M. R. 6413

3. ábra: Veress Sándor: *15 kis zongoradarab* (részlet)¹⁵

A másik fontos zenepedagógiai sorozata a *Billegetőmuzika* (Veress 1947). Ennek az is az érdekessége, hogy a Cserépfalvi adta ki, többek között József Attila kiadója. Nem közsímt, hogy zeneműkiadással is foglalkoztak. Az 1. számú kottakiadványuk éppen ez a sorozat volt, a 3. számú pedig Veress Sándornak egy dalciklusa József Attila verseire.¹⁶

Folytatva az életrajzot: Veress Sándor egy angol nőt vett feleségül, Enid Blake-et, aki azért jött Magyarországra 1937-ben, hogy Kodálynál tanuljon. Budapesten elment a Modern Magyar Muzikusok egy hangversenyére, ott hallott valami érdekes zenét, történetesen Veress Sándor első vonósnegyesét. Megkérdezett valakit, hogy ki ez az ember, aki ilyen jó zenét ír, szeretné megismerni – és néhány év múl-

¹⁴ Ez azért érdekes, mert a Kádár-korszakban sokáig csak Czövek Erna zongoraiskolájában lehetett Veress Sándor darabjaival egyáltalán találkozni. Czövek Erna egyébként politikailag dicstelen szerepet játszott, amikor a zeneiskolák államosításának az élharcosa volt az 50-es években.

¹⁵ Forrás: Veress 1936

¹⁶ A Billegetőmuzikáról így ír Ligeti György: „Ha végigbillegetjük az apró, szerény eszközökkel teremtett darabokat, érezzük, hogy a legkisebb formákban megvalósított legnagyobb művészettel állunk szemben. Játsszunk a muzikával és a muzika játszik velünk. (...) Játékra csábított ujjaid magukkal ragadnak, nem is tudod mi visz: a kezed? ...a képzeleted? (...) A skálák, etűdök verejtéke helyett színes játékot kínál.” (Ligeti 2010:447)

va összeházasodtak (Bónis 2002:122). De már 1938-ban együtt mentek Londonba. Veress ott állást is kapott, amiben Bartóknak megintcsak szerepe volt. Az ő zene-műveinek ugyanis osztrák kiadója volt, a bécsi Universal, már az 1910-es évektől kezdve. Az Anschluss után ez is náci tulajdonba került, ezért Bartók kiadót váltott és ezután a Boosey and Hawkes jelentette meg a kompozícióit. Ennek a kiadónak az alkalmazásába került Veress Sándor 1938-ban. Itt Bartók műveinek a lektora volt, de Veress Sándor saját kompozícióira is kötöttek terjesztési szerződést.

A világháború kitörésekor némileg hezitáltak, hogy mi történjen: jöjjenek-e haza Magyarországra, vagy maradjanak-e Londonban. Mindkét választásnak megvolt a maga kockázata. Tudjuk, hogy Bartók ugyanígy kétségek között volt 1939-ben. Fennmaradt egy nevezetes levélváltás Veress Sándor és Bartók között, amelyben Bartók éles és pontos helyzetelemzést ad az akkori magyarországi helyzetről:

„Más kérdés persze, hogy ki kellene-e vándorolni (amennyiben lehetséges) vagy sem. Többféle szempontból lehet ehhez hozzászólni. Ha valaki itt marad, holott elmehetne, ezzel hallgatólag beleegyezik mindabba, ami itt történik, mondhatják. És ezt még meg sem lehet nyilvánosan cáfolni, mert akkor abból csak baj lesz, és céltalanná válik az ittmaradás. Viszont azt is lehetne mondani, bármilyen kátyúba is kerül az ország szekere, mindenkinek otthon kell maradnia és segítenie a dolgokon tőle telhetőleg. Csak az a kérdés, van-e belátható időn belül remény arra, hogy eredményes segítőmunkát lehet elérni. Hindemith ezt próbálta Németországban 5 évig, de aztán ugylátszik elfogyott a bizalma.

Nekem – de hát ez teljesen egyéni dolog – nincs semmi bizalmam. Viszont bizonyos munkákat (még legalább egy esztendeig) csak itt végezhetek, mert muzeumi anyaghoz vannak kötve. Másrészt nem látok sehol olyan országot, ahova érdemes volna kimenni, ha egyszerű továbbtengődésnél többet akarnék.

Szóval egyelőre tanácstalanul vagyok, habár érzésem azt mondja, aki csak tud, menjen el. De másokat ilyen irányban befolyásolni nem akarok. (...)

Itt bizony jócskán romlottak az állapotok. A választás eredménye sem olyan rózsás, ahogyan azt egyesek látják. Végeredményben a főpárt és a mellékpárt közt ugyanaz a különbség, mint a szociáldemokraták és a kommunisták közt: ugyanazt akarják, de az egyik óvatosan haladva és (ál-)alkotmányosság leple alatt, a másik meg hirtelenül durván, zsarnoksággal. Aztán meg bármelyik nap arra ébredhet kormányunk feje, hogy „megbízható” többségének javarésze hirtelen átpártolt a nácikhoz.

Kodálynak semmi szándéka sincs elmenni, tehát végső esetben a népzenei kiadvány munkáit ő vezetné tovább (ha ugyan nem veszik el tőle parancsszóra és nem bízzák pl. valami híres népdalszerzőre).¹⁷

¹⁷ Bartók levele Veress Sándornak Londonba. Budapest 1939. június 3. (Bartók 1976:626-627). Veress Bartókhoz írt leveleit lásd: Demény 1985:257-273

Veress ekkor úgy döntött, hogy hazajön. Nagy zeneszerzői sikert ért el 1940-ben, amikor a japán császári dinasztia fennállásának 2600-ik évfordulójára írtak ki nemzetközi zeneszerzői pályázatot, ahová beküldte az 1. szimfóniáját és fődíjat nyert. Ez jelentős nemzetközi ismertséget hozott a számára. Hogy itthon maradt, annak az volt a haszna, hogy miután Bartók emigrált, az ő népzene kutatói munkásságát át tudta venni néhány évre. Amikor pedig Kodályt 1942-ben nyugdíjazták (aki egyébként a következő évben lett az MTA rendes tagja), 1943-ban az ő helyére került a Zeneakadémiára zeneszerzés-tanárnak. Ennek pedig az volt a hozadéka többek között, hogy a 20. század második felének két nemzetközileg elismert kiváló magyar zeneszerzője, Ligeti György (1923 Dicsőszentmárton – 2006 Bécs) és Kurtág György (*1926 Lugos) a koalíciós időszakban, 1945 és 1949 között a tanítványa lehetett.

Veress 1947-től tudott újra külföldre utazni, járt Angliában és volt egy balt-bemutatója 1949-ben Stockholmban. Amikor ugyanebben az évben Olaszországban készültek ennek a *Térszili Katica* című darabnak a bemutatójára, hallotta a Rajk-per rádióközvetítését. Veress személyesen ismerte Rajkot, illetve a Rajk-családot Székelyudvarhelyről. Rajk László bátyja, Rajk Gyula egyébként egy erdélyi tematikával foglalkozó székely író volt, Veress Sándor elismeréssel beszél róla is.

A Rajk-per rádió-közvetítéséről visszaemlékezéseiben ezt mondja:

„Tudtam személyes tapasztalatból, hogy László becsületes, egyenes ember. A pert, mint mondtam, a rádióban hallgattam. Rajk preparált hangja, vallomása, melyben minden, soha el nem követett bűnt magára vállalt, és a halálos ítélet: mindez mélységesen elkeserített, és valósággal sokkos állapotba hozott. Ez volt az utolsó csepp a pohárban, ezután határoztam el véglegesen, hogy nem térek vissza Magyarországra, hanem az emigráció útjára lépek.” (Bónis 2002:128)

Veress tehát nem jött haza Olaszországból. Így az 1949-ben neki ítelt Kossuth díjat sem vehette át¹⁸. Nemsokára Svájcba került, ahol hamar állást is kapott. A berni zenekonzervatóriumban tanított zeneszerzést és népzene tudományt. Inentől kezdve lényegében töretlen egyetemi oktatói és tudományos pálya várta, gyakran hívták vendégtanárnak Amerikába, Ausztráliába és Angliába. Mindig hangsúlyt fektetett arra, hogy tanítson magyar népzene-t. Svájcban is folyamatosan voltak ilyen kurzusai. Zeneszerzői tevékenysége 1951-től újraindult és fel-

¹⁸ Részlet a hivatalos indoklásból: „A felszabadulás után a szabad és független Magyarorszáért mártírhalált halt hősök emlékeztetere írt nagyszerű zenekari siratót. 1848 centenáriuma alkalmából írta *Respublica c. nyitányát*.” (Darvas et al. 1988:88). Megjegyzésre érdemes, hogy Veress már idézett visszaemlékezése szerint a szóban forgó siratót, a *Threnost* Bartók Béla emlékére írta (Bónis 2002:125).

virágzott. Magyarországra már nem jutott vissza, 1992-ben halt meg Svájcban, Bernben.

Néhány szót az utóéletéről. Mivel a Rákosi-korszak kezdetén emigrált, nagyon sokáig a nevét sem lehetett kiejteni Magyarországon, például a már említett Veress Endre emlékfüzetben sem. Veress Endre másik fiának az érdemeit méltatják (Csatári 1960:7), de az akkor már világhírű fiút, a zeneszerzőt meg sem említik¹⁹.

A neve akkor került újra vissza a köztudatba, amikor a Kádár rendszer – ha nem is hivatalosan, de – elhatárolódott a Rákosi korszaktól, igazából a 70-es évek végétől. A 75. születésnapjára jelent meg egy öt köszöntő tanulmánykötet, amely különböző szempontokból körüljárta az addigi munkásságát (Berlász – Demény – Terényi 1982). Veress amúgy benne volt a magyar zenetudósok nagy generációja, Szabolcsi Bence, Bartha Dénes és Tóth Aladár szerkesztésében megjelent 1965-ös zenei lexikonban, és persze megtaláljuk az 1980-as években kiadott Brockhaus-Riemann féle zenei lexikonban is, mindkettő elismeréssel ír a tevékenységéről.

A halála után nem sokkal egy kissé elfeledett zeneszerző lett. Ez a helyzet a 100. születésnapja, tehát 2007 körül kezdett megváltozni, amikor tekintélyes nemzetközi kiadók (a Teldec és az ECM) valamint a Hungaroton is készítettek felvételeket műveiből. Több lemezen közreműködik Veress egyik legjelentősebb svájci tanítványa, Heinz Holliger zeneszerző és oboaművész. Sokat tesz Veress emlékének ápolásáért és zenéjének szélesebb körű megismertetéséért Márffy Gabriella szegedi hegedűművésznő, aki Svájcban együtt dolgozott Veress Sándorral. 2007-ben emlékkoncertet szervezett Szegeden is, amelyen közreműködött a zeneszerző fia, Claudio Veress. A közelmúltban, 2011-ben a Móra Ferenc Múzeumban hangzottak el Veress Sándor vonósnygyesei a francia Des Equilibres kvartett előadásában.²⁰

* * *

Térjünk vissza az 1937-es dudari táborozáshoz. Hogyan került Veress Sándor Dudarra?

Először Bartókot szerették volna felkérni. Meg is keresték, de végül Bartók maga helyett Veress Sándort ajánlotta. Máskor is előfordult, hogy olyan feladatra, amit Bartók nem tudott elvállalni, Veress Sándort ajánlotta. Például 1935-ben

¹⁹ Ezt a hiányosságot korigálja a Veress Endréről szóló 2004-es kiadvány (Dankó 2004:22), melynek szerzője egyébként az 1960-as emlékfüzet szerkesztője volt.

²⁰ Az előadás elhangzása óta újabb emlékhangverseny volt Szegeden, Veress halálának 20. évfordulója alkalmából a Somogyi könyvtárban, 2012. november 28-án. Ehhez eseményhez kapcsolódik Hegedüs Bernadett írása: <http://www.szegedilap.hu/cikkek/zene-tortenes/hegedus-bernadett-20-eve-hunyt-el-veress-sandor.html>

Ankarába kerestek szakembereket törökországi népdalgyűjtéshez. Rásonyi László magyar turkológus hívta Bartókot, aki levélben válaszolt:

„... nehezen mondhatnám meg, kik utazzanak le. Akik itt valamilyen módon el tudnak helyezkedni, azoknak valószínűleg nem volna kedvük véglegesen oda telepedni. Akik pedig „állástalanok” pl. Seiber Mátyás (zeneszerző, gordonkás), Engel Iván és Kentner (zongoristák), azoknak nagy része zsidó: nem tudom, akadály ez ottan vagy sem?! Eszembe jut még Veress Sándor (fiatal zenészszerzőink legjobbjai közé tartozik, jó zongorista is, népdalgyűjtéssel is foglalkozott).” (Bartók 1976:514)

Veress tehát pozitív ajánlást kapott, de nem ment el Törökországba. Bartók viszont a következő évben eljutott egy anatóliai gyűjtőútra, aminek egyébként a hangzó anyaga is megvan.²¹

Mit csinált Veress Sándor Dudaron?²² A résztvevők napközben kutattak, a külföldi tudósok tolmácsok segítségével, esténként pedig előadások hangzottak el angol nyelven, hogy a külföldi vendégek is értsék. Bartók egy angolul megjelent cikkét ajánlotta föl erre az alkalomra, Veress Sándor ezt olvasta fel. A tanulmány címe *Magyar parasztzene*, és négy évvel korábban jelent meg a New Musical Quaterly c. folyóiratban²³. Egyébként az eredeti magyar szövege nincs is meg, hanem az angol publikációból fordították vissza, magyarul először egy 1956-os kötetben jelent meg Bartók válogatott írásaiból (Bartók 1956:18-46). De a támanék szempontjából még fontosabb, hogy Veress Sándor eredményes gyűjtőmunkát folytatott: 37 dallamot rögzített összesen^{24 25}. Az egyik adatközlő, Csoó Sándor egy későbbi fotóját láthatjuk a 4. ábrán.²⁶

²¹ Bartók Béla török népzenei gyűjtése a Néprajzi Múzeum fonográf-archívumából: Hungaroton HCD 18219, Egy Bartók-rádióelőadás hangfelvételének töredékes részletei is fennmaradtak az anatóliai gyűjtőútról: Bartók felvételek magángyűjteményekből Hungaroton HCD 12334-37

²² Tudjuk a szállásadója nevét is: Varga Józsefnek hívták (Boross – Márkusné 2000:212).

²³ Hungarian Peasant Music. Musical Quaterly 1933 (XIX) 3. (July) 267-287. Lásd Bartók 1966:845. A tanulmány angol szövege megjelent a Magyar Népfőiskolai Társaság Dudar-kötetében is (Trencsényi 1997:130-161).

²⁴ Az 1937-es gyűjtés egyik adatközlője, Ábrahám Mihályné Kovács B. Irén, aki még iskolás gyermekként énekelt Veress Sándornak, 75 év után azóta is Dudaron él.

²⁵ Lengyel András tanulmánya szerint Veress „a dudariak között rendszeresen fényképezett is” (Lengyel 1990:484). Ennek azonban egyéb nyomát nem találtam.

²⁶ Ő – amint ez Dudar helytörténeti irodalmából kiderül – fontos személyiség volt a faluban. Helybeli középparaszt gazda volt, visszaemlékezést írt, több folyóiratot járatott, újításokat próbált bevezetni (Boross – Márkusné 2000:182-183).

4. ábra: Csoó Sándor és felesége²⁷

Veress Sándor dudari gyűjtése jól dokumentálva van, a dallamok egy részét a későbbiekben saját zeneszerzői munkájában is felhasználta. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma működése minden évében megjelentette a *Szegedi Kis Kalendáriumot*, egy kis alakú, igényes kiállítású kiadványt²⁸. A nyolcadikat, ami egyben az utolsó volt a sorban (Buday 1937), teljes egészében Veress Sándor dudari gyűjtésének szentelték és Buday György fametszeteivel illusztrálták (5. ábra), 14 dal kottája és szövege van benne.²⁹

A füzetben olvasható azoknak a neve, akiktől gyűjtött: a már említett Csoó Sándor mellett özv. Szendi Istvánné Kis Zsuzsanna, Mazalin Pálné Varga Katalin, Farkas József, Kovács Kató, Szendi István.

5. ábra: A Szegedi Kis Kalendárium belső címlapja³⁰

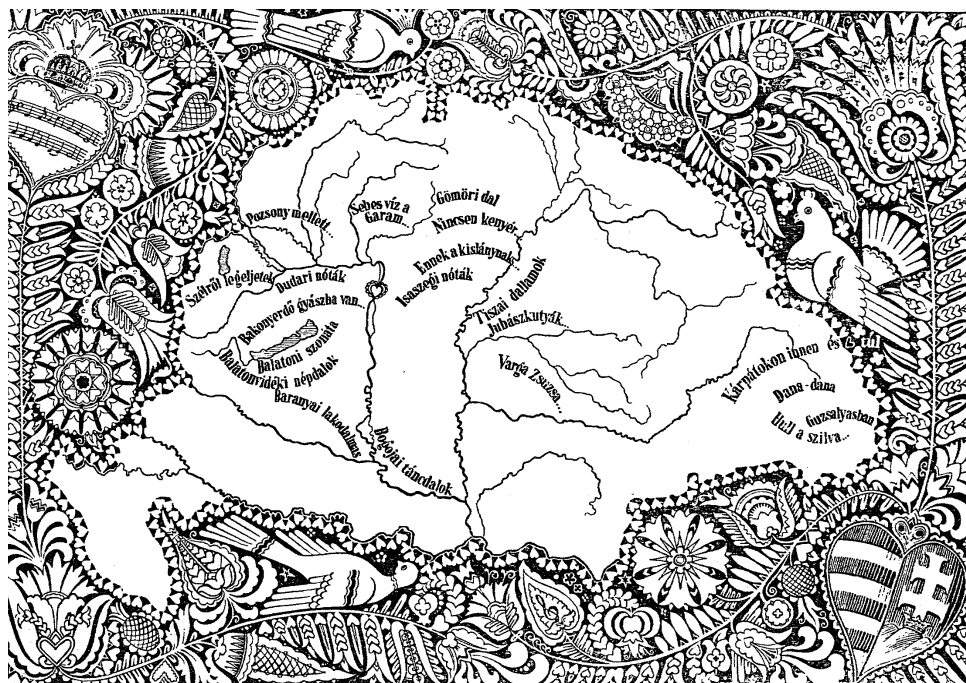
²⁷ Forrás: Boross – Márkusné 2000:183

²⁸ Ez egyúttal bevételi forrást is jelentett a számukra.

²⁹ Ez a kiadvány megvan Szegeden a Somogyi Könyvtárban. Ezúton szeretném megköszönni a könyvtár munkatársainak, Dobó Katalinnak és Hegedüs Bernadettnek a segítségét az anyaggyűjtésben.

³⁰ Forrás: Boross – Márkusné 2000:190

Amellett, hogy a gyűjtött dallamok egy részét Veress a *Szegedi Kis Kalendárium*-ban megjelentette, hármat közülük kórusmű formájában is feldolgozott, *Dudari nóták* címmel. Ez 1940-ben látott napvilágot egy reprezentatív kórusgyűjteményben, amit a visszacsatolásokat követően adtak ki, *Erdélytől Felvidékig* címmel (Kertész 1940). Ebben a *Dudari nóták* mellett Veress Sándor szerepel még négy moldvai csángó dallam kórus-letétjével (*Guzsalyasban*), valamint *Kárpátokon innen és túl* címmel „öt erdélyi, bukovinai és moldvai” népdal feldolgozásával is (Veress 1940)³¹. A kötetben a kórusművek szerzői között Kodály Zoltán, Bárdos Lajos és Farkas Ferenc nevével is találkozhatunk (6. ábra).

6. ábra: Illusztráció az Erdélytől Felvidékig c. kórusgyűjteményből³²

A dudari gyűjtés dokumentációja ezzel még nem ért véget. Amit a terepen fonográfhengereken rögzítettek, az azt a célt szolgálta, hogy tudós emberek rendkívüli precizitással lekottázhassák – ismeretesek Bartókról is olyan fényképek, ahol a fonográföltöcsér felé hajolva, illetve fejhallgatóval a fején jegyzi le a dallamokat. Laikusok számára azonban nem élvezhető hangminőséget produkáltak ezek a felvételek. Az 1930-as évek végén ezért elhatározták, hogy a legfontosabb népdal-

³¹ Ennek az utóbbi kórusműnek a különnyomatából egyébként 36 korabeli példány található Szege-
den az Egyetemi Könyvtárban, ami arra utal, hogy a kiadványt intenzív használatra szánták.

³² Forrás: Kertész 1940:113

énekeseket az ország minden tájáról elhozzák a fővárosba és ott a Magyar Rádió stúdiójában, az akkori legjobb technikai színvonalon rögzítik a hangjukat. Egyszer még azt is sikerült megszervezni, hogy Moldvából hozzanak énekeseket Budapestre. 1937 decemberében két alkalommal két dudari asszonnyal, Mazalin Pálnéval és Szendi Istvánnéval is készült ilyen körülmények között felvétel hét olyan dalról, amit Veress Sándor gyűjtött. Ez a hangzó anyag a lejegyzésük fakszimiléjével együtt azóta több alkalommal megjelent (Somfai 1981, Sebő 2001, Sebő 2010)

7. ábra: Veress Sándor lejegyzése, a lap alján Bartók kézírásával³³

A dudari dallamokat Veress Sándor jegyezte le, de több helyen olvasható rajtuk Bartók kézírása is. A 7. ábrán jól látszik az aprólékos zenei jelölésmód. Emellett Bartók figyelme a lapalji jegyzetben még arra is kiterjed, hogy az *asszony* szónál nem *ny* betűt ír, hanem *n*-t, rajta kis hullámvonallal, jelezve ezzel az átmenetet az *n* és *ny* hangok között. A másik énekes esetében, mivel ő másképpen ejtette ki, egyszerűen „asszon”-t ír, *n*-nel.

* * *

Veress zenei világát találóan jellemezte Ligeti György 1946-ban, amikor ezt írta:

„Veress Sándor számít a legjelentősebb magyar zeneszerzőnek Bartók és Kodály után. Harmóniavilága világosabb és áttetszőbb, mint Kadosáé és Szervánszkyé; jellemző rá a dúrakkord nagy szeptimmel. Dallamai nemesek, szélesek és szabadon szárnyalóak. Zenéje mégis, minden egyszerűsége ellenére, többnyire nehezen

³³ Forrás: Sebő 2010:141

megközelíthető. Első hallásra jelentéktelennek, semmitmondónak vélhetjük. Gazdagsága csak akkor bontakozik ki, ha a műveket közelebbről megismerjük. Akkor hirtelen felfedezzük, hogy ez a zene nagyszerű, tele van rejtett szépségekkel, amelyek nem jönnek szembe a hallgatóval – meg kell őket keresni”.³⁴

Írásomat egy Veress-idézettel szeretném zárni:

„köztudomású dolog, hogy az életben minden igazi öröm és boldogság játékból fakad és minden keserűség munkából. A munka csak akkor válik a boldogság forrásává, ha alkotás, játék.” (Veress 1947: Előljáró szavak)

Veress Sándor munkájában megtalálta ezt a boldogságot és zenéjén keresztül közvetíteni tudja a hallgatói számára is.

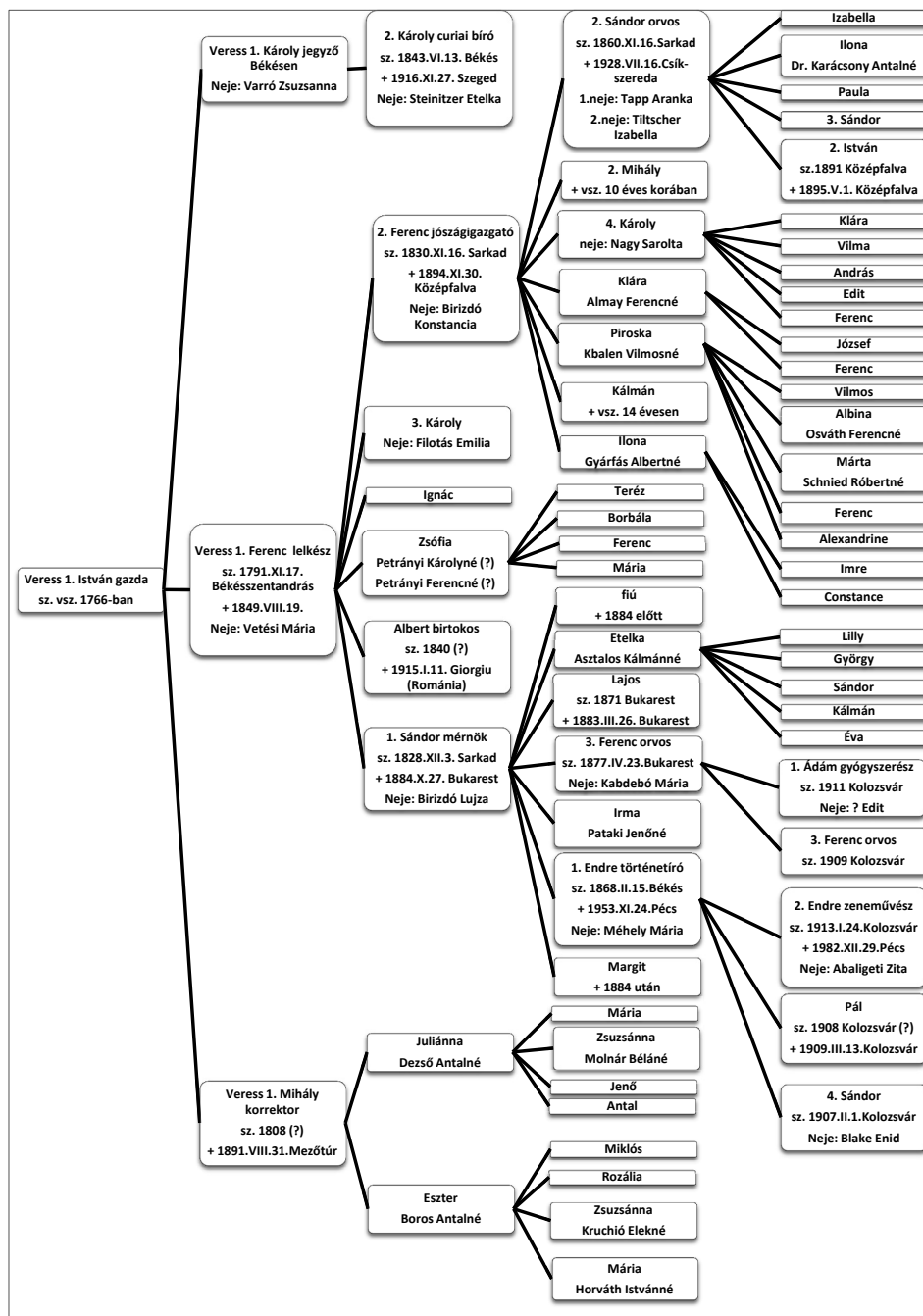
FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bartók Béla (1956): *Bartók Béla válogatott írásai*, szerk. Szöllősy András. Művelt Nép, Budapest
- Bartók Béla (1966): *Bartók Béla összegyűjtött írásai I.*, szerk. Szöllősy András. Zeneműkiadó, Budapest
- Bartók Béla (1976): *Bartók Béla levelei*, szerk. Demény János. Zeneműkiadó, Budapest
- Beke György (1976): *Veress Sándor tolla és körzője*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest
- Berlász Melinda–Demény János–Terényi Ede (1982): *Veress Sándor – Tanulmányok*. Zeneműkiadó, Budapest
- Berlász Melinda (1988): Veress Sándor moldvai gyűjtőnaplója. In: Felföldi László, Lázár Katalin szerk.: *Zenetudományi Dolgozatok 1988*. MTA Zenetörténeti Intézete, Budapest, 169-181
- Berlász Melinda, szerk. (2007): *Kodály Zoltán és tanítványai*. Rózsavölgyi, Budapest
- Bónis Ferenc (2002): Beszélgetés Veress Sándorral. In: Bónis Ferenc: *Üzenetek a XX. századból*. Püski, 108-135
- Boross István–Márkusné Vörös Hajnalka (2000): *Dudar*. Száz magyar falu könyvesháza Kht., Budapest
- Buday György, szerk. (1937): *Szegedi Kis Kalendárium 1938*. Szegedi Kollégium, Szeged

³⁴ Ligeti György: Új zene Magyarországon (1946) In: Ligeti 2010: 44-46

- Csatári Dániel (1960): *Veress Endre emlékezete*. Erkel Ferenc Múzeum, Gyula
- Csicsery-Rónay István, szerk. (2007): *Veress Sándor – Tanulmányok, cikkek, beszédek*. Occidental Press, Budapest
- Dankó Imre (2004): *Veress Endre élete és munkássága*. Jantyik Mátyás Múzeum, Békés
- Darvas Pálné–Klement Tamás–Terjék József, szerk. (1988): *Kossuth-díjasok és Állami Díjasok almanachja 1948-1985*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Demény János (1985): *Rézkarok hidegtűvel*. Magvető, Budapest
- Domokos Pál Péter (1981): *Bartók Béla kapcsolata a moldvai csángómagyarokkal*. Szent István Társulat, Budapest
- Kertész Gyula, szerk. (1940): *Erdélytől Felvidékig – magyar népdalok 2 és 3 szólamú vegyeskarra*. Magyar Kórus, Budapest
- Lengyel András (1990): A Szegedi Fiatalok dudari falutanulmányozása. In: Lengyel András: *Útkeresések*. Magvető, Budapest, 447-491
- Lengyel András, Simon János, szerk. (1986): *Dudar 1937*. Országos Közművelődési Központ, Budapest
- Ligeti György (2010): *Ligeti György válogatott írásai*, szerk. Kerékfy Márton. Rózsavölgyi, Budapest
- Sebő Ferenc, szerk. (2001): *Pátria – magyar népzenei gramofonfelvételek* (3 db. CD-ROM). Fono FA-500-3, Budapest
- Sebő Ferenc, szerk. (2010): *Patria. Magyar népzenei felvételek 1936-1963* (DVD-ROM melléklettel). Hagyományok Háza, Budapest
- Somfai László, szerk. (1981): *Magyar népzenei felvételek Bartók Béla lejegyzéseivel* (3 db. LP, kísérfüzettel). Hungaroton LPX 18058-60, Budapest
- Szalay Olga (1988): A moldvai dialektus néhány sajátossága Veress Sándor gyűjtése alapján. In: Felföldi László, Lázár Katalin: *Zenetudományi Dolgozatok 1988*. MTA Zenetörténeti Intézete, Budapest, 183-201
- Trencsényi Imre, szerk. (1997): *Dudar 1937*. Magyar Népfőiskolai Társaság, Budapest
- Veress Sándor (1878): *A magyar emigratio a Keleten 1-2. kötet*. Athenaeum, Budapest
- Veress Sándor (1936): *15 kis zongoradarab – magyar nép és gyermekdalok*. Magyar Kórus, Budapest
- Veress Sándor (1940): *Kárpátokon innen és túl: öt erdélyi, bukovinai és moldovai népdal*. Magyar Kórus, Budapest
- Veress Sándor (1947): *Billegetőmuzsika*. Cserépfalvi, Budapest
- Veress Sándor (1948): *József Attila dalok*. Cserépfalvi, Budapest
- Veress Sándor (1989): *Moldvai gyűjtés*. Múzsák Kiadó, Budapest

1. melléklet: Veress Sándor „származási táblázata” 1944. május 6.

2. melléklet: Veress Sándor családfája (1980-as évek)

TÁRSADALMI KÖRKÉP

Gyenizse Krisztina

DUDAR 2012-BEN

A KÉRDŐÍVES VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI

Dudart először, 1937-ben azért keresték fel magyar, angol és német kutatók, hogy megfigyeljék az akkori parasztság kulturális változásait. Tekintve, hogy az egész országot nem állt módjukban felmérni, olyan területet kellett választani, mely a legközelebb áll a valóságos magyar helyzethez, vagyis: olyan „mintát” kellett választani, melynek jellemzői a legközelebb állnak a populáció, vagyis Magyarország jellemzőihez, és Tomori Viola ezt Dudarban vélte felfedezni. 2012-ben, falutanulmányozás céljából ismét kutatás indult Dudaron, melyet szintén szegedi kezdeményezésre, szegedi hallgatók végeztek. A cél most is az volt, hogy felfedjük a mai falusi társadalom általános jellemzőit.

A Dudaron végzett terepmunka alkalmával az interjúzás, mentális térképezés és megfigyelés mellett a kérdőíves lekérdezés módszerét is használtuk. A kérdezés egy előre megszerkesztett, standard strukturált kérdőívvel ment végbe, melyet a kutatók személyesen kérdeztek le a kiválasztott dudari lakosoktól.

A mintaválasztásnál csak a dudariak lakcímei álltak rendelkezésünkre. Annak biztosítása érdekében, hogy megfelelő elemszámmal dolgozhassunk, rétegzett mintát vettünk a lakosok lakcímei alapján. A hallgatók egyenként 56 lakcímből álló területet kaptak, melyen belül véletlenszerűen kerültek kiválasztásra az alanyok, odafigyelve arra, hogy a nem és a korcsoportok megoszlása lehetőleg arányos legyen. A három nap alatt így összesen 137 dudari lakos került lekérdezésre.

A kérdések többek között kiterjedtek a korra, foglalkozásra, a foglalkozás helyére, iskolai végzettségre, családi állapotra, valamint a családszerkezetre is. A kérdőívből adatokat nyertünk továbbá a kérdezettek felmenőiről (nagyapák, nagyanyák, szülők származása és foglalkozása) a házastársakra (származásukra, foglalkozásukra, iskolai végzettségükre, rokonságuk lakhelyére) és a gyermekeik jellemzőire (életkor, státusz, lakhely, foglalkozás, házastársak/élettársak, s azok származási helye).

A papír alapon lerögzített adatokat számítógépre rögzítettük, majd az adatbázisból statisztikai elemzéseket alkalmazva az összefüggéseket feltártuk. A kapott eredményeket az alábbiakban mutatjuk be.

1. A FOGLALKOZÁSI SZERKEZET ÁTALAKULÁSA

A nagyapák generációja

A mintában az átlagéletkor 55 év, és ez alapján a kérdezettek nagyapáinak és apáinak átlagéletkorára is becslést tehetünk. Ezek szerint a nagyapák az 1920-1940-es években lehettek legaktívabbak. Származásukat tekintve érezhető a falu zártságának fellazulása, melyet már az 1930-as években is tapasztalhattak az akkori kutatók. A kérdezettek nagyapái nagyobb arányban voltak nem dudariak, mint dudari születésűek. (1. táblázat)

Nagyapák származási helye (N=229)	
Dudari	38%
Dudar környéki	24%
Nem környékbeli	38%
Összesen	100%

1. táblázat

Erre az időszakra tehető a falu gazdasági fellendülésének kezdete, mely a népességszám növekedését vonta maga után. A nagyapák idejében a legszélesebb foglalkozási terület a mezőgazdaság volt (64%), ezután következett az ipar és a szolgáltatói szféra. A bányászat ekkor még csak a kezdeti, bánya-kutatási szakaszában volt a területen, ennek tudható be a bányászat területén dolgozók alacsony száma is (8%), feltehetőleg ők voltak azok, akik az akkori próbafúrások és kutatások során segédkeztek. (2. táblázat)

Nagyapák foglalkozási területe (N=182)	
Mezőgazdaság	64%
Bányászat	8%
Egyéb ipar	13%
Közszféra	1%
Szolgáltató	13%
Egyéb	1%

2. táblázat

A származási helyeket tekintve ekkor még nem látható számottevő különbség abban, hogy a fő megélhetési forrás különbözne a kérdezettek nagyapáinak származási területe szerint, általában a mezőgazdaság volt a fő megélhetési terület, viszont a máshonnan betelepültek esetében aránya kisebb. (3. táblázat)

A nagyapák foglalkozási területe származásuk helye szerint						
	Mezőgazdaság	Bányászat	Egyéb ipar	Szolgáltató	Egyéb	Összesen
Dudari (N=77)	80%	10%	7%	3%	0%	100%
Dudar környéki (N=31)	39%	3%	32%	19%	7%	100%
Nem környékbeli (N=69)	59%	6%	13%	22%	0%	100%

3. táblázat

Az apák generációja

Egy generációval később, a kérdezett apjának származási helyénél sem mutatkozik nagy változás. Még mindig jellemzően többen vannak azok, akik más (közelebbi vagy távolabbi) területről érkeztek Dudarra (58%), mint azok, akik születésüktől fogva helybeliek. (4. táblázat)

Apák származási helye (N=136)	
Dudari	42%
Dudar környéki	27%
Nem környékbeli	31%
Összesen	100%

4. táblázat

Abban az időben, mikor már a kérdezett apja is aktív dolgozó volt – tehát körülbelül az 1950-es évektől az 1970-es évekig – több változás is megfigyelhető, leginkább a foglalkozások terén. Erre az időszakra tehető a TSz-esítés és az iparosítás, a munkás népesség arányának növekedése. Ekkor Dudaron a mezőgazdaság területén való elhelyezkedés 37%-kal esik vissza. Ezzel egy időben 27%-ra emelkedik az ipar területén munkát vállalók száma, valamint teljes erővel beindul a bányászat is. Ez korábban a nagyapák 8%-ának volt választott foglalkozási területe, most pedig, az apák idejében ez az arány megnő, már a foglalkoztatottak 30%-át teszik ki. (5. táblázat)

Apák foglalkozási területe (N=135)	
Mezőgazdaság	27%
Bányászat	30%
Egyéb ipar	27%
Közfelföld	5%
Szolgáltató	7%
Egyéb	4%
Összesen	100%

5. táblázat

A megkérdezettek generációja

Az időben következő szintre érve, az 1980-as évektől a 2000-es évekig tartó időszakra tehetjük a megkérdezettek legaktívabb időszakát. Közöttük ismét a más területről érkezők vannak többen. 15% azon dudariak aránya, akik kisgyermekkorukban költöztek a faluba, tehát szüleik voltak azok, akik konkrét céllal vezérelve, vélhetőleg a bánya vagy az ipar miatt költöztek a faluba. Ennél jóval nagyobb, 37% a felnőttkorban a faluba érkezők aránya, valószínűleg többségükben szintén a munkalehetőségek miatt vándoroltak be. (6. táblázat)

A kérdezett származási helye (N=137)	
Dudaron született, azóta is itt él	42%
Dudaron született, de lakott másutt is	6%
Nem Dudaron született, de kisgyermekkorától itt él	15%
Nem Dudaron született, iskoláskorában vagy már felnőttként került ide	37%
Összesen	100%

6. táblázat

A rendszerváltás az egész országban változásokat eredményezett, s ez alól Dudar sem volt kivétel. A Bakony Művek már a '90-es évek elején megszűnt. A bánya bezárása ugyan nem volt ilyen gyors, a rendszerváltás után még évekig működött, de végül az is megszűnt. A munkanélküliség szinte egyik napról a másikra ütötte fel a fejét a községben, így érdekes, és a korábbi évtizedekhez képest merőben új jelenség volt a faluban, hogy míg fél évszázadon át Dudar volt az a hely, amely vonzotta és fel tudta szívni a munkaerőt, addig a rendszerváltás után ez éppen ellenkezőjére fordult át – a dudariaknak kellett kivándorolni és más településeken munkát vállalni. A kérdezettek utolsó munkahelye már az esetek több mint felében volt más településen. (7. táblázat)

A kérdezett Dudaron dolgozik/dolgozott legutoljára? (N=135)	
Nem	59%
Igen	41%
Összesen	100%

7. táblázat

A munkahelyeket tekintve a kérdezettek jelenlegi vagy utolsó foglalkozása 41%-ban az iparban volt, második legnépsebb foglalkozási terület a szolgáltatást nyújtóké volt 31%-kal. (8. táblázat) Az 1990-es és 2000-es években a mezőgazdaság és a bányászat már kiesett a foglalkozási területek közül. A megkérdezettek közül nem volt olyan válaszadó, aki a mezőgazdaságot jelölte volna meg legutóbbi

munkaterületének. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy senki sem foglalkozik már mezőgazdasággal a faluban, mindössze érzékelteti a gazdálkodó tevékenység radikális visszaszorulását.

A kérdezett legutóbbi foglalkozási területe (N=135)	
Bányászat	10%
Egyéb ipar	41%
Közfelfű	11%
Szolgáltatás	31%
Egyéb	7%
Összesen	100%

8. táblázat

Azon keveseknek, akik a bányászatot jelölték meg legutóbbi foglalkozásul, az átlagéletkora a mintában 67 év. Ezen adat alapján pedig valószínűsíthető, hogy akik a bányászatban voltak legutoljára foglalkoztatva, azok onnan is mentek nyugdíjba. Ha korcsoportonként nézzük meg, hogy az egy korosztályba tartozók milyen munkát választanak, akkor is azt az eredményt kapjuk, hogy a megadott három korcsoportban (fiatal, középkorú és felnőtt) első helyen az ipari, második helyen pedig szintén a szolgáltatói szféra szerepel. (9. táblázat)

Az egyes korcsoportok fő foglalkozási területe			
	fiatal (N=34)	középkorú (N=57)	idős (N=44)
Bányászat	0%	9%	18%
Egyéb ipar	44%	39%	41%
Közfű	15%	12%	7%
Szolgáltatói szféra	29%	37%	25%
Egyéb	12%	4%	9%
Összesen	100%	100%	100%

9. táblázat

2. AZ ISKOLÁZOTTSÁGI SZINT EMELKEDÉSE

A kérdezett felmenőinek iskolai végzettségét azért vizsgáltuk meg, hogy lássuk, vajon a szűlők, illetve nagyszűlők iskolai végzettsége mennyiben tér el a jelenlegi tendenciáktól. A nagyapák – a század első felében – többnyire alapfokú végzettséggel, legtöbbször 4 elemivel rendelkeztek, mintánkban 79%-uk legfeljebb alapfokú végzettségű. (10. táblázat)

Nagyapa iskolai végzettsége (N=122)	
Legfeljebb alapkú	79%
Középfokú	18%
Felsőfokú	3%
Összesen	100%

10. táblázat

Az apáknál az alapkú iskolai végzettségük száma már kevesebb, és ezzel együtt emelkedik a középfokú végzettséget szerzők aránya. (11. táblázat)

Apa iskolai végzettsége (N=126)	
Legfeljebb alapkú	60%
Középfokú	39%
Felsőfokú	1%
Összesen	100%

11. táblázat

Az alapkú végzettség aránya időben előre haladva a kérdezetteknel tovább csökken, és a középszinten végzettség kerülnek túlsúlyba, tehát látható, hogy az általános iskolázottsági szint folyamatosan emelkedett Dudaron. (12. táblázat)

A kérdezett iskolai végzettsége	
Legfeljebb alapkú	30%
Középfokú	64%
Felsőfokú	6%
Összesen	100%

12. táblázat

A házassági szokásokat tekintve az iskolai végzettség tükrében nemként eltérő összefüggéseket láthatunk. Vizsgálatunkból kiderül, hogy az alapkú végzettséggel rendelkező nők elsősorban szintén legfeljebb alapkú végzettségű férfiakat választottak (60%). A középfokú végzettséggel rendelkezőknél ugyanez a tendencia érvényesül: ha a nő középfokú végzettséggel rendelkezik, akkor valószínűbb, hogy párjául is hasonló végzettségű férfit választott (76%). (13. táblázat)

Házasodási szokások az iskolai végzettség tükrében					
A kérdezett neve		A házastárs iskolai végzettsége			Összesen
		Legfeljebb alapkú	Középfokú	Felsőfokú	
Férfi	Legfeljebb alapkú (N=5)	100%	0%	0%	100%
	Középfokú (N=35)	54%	37%	9%	100%
	Felsőfokú (N=4)	0%	100%	0%	100%
Nő	Legfeljebb alapkú (N=35)	60%	40%	0%	100%
	Középfokú (N=40)	14%	76%	10%	100%
	Felsőfokú (N=4)	0%	75%	25%	100%

13. táblázat

3. A LEGÚJABB GENERÁCIÓ: A KÉRDEZETTEK GYERMEKEINEK JELLEMZŐI

A gyermekek státusza

Adatbázisunkból képet kaphatunk a kérdezettek gyermekeinek jellemzőiről is.¹ A kérdezettek válaszai alapján közel háromszáz gyermekről van ismeretünk, beleértve nemüket, korukat, iskolázottságukat, lakhelyüket, foglalkozási területüket, házastársukat és házastársuk lakhelyét.

A gyermekek egy része még iskolába jár, őket nem vettük be a vizsgálat ezen részébe, de döntő hányaduk – körülbelül kétharmaduk – már nem tanul, tehát a munkapiac aktív (vagy inaktív) tagja. (14. táblázat)

A gyermekek iskolai státusza (N=293)	
Még nem jár iskolába	8%
Általános iskolás	10%
Középiszkolás	4%
Főiskolás, egyetemista	5%
Már nem tanul	3%
Már nem tanul általános iskolát végzett	18%
Már nem tanul középiszkolát végzett	39%
Már nem tanul főiskolát, egyetemet végzett	13%
Összesen	100%

14. táblázat

¹ A kérdőívben a gyermekekre vonatkozó kérdések az első öt gyermekre vonatkoztak.

A gyermekekre vonatkozó foglalkoztatottsági adatokból képet kaphatunk arról, hogy a gyermekek általában merre orientálódnak, vannak-e olyan területek, melyeket kiugróan magas számmal választottak, illetve mely gazdasági ágazatokban dolgoznak leginkább. Ezen kívül a lakhely szerinti megoszlást is érdemes megvizsgálni.

A gyermek iskolázottsága

Dudar óvodával és egy általános iskolával rendelkezik, ezért nem meglepő, hogy a dudariak többsége (83%) a dudari iskolába iratja gyermekét, a többi település említési gyakoriságát a 15. táblázat tartalmazza.

A gyermek az általános iskolát ezen a településen végezte	
	N
Dudar	171
Bakonynána	3
Bakonyszentlászló	6
Belgium	2
Gic	1
Kenderes	3
Nagyesztergár	1
Németország	4
Százhalombatta	5
Székesfehérvár	1
Várpalota	3
Veszprém	5
Zirc	2
Összesen	207

15. táblázat

Középiskolát a tanulók általában a közelben választanak, legnépszerűbbek a zirci (38%) és veszprémi (28%) középiskolák, a további említéseket a 16. táblázat tartalmazza. Az egyetemet, főiskolát végzetteknél nincs egyértelmű cél, ennél a választásnál leginkább a földrajzi közelség dominál, illetve az, hogy a felvételiző mit szeretne tanulni.

A gyermek a középiskolát ezen a településen végezte	
	N
Ajka	6
Balatonfüred	2
Balatonfűzfő	2
Belgium	1
Budapest	3
Dunaújváros	1
Érd	1
Esztergom	2
Győr	5
Keszthely	1
Kisújszállás	3
Mór	1
Németország	2
Pápa	8
Százhalmibatta	2
Szeged	1
Székesfehérvár	4
Várpalota	7
Veszprém	43
Zirc	59
Összesen	154

16. táblázat

A felsőfokú intézmények választásakor Budapestet választották a legtöbben (33%), az ezen kívül választott egyetemek és főiskolák szinte kivétel nélkül a Dunántúlon vannak, második és harmadik legtöbbet említett városok Veszprém (14%) és Győr (14%). (17. táblázat)

A gyermek az egyetemet, főiskolát ezen a településen végezte	
	N
Budapest	14
Dunaújváros	2
Győr	6
Miskolc	1
Németország	1
Pécs	1
Sopron	1
Szeged	3
Székesfehérvár	4
Szombathely	2
Veszprém	6
Zirc	1
Összesen	42

17. táblázat

Javuló képet mutat az egyetemet végzettek száma a gyermekek körében. Szüleiknél a felsőfokú végzettségük viszonylag kevesen voltak, tehát elmondható, hogy a falu lakossága az iskolai végzettség tekintetében felfelé mobil. A kérdezettek körében 6% volt a felsőfokú képesítéssel rendelkezők aránya, ehhez képest a gyermekeknél ez az arány már több mint a kétszerese, 19%. (18. táblázat)

A gyermek iskolai végzettsége (N=213)	
Legfelsőbb alapkú	27%
Középfokú	54%
Felsőfokú	19%
Összesen	100%

18. táblázat

A gyermek foglalkozási területe

Az iskolázottsági eredményekhez illeszkedik a foglalkozási területek kiválasztása is: a kérdezettek gyermekei legtöbbször olyan területen helyezkedtek el, melyek középfokú végzettséget követelnek meg, legmagasabb arányban szakmunkások és betanított munkások. A Dudaron élők közül 36% szakmunkás és 31% betanított munkás. A már nem Dudaron élőknel is a legmagasabb a szakmunkások aránya, de itt már megjelennek a diplomához kötött állásban elhelyezkedők, és az egyéb szellemi dolgozók is. Az alsó- és középfokúak száma mindkét esetben alacsony. A mezőgazdaság visszaszorulása a gyermekek szintjén is látszik, csak kevesen

jelölték meg gyermekük foglalkozásának ezt a foglalkozási ágat. (19. táblázat)

A gyermek foglalkozása és lakhelye		
	Dudaron lakik (N=83)	Máshol lakik (N=95)
Gazdálkodó	4%	2%
Kereskedő	0%	4%
Szolgáltató	1%	4%
Szellemi szabadfoglalkozású	1%	3%
Középvezető	0%	1%
Alsóvezető	4%	1%
Diplomához kötött	5%	23%
Egyéb szellemi	11%	11%
Szakt munkás	36%	26%
Betanított munkás	31%	15%
Segéd munkás	5%	2%
Szakképzetlen	2%	8%
Összesen	100%	100%

19. táblázat

Az alábbi táblázat adataiból látszik, hogy azon gyermekek, akik diplomával rendelkeznek, nagyon kis arányban tudnak elhelyezkedni Dudaron olyan állásban, mely megfelelne a felsőfokú végzettségüknek, máshová kell költözniük ahhoz, hogy végzettségüknek megfelelő állást tudjanak betölteni. (20. táblázat)

A gyermek lakhelye és iskolai végzettsége			
	Dudaron lakik	Máshol lakik	Összesen
Alapfokú (N=58)	50%	50%	100%
Középfokú (N=113)	53%	47%	100%
Felsőfokú (N=39)	28%	72%	100%

20. táblázat

A faluból való kivándorlásnak a megélhetésen túl indikátora lehet még a házastárs származásának helye is. A mintában a válaszadók gyermekeinek 65%-a rendelkezik házastárssal vagy élettárssal. Abban az esetben, ha a gyermek Dudaron lakik, jellemzőbb, hogy a párja is Dudari, vagy Dudar környéki. Ha viszont lakhelye már nem Dudar, hanem elköltözött, megfigyelhető, hogy ebben az esetben a párjuk is máshová valósi. Tehát a párválasztás és a lakóhely választás tekintetében azt a következtetést tehetjük, hogy a gyermek elvándorlására hatással van az, ha párjuk messzebből származik, tehát a gyermek ebben az esetben mobilabb. (21.

táblázat)

Gyermek házastársának, élettársának származási helye				
	Dudari	Dudar környéki	Nem környékbeli	Összesen
Dudaron lakik (N=51)	47%	31%	22%	100%
Máshol lakik (N=86)	7%	36%	57%	100%

21. táblázat

Ha ezt a folyamatot nemek szerint is megvizsgáljuk, azt kell mondanunk, hogy a lakhely választása terén inkább a férfi lakhelye, illetve költözési szándéka a döntő, a nők pedig többnyire követik párjukat. (22. táblázat)

A gyermek lakóhelye és házastársának lakóhelye					
Gyermek neve		Gyermek házastársának, élettársának származási helye			
		Dudari	Dudar környéki	Nem környékbeli	Összesen
Férfi	Dudaron lakik (N=32)	44%	34%	22%	100%
	Máshol lakik (N=41)	5%	34%	61%	100%
Nő	Dudaron lakik (N=19)	53%	26%	21%	100%
	Máshol lakik (N=45)	9%	38%	53%	100%

22. táblázat

4. CSALÁDSZERKEZET DUDARON

Ahhoz, hogy a mai kor családtípusát jellemezhessük és megérthessük, vissza kell tekintenünk a korábbi időszakokra is. Nem túl messzire visszanyúlva relevánsnak tartom a 19. század elejének családjáról pár szót szólni. E kor fő családtípusa a parasztcsalád volt. Erdei szavait idézve: „*Paraszt: több ez mint rend, osztály, vagy nép, olyan közös sors ez, amely rendek alatt, osztályok között és népek fölött kísérteties egyformaságot, közös múltat és jövőt jelent, akkor is, ha maguk a parasztok mit sem tudnak róla. Külön társadalom a parasztság: önálló életű kisebb körű világ, amely bele is illeszkedik a társadalom nagyobb körébe, de el is szigeteli magát attól; szóval: társadalom a társadalomban.*” (Erdei 1973:14) A paraszti család patriarchális család. Élén a legidősebb férfi állt, vagy a hagyományokkal szakítva a legmunkabíróbb, hiszen tőle függött a család megélhetése. Az érzelmi alapon való

családszerveződés ebben az időben még nem jelentkezett. Az egyesülés alapja a föld és a jóság volt, s ennek következtében a párválasztást is ezek a szempontok határozták meg. Nem véletlen a régi mondás: föld a földhöz házasodik. „*Parasztok életének a föld az első törvénye. Ez a természet, amely minden pillanatban uralkodik rajta, ez a termő valóság, amely termelő szolgává teszi és ez a műhely, amely örökös munkával köti magához.*” (Erdei 1973:18) A paraszti családban több generáció élt együtt, a gyerekszám pedig jellemzően magas volt.

A paraszti család mellett és után kezdett kialakulni a polgári család, melyet a kapitalista termelési mód térhódítása hívott elő. A polgári társadalomban felértékelődik maga az ember, aki saját képességeinek és munkájának következtében emelkedik fel, s így válik szabadabbá, mint a mezőgazdaságban dolgozó paraszt. A polgárt „*már nem kötik a családi tradíciók, a rang, a cím – hiszen jellemző módon nem is rendelkeznek vele – azt választja társának, akit akar.*” (Novák 2009:18) A korábbi családtípusokkal ellentétben itt a nő már nem csak egy újabb munkás kezét takar, hanem társa lesz férjének, s habár nem dolgozik, a háztartás ellátásáért ő felel. A gyermekeknek most először van gyermekora, mely az életre készíti fel őket, s nem kell már 4-5 évesen munkába állniuk.

A már inkább a 20. század második felében jellemző munkás-családot is a polgári társadalom szülte, és sokban hasonlít a polgári családhoz. Itt is az apa a családfő, a párválasztás szintén érzelmi alapon történik, viszont maga a munkástársadalom olyan sokrétű volt, hogy ez a családtípus sem volt teljesen egységes. Az elit munkáscsaládokban a feleség nem dolgozott, úgynevezett háztartásbeli volt, s a család gyakran lakott külvárosi családi házakban. A kevésbé megfizetett, segédmunkás és betanított munkások jellemzően a szegény paraszti családok szülöttjei voltak, akik azért voltak kénytelenek a városban munkát keresni, mert nem rendelkeztek elég földdel a megélhetéshez, s biztosabbnak látták a kevés, ám mégis rendszeres bért. Ezekben a családokban rendszerint már a nők is dolgoztak, így vált kétkeresőssé ez a családmódel. A gyermekek szintén hamar munkába álltak egy-egy szakma gyors kitanulása után. (Novák 2009)

A rendszerváltás után a nukleáris család típus vált uralkodóvá Magyarországon, s a korábbi nagycsalád már csak elvétve figyelhető meg. Ezen típus napjainkban is a leggyakoribb családformának tekinthető. A család két kereső szülőből, és a velük élő kiskorú, eltartott gyermekekből áll. Miután a gyermekek felnőttek, kirepülnek, új otthonban új családot alapítanak, s a szülők egyedül maradnak. (Novák 2009) Vizsgálatunkból kitűnik, hogy ez a nukleáris család már vidéken, így Dudaron is megjelent.

A kérdezettek elmondása alapján a felmért 137 háztartáshoz összesen 274 családtag tartozik. A leggyakrabban említett családtag a házastárs volt, mely a háztartások 82%-ban fordul elő, valamint az élettárs, mely 36%-ukban van jelen. A családok 31%-ában él olyan gyermek, aki még nem alapított családot. Ezek az adatok két okból adódhatnak: egyrészt, mint láttuk, a mintában az átlagéletkor magas, tehát nagy esély van arra, hogy a már felnőtt gyermekek nem tagjai a háztartásnak;

másrészt pedig a már fentebb említett, mai korra jellemző kisebb gyermekvállalási kedv. A családszerkezet változását szintén megerősíti az az adat is, miszerint a családdal nagyon kevés esetben élnek együtt a kérdezett szülei, vagy más rokona. (23. táblázat)

Családszerkezet (N=137)	
Van-e a háztartásban házastárs?	82%
Van-e a háztartásban élettárs?	36%
Van-e a háztartásban gyermek?	31%
Van-e a háztartásban unoka?	31%
Van-e a háztartásban szülő?	15%
Van-e a háztartásban após/anyós?	4%
Van-e a háztartásban nagyszülő?	2%
Van-e a háztartásban testvér?	6%
Van-e a háztartásban sógor/sógornő?	2%
Van-e a háztartásban vej/meny?	6%
Van-e a háztartásban egyéb rokon?	3%
Van-e a háztartásban egyéb nem rokon?	1%

23. táblázat

5. VALLÁS A FALUBAN

Az új generációk megjelenésével nem csak a falu iskolázottsági és foglalkozási jellemzői változtak meg, hanem a vallásosság is átalakult. 1937-ben Tomori Viola külön kihangsúlyozta Dudar zárt, református jellegét. Szinte minden lakos életében kitüntetett szerepet kapott a vallás, melyet a rendszeres templomba járással folyamatosan gyakorolt.

A vizsgálat válaszadóinak 85%-át nevelték vallásosan gyermekkorukban (24. táblázat).

Vallásos neveltetés (N=137)	
Nem	15%
Igen	85%
Összesen	100%

24. táblázat

Ugyancsak sokan tartják magukat – kifejezetten, inkább vagy valamennyire – vallásosnak a mai napig. (25. táblázat)

A vallásosság szintje (N=136)	
Kifejezetten vallásos	27%
Inkább vallásos	33%
Vallásos is, meg nem is	22%
Inkább nem vallásos	9%
Egyáltalán nem vallásos	9%
Összesen	100%

25. táblázat

A korosztályok tekintetében mégis megfigyelhető egy apró eltérés. Általában a legidősebb korosztályhoz tartozók erősen vallásosnak mondták magukat. A legfiatalabb korosztály azonban már tartózkodóbb ennél, és habár nem állítják, hogy nem vallásosak, mégis inkább közepén foglalnak állást, és a legtöbben „vallásosak is, meg nem is”. (26. táblázat) Mindent összevetve mégis elmondható, hogy Dudaron még ma is fontos szerepet játszik a vallás.

Vallásosság szintje és korcsoportok						
	Kifejezetten vallásos	Inkább vallásos	Vallásos is, meg nem is	Inkább nem vallásos	Egyáltalán nem vallásos	Összesen
Fiatál (N=34)	12%	27%	38%	9%	14%	100%
Középkorú (N=58)	19%	31%	24%	14%	12%	100%
Idős (N=44)	48%	41%	7%	2%	2%	100%

26. táblázat

A század eleji állapothoz képest azonban a tisztán református jelleg is megváltozott. A bánya nyitása után több száz embert vonzott a faluba, akiknek addigra már nem elhanyagolható része tartozott más felekezethez. Így előbb a katolikus vallás, később pedig a pünködsi és az evangélikus egyházak is megjelentek Dudaron. Habár legtöbben még mindig a református egyházhoz tartoznak, már igen nagy az aránya is, aki más valláshoz tartoznak – katolikus vallás a második legnépszerűbb a faluban, melyhez a válaszadók 32%-a tartozik. (27. táblázat)

Vallási közösséghez való tartozás (N=127)	
Nem tagja	13%
Katolikus	32%
Református	50%
Pümkösi közösség	3%
Evangélikus	2%
Összesen	100%

27. táblázat

ZÁRSZÓ: EGY FALU LEHETŐSÉGEI A 21. SZÁZADBAN

A településmarketing és annak stratégiái egyre fontosabbá válnak napjainkban, hisz a növekvő verseny, valamint a szükségletek kielégítése miatt rá kell lelnünk egy olyan profilra, mely a települést mássá, és így versenyképesség teszik a többi településsel. Dudaron a 20. században ez a profil az ipar volt és a bányászat. Nemcsak a felesleges munkaerő megélhetését tudta kisegíteni, de ezzel együtt a falu fejlődésére is hatással volt. Intézmények jöttek létre, a kereskedelem fejlődött, kulturális összetartás jött létre a faluban. A rendszerváltás, majd főleg az ezredforduló után azonban – a bánya és az ipar megszűnésével, a népességszám csökkenésével és a falu elöregedésével – a kereskedelem visszaesett, rengeteg munkahely szűnt meg, melyeknek következtében Dudarnak is új marketingstratégia után kell nézni. A településnek el kell döntenie, hogy milyen tématerületben képes erőforrásait kiaknázni.

A szuburbanizáció növekedése miatt egyre inkább előtérbe kerülnek a vidék falvai, az olyan csendes, zöld övezetek keresése, melyekbe a városi ember szívesen kiszabadulna rövidebb – hosszabb időre. A Bakony térsége Magyarország egyik legszebb vidéke, a turizmus egyik kedvelt célpontja. Dudar háborítatlansága nem sokat változott a század eleji állapot óta, viszont a kiépült infrastruktúrával és leginkább a közlekedés fejlődése által pedig elérhetőbbé teszi önmagát és a környező területeket, városokat is. A Dudart körülvevő vidék, növényzet és a természeti kincsek pedig lehetőséget nyújtanak a természetbe vágyó érdeklődők számára is, például az Ördög-árokkaival.

A régi hagyományokat, népdalokat, történeteket Dudar még mindig őrzi, melyek mellé újakat társít. Olyan falunapok, rendezvények kerülnek megrendezésre az utóbbi években a faluban, melyek szintén turistavonzó hatással bírhatnak amellet, hogy a helyi lakosságot is újra megmozgatják. A bányásznapot még ma is megtartják a faluban, az új rendezvények között pedig ki kell emelnünk a 2012-ben már másodszorra megrendezésre kerülő Körte és Diófesztivál, mely minden szeptemberben színes programokkal várja az érdeklődőket.

Dudar intézményi ellátottsága rendkívül jó. Óvoda, általános iskola, polgárőr-ség, orvosi ügyelet található a faluban, melyek jelenléte a lakosságnak biztonságot nyújt. Fontos megemlíteni az Európai Unió pályázási lehetőségeiben Dudar részvételét, hisz ennek köszönhetően épülhetett és fejlődhetett Dudar agglomerációjának szennyvízelvezetése, illetve szennyvízkezelése, valamint az iskola energiafogyasztási költségének redukálása, melynek 80-90%-át a felszerelt napelemek segítségével termelheti ki. Az alapvető élelmiszereket, fogyasztási cikkeket szintén be lehet szerezni szerezni faluban, így a nagyvárosokat már csak a kórház vagy speciálisabb igények miatt kell felkeresni.

Dudar a szokásosnál is nagyobb hangsúlyt fektet a gyermekek fejlődésére, amit külön nekik szervezett programokkal már az óvodás kortól szorgalmaznak. A testvérvárosokkal ápolt jó kapcsolatok révén pedig a diákok könnyebben elérhetnek olyan országokba, melyek új élményekkel és tudással segíthetik őket. A francia és német kapcsolatok eredményeként jöhetett létre 2010 nyarán Dudaron a Nemzetközi Ifjúsági tábor is.

Végül meg kell említeni a foglalkoztatás új lehetőségét Dudaron. Mint már említettük, a munkahelyek megszűnésével a lakosságnak más településeken kell munkát keresnie megélhetése biztosítása érdekében. Dudaron régi-új lehetőségként ismét nyílt bánya a 2000-es évek elején, a fel nem tárt széntelepek kitermelésére, kiegészülve a bauxittermeléssel, mely a szén elérhetőségének is az előfeltétele.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Erdei Ferenc (1973): *Parasztok*. Budapest, Akadémia Kiadó

Novák Éva (2009): *A családról mindenkinek*. Szeged, Jate Press

EGY KÖZÖSSÉG RELATÍV ZÁRTSÁGA

A zárttság (a relatív zárttság) a közösségek fogalmi jellemzője. S ez nemcsak a „lokalitás uralta” tradicionális társadalmakra igaz, de jellemzője maradt a modernizáció által „kinyitott” lokális közösségeknek is. Az ipari társadalom megjelenése nem csupán felszámolta a régi társadalmi kötelékeket (mindenekelőtt megszüntette a személyi függőségi viszonyokat, valamint az emberek lokalitáshoz és származási csoporthoz való kötöttségét), hanem a csoport és közösség szabad választásának biztosításával újfajta közösségek szerveződésének lehetőségét is megteremtette (Wolf 1973; Tönnies 2004; Weber 1987, 1992). Ezek a többnyire önkéntes választáson alapuló közösségek azonban ugyanúgy felmutatják relatív zártságukat, hiszen ez a zárttság a közösségiség egyik alapvető ismérve. A közösség mindig is a „mi” és „ők” kategorizációs viszonylatában¹ szemléli a világot (Sumner 1978), tagjainak egymáshoz való viszonyát az összetartozás érzése és tudata fogja át, táplálkozzék az akár csupán az adott helyen való együttélésekből, mint közös múltból. A közösségek relatív zárttsága többek között a bejutás közösség általi korlátozásában is kifejezésre jut, és ez nemcsak azokra az esetekre igaz, amikor privilegizált helyzetű „előnyközségekről” van szó (Weber 1987, 1992; Parkin 1974; Murphy 1988). Igaz ez a települési közösségekre is, ahol a bejutás (beköltözés) fizikai értelemben – normál helyzetben – természetesen nem akadályozható meg, de a közösség „mentális terébe” való bekerülés gyakran még hosszabb idejű együttélést követően sem következik be² (Elias – Scotson 1994).

Jól tudjuk, hogy az 1937-es falukutatás tervezett helyszíne eredetileg nem Dudar volt. Az év eleji első elképzelések még Szeged környékéről szóltak, de júliusban a szervező Tomori Viola már a Bakonyt célozta meg, s talált rá Dudarra. Azt viszont nem igazán tudjuk, hogy melyek voltak a kiválasztás pontos szempontjai, utólag természetesen „megideologizálhatjuk” ezt a választást, s beállíthatjuk nagyon tudatos törekvésként is, bár éppen Tomori Viola leveléből derül ki, hogy a helyzet nem annyira egyszerű: *„És a Bakony igen nagy, sok sváb és tót falu van benne és a magyar falvak közül sok fürdőhellyé alakult át. Azt sem tudtam, hogy*

¹ A világos határok növelik az interakciók gyakoriságát, a hálózat összekötöttségét (connectedness) és sűrűségét (density), s ezáltal kedvezően érintik a kollektív tudat és az együttes fellépés kialakításának kommunikációs lehetőségeit. Angelusz (2000:48)

² A vele készített 2012-es interjúban Benedek Gábor, a kistérségi iskolák vezetője mesélte azt az esetet, mikor egy Dudar környéki községbe néhány éve beköltözött személy a falusiak előtt szerényen csak „afféle gyüttment”-nek nevezte magát. A tréfásan hangzó reakció meglepte őt. *„Gyüttment? Te? Majd esetleg az unokád!”*

*kapok-e megfelelő falut egyáltalán ... most nem írhatom le a részleteket, hogyan bukkantam rá Dударra ... meg kellett magyaráznom, hogy **mért pont Dudar, s ez igazán nehéz volt, a magam számára is** (kiemelés tőlem: F.G.) és végül egy meg lehetősően önérzetes és valóban némi keleti vonásokat eláruló ellenzéki protestáns falu lakóit, akik egy eldugott völgykatlanban laknak, állomás nélkül ... rá kellett bírnom, hogy 20 vadidegen számára adjanak ki szobát, akik közül a legtöbbel még beszélni sem tudnak. Persze senki sem akarta először”(Lengyel 1990:460).*

Utólag azt mondhatjuk, hogy az integráns kiválasztási szempont a **relatív zártság**, a **relatív kulturális homogenitás** lehetett. Ez azt jelentette, hogy Dudar (1) tisztán magyar falu volt (nemzetiségi, német falvakkal körülvéve); (2) lakossága egy vallású, református volt; (3) főként kis- és törpebirtokos parasztság lakta, azonban területe nagybirtokokkal is érintkezett; (4) viszonylag nagy mértékben megőrizte régi parasztkultúráját (Vági 1984:190). Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell a zártság és a homogenitás relatív jellegét, hiszen a falukutatást kezdeményező brit társadalomkutatók az elmúlóban lévő archaikus agrártársadalom – az evolucionista kutatók kifejezésével élve – rezidumára voltak kíváncsiak, s különös értéket adott a dudari helyszínek, hogy ezt itt még többé-kevésbé szigetszerű elkülönültségében tudták tanulmányozni. De az 1930-as évekre már a zártság és a homogenitás is csak viszonylagos, hiszen a faluból már a század elején (még a világháború előtt) többen kivándoroltak Amerikába, a háború után pedig a nagyobb városokba, főleg Budapestre irányult az elvándorlás; a domináns református vallás mellett ott találjuk a katolikus híveket (ha csak tizedannyian vannak is), és kisebb számban a zsidókat is; bár a túlnyomó többség a földművelésből él, azért van „csekély számú” iparos, van „helybéli intelligencia” és vannak kereskedők is (Péter 1990). Mindezek azonban valóban nem változtatják meg a falu hagyományos arculatát, ezt Péter Ernő leírása is megerősíteni látszik, amikor iskolázottságról, újságolvasásról, rádióhallgatásról vagy éppen a falu társadalmi életéről – amely meglátása szerint „a nullával egyenlő” (Péter 1990:151). Nem kis rezignáltsággal jegyzi meg, hogy „egy elmaradott kis dunántúli falunak a szomorú sorsát láthatjuk. A világtól való évszázados elzárkózásnak az eredménye helyesebben eredménytelensége a falu életének minden vonatkozásában észlelhető” (Péter 1990:157). A perspektívát maga is a tradicionális struktúrák felszámolásában látja: „Nem kell nagyon pesszimistának lennünk, de ha a jövő szemüvegén keresztül nézzük a dolgokat, akkor arra a megállapításra jutunk, hogy a falunak előbb-utóbb két út között kell választani. Vagy 'egyikés' lesz és akkor megmarad a mai gazdasági keretben, különösebb fejlődés nélkül, legfeljebb a haladás valamivel jobb életet biztosít számára; vagy szétnyomja a mai kereteket és az egészséges fejlődés törvényszerűségével kitágított életlehetőséget biztosít magának.”(Péter 1990:158). A falukutatók ebben a „dilemmatikus időben” találtak Dударra, így a helyszín kiválasztása és az időzítés tehát mindenképpen alkalmas volt az elmúlóban lévő agrárius társadalomszerveződés, egy erre épülő lokális közösség tanulmányozására. Tudjuk azt is, hogy – a

2000-ben megjelent falutörténetet szerzőinek kifejezésével élve – néhány évvel később már ’vége a régi világnak’. *„Az 1930-1945 közötti évek jelentős fordulat alapjait rakták le a falu életében. Számos olyan változás történt ekkor, amelyek után Dudar nem lehetett olyan, mint azelőtt volt. Tomori Viola és a külföldi falukutatók ugyan még régi parasztkultúráját és társadalmi szerkezetét jöttek tanulmányozni (még megtehették), de a község zárt világa akkor már kezdett fellazulni. Az első réseket a képzeletbeli falon a visszatért kivándorlók és a háború után hazatérő katonák ütötték. – Az otthoni izolált világuktól merőben eltérő viszonyokról szerzett tapasztalataikat megosztották a falusiakkal. A település egész közösségének visszafordíthatatlan átalakulása akkor következett be, amikor a távolabbi világ minden korábbinál erőteljesebben jelent meg az életükben. Ennek a folyamatnak a kezdetén a villamosítás, a végén a bánya megnyitása áll.”* (Boross – Márkusné 2000:83). Péter Ernő még úgy látta, hogy *„iparosodásra itt lehetőség nincs”* (Péter 1990:158), ezért a nagybirtok parcellázásában vélte felfedezni a kitörési pontot, amelyet végül is paradox módon mégis az ipar (közvetlenül az 1940-es bányanyitás) teremtett meg. Ez adta a döntő lökést ahhoz, hogy a hajdani zárt parasztfaluból olyan nyitott ipari falu legyen, ahol aztán az 1980-as évekre háromszor annyi munkahely lesz, mint ahány helyben lakó aktív kereső van (Vági 1984:191). A nyitottságot ebben az időszakban a település rendkívül kedvező munkalehetőségei fokozzák, felerősítve a „centripetális” erőket, legyen az „csak” ingázás avagy letelepedési célú bevándorlás. Aztán a következő évtized elhozza a falu „nagy traumáját”, a bánya bezárását és a helybe telepített üzemek megszűnését. Ez viszont „centrifugális” erőket kezd mozgatni, és a munkaképes korú falubeliek többségét arra kényszeríti, hogy más településeken keressenek munkát maguknak. Hetvenöt évvel az 1937-es falukutatás után ezt a sajátos helyzetet, a „vonzások és taszítások”, a „be- és elvándorlások” következményeit (a centripetális és centrifugális erők vektorait) vázolom fel az általunk helyben gyűjtött adatok alapján.³

A DUDARI „POLITÉSZEK”

A fejezetcím magyarázatra szorul, de nemcsak a görög kifejezés jelentése miatt, hanem annak alkalmazhatósága okán is. A szó ugyanis az athéni városállam teljes jogú polgárát jelöli. Dudar esetében ilyen „teljes jogú polgárságról” nyilvánvalóan nem beszélhetünk, hiszen egy falu nem szabályozza jogi normákkal a „helybéli lakos” státuszt. A helyi iskola vezetője⁴ mesélte találkozásunkkor, hogy történelem órán az athéni demokrácia bemutatása kapcsán el szokta mondani a diákoknak, ki lehetett az athéni városállam teljes jogú polgára. Az a helyben született felnőtt

³ A bemutatott adatok forrása az SZTE BTK Szociológia Tanszéke által 2012. szeptemberében Dudaron végzett kérdőíves adatfelvétel.

⁴ Jakabné Papp Erzsébet igazgatóasszony

athéni ugyanis, aki szülői ágon is fel tudta mutatni a politész származást. Periklész előtt ezt csak apai ágon követelték meg, később már az anya esetében is követelmény volt a helyben születés. Ez egy játékos ötletet adott igazgató asszony számára, s időről-időre megvizsgálta, vajon a mostani gyerekek közül kik kaphatnának „dudari polgárjogot”, azaz kik azok, akiknek szülei is Dudaron születtek. Elmondása szerint a tendencia egyértelmű: manapság már alig-alig található olyan iskola gyerek a faluban, aki megfelelne ennek a kritériumnak, azaz dudari „politész” lehetne.

Kérdőíves vizsgálatunkban mi is nagy figyelmet fordítottunk a helyben születés kérdésére, s ez alapján megkísérelhetjük a választ arra, hogy a falulakó felnőtt népesség körében vajon milyen gyakoriságú lehetne ez a „politész” státusz⁵.

A helyben születettek

A politész státusz első feltétele a helyben születés. Azt láthatjuk (1. táblázat), hogy a felnőtt lakosságnak csak közel a fele (48 %) helybéli születésű, bár köztük olyanok is vannak néhányan (6 %), akik itt születtek ugyan, de életútjuk során elkerültek innen, majd később mégis visszatértek.

Dudaron született	48%
... és azóta itt él	42%
... de élt másutt is	6%
Másutt született	52%
... de kiskorától itt él	14%
... iskolásként vagy felnőttként került ide	38%
Összesen (N=137)	100%

1. táblázat: A megkérdezettek születési helye

Akkor most ez a 48 % akkor most sok vagy kevés? Mit jelenthet egy magyar település esetében az, hogy lakóinak közel fele helybéli születésű? A válasz természetesen az, hogy önmagában nem lehet minősítés tárgya, ha egy településen többségben vagy kisebbségben vannak a bennszülöttek vagy a betelepülők. A vonatkozó adatokat kezeljük tényként, s próbáljunk választ adni arra, hogy ezek a tények minek a mutatói, mire utalnak.

Mindazonáltal a 2011-es népszámlálás eddig⁶ publikált adatai lehetőséget kínálnak arra, hogy Magyarország néhány területi-települési metszetében (ország, régiók, megyék, a megyék megyeszékhelyei és megyei jogú városai, a megyék

⁵ Itt most eltekintünk attól az athéni előírástól, hogy a nők bár gyermekeikre átörököthették a politész státuszt, maguk azzal nem élhettek, a vele járó jogok nem illették meg őket („passzív” politészek).

⁶ 2013 kora nyaráig

egyéb településtípusai csoportosítva) képet kapjunk a helyben születési arányokról. A teljes népességre vonatkozó közlési táblák adatai alapján kiszámítottam a 20 éves és idősebb népesség helyben születési arányait (ugyanis Dudar esetében ez a korosztály került bele a kérdőíves mintába), s azokat a 2. táblázatban foglalom össze. Bár már napvilágot láttak egyes községekre vonatkozó népszámlálási adatok is, ezek között azonban nem találhatók a helyben születésre vonatkozók, így Dudar esetében nem tudjuk megmondani, hogy van-e érdemi eltérés a 2011-es népszámlálás és a 2012-es kérdőíves vizsgálat adatai között.

	A helyben születettek aránya
Dudar 2012*	48%
Népszámlálás 2011**	
Magyarország	44%
Közép-Magyarország régió	26%
Dél-Dunántúl régió	43%
Közép-Dunántúl régió	44%
Nyugat-Dunántúl régió	49%
Észak-Magyarország régió	53%
Dél-Alföld régió	56%
Észak-Alföld régió	59%
Veszprém megye	44%
Csongrád megye	54%
Veszprém város	38%
Szeged város	48%
Veszprém megye községei	44%
Csongrád megye községei	47%

*Forrás: Lakossági adatfelvétel, Dudar 2012 (N=137)

** Forrás: KSH

2. táblázat: A helyben születettek aránya Magyarország egyes területi egységeiben

A fenti adatsorból két mozzanat érdemel kiemelést. Egyfelől az, hogy Dudar helyben születési arányai nem mondhatók sem kiemelkedően magasnak, sem pedig kiemelkedően alacsonynak. Másfelől viszont a tervezési régiók közti sorrend alapján meg-

kockáztathatunk egy olyan hipotézist, hogy az alacsonyabb helyben születési arány egyfajta „modernizációs” („fejlettségi”, nyitottsági”) mutatóként is értelmezhető. Ezt látszik alátámasztani, hogy a legalacsonyabb értéket a legfejlettebb – a Budapestet is magában foglaló – közép-magyarországi régió, míg a legmagasabb értéket a legkevesbé fejlett észak-alföldi régió képviseli. Megfigyelhető továbbá a három dunántúli régió határozott elkülönülése a két alföldi és az észak-magyarországi régiótól.

Életkori összefüggések

Mielőtt rátérünk a politész státusz második feltételére (a szülők helyben születésére), bemutatjuk, hogy a helyben születés terén természetesen időbeni változások is érvényesülnek. A kép természetesen nem meglepő: az életkori összefüggések azt mutatják, hogy az idősebbek között több a helyi születésű és kevesebb a betelepülő. Adataink szerint (3. táblázat) a korosztályi „betelepedési választóvonal” valahol a mai 50 év felettiek és a náluk fiatalabbak között húzódik. Míg az 50 év felettiek között a betelepülők aránya 45 %, addig a náluk fiatalabbak között ez az arány már kétharmados (67%). Mindebből arra következtethetünk, hogy valamikor *a 70-es és 80-as évek tájékán erősödhetett fel a betelepülés* Dudaarra, azaz leginkább a gazdasági szerkezet megváltozása következtében fellépő munkaerőpiaci változások „nyitották ki” Dudart.

	Max. 50 éves (N=46)	50 év feletti (N=91)	Összesen (N=137)
Dudaron született	33%	55%	47%
... és azóta itt él	28%	48%	41%
... de élt másutt is	5%	7%	6%
Másutt született	67%	45%	53%
... de kiskorától itt él	24%	10%	15%
... iskolásként vagy felnőttként került ide	43%	35%	38%
Összesen	100%	100%	100%

3. táblázat: A születési hely korcsoportonként

A „könnyített” politész státusz

A politész státusz elérésének második lépése a szülők „benszülöttségének” vizsgálata. Sajnos adataink nem teszik lehetővé, hogy elvégezzük a teljes értékű „politész-próbát”, ugyanis csak az apák születési helyére kérdeztünk rá, az anyákéra nem. Ez alapján viszont csak a „könnyített” – a Periklész előtti időszakra érvényes – kritérium szerint végezhetjük el a „tesztet”. Azok a helyi lakosok, akik itt születtek és akiknek apjuk is itt született (akik tehát legalább „második gene-

rációs” dudariak) 38 %-ot tesznek ki, tehát minden öt dudariból legfeljebb kettő kaphatná meg a „könnyített” politész státuszt apja után (4. táblázat).

Ha viszont Dudar a „metoikosz”⁷ apáknak is megadta volna a polgárjogot, akkor szinte minden helyben született dudari polgárjogot örökölt volna, hiszen ebből a 65 főből (összesen 137 interjú készült) 60 főnek apja vagy Dudaron vagy pedig közvetlenül Dudar környékén született. Így 38 % helyett 44 % lenne a politész arány.

Ha pedig három generáció keresztmetszetében vizsgálódunk tovább, akkor 37 olyan helyben született lakost találunk, akinek apja is és apai nagyapja is helybéli születésű, a „metoikosz” variáció pedig 49 főt jelent.

	N	%
A megkérdezett nem Dudaron született	72	53%
A megkérdezett Dudaron született	65	47%
... és apja is dudari vagy környéki születésű	60	44%
... és apja is dudari születésű	52	38%
... és apai nagyapja is dudari vagy környéki születésű	49	36%
... és apai nagyapja is dudari születésű	37	27%
Összesen	137	100%

4. táblázat. A megkérdezett és felmenői születési helye

A bennszülöttség és a betelepedés a szülők, nagyszülők teljes körében

Ha a politész-logikából kilépve (tehát nemcsak a helyben születettek csoportját véve alapul) összességében vizsgáljuk a bennszülöttség és a betelepedés „mintázottságát” (arányait), azt tapasztalhatjuk, hogy nincs nagyságrendi eltérés a szülők és a nagyszülők között (5. táblázat). Összességében azt mondhatjuk, hogy a szülők és nagyszülők kétharmadára a lokalitás jellemző (Dudaron vagy Dudar környékén születtek), s szigorú értelemben véve csak egyharmaduk nevezhető „gyüttment”-nek.

	N	Dudaron született	Dudar környékén született	Dudaron vagy környékén	Másutt született
Az apa	136	42%	27%	69%	31%
Az apai nagyapa	119	35%	31%	66%	34%
Az apai nagymama	116	36%	27%	63%	37%
Az anyai nagypapa	118	38%	29%	67%	33%
Az anyai nagymama	127	36%	30%	66%	34%

5. táblázat: Az apák és a nagyszülők születési helye⁸

⁷ A Dudar környékéről származókat is figyelembe véve.

⁸ Többen voltak, akik nem tudták pontosan a nagyszülők születési helyét, s így a százalékos értékek eltérő elemszámokra vonatkoznak. A megfelelő elemszámokat a táblázat első oszlopa tartalmazza.

Egy mérsékelt centripetális erő: a „házassági piac”

Mivel a házassági piacok általánosságban is erős területi kötődéseket, lokális összefüggéseket mutatnak, ezért nincs abban semmi meglepő, hogy Dudar példája is ezt mutatja. Összességében azt látjuk, hogy a házastársak háromnegyede dudari vagy Dudar környéki származású (6. táblázat).

Dudari	55%
Dudari környéki	22%
Dudar vagy környéke	77%
Távolabbi	23%

6. táblázat: A házastárs származási helye (N=128)

Akkor sem változik érdemben a kép, ha a „bennszülött/betelepült” logika mentén alkotott csoportok házastársainak területi kötődését vizsgáljuk. Látható, hogy a „bevándorlókra” is csaknem ugyanaz jellemző, mint a „bennszülöttekre”: házastársaik döntő többségben helyi illetékességűek. Ez viszont talán azt is jelzi, hogy a bevándorlókra csak kevésbé volt jellemző, hogy családosként költöztek erre a vidékre. Sokkal inkább valószínű, hogy a dudari vagy Dudar környéki munkalehetőségek kapcsán kialakuló kapcsolatok (házasságok) adták meg a döntő lökést a letelepedéshez (7. táblázat).

A házastárs	Dudari	Dudar környéki	Dudar vagy környéke	Távolabbi
A kérdezett				
Dudaron született (N=61)	54%	26%	80%	20%
Nem dudaron született (N=67)	57%	18%	75%	25%
Összesen (N=128)	55%	22%	77%	23%

7. táblázat: A házastárs származási helye a megkérdezett születése helye szerinti bontásban

Egy mérsékelt centrifugális erő: a gyerekek elvándorlása

Bár összességében nem mondható magasnak a már másutt élő felnőtt gyerekek aránya, a tendencia azonban mégis emelkedő. Helyben jól működő általános iskola van, de a többi magyar községhez hasonlóan a továbbtanulás (középiskola, főiskola-egyetem) már földrajzilag is „kimoztatja” a gyerekeket, s többségük tanult szakmájának megfelelő munkalehetőséghez a képzőhely településén avagy másutt jut, ohogy nem túl messzire lévő) településen telepszik le. A 8. táblázat jól mutatja, hogy a felnőtt gyermekek valamivel több mint felére igaz ez a megállapítás.

	Dudaron él	Másutt él	Összesen
Kisgyermek és tanulók (N=80)	89%	11%	100%
Már nem iskolás gyerekek (N=213)	47%	53%	100%
Összesen (N=293)	58%	42%	100%

8. táblázat: A megkérdezettek gyermekeinek lakóhelye

Azért neveztük a gyerekek elvándorlását mérsékelt centrifugális erőnek, mert az elvándorlás nem azonos mértékben jellemző minden, a faluból származó gyerekre. Az iskolai végzettség szerinti bontás jól mutatja, hogy ez elsősorban a főiskolát, egyetemet végzett gyerekekre nézve igaz (9. táblázat). Minden négy diplomás gyerek közül közel három hagyja el a falut, s telepszik le más településen. Ugyanakkor az is igaz, hogy a diplomások csoportja a legkisebb (19%), a náluk nagyobb létszámú végzettségi csoportok (a 201 felnőtt gyerekből 113 fő, azaz 56% végzett középiskolát; 49 fő, azaz 24% végzett általános iskolát) körében az elvándorlási arány lényegesen alacsonyabb (47% ill. 51%).

	Dudaron él	Másutt él	Összesen
Már nem tanul, általános iskolát végzett (N=49)	49%	51%	100%
Már nem tanul, középiskolát végzett (N=113)	53%	47%	100%
Már nem tanul, főiskolát/egyetemet végzett (N=39)	28%	72%	100%

9. táblázat: A megkérdezettek gyermekeinek lakóhelye az iskolai végzettség függvényében

ÖSSZEGZÉS HELYETT

A bevezetőben arról szoltunk, hogy az 1937-es falukutatás helyszínének kiválasztását a dudari társadalom relatív zártsága és relatív kulturális homogenitása motiválhatta. A viszonylagosságot már 1937-re vonatkozóan is hangsúlyoznunk kell, de a következő évtizedek – a bányászattal és az iparosítással beköszöntő szerkezetváltozás – aztán drámai gyorsasággal és mélységben „nyitották ki” a falut. Dudar egyfajta regionális centrummá vált, s nemcsak a környéknek volt „munkaadója”, de az ország más részeiből is fogadott munkavállalókat. Főleg ez utóbbi csoport számára mutatkozott jó megoldásnak a faluban történő letelepedés, amit a munka-

helyek szervezett formában is elősegítettek. Az újabb töréspontot a helyi munkalehetőségek drasztikus csökkenése (bányabezárás, az ipar leépülése) jelentette, ez azonban nem indított el ugyanilyen mértékű elvándorlást a faluból. A helyiek közül többen is elmondták nekünk, hogy helyben ugyan nincs munka, ám munkaerőpiaci lehetőségeik még így is viszonylag kedvezőek, mert a község olyan térségben helyezkedik el, amelyben viszonylag könnyen találhatnak munkát maguknak. S a munkahelyek földrajzi közelsége így nem kényszeríti a munkát keresők többségét a falu elhagyására. Láthattuk, hogy a házasságok révén is viszonylag erősek a helyi (térségi) kötődések, ugyanakkor a gyerekek elvándorlása sem ölt olyan mértéket, mint számos más – megélhetési lehetőséget kínálni nem tudó – magyar kistelepülésen. Összességében annyit mondhatunk, hogy míg a néhány évtizeddel ezelőtti gazdasági szerkezetváltozás „kinyitotta” a falut, addig a gazdasági depresszió szép lassan „visszazárja”, elsősorban azzal, hogy mérsékli a bevándorlást. Ugyanakkor kedvező térségi helyzeténél fogva a falu mégsem zárul be igazán, nem indulnak be erőteljes elvándorlási folyamatok, hanem éppen a helyben lakó, de másutt dolgozó aktív keresők révén (is) fenntartja „hídszerű kötéseit” a bakonyi térség felé.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Angelusz Róbert (2000): Rétegződés és láthatóság. In: Angelusz Róbert: *A láthatóság görbe tükrői*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 39-58.
- Boross István–Márkusné Vörös Hajnalka (2000): *Dudar*. Száz magyar falu könyvesháza Kht., Budapest
- Elias, Norbert (1999) [1970]: A szociológia lényege. Napvilág Kiadó, Budapest
- Elias, Norbert–Scotson John L. (1994) [1965]: *The Established and the Outsiders. A Sociological Enquiry into Community Problems*, SAGE, London
- Erdei Ferenc (1973): *Parasztok*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Feleky Gábor (2009) (szerk.): *Közöségi relációk – elméletek, narratívák, hipotézisek*. Belvedere Meridionale, Szeged
- Gusti, Dimitrie (1976): *A szociológiai monográfia*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- Lengyel András (1990): A Szegedi Fiatalok dudari falutanulmányozása. In: Lengyel András: *Útkeresések*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 447-491.
- Murphy, Raymond (1988): *Social Closure: The Theory of Monopolization and Exclusion*. Clarendon Press, Oxford
- Parkin, Frank (1974): *Strategies of Social Closure in Class Formation*. In: Parkin (ed.) *The Social Analysis of Class Structure*. Tavistock, London
- Péter Ernő (1990) [1935]: Dudar község monográfiája. In: Torkos Veronika (szerk.) *Falurajzok 1935*. MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 146-159.
- Sumner, William G. (1978) [1906]: *Népszokások*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Tönnies, Ferdinand (2004) [1887]: *Közösség és társadalom*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Vági Gábor (1984): Vázlat a dudari kutatáshoz. In: Láng Katalin – Nyilas György (szerk.): *Az 1970-es 1980-as évek szociográfiai táborai*. Népművelési Intézet, Budapest, 190-196.
- Watson, James L. (1977) (ed.): *Between Two Cultures*. Basil Blackwell, Oxford
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Weber, Max (1992): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2.1* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Wolf, Eric R. (1973): *Parasztok*. In: Service, Sahlins, Wolf: *Vadászok, törzsek, parasztok*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 317-448.
- Wood, George S. Jr. – Judikis J. C. (2002): *Conversations on Community Theory*. Purdue University Press

Hlavati Andrea

VALLÁSI ÉLET DUDARON

Dudar lakossága a vallási életet tekintve is sokat változott 1937 óta. Annak idején Tomori Viola kihangsúlyozta a falu zárt, református jellegét, ez a felekezet ugyanis szinte kizárólagosnak volt mondható. A bánya megnyitása százakat vonzott a faluba, akiknek nem elhanyagolható része tartozott más vallási felekezethez – elsőként a katolikus, később a püNKöSDi és az evangélikus egyház hívei gyarapodtak. Mára a falu vallási összetétele jelentős mértékben megváltozott az 1937-es állapothoz képest, ám továbbra is a református felekezet a legnagyobb.

Az alábbi táblázatban látható, hogyan változott a falu vallási összetétele 2001-től 2012-ig. Mindhárom vizsgált időpontban a református felekezet volt a legnagyobb. A 2001. évi adatokhoz képest azonban mind a 2011. évi népszámlálási adatok, mind kutatásunk adatai némi csökkenést mutatnak az e felekezethez tartozók arányában. A második legnagyobb felekezet a katolikus, szintén csökkenő tendenciát mutat. A más egyházhoz, felekezethez tartozók aránya azonban a három vizsgálati időpontot tekintve csekély növekedést mutat. A felekezethez nem tartozók aránya ugyanakkor duplájára emelkedett 2001-től 2011-2012-ig.

	Népszámlálás 2001 (N=1684)	Népszámlálás 2011 (N=1646)	Kérdőíves vizsgálat* 2012 (N=137)
Felekezethez tartozik	88%	71%	86%
Katolikus	30%	23%	29%
Református	52%	41%	47%
Evangélikus	2%	1%	1%
Más egyház, felekezet	4%	6%	9%
Nem tartozik egyházhoz	5%	10%	12%
Válaszmegtagadó	8%	19%	2%
Összesen	100%	100%	100%

** A népszámlálási adatok a teljes népességre, a kérdőíves adatok viszont csak a felnőtt (20 éves és idősebb) népességre vonatkoznak.*

1. táblázat: Dudar vallási összetétele 2001 és 2012 között

Az egyházak befolyásának erősségét, s így az egyházi tanítás erejét is jelzi, hogy válaszadóink többsége (60 %) valamely egyház tanítását követi.

A vallásosság jellege	
Valamely egyház tanítását követi	60%
A maga módján vallásos, nem kötődik egyházhoz	40%
Összesen (N=124)	100%
Válaszhiány (N=13)	

2. táblázat: A vallásosság jellege Dudaron. Forrás: Kérdőíves vizsgálat 2012

Bár a vallás az eddig közölt adatok alapján nagyon fontos szerepet játszik a dudariak életében, azt is láthatjuk azonban, hogy ez a vallásgyakorlás terén – az istentiszteletekre járásban – nem feltétlenül mutatkozik meg. A válaszadók közel negyede sosem jár istentiszteletre, és majdnem felük ritkábban, mint havonta. A válaszadóknak csak közel egyharmada (29 %) mondható rendszeresen istentiszteletre járónak (aki legalább havonta egyszer-kétszer eljár ezekre a közösségi alkalmakra).

Milyen gyakran jár istentiszteletre?	
Soha	23%
Ritkábban, mint havonta	48%
Havonta egyszer-kétszer	13%
Szinte minden alkalommal	16%
Összesen (N=132)	100%
Válaszhiány (N=5)	

3. táblázat: A templomba járás gyakorisága Dudaron. Forrás: Kérdőíves vizsgálat 2012

A „**rendszeresen járók**” aránya a magukat *kifejezetten vallásosnak* mondók között a legmagasabb (36 főből 25); a *valamely egyház tanítását követők* körében már nem érik el az ötven százalékot sem (74 főből 34), a *vallásos nevelésben részesültek* esetében pedig csak egyharmados arányban képviseltetik magukat (114 főből 37).

A **vallásfelekezet** felől nézve a vallásgyakorlás „intenzitását” határozott különbségek rajzolódnak ki, ami arra utal, hogy az egyes felekezetek eltérő „kötőerővel” bírnak: a rendszeresen eljárók aránya a reformátusok körében a legmagasabb (64 főből 24), a katolikus között már kifejezetten alacsony (40 főből mindössze csak 5). Ami a „kicsiket” illeti: feltűnő, hogy a pünkösdi közösségbe tartozók mindegyike (4 főből 4 szinte minden alkalommal jelen van), az evangélikusoknak viszont egyike sem (mintánkban csak ketten voltak) rendszeres istentiszteletre járó.

A továbbiakban a falu három vallási közösségét mutatom be.

A REFORMÁTUS FELEKEZET

A református közösség lelkésze 12 éve él Dudaron. Felesége mind a hitoktatásban, mind a közösségi eseményekben aktívan segíti férjét. Hat gyermekük született. Úgy tudja, 1700 fő körüli a lakosság, összetétele „felhígult” vallási és etnikai szempontból. A református hívek számát 750-800 főre teszi, gyerekekkel együtt. Ezt a számot ő kevésnek tartja, főként arra hivatkozva, hogy egykor Dudar teljes mértékben református falu volt. Egy átlagos istentiszteleten, elmondása szerint 70-90 fő vesz részt. A felesége külön gyermek-istentisztelet tart az általa celebrált szertartással párhuzamosan. Ezen általában 10-20 gyermek vesz részt. Csütörtökönként bibliaórát tartanak, ahol 10-20 fő szokott jelen lenni, főleg idősebb asszonyok. Az istentiszteletek rendje, a liturgia hagyományos, merev. *„A dudari nép nem szereti különösebben, ha változtatunk ezen [a liturgián].”* A templomba járó gyülekezet 10 százaléka katolikus, ők beházasodtak a református családokba. *„Nem is baj, hogy visszaesett a létszám, mert elmaradtak azok, akik képmutatásból jöttek csak, mert ma már mindent szabad.”*

A templom az 1790-es években épült újjá egy régi templomra. Ezeket a régi alapokat később meg is találták. *„A fű nagy szárazság idején az alapok felett sokkal hamarabb kiszárad.”* Az új épület (a közösségi ház) építését 2002-ben kezdték. A környékbeli falvak reformátusaival rendszeresen találkoznak, jó viszonyt ápolnak, ők is sokat segítettek az építkezés kapcsán adományaikkal. A helyi vállalkozások is adakoztak az új épület felépítésére.

Egy átlagos napja a következőképpen telik: reggel feleségével csendes áhítatot tartanak, közös imádságot, meditálást, prédikációt. Énekelnek, imádkoznak, a napi feladatokat részletes megbeszélik. Ezután hivatali ügyeket intéz. Úgy érzi, többször kellene látogatnia a családokat. A hitoktatás szétforgácsolja a programjait. Szabadidejében kertészkedik. Hat gyermekük közül négy még otthon él. Sok időt elvesz a felkészülés a prédikációra. A fiatalokra jellemzőbb, hogy ügyes-bajok dolgaikkal megkeresik a lelkészt. Neje besegít a lelki gondozói munkába is.

A KATOLIKUS FELEKEZET

A katolikus pap 30 éve teljesít szolgálatot Dudaron. Bakonyánáról jár át, ott lakik, ott van a parókia. Dudar mindig is filiális egyházközség volt, sosem volt önálló. 1956 előtt Bakonyánához tartozott, '56 után pedig, bár hivatalosan nem oda tartozott, a nagyesztergári plébános tartotta a miséket. 1960 után újra a bakonyánai plébánosok jártak át misézni. Az atya hetente jár át Dudarra, többnyire csak misézni, esetleg hivatalos ügyeket intézni. A közösség kicsi, hivatalosan legfeljebb 400-500 fő. Az utóbbi időben misére nem sokan járnak, körülbelül 20 fő jár rendszeresen, előzőleg kicsit több, 30-35 fő volt a létszám.

Közöttük fiatalok és idősebbek egyaránt vannak. *„A többi időnként megjelenik, valamilyen igazolásért, vagy ha valami gondjuk van, de rendre távol maradnak.”* Ha egyénileg bárki olyan helyzetbe kerül, hogy szüksége van az atya segítségére, akkor vagy ő megy Dudarra, vagy a hívó megy át hozzá, a távolság többnyire nem okoz gondot, mindössze 3 kilométer. Létszámbeli visszaesés volt az utóbbi 8-10 évben. Ez abból is ered, hogy a régiek közül sokan meghaltak. Betérő az atya szerint elvileg lenne, csak van *„annyira elvetemült a [politikai] rendszer, hogy egy új Isten hoztak, ami nem passzol az emberek vallásos életéhez, és ez az új Isten a pénz. Minden a pénzről szól. Nem érnek rá az emberek lelki életet élni, a mindennapi megélhetés elveszi az időt, energiát. Meg is mondja, hogy nem éri meg ide meg oda rohángálni, ő elvan azzal, hogy a családnak a megélhetését biztosítsa. Aztán el fog jönni a nap, mikor én kellek, és az még jó, ha jön a telefon, az már kevésbé, ha jön az értesítés, hogy jelöljük ki az időpontot [a temetésre]. Jöttek azért már többen úgy, hogy elgondolkodtak rajta, hogy mégiscsak kevés az, ami a mindennapoknak a kínálata, hogy a mindennapi megélhetés legyen az egyetlen. Sok olyan van, aki gondolkodik azon, hogy mi is hiányzik, valami nem passzol. Aztán rájön, hogy a vallási élet hiánya okozza ezt, és aztán elmegy valami pótlékért. Elmennek olyan csoportokhoz, amik valami pótlékot adnak. De esetleg lenyúlják a pénzét, a személyiségét.”*

Az új templom húsz éve épült. A rendszerváltáskor kezdtek el gondolkodni róla, a régi kápolnát ki is nőtték akkor, ráadásul azt ajándékba, használatra kapták, és szerettek volna egy saját kápolnát. Részben adakozásból, helyi katolikus, és más katolikus közösségek adakozásából jött össze rá a pénz, illetve pályázatokból. A kétkezi munka, mint adomány szintén jelen volt az építkezésnél, a helyiek jöttek építeni, főleg kőműves munkát végeztek. A toronyra viszont csak négy éve gyűlt össze a pénz, a harang két éve szól újra.

„Most már van harangunk is, kb. négy-öt éve készült el a torony. Kisdudaron volt egy harang, a majorban volt felállítva egy haranglábra, azt sikerült előszerelni minden tartozékával és azt sikerült felszereltetni. Aztán sajnos nem bírta a '45-től ideáig tartó hanyattatást és harangozás közben elrepedt, szétesett, leesett. Azóta sikerült megcsináltatni az utódját. A régi harang hibás volt, törött volt, a függesztése letört, ugyanis '45-ben gránáttámadás érte. Két éve sikerült felszerelni, megszólalt, mindenki örült a haragnak, volt is hova tenni, mert hosszú időn keresztül nem volt torony. Tavaly októberben esett le, és idén húsvétkor lett az új. Ez így most csak kis csönd volt, nem tartott olyan sokáig, mint az előző.”

Átlagos napja változó, misézés, imádság, hivatali ügyek, időnként Veszprémbe kell mennie gyűlésekre vagy az esperesi kerület ügyeit intézi. *„Nem mondhatom, hogy így telnek a napjaim, mert nem így telnek.”* Az asszonyok tartják rendben a templomot, azon kívül nem igazán van szüksége segítségre, mert ami van feladat, azt el tudja látni.

A PÜNKÖSDI FELEKEZET

A pünkösdi lelkész és családja három éve él Dudaron, Budapestről érkeztek. Ő maga katolikus volt. A '90-es években volt egy balesete, ezután érezte úgy, hogy van „*elhívása szolgálni az Urat*”. Az őt megelőző dudari lelkésszel Várpalotán ismerkedett meg, és mikor elődje Kanadába költözött, javasolta a gyülekezetnek, hogy őt hívják meg.

A gyülekezet létszáma 53 fő volt januárban, azóta lettek új tagok. Úgy válnak taggá, hogy „*bemerítkeznek*”, felnőtt korban meghozott döntés alapján. Most 56-an vannak, de ennél magasabb létszámra is volt már példa. A csökkenés oka többnyire költözés, nem mindenki tartotta meg a tagságát azok közül, akik elköltöztek. Minden korosztályból vannak hívek, gyerekek, kevés tinédzser, 5-8 fő fiatal, viszonylag nagy a 40-50 év feletti korosztály létszáma, 80 évesek is vannak. Imaközösséget is tartanak, csütörtökönként az egyik családnál gyűlnek össze, kifejezetten a faluért imádkoznak, hogy akik még nem ismerik Istent, találjanak rá, misszióért, evangelizációért könyörögnek, de akár barátokért, rokonokért, családtagokért is. Szerdánként bibliaórát tartanak, ez nem annyira látogatott. Ilyenkor egy-egy bibliai könyvön, levélen mennek végig, átbeszélik azokat. Nem mindig ő prédikál, a testvérek is hozzászólnak, elmondják véleményüket, gondolataikat. Az istentisztelet vasárnap fél tíztől van, előtte önkéntes imaközösség 9 órától. Zenés miséket tartanak, különböző hangszerekkel kísérik az énekeket. Az 53 hivatalos tagból legtöbbjük rendszeresen jár az istentiszteletre. Ő örülne, ha a hivatalos tagokon kívül mások is jönnek. Vannak is ilyenek, akik nem tagok, nem „*merítkeztek*”, mégis rendszeresen járnak.

Több mint hatvan éve van a gyülekezet Dudaron. Darányban volt az első pünkösdi közösség, a második Bakonycsernyén, onnan indult a pünkösdi mozgalom, Csetényt majd Dudart is elérte. Volt egy időszak, amikor folyamatos növekedés jellemezte, az 1970-es, '80-as évekig, 70-79 fő is tartozott a gyülekezethez. A '90-es évek környékén egy kisebb csoport Zircen alakított gyülekezetet. Ezt szakadásnak érezték a helyiek. Hét-nyolc fő távozott ekkor, de utána folyamatos stagnálás állt be a gyülekezet létszámában. Mikor a jelenlegi lelkész átvette a gyülekezetet, 60-an voltak, közülük sok idős, és az elhalálózással csökken a létszám.

A lelkész egy átlagos napja: a gyerekeket elviszik iskolába, vagy maguktól elmennek. Van, hogy közösen imádkoznak a feleségével reggel. Vannak délelőtti imacsoportok, ezeket látogatja, a megtérteknek segít felépíteni az életüket. Nagyjából ugyanezzel telik el a délután is, de vannak egyéni, személyes találkozásai is a hívekkel. Tartanak bibliaórákat, illetve ima-összejöveleteket, amit vagy ő tart, vagy csak részt vesz rajta. Háromhetente van egy regionális, pásztoroknak tartott imaközösség, többnyire délelőtt. Pesti elkötelezettsége is van, kéthetente keddenként ifjúsági istentiszteleten vesz részt.

AHOGYAN AZ EGYHÁZI VEZETŐK A DUDARIAKAT LÁTJÁK

A helyben lakó református lelkész szerint a dudariak nagyon rokonszenvesek, nyitottabbak, mint korábban lehettek. Feltételezi, hogy régebben nagyon zártkörű kis társaság volt. Adakozóak, „megszégyenítő az adakozókészségük” (katasztrófák esetén például).

A katolikus pap tágabb kontextusban is beszélt a dudariakról. *„Hál’ Istennek van egy vallásos réteg, aki komolyabban gondolkodik, nem csak a napok egymásutániságában. Szerintem általában ilyen a falusi ember, teszi a dolgát, néha ünnepel, néha gyászol. Előfordul néha, hogy megyei szinten felfigyelnek a falura, mert valami történik, de általában én Dudart is egy viszonylag csendes falunak ismerem. Alapvetően békések, időnként a politikai változások borzolják a kedélyeket, mindig van olyan, aki hibát talál a pillanatnyi legjobb megoldásban is, de ezt nem lehet kikerülni. A rendszerváltás után biztos szabadabb lett a gondolkodás, viszont megszűnt a bányá, ami egy óriási dolog, a nehézségekkel küzdő erdészet is, nem tudom, milyen szinten van, de önmagában a dudari rész önállósága megszűnt, úgy tudom, hogy Zirchez tartozik, de most itt semmi nincs, minden Zirchről van irányítva.”*

A szintén helyben lakó pütkösi lelkész is „szociografikus” képet rajzolt a falusiakról. *„A dudariak aranyosak, szép a hely, de megvan a maguk keménysége, talán még rá is játszanak, hogy ők a kemény bakonyiak. De ez mindenhol megvan, a helyiek mindig magukról azt mondják, hogy ők a kemények. Dudarnak volt egy kihasználatlan jó időszaka, mikor a bányá itt volt, két-háromezer munkahelyet adott. Ebből nem tudott akkorát profitálni, hogy az meglátszódjon, és ennek a fájdalom ott van az emberekben. Innét, ahova jöttek a munkások, el kell menni Veszprémbe, ez egy olyan keserűség, ami tudatosan vagy tudatlanul ott van a dudari emberek életében. Feleségem jobban megélte azt, hogy a környékre jellemző a babonáság. (...) A munka, munkahelyek, a gyárak, a folyamatos műszakok, a három műszak, hogy nincsenek hétvége-hétköznapi jellegű munkák, nehéz ebből kitörniük a dudariaknak, nehéz nekik mosolyogni, felszabadulniuk lenni.” Szorgalmasak, tudnak dolgozni. Elkötelezetten dolgoznak.*

„Én nem érzékeltem, bár ez saját érzéketlenségem talán, hogy éreztették volna velem, hogy kívülről jövő, betelepült vagyok.” Mégis, azt mondja, látja, hogy maga a betelepültség a tősgyökeres dudariaknak zavaró dolog. Hallotta, amikor mások kapcsán úgy beszéltek, *„nem is tudjuk, azok kik lehetnek”* pedig 20 éve laknak a faluban.

A HÁROM FELEKEZET EGYÜTTÉLÉSE A FALUBAN

A református lelkész szerint *„szépen egymás mellett elvagyunk.”* „Kölcsönösen hívjuk egymást alkalmainkra, főleg a pütkösdivel, nagyobb ünnepélyekre elme-

gyünk tiszteletből.” A pünkösdiek falun belüli megítéléséről: „Innen szakadtak ők ki, az 50-es években, ezért visszavárjuk őket.” „A gyülekezet mereven elhatárolódik tőlük, a nagy többség, hogy miért mentek el. Majdnem minden református családnál, oldalágon megtalálható a pünkösdi közösség, beszivárognak.”

A katolikus pap úgy látja, hogy békés együttélés jellemzi a három felekezetet. Időnként találkoznak, vannak közös rendezvényeik. „Az emberek között nincs konfliktus vallási alapon, amíg a politika nem szól bele, addig az emberek békésen elvannak egymás mellett. Nem a kisemberek között vannak a konfliktusok, ha vannak.”

Saját közösségben szoktak ünnepi alkalmakat tartani, a falu részére, általánosságban nem. Ő nem is híve, hogy különféle „valódi vagy mondvacsinált programok alapján” összekeveredjenek a vallások. „Annyira nem tudnak emberek különbséget tenni saját vallásuk és más, hasonló vallások között, hogy utána aztán a részletekben, ahol vannak lényeges szempontok, ott is összemossák a két vallást. Butaság, amit mondani szoktak, hogy egy Isten van. Ha valaki eddig jut, akkor lehet, hogy neki elég, de az igazság egy kicsit odébb van.”

A pünkösdi lelkész szólt arról is, hogy a múltban voltak konfliktusok a gyülekezetek között. Régen a baptistáknak is volt Dudaron missziójuk, még az 1920-as években, akkoriban súlyos nézeteltérések voltak. „Azok az emberek lettek a tagjai, akik előtte mondjuk aktív református emberek voltak, de hitre jutottak.” Véleménye szerint abban az időben is valószínűleg voltak olyanok, akik mást, vagy többet éltek meg, mikor a pünkösdi, vagy a baptista közösséghez elmentek és megtértek. Ugyanakkor ez konfliktust hozott azokkal, akik eljártak a saját, akár református, akár katolikus közösségükbe. „Idős nénik mondják, hogy az ilyeneket régen kiharangozták [mintha meghaltak volna]. Valószínűleg ilyenek oda-vissza voltak, de nem tudom. Lehet, hogy most is van, főleg olyanokban, akik régebbiek, akik ezeket erőteljesebben átérték, ott megmaradhatott ezeknek az indulata, vagy érzülete.” A református lelkésszel jó viszonyban vannak. „Lehet, hogy van olyan, mikor valaki elkezd érdeklődni és jön, akkor lehet, hogy ők azért figyelmeztetik, hogy irtumburgum, nem szabadna, nem tudom, de engem egy érdekel, ha valaki meg nem tért, és ilyen módon nincs üdvössége, annak hirdetem az ígét. Aztán ha megtér, és marad református, vagy eljön pünkösdiinek, elmegy baptistának, akkor jó, de ne a pokolra jusson. Ezzel nagyjából a református lelkész is egyetért, de nyilván, ha a saját báránykáinkat érinti ez, akkor érzékenyebben érinti az embert. Próbálgatjuk, hogy van-e olyan, amiben tudunk együtt mozdulni. Évente van egy-két rendezvény, ahová vagy kölcsönösen meghívjuk egymást, vagy ténylegesen együtt végezzük. Tavaly és idén is augusztus 20-án volt egy felekezetközi istentisztelet.” Az együtt munkálkodás, ami szerinte a jövő lenne, még nem alakult ki. Például ő szeretne az evangéliummal együttesen kiállni, hirdetni, azoknak, akik valójában sehova sem tartoznak. A katolikus közösséggel nincs semmilyen kapcsolatuk. „Talán kétszer láttam a kedves katolikus papbácsit. Ritkán jön. Az orvosi rendelő avatásakor

mondjuk jött, szentelt vízzel megáldotta. A református lelkész gondolom felolvasott egy verset, én meg imádkoztam. Nem tudom, hogy felőlük van-e konfliktus felénk, én nem érzem. A lakosságban lehet, hogy van konfliktus.”

Az adataink alapján láthattuk, hogy a falu lakosságát erős vallásosság jellemzi, ez azonban nem feltétlenül jelenik meg a rendszeres istentiszteletre járásban. A három egyházi vezető a falu lakosságát másként látja, legalábbis más-más aspektusokat emeltek ki elbeszélésükben. A három felekezet együttműködéséről és a jövőbeni közös munkáról közel azonosan vélekednek: a pünkösdi és a református lelkész nyitnak egymás felé, hajlandóak a közös munkára, ezt a katolikus pap is látja. A katolikus pap azonban nem kíván részt venni a felekezetek egymáshoz közelítésében, ezt a zártságot mind a református, mind a pünkösdi lelkész érzékeli, és kiemelte.

Vincze Anikó

DIGITÁLIS BENNSZÜLÖTTEK?

A DUDARI FELSZŐ TAGOZATOS ÁLTALÁNOS ISKOLÁSOK IKT-HASZNÁLATÁNAK JELLEMZŐI

BEVEZETÉS

Az infokommunikációs eszközök használata, mint a számítógép, internet vagy mobiltelefon, Dudaron is egyre elterjedtebb, és az élet fontos részévé vált az utóbbi években. Kutatásunk során érdekesnek ígérkezett megvizsgálni, hogy valójában hogyan is néz ki, milyen mintázatokat mutat egy kistelepülés lakosainak számítógép-, internet-, vagy mobiltelefon-használata. A középpontba a dudari gyermekek IKT-kultúráját helyeztük, hiszen a ma fiataljaiból válnak a holnap felnőttei, így a dudari gyermekek körében kapott eredményekből következtethetünk a település jövőbeni IKT-ellátottságára és használatára. E terület vizsgálata fontos lehet a dudariak és a Dudart kutatók számára, hiszen képet kapunk arról, hogy kimutatható-e települési leejtő a digitális dimenzióban a fiatalok körében, és ezáltal következtetéseket vonhatunk le Dudar jövőjére vonatkozóan, amelyben az infokommunikációs eszközök használata – a jelen trendjeit figyelve – még hangsúlyosabb lesz. Így tehát az első dudari falukutatás 75 éves jubileumán 2012-ben végzett komplex szociológiai terepkutatás a korábbi vizsgálatokhoz képest egy új dimenzióval gazdagodott, amely a jelen egyik fontos, szociológiai szempontból is érdekes területét fedi le: az infokommunikációs eszközök elterjedtségét, használatát és az ezekből fakadó egyenlőtlenségeket.

Az utóbbi évtized(ek)ben az élet egyik mára elengedhetetlen tartozékává váltak a mobiltelefonok, a számítógépek és az internet. Ezen eszközök a társadalom működésében fontos szerepet töltenek be, legyen szó munka- vagy párkeresésről, ügyintézésről vagy szórakozásról, kapcsolattartásról vagy tanulásról, vagy számtalan egyéb felhasználási módról. Ezek a lehetőségek azonban a társadalom nem minden tagja számára elérhetőek egyenlő mértékben egyrészt a hozzáférés egyenlőtlenségei, másrészt pedig a használatban mutatkozó különbségek miatt. A digitális szakadéka illetve a digitális egyenlőtlenségekre fókuszáló kutatások kimutatták, hogy a hozzáférés és a használat egyenlőtlenségeit nagymértékben meghatározzák szocio-demográfiai tényezők, mint az iskolázottság, jövedelmi helyzet,

életkor, lakóhely és az etnikai dimenzió. Ezen tényezők közül az életkori dimenzióra fordítottunk különös figyelmet a kutatás során, hiszen a szakirodalom szerint (Norris 2001) ez az egyik legmeghatározóbb szempont a digitális egyenlőtlenségek alakulásában. Így a Dudari Általános Iskola felső tagozatos diákjainak körében folytattunk kiterjedt kérdőíves felmérést a témában. Az infokommunikációs eszköz használatra vonatkozó rész beemelését a 2012-es dudari terepkutatásba egyrészt az motiválta, hogy feltárjuk, egy kis településen milyen az IKT-használat elterjedtsége, és milyen a használat mintázata a gyermekek körében. Másrészt ösztönzőt jelentett, hogy 2012 februárjában egy nagyvárosban, Szegeden, reprezentatív mintán készült adatfelvétel hasonlóképpen (többek között) az általános iskola felső tagozatos diákjai körében, amelynek alapjául szolgáló kérdőív változatlan formában került lekérdezésre Dudaron, lehetővé téve ezáltal a nagyváros és a község fiataljai IKT-használatának (óvatos) összevetését.

Elméleti háttér

Az új infokommunikációs technológiákkal kapcsolatban megjelenésükkor kétféle nézet terjedt el a társadalmi egyenlőtlenségekre gyakorolt hatásukról. Az egyik megközelítés, a normalizációs hipotézis szerint a technológiák csökkentik, és idővel megszüntetik a társadalmi egyenlőtlenségeket azáltal, hogy mindenkinek hozzáférést biztosítanak a különféle információkhoz, tudáshoz, lehetőségekhez. Az ezzel ellentétes szemlélet szkeptikus az új technológiák egyenlősítő szerepével szemben, a felerősítés-modell ugyanis úgy tartja, hogy az új technológiák nem-hogy csökkentik, hanem inkább növelik és elmélyítik a társadalmi egyenlőtlenségeket, továbbá új egyenlőtlenségi dimenziót teremtenek (Pintér 2007, DiMaggio et al. 2001). Habár mindkét megközelítésnek van teoretikus alapja, az empiria az utóbbi feltevést támasztja alá, azaz azt tapasztaljuk, hogy az infokommunikációs technológiák egyenlőtlenül terjednek, és egyenlőtlenségeket teremtenek.

Több szinten is vizsgálhatóak ezek az egyenlőtlenségek. Egyrészt globálisan: országok, régiók közötti viszonylatban, másrészt a társadalmon belül, az egyes rétegek, csoportok különbségeit tekintve (Bognár – Galács 2004). Az infokommunikációs technológiák társadalmi vizsgálatai a penetráció mértékének változásával három különböző megközelítést alkalmaztak. Kezdetben a hozzáférés állt előtérben, majd a szélesebb körű elterjedéssel a használat minősége vált központi kutatási területté, végül pedig az infokommunikációs eszközök használatából származó tudásra, képességekre helyeződött a hangsúly.

Az infokommunikációs technológiák vizsgálatát kezdetben, a penetráció alacsonyabb szintjén a digitális szakadék (digital gap, digital divide) koncepciója határozta meg. A digitális szakadék dichotomisztikus megkülönböztetést jelent azok között, akik hozzáférnek, illetve nem férnek hozzá az IKT-eszközökhöz,

valamint akik használják, illetve nem használják ezeket. A digitális szakadékot számos tényező befolyásolja, Norris (2001) az alábbiakat emeli ki kifejezetten az internethasználatra fókuszáló kutatásai alapján: a nem, az életkor, az iskolázottság, a foglalkoztatottság, az anyagi helyzet, a lakóhely és az etnikum. Ezen dimenziók mentén jól körülhatárolható azok csoportja, akik nem férnek hozzá, vagy nem használnak internetet. Ami szempontunkból kiemelendő, az az életkor és a lakóhely dimenziója. Norris arról számolt be, hogy a fiatalok tízszer nagyobb eséllyel interneteznek, mint az idősebbek. Azaz a digitális kultúrát a fiatalok sajátítják el leginkább, hiszen ők már születésüktől fogva találkoztak ezen eszközökkel. A lakóhely azért fontos tényező, mert az információs társadalomhoz kapcsolódó jelenségek, így az IKT-eszközök is, alapvetően az urbánus környezethez kötődnek. Azaz a települési dimenzió mentén is kimutatható a digitális szakadék, ugyanis a városokban többen használnak internetet, mint falun. Felvetődik a kérdés azonban, hogy a települési egyenlőtlenséget felülírja-e az életkori dimenzió, vagyis elképzelhető, hogy a fiatalok körében nincs akkora eltérés városi és falusi lakosok között, mint ha a felnőtt lakosságot hasonlítjuk össze. Az elemzés többek között kitér erre a kérdésre is.

Az új technológiák szélesebb körű elterjedésével meghaladtá vált a digitális szakadékot középpontba állító megközelítés, a kutatások fókusza áthelyeződött a használókön belüli egyenlőtlenségek vizsgálatára, melyeket digitális egyenlőtlenségeknek, vagy másodlagos digitális szakadéknak neveznek (DiMaggio – Hargittai 2001, Hargittai 2002). A digitális egyenlőtlenségeknek DiMaggio és Hargittai öt fő dimenzióját különböztették meg, ezek az alábbiak: a technikai felszerelés – hardver, szoftver -, a használat autonómiája – amely magában foglalja a használat helyét, kontrolláltságát -, a képességek és tudás, a társadalmi támogatottság, valamint a felhasználás célja. Ezek a dimenziók befolyásolják a használat módját, illetve differenciálnak a használókön belül.

Kutatásunkban mindkét szemléletmódot alkalmaztuk, bevontuk mind a digitális szakadék, mind a digitális egyenlőtlenség megközelítésmódját, hogy minél teljesebb képet kapjunk a dudari felső tagozatos általános iskolások IKT-használati szokásairól, annak mintázatairól.

Az IKT-eszközök, főleg az internet, egyenlőtlenség-teremtő és felerősítő hatása nem csupán a hozzáférés meglétén, a hozzáférés és a használat minőségén nyugszik, hanem az infokommunikációs tudásban is megnyilvánul. Az információs társadalmakban egyre inkább felértékelődik az a tudás, amit az IKT-eszközök használata nyújt. Ezért jelentős előnnyel rendelkeznek azok a generációk, akik a számítógépes kultúrában szocializálódtak. A szakirodalom ezt a generációt külön elnevezésekkel illeti, mint például „Net Generation” (Tapscott 1998), „digitális bennszülöttek” [digital natives] (Prensky 2001a, 2001b), „Millenials” (Oblinger 2003) vagy „Screenagers” (Rushkof 2006). A különböző megjelölések rámutatnak arra, hogy a napjainkban felnövekvő generáció értékrendjét és attitűdjeit nagymér-

tékben meghatározza az infokommunikációs eszközök hozzáféréseinek és használatának magas szintje ebben a korcsoportban. Habár a generáció megjelenésének idejéről eltérőképpen gondolkodnak, abban osztoznak ezen elméletek, hogy az új generáció – legyen bármilyen elnevezése is – legfőbb jellemzője az, hogy az infokommunikációs eszközök között szocializálódtak, az élet természetes velejárójaként ismerkedtek meg ezen eszközökkel, így el sem tudnak képzelni egy mobiltelefon, számítógép vagy internet nélküli világot. Az IKT-tudás organikus módon, a szocializáció során való elsajátítása kihatással van e fiatalok, gondolkodásmódjára, képességeire és a tanulási módjukra.

Az egyik talán legnépszerűbb elmélet Marc Prensky (2001a, 2001b) nevéhez kötődik, aki megkülönböztette a „digitális bennszülöttek” és a „digitális bevándorlók” csoportját. A „digitális bennszülöttek” azok, akik születésüktől fogva folyamatos kapcsolatban vannak az infokommunikációs kultúrával, így inkorporálták azt a tudást, amelyet a „digitális bevándorlók” – akik csak később ismerkedtek meg ezen eszközök használatával – sosem fognak teljes mértékben elsajátítani (Prensky 2001a). Mindazt a változást, amit a mai diákok generációján láthatunk – legyen az az öltözetük, a beszédük, vagy a gondolkodásmódjuk – Prensky annak a ténynek tulajdonítja, hogy ők képezik az első olyan generációt, amely az infokommunikációs eszközök között nőtt fel. A „digitális bennszülött” elnevezés arra utal, hogy e generáció tagjai folyékonyan, „anyanyelvi szinten” beszélnek a digitális nyelvet, az IKT-tudást és a kapcsolódó képességeket magától értetődő módon sajátították el. A digitális bennszülötteket megelőző generáció az élete későbbi szakaszában találkozott a számítógéppel, internettel, ezért hiába is tanulták meg ezek használatát, mindig marad egy kis „akcentusuk”, ami számtalan élethelyzetben, cselekvésükben megnyilvánul. Prensky ezért ezt a generációt „digitális bevándorlóknak” nevezi, akik annak ellenére, hogy beilleszkednek az új kultúrába, elsajátítják annak normáit, megtanulják a nyelvét, mégsem tudnak olyanok lenni, mint akik beleszülettek az IKT világába, megmaradnak a bevándorló státuszban.

Az új, infokommunikációs eszközök által átformált fiatalok, diákok generációjáról szóló elméleteket, különösen Prensky elgondolásait számos kritika érte. Egyes nézetek szerint (Palfrey – Gasser 2008) a digitális bennszülöttek nem egy új generációt alkotnak, hanem egy populációt jelentenek. A szerzőpáros felhívja a figyelmet arra, hogy a fejlődő országokban a digitális bennszülöttekként definiált kohorszba tartozó fiatalok többsége nem fér hozzá az infokommunikációs technológiákhoz, illetve nem rendelkeznek azzal a tudással és képességgel, ami szükségeltetik ezek használatához. Hasonlóképpen a fejlett társadalmakban is lehetnek olyan hátrányos helyzetű csoportok, melynek a digitális bennszülöttekkel megegyező korú tagjai nem tartoznak ebbe a populációba, mivel társadalmi helyzetükből fakadóan nincs lehetőségük hozzáférni és használni ezeket az eszközöket. Ezért nem terjeszthető ki globálisan a digitális bennszülöttek fogalma egy bizonyos időtartamban születettek körére, ugyanis a születés helye – földrajzi

és társadalmi értelemben – nagy jelentőséggel bír a csoporttagság szempontjából. A kritikák másik csoportja elsősorban az empirikus megalapozatlanság miatt éri Prensky koncepcióját. Az elmélet így inspirálólag hatott az empirikus kutatásokra, melyek többnyire kritikusan közelítették meg a két generáció éles megkülönböztetését, és a digitális bennszülöttek csoportja homogenitásának feltételezését. A világ számos pontján, fejlett – például az Egyesült Államokban (Hargittai 2010), Nagy-Britanniában (Jones et al. 2010, Margaryan et al. 2010), Kanadában (Salajan et al. 2010) – és fejlődő régiókban- pl. Dél-Afrikában (Brown-Czerniewicz 2008) – egyaránt folytak vizsgálatok a diákok számítógép- és internethasználatáról, összehasonlítva azt a digitális bevándorlók IKT-használatával. Ezen kutatások eredményei többnyire alátámasztják a digitális bevándorlók és digitális bennszülöttek IKT-használatában, az ezen eszközökhöz való hozzáállásában feltételezett különbségeket, ugyanakkor rámutatnak arra, hogy nem lehet egységesen kezelni a fiatalok generációját, ugyanis egy heterogén csoportot alkotnak, melyben az IKT-kultúra, IKT-használat jelentős eltéréseket mutat.

Kutatási kérdések

Az elemzés során az elméleti felvetésekre alapozva arra a kérdésre kerestük a választ, hogy vajon a dudari fiatalok rendelkeznek-e a digitális bennszülöttekre jellemző IKT-használati mintázatokkal, azaz az életkori helyzetből fakadó előny felülírja-e a települési helyzetből származó hátrányt az infokommunikációs eszközök hozzáférése és használata szempontjából? Feltételezzük, hogy a települési hátrány leginkább a hozzáférés – a digitális szakadék felőli megközelítés – tekintében mutatkozik meg, hiszen az IKT infrastruktúra kiépítettsége függ a település típusától. Így arra számítunk, hogy ebben a dimenzióban különbségeket találunk a dudari és a szegedi minta között, a nagyváros és a község infrastrukturális felszereltségéből fakadóan. Ugyanakkor úgy gondoljuk, hogy a dudari felső tagozatos általános iskolások nagy részének a mindennapjai részévé vált a mobiltelefon, a számítógép vagy az internet használata, és a használat szerinti mintázatok kevésbé térnek el a városi fiatalok használati mintázataitól – tekintve, hogy mindkét helyen a „digitális bennszülöttek” generációjában vizsgálódtunk. Így ebben a dimenzióban – a digitális egyenlőtlenség koncepciója szerint – kisebb eltéréseket fogunk találni a városi mintához képest. A tanulmányban a hangsúlyt a dudari fiatalok IKT-használati szokásainak bemutatására helyezzük, a szegedi mintával való összevetést csak utalásszerűen, a tendenciákat figyelve végezzük el, a két minta eltérő nagysága és összetétele folytán. Az IKT-hozzáférés vizsgálatakor összevetjük a gyermekek válaszait az egyidőben a dudari felnőtt lakosság körében végzett kérdőíves adatfelvétel vonatkozó eredményeivel.

Módszer

A 2012 őszen Dudaron végzett komplex terepkutatás keretében a gyermekek infokommunikációs eszközhasználatát kérdőíves módszerrel mértük fel a Dudari Általános Iskola felső tagozatos osztályaiban. Összesen 63 gyermek töltött ki kérdőívet, osztályonként az alábbi bontásban:

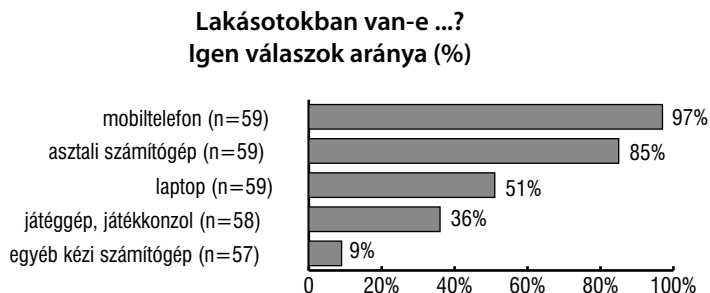
Osztály	Fő
5. osztály	13
6. osztály	19
7. osztály	25
8. osztály	6
Összesen	63

1. táblázat: A minta összetétele osztályok szerint

A mintában a lányok képviselnek nagyobb részt, az érvényes válaszadók között 13-mal több a lány, mint a fiú. A gyermekek életkora 10 évestől 14 évesig terjed.

IKT-HOZZÁFÉRÉS DUDARON A GYERMEKEK ÉS A FELNŐTTEK KÖRÉBEN

A dudari felső tagozatos általános iskolások szinte mindegyike olyan háztartásban él, amelyben van mobiltelefon. Magas az asztali számítógéphez való otthoni hozzáférés szintje is, a válaszadó gyermekek közül 50-nek van a lakásában ilyen eszköz. Laptop a felső tagozatos diákok felének háztartásában található. Játékgép 21, egyéb kézi számítógép pedig 5 gyermek otthonában van.

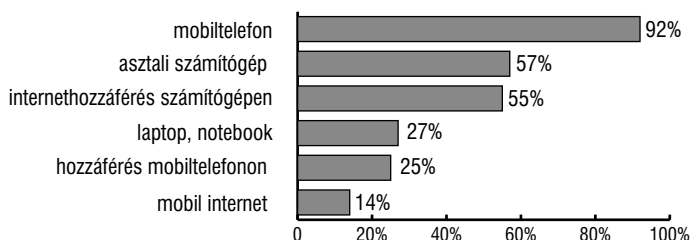

1. ábra: IKT-eszköz ellátottság a gyermekek háztartásában

A gyermekek válaszaiból kitűnik, hogy azokban a háztartásokban, amelyekben ők élnek magas a mobiltelefon és a számítógép-ellátottság. Felvetődik a kérdés, hogy ezen IKT-eszközök meglétének magas aránya általános-e a dudari lakosság körében? Avagy a mobiltelefonnal és asztali számítógéppel való ellátottság a gyermekekkel rendelkező háztartások specifikuma-e?

A dudari felnőtt lakosság körében végzett kérdőíves felmérés eredményei ez utóbbi feltételezésünket látszanak alátámasztani, legalábbis a számítógép vonatkozásában.

Van-e a háztartásban...? Igen válaszok aránya (%)
Dudari felnőtt lakosság (N=137)

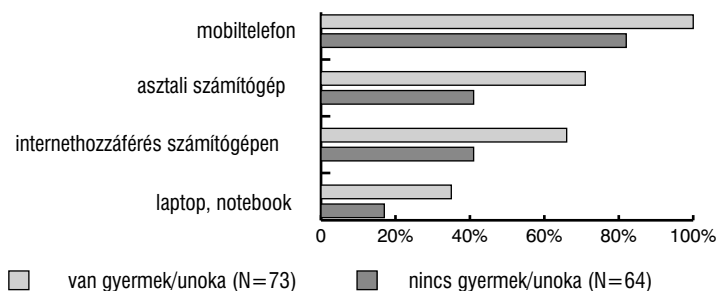

2. ábra: IKT-eszköz ellátottság a dudari felnőtt lakosság háztartásaiban

A dudari felnőtt lakosság körében szintén a mobiltelefon a legelterjedtebb infokommunikációs eszköz, 10-ből 9 háztartásban van ilyen eszköz. Az asztali számítógép és az internet-ellátottság valamelyest alacsonyabb, asztali számítógéppel a dudari háztartások közel 60%-a rendelkezik, internet hozzáféréssel pedig kicsit több, mint a háztartások fele. Az egyéb eszközök, mint a laptop, internetes mobiltelefon és mobil internet elterjedtsége alacsonyabb. Az IKT-eszközökkel való ellátottság némiképp más megoszlást mutat, ha a háztartásokat elkülönítjük olyan háztartásokra, amelyben van gyermek és/vagy unoka, illetve amelyben nincsen.¹

¹ Az ábrán csak azokat az IKT-eszközöket tüntettük fel, melyek esetében szignifikáns különbség mutatkozott a két háztartástípus között.

IKT-eszköz ellátottság háztartástípusok szerint

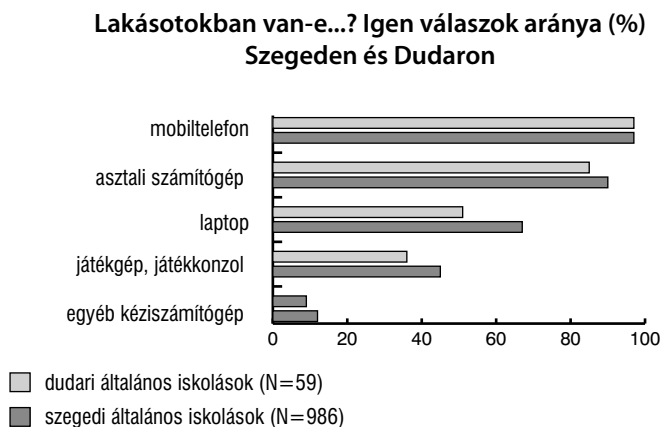
3. ábra: IKT-eszköz ellátottság háztartástípusok szerint a felnőtt lakosságban

Azokban a háztartásokban, amelyben gyermek és/vagy unoka is él magasabb az egyes IKT-eszközök elterjedtsége. Habár a mobiltelefon esetében is szignifikáns különbséget találunk a két háztartástípus között, azt látjuk, hogy azokban a háztartásokban is magas a mobiltelefon megléte, amelyikében nem lakik gyermek és/vagy unoka. Az asztali számítógép meglétét és az internet hozzáférést számítógépen nagymértékben meghatározza, hogy milyen a háztartás összetétele, hiszen a gyermekes háztartások közel kétharmadában található ilyen eszköz vagy szolgáltatás, míg a gyermek nélküli háztartásoknak mindössze kétötödében. A laptop, notebook is gyakrabban fordul elő a gyermekes háztartásokban, habár ennek az eszköznek az elterjedtsége mindkét háztartástípusban viszonylag alacsonyabb.

A dudari általános iskolások válaszaival összevetve a felnőtt lakosság válaszait azt tapasztaljuk tehát, hogy a leginkább elterjedt IKT-eszközök a dudari háztartásokban a mobiltelefon és az asztali számítógép. Mindkét eszköz esetében differenciáló tényezőt jelent, hogy milyen a háztartás összetétel a gyermek/unoka jelenléte szempontjából, hiszen azokban a háztartásokban elterjedtebb ezen eszközök megléte, amelyben van ilyen személy. A mobiltelefon elterjedtsége azonban általánosabbnak mondható, hiszen mindkét háztartástípusban magas ezen eszköz megléte. Az asztali számítógépek esetében találunk nagyobb különbséget a két háztartástípus között. Mivel a felnőtt lakossági felmérésből nem tudjuk meg a háztartásban élő gyermek vagy unoka életkorát, ezért fordulhat elő az, hogy az asztali számítógéppel való ellátottság az általános iskolások háztartásában magasabb, mint a gyermekkel/ vagy unokával rendelkező háztartásokban. Ezen eszköz esetében úgy tűnik tehát, hogy nem csak a háztartás családi viszony szerinti összetétele számít, hanem meghatározó az életkori összetétel is.

IKT-HOZZÁFÉRÉS DUDARON ÉS SZEGEDEN

Amint azt korábban kiemeltük, a dudari adatfelvétel lehetőséget adott arra, hogy az eredményeket összevessük a Szegeden hasonlóképpen felső tagozatos általános iskolások körében végzett felmérés eredményeivel. Azt feltételeztük, hogy az IKT-eszközök elterjedtsége tekintetében különbséget fogunk találni a két minta között a két különböző településtípus eltérő infrastrukturális kiépítettsége miatt.

4. ábra: IKT-eszköz ellátottság Szegeden és Dudaron

Feltevésünk a mobiltelefon és az asztali számítógéppel való ellátottság tekintetében megdőlt, hiszen mindkét mintában hasonlóan magas arányban áll a gyermekek rendelkezésére háztartásukban mobiltelefon és asztali számítógép. A laptop, a játékgép és az egyéb kézi számítógép megléte azonban jellemzőbb a városban élő gyermekek háztartására.

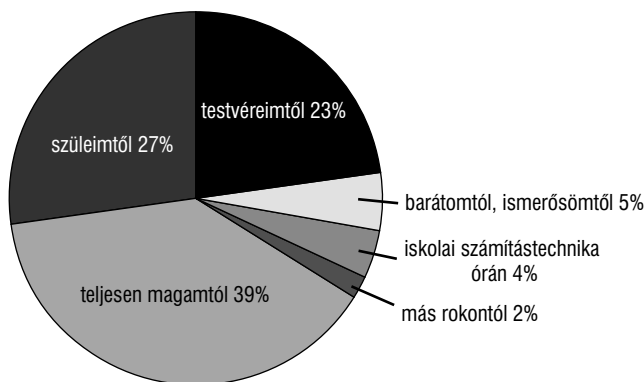
DIGITÁLIS SZAKADÉK A CSALÁDBAN?

A gyermek és a felnőtt felmérés eredményeinek összevetése arra enged következtetni, hogy az IKT-eszközök megléte és használata nagymértékben a gyermekekhez kötődik. Különböző szempontokból megvizsgáltuk, hogy az IKT-használat hogyan néz ki a családban, a gyermekek kitől tanulták meg használni ezeket az eszközöket, az IKT tudásukat többre tartják-e, mint a szüleikét, illetve milyen problémákat vet fel az IKT-használat a családban.

Minden innováció, köztük az infokommunikációs eszközök elterjedésében is nagy szerepet játszanak a személyközi kapcsolatok (Rogers 1995). Kíváncsiak

voltunk arra, hogy a gyermekek hogyan, kitől vagy hol sajátították el a számítógép használatát. Hiszen befolyásolhatja a használat módját az, hogy ki adta át az ismereteit, ki vezette be a fiatalokat az IKT világába. Amint azt a korábbiakban láttuk, azokban a háztartásokban magas az IKT-eszközök megléte, amelyekben (fiatal) gyermek vagy unoka lakik. Elképzelhető tehát, hogy inkább a gyermekek vezetik be a felnőtteket a számítógép és internet világába, nem pedig fordítva.

Először kitől vagy hol tanultad meg a számítógépet használni?
N=56

5. ábra: Számítógép-használat elsajátításának forrása

A válaszadó diákok nagyobbik része (22 fő) saját bevallása szerint teljesen magától tanulta meg használni a számítógépet. A közvetlen családi környezetnek is nagy szerepe van azonban a tudás átadásában, hiszen 15 gyermek a szüleitől, 13-an pedig a testvérüktől tanultak meg számítógépezni. Egyéb forrásokból, baráttól, ismerőstől, iskolai számítástechnika órán vagy más rokontól csupán néhányan tanulták meg először a számítógép használatát. A lehetőségek között szerepelt a kérdőívben a „más helyen, például szakkörön, táborban”, ezt azonban senki sem választotta a megkérdezettek közül.

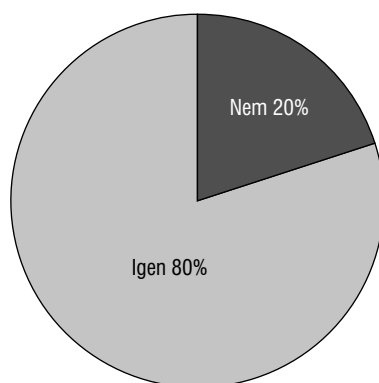
A számítógép elterjedésében, használatának elsajátításában a dudari fiatalokat a közvetlen családtagjaik, szülők és testvérek segítették, azonban többen nem kaptak vagy kértek ilyen segítséget, hanem maguktól tanulták meg a számítógép használatát.

Ki tanít kit?

A szakirodalomban a fordított szocializáció fogalmával írják le azt a jelenséget, hogy az új digitális eszközök használatát nem a felnőttek tanítják a gyermekeknek, hanem fordítva, a gyermekek a felnőtteknek, szüleiknek, nagyszüleiknek. Az adataink azt mutatták, hogy a dudari felső tagozatos fiatalok közül sokan szüleiktől sajátították el a számítógép használatát. Feltételezhető azonban, hogy ez a korosztály, a „digitális bennszülöttek” generációja (a későbbiekben) több tudást és ismeretet szerez az IKT használatáról, mint a felnőttek, a „digitális bevándorlók”. Ezért megkérdeztük a gyermekektől, hogy saját megítélésük szerint ők többet tudnak-e a számítógépezésről és az internetről mint a szüleik.

**Szerinted te többet tudsz-e a számítógépezésről,
internetezésről mint a szüleid?**

N=59

6. ábra: Gyermekek IKT-tudása a szüleikhez viszonyítva

A dudari felső tagozatos diákok nagy része (47 fő) úgy gondolja, hogy többet tud szüleinél a számítógépezésről, internetezésről. A fordított szocializáció tehát ebben a csoportban is megvalósul. Azok körében azonban, akik szüleiktől tanultak meg számítógépezni, többen vannak olyanok, akik úgy gondolják, hogy nem tudnak többet szüleiknél a számítógépezésről, internetezésről, mint azok között, akik teljesen maguktól, vagy testvérüktől tanulták meg először ezt az eszközt használni.

Először kitől tanultad meg a számítógépet használni?	Szerinted te többet tudsz-e a számítógépezésről, internetezésről, mint a szüleid?	
	Nem	Igen
Teljesen magamtól (N=22)	9%	91%
Szüleimtől (N=15)	56%	44%
Testvéremtől (N=13)	8%	92%

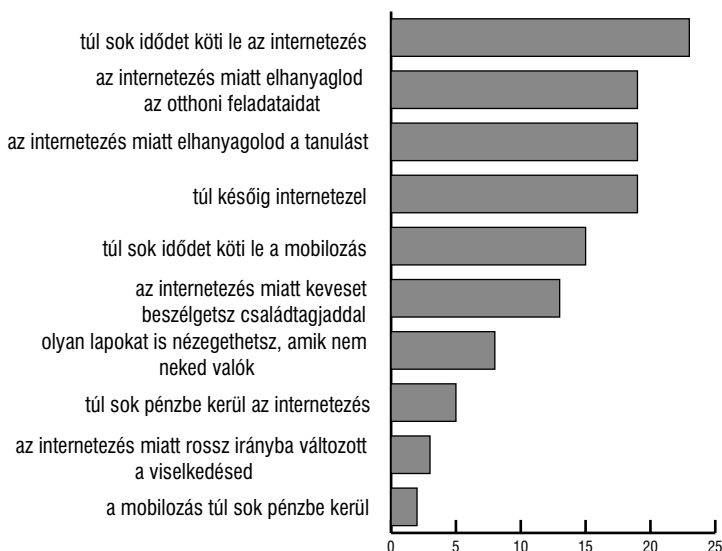
2. táblázat: Fordított szocializáció?

Akik tehát szüleiktől kapták meg a számítógép használatra vonatkozó tudást, nagyjából úgy gondolják, hogy időközben nem lett nagyobb a tudásuk erről az IKT eszközről, szüleik náluk többet tudnak róla.

Az IKT mint problémaforrás a családban

A számítógépezés, internetezés és mobiltelefonozás számos lehetőséget nyújt a gyermekek számára, azonban az ezekkel az eszközökkel töltött idő, a rajtuk végzett tevékenységek problémákat is fölvethetnek a családban.

Előfordult-e már, hogy a szüleid úgy gondolták, hogy ...? (Igen válaszok száma)

7. ábra: Az IKT mint problémaforrás a családban

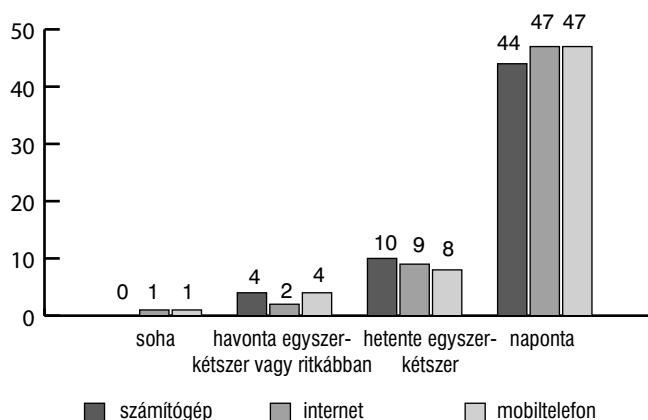
A dudari felső tagozatosok közül 15 diáknál nem okozott semmiféle problémát otthon az internetezés vagy a mobilozás. A felsorolt lehetséges problémaforrások közül az internetezés időtartama került első helyre, a megkérdezett gyermekek több mint egyharmada szerint (24 fő) fordult már elő a családban, hogy szüleik kifogásolták, hogy túl sok ideig interneteznek. Több családban felmerült problémaként, hogy az internet elvonja a gyermeket az otthoni feladatok ellátásától és a tanulástól, valamint túl későig fennmaradnak az internetezés miatt. A túl sok mobilozás 15 diák családjában okozott gondot, a családdal való kommunikáció beszűkülése az internetezés miatt, pedig 13 gyermek esetében merült fel otthon. A nem kívánatos tartalmak elérése nem tartozik a főbb problémaforrások közé, ezt kilencen említették. Az internetezés és mobilozás anyagi vonzata, valamint az internetezés negatív hatása a gyermek viselkedésére, csupán néhány családban került elő problémaként.

AZ IKT-ESZKÖZÖK HASZNÁLATÁNAK JELLEMZŐI

A használat gyakorisága

A dudari felső tagozatos általános iskolások csoportjában szinte teljes körű a valamilyen gyakoriságú számítógép-, internet- és mobiltelefon-használat, e két utóbbi eszköz esetében mindössze egy-egy tanuló válaszolta azt, hogy soha nem használja ezeket.

Az IKT-használat gyakorisága (esetszám)

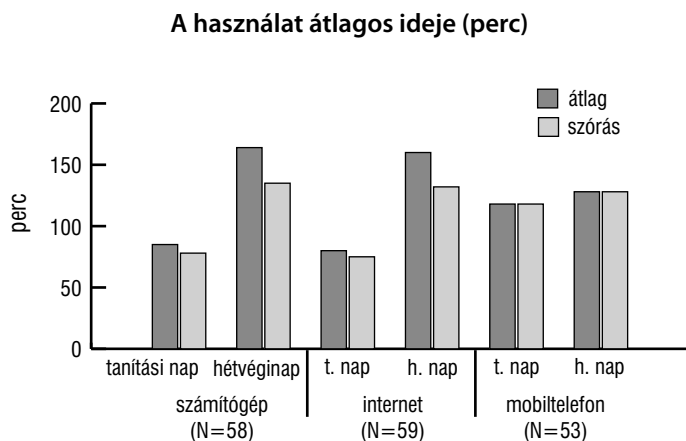

8. ábra: Az IKT-használat gyakorisága

A megkérdezett fiatalok közül legtöbben naponta számítógépeznek, interneteznek vagy mobiloznak. Néhány kivétellel szinte mindegyik válaszadó legalább hetente néhányszor használja a felsorolt eszközöket. A dudari felső tagozatos általános iskolások körében tehát nem fedezhető fel digitális szakadék a használat szempontjából. A használat intenzitása, helye és módja szerint azonban találunk különbségeket.

A használat intenzitása

A gyermekeket megkérdeztük arról, hogy egy átlagos tanítási napon és egy átlagos hétvégi napon körülbelül mennyi időt töltenek az egyes IKT-eszközök használatával.

9. ábra: Az IKT-használat időtartama

A számítógépet és az internetet a gyermekek hétvégén hosszabb ideig, átlagosan körülbelül kétszer annyi ideig használják, mint hét közben egy tanítási napon. A számítógépezés és az internetezés tanítási napokon átlagosan közel másfél órát tesz ki, hétvégén pedig körülbelül két óra negyven percet. A válaszok szórása magas, így a használati idő hossza egy széles skálát ölel fel: a számítógépezés esetében tanítási napon 0-420 perc, hétvégi napon 4-630 percig terjed a használat hossza, az internetezés pedig hét közben szintén 0-420 perc, hétvégi napon 0-660 percet ölel fel. A három eszköz közül a mobiltelefon használatának² intenzitása mutat kisebb különbséget tanítási napon és hétvégi napon. A gyermekek hét köz-

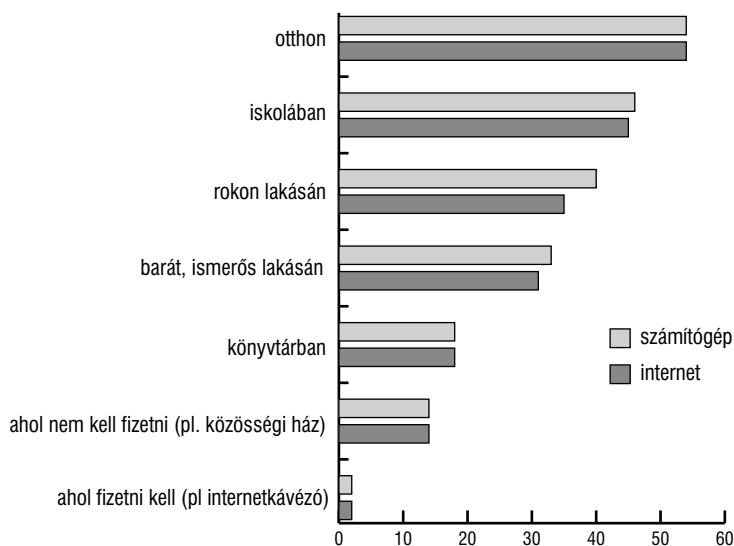
² A mobiltelefon használatába beleértendő nem csupán a telefonálás, hanem más alkalmazások is, mint pl. zenehallgatás, játékok, internetezés, stb.

ben átlagosan közel két órát mobiloznak, hétvégén pedig mindössze körülbelül 20 perccel többet. A használat ideje változatos, hét közben és hétvégén is 0-720 perc között mozog. A három eszköz használatának átlagos idejét összevetve azt találtuk, hogy a mobiltelefonozás jobban beépült a gyermekek mindennapi tevékenységébe, hiszen hét közben és hétvégén egyaránt sokat használják. Ez az intenzívebb használat egyrészt következhet abból, hogy a mobiltelefont a gyermekek bárhová magukkal tudják vinni és így bárhol tudják használni, míg a számítógép és internethasználat helyei kötöttebbek. Másrészt pedig, feltehetően a három eszköz használatának eltérő módjai teremtenek különbséget az intenzitásban, amire az is utal, hogy hétvégén a gyermekek átlagosan többet számítógépeznek és interneteznek, mint mobiloznak.

A használat helyei

A számítógép- és internet-használat helye befolyásolja a használat idejét, intenzitását, módját és tartalmát. Nyilvános helyeken, pl. könyvtárban vagy művelődési házban a számítógépezésnek és az internetezésnek több korlátja lehet, mint egy olyan helyen, ahol kevésbé ellenőrzött a használat.

Az IKT-használat helyei (esetszám)

10. ábra: Az IKT-használat helyei

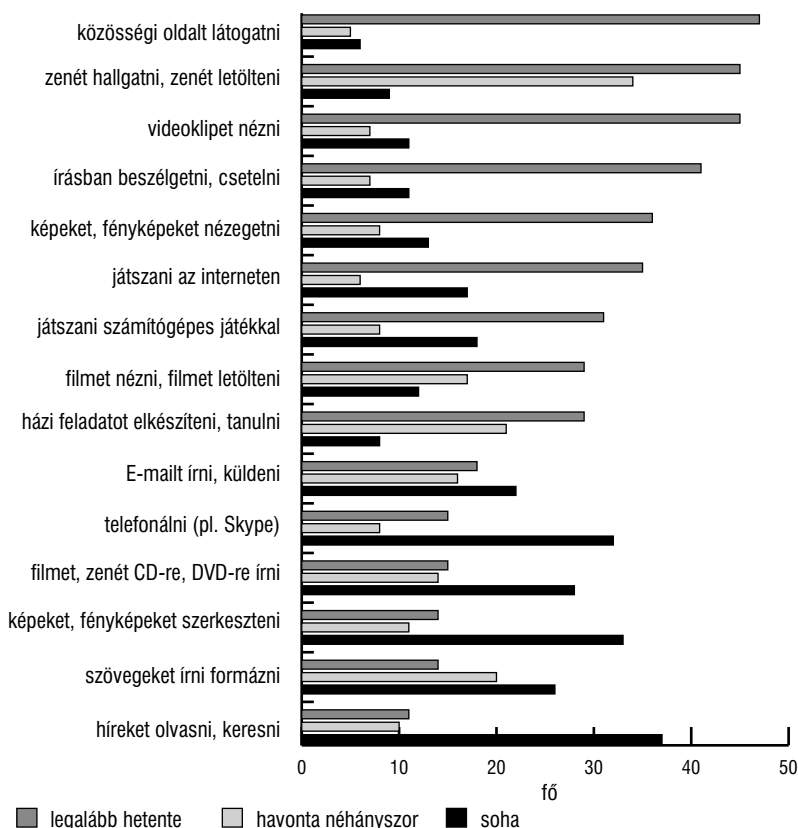
A megkérdezett gyermekek közül legtöbben az otthonukban használják a vizsgált eszközöket. Az említések alapján második helyre került az iskolai használat, tehát

az otthonon kívül ott számítógépeznek, interneteznek a legtöbben, ahol az idejük jelentős részét töltik. Többen használják a számítógépet, internetet rokon, barát vagy ismerős lakásán is. A könyvtári, a nem fizetős és fizetős helyeken való eszközhasználat mértéke azonban elhanyagolható.

A használat módja

A számítógép és az internet sokféle felhasználási módot tesz lehetővé. A dudari felső tagozatos gyermekeket arról kérdeztük, hogy milyen gyakran³ végzik a felsorolt tevékenységeket.

Számítógépes/internetes tevékenységek végzésének gyakorisága

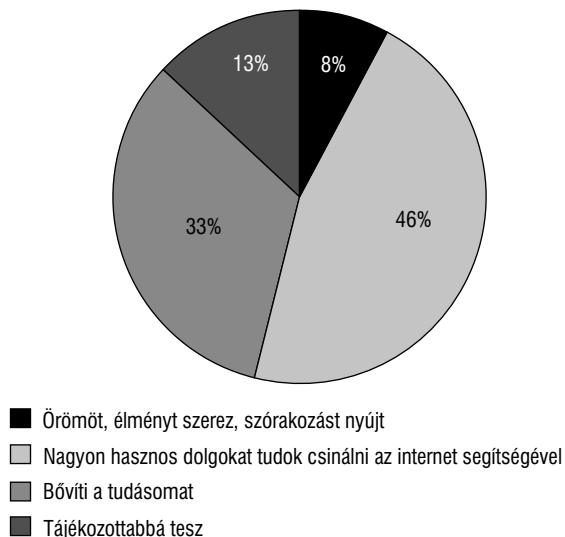
11. ábra: Számítógépes/ internetes tevékenységek végzésének gyakorisága

³ Az átláthatóság kedvéért az eredetileg négy kategóriát háromba vontuk össze az alábbiaképpen: naponta+ hetente néhányszor= (1) legalább hetente; (2) havonta néhányszor; (3) soha.

A legnépszerűbb tevékenységek a számítógépen/interneten, azok, amelyeket a legtöbben végeznek legalább heti rendszerességgel, a szórakozáshoz és interaktív kommunikációhoz kapcsolódnak. A gyermekek közül legtöbben közösségi oldalt látogatnak legalább heti, azaz akár napi rendszerességgel is (a naponta közösségi oldalt látogatók száma: 37 fő). A második és harmadik leggyakrabban végzett tevékenység, a videoklip nézése és a zenehallgatás egyaránt a szórakoztatást szolgálja. A megkérdezett fiatalok nagyobbik része gyakran szokott barátaival, ismerőseivel írásban beszélgetni, csetelni az interneten. A dudari felső tagozatos általános iskolásoknak körülbelül a fele szokott képeket, fényképeket nézegetni a számítógépen/ interneten. A játék is népszerű tevékenység mind az interneten, mind a számítógépen, legalább hetente 35, illetve 31 fő játszik, ugyanakkor a válaszadók körülbelül negyede soha nem szokott interneten vagy számítógépen játszani. A szórakozást szolgálja a gyakoriság szerint következő tevékenység is, a filmnézés vagy letöltés. A házi feladatok elkészítéséhez, illetve tanuláshoz ugyanannyian használják legalább hetente a számítógépet, mint akik ugyanilyen gyakran filmet néznek rajta. Jelentős különbséget találunk azonban, ha az összevont kategóriát szétbontjuk, ugyanis a válaszadó gyermekek közül ketten szokták csak naponta tanulásra, házi feladat megoldására használni a számítógépet, míg film nézésére vagy letöltésre naponta tízen. Azonban kevesebben vannak olyanok, akik még soha nem használták házi feladathoz vagy tanuláshoz a számítógépet /internetet (9 fő), mint akik soha nem néztek vagy töltöttek le filmet (12 fő). Természetesen a házi feladat számítógépen történő elkészítésének gyakorisága nagymértékben függ a házi feladatok típusától is, tehát e tevékenység gyakorisága nem csupán a gyermek hozzáállását, tanulási módját tükrözi, hanem azt is, hogy milyen feladatokat kapnak az iskolában. A számítógép és az internet praktikus (e-mail írás, telefonálás), illetve haladó szintű (filmet, zenét CD-e, DVD-re írni; képeket, fényképeket szerkeszteni; szövegeket írni, formázni) felhasználása kevésbé gyakori tevékenység a fiatalok körében. A megkérdezett gyermekek számára a legkevésbé népszerű tevékenység a számítógépen, interneten a hírek olvasása, legtöbben közülük soha nem szokták ezt a tevékenységet folytatni.

A tevékenységek vizsgálata alapján kitűnik – az életkori csoport érdeklődésének megfelelően –, hogy a megkérdezett gyermekek leginkább szórakozásra és kapcsolattartásra, kommunikációra használják a számítógépet, internetet. A fiatalokat megkérdeztük azonban közvetlenül is arról, hogy elsősorban miért jó számukra az internetezés.

Számodra elsősorban miért jó az internetezés? N=54

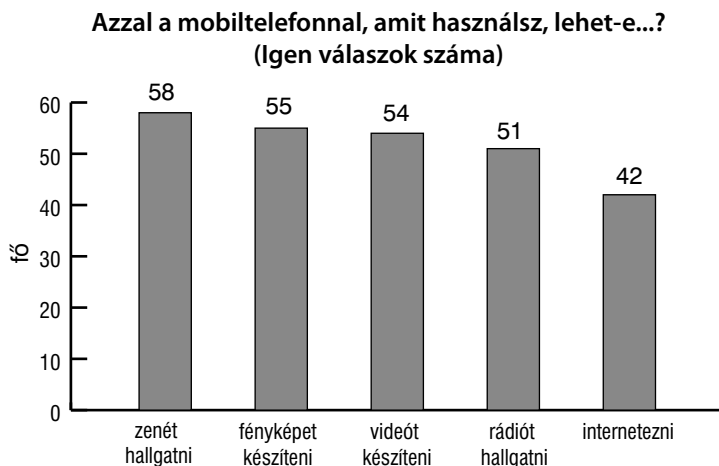

12. ábra: Az internetezés elsődleges célja

A válaszadók legnagyobb része az internetnek az örömet, élményt szerző, szórakoztató funkcióját emelte ki. Ez összecseng a korábbi eredményeinkkel. A második legtöbbet választott kategória az internet hasznosságára vonatkozik, azért tartják jónak az internetezést, mert hasznos dolgokat tudnak csinálni a segítségével. Habár az olyan praktikus tevékenységek, mint az e-mail írás, telefonálás, szövegszerkesztés stb. kevésbé népszerűek körükben, ez nem vonja kétségbe az internet hasznosságát a gyermekek számára, csupán ők feltehetően mást tartanak „hasznos dolgoknak” (pl. zenehallgatás, csetelés, stb.) mint a felnőttek. A tudás bővítése és a tájékozottság növelése a gyermekek internet-használatában kevésbé számít fontos szempontnak, ezeket csupán néhányan említették.

A mobiltelefon használati módja

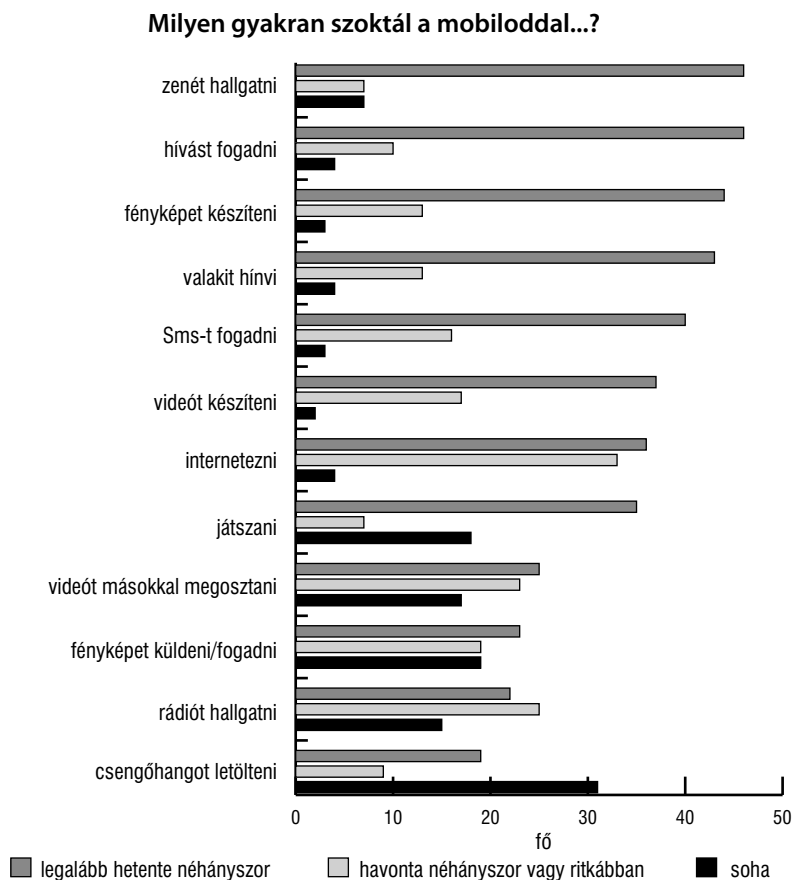
A mobiltelefon készülékek manapság számos – a telefonálást meghaladó – funkcióval bírnak. A mobiltelefon alkalmas lehet a fénykép- és videókészítésre, a zenehallgatásra és az internetezésre. A megkérdezett gyermekek szinte mindegyike – két válaszadó kivételével – rendelkezik saját mobiltelefonnal. Ezek a készülékek többféle felhasználásra alkalmasak, mindegyik gyermek tud a telefonján zenét hallgatni, néhány kivétellel fényképet és videót készíteni, valamint rádiót is hallgatni, 8 fő kivételével. Magas az olyan mobiltelefonok száma is a gyermekek körében, amelyek alkalmasak az internetezésre.

13. ábra: A mobiltelefonok alkalmazási módjai

A készülékek tehát sokféle felhasználásra adnak lehetőséget, ezért megvizsgáltuk, hogy az egyes tevékenységekre milyen gyakran⁴ használják mobiltelefonjukat a diákok.

⁴ Az eredetileg ötfokozatú skálát háromfokozatúra redukáltuk az alábbiaképpen: naponta+hetente néhányszor= (1) legalább hetente; havonta néhányszor+ritkábban mint havonta= (2) havonta néhányszor vagy ritkábban; (3) soha

14. ábra: A mobiltelefonnal végzett tevékenységek gyakorisága

A mobiltelefonnal végzett leggyakoribb tevékenységek a zenehallgatás, hívás fogadás, fényképezés és valakinek a felhívása. A válaszadók mintegy háromnegyede végzi ezeket legalább hetente néhányszor. A következő leggyakrabban végzett tevékenység az sms írása és fogadása. A diákok több mint fele legalább hetente készít videót és internetezik a mobiltelefonjával. A leggyakoribb tevékenységek között tehát a telefonálási és az írásos kommunikációs funkciókat (sms) találjuk, valamint a szórakoztatást is szolgáló alkalmazásokat, mint a zenehallgatás, fényképezés, videóképzítés és internetezés. Kevésbé gyakori tevékenységek a játék, videómegosztás, fénykép küldése/ fogadása, a rádióhallgatás és a csengőhang letöltés. Ez utóbbit a válaszadóknak több, mint fele soha nem végzi. A számítógépes tevékenységek közül a videónézés, fényképnézés és a játék a gyakran végzetek közé tartoztak, feltehetően ezért kevésbé népszerű a videómegosztás és fénykép-

küldés a mobiltelefonnal, hiszen ezt számítógépről az interneten könnyebben és kényelmesebben el tudják végezni. A rádióhallgatás valószínűsíthetően azért kevésbé népszerű, mert inkább (saját) zenét hallgatnak a fiatalok a mobiltelefonjukon. A mobiltelefonnal való csengőhang letöltést szintén háttérbe szorította az internetes zeneletöltés, amit könnyen csengőhangnak is be tudnak állítani mobiltelefonjukon a felhasználók.

AZ IKT-HASZNÁLAT JELLEMZŐI DUDARON ÉS SZEGEDEN

A számítógép, internet és mobiltelefon használatának mintázatai Dudaron nagy hasonlóságot mutatnak a szegedi általános iskolások használati mintázataival. A szegedi fiatalok, úgy mint a dudariak szintén legnagyobbreszt naponta használják a számítógépet, internetet és a mobiltelefont, ez utóbbi eszköznek a napi használata a legelterjedtebb. Az IKT-használat hosszát tekintve ugyanaz a tendencia rajzolódik ki, azaz a szegedi fiatalok is hétvégi napokon szinte kétszer annyi ideig használják a számítógépet és az internetet, mint tanítási napokon, a mobiltelefonjukat azonban hétközben és hétvégén egyaránt sokat használják. Legtöbben a városban is otthonukban használják az internetet, némileg többen, mint Dudaron, hiszen mint korábban láttuk, az otthoni hozzáférésben különbség mutatkozott a városban és a községben. A felhasználás mintázata szinte ugyanaz mindkét településtípusban, a szegedi általános iskolások is a szórakoztatási és internaktív kommunikációs lehetőségeket használják leggyakrabban, így náluk is a napi használat mértéke szerint a közösségi oldalak látogatása, az írásban csetelés, videoklipek nézegetése és a zenehallgatás állnak ez első négy helyen. A sorrend végén pedig ugyanazokat a tevékenységeket találjuk mint Dudaron, némileg átrendezve, a szegedi fiatalok legkevésbé CD-re, DVD-re kiírni szoktak, kevésbé népszerű a képek szerkesztése és a hírek olvasása, valamint az internetes telefonálás is. Amikor azt kellett eldönteni, hogy elsősorban miért jó az internetezés, a szegedi fiatalok is az öröm, szórakozás funkciót emelték ki döntő többségben, a másik három lehetőséget, az internet hasznosságát, a tájékozódást és a tudás bővítését közel azonos arányban választották, tehát nem rajzolódott ki olyan differenciált kép e tekintetben, mint a dudari diákok körében. A mobiltelefon-használat is nagyon hasonló a két mintában, a szegediek leggyakrabban hívást fogadnak, és ezután következik a zenehallgatás, ami a dudari fiatalok leggyakrabban végzett mobiltelefonos tevékenysége. A sorrend további része azonban szinte ugyanaz, mindkét csoport a mobiltelefonnak a kommunikációs és szórakozási funkcióját használja leginkább.

Összességében elmondható tehát, hogy az IKT-használat különböző dimenzióiban a tendenciákat tekintve nagy hasonlóságot találtunk a két településtípus felső tagozatos általános iskolásainak körében.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban elsődlegesen a dudari felső tagozatos általános iskolásoknak az IKT-kultúráját, a hozzáférés és a használat dimenzióit kívántuk bemutatni. Kutatási kérdésünk a szakirodalomra támaszkodva arra vonatkozott, hogy vajon a település típusából fakadó hátrányt a digitális szakadék szempontjából felülírja-e az életkori dimenzió, azaz Dudaron is beszélhetünk-e digitális bennszülöttekről?

Az elemzés eredményei szerint a digitális szakadék dimenziójában, a hozzáférés szerint találtunk különbséget a város (Szeged) és a község (Dudar) között, azonban csupán a laptop, játékgép és egyéb kézi számítógép vonatkozásában. Korábbi feltételezésünk a mobiltelefon és a számítógép elterjedtségének különbségéről a két településtípusban megdőlt, hiszen Szegeden és Dudaron mindkét eszköz magas arányban található azokban a háztartásokban, amelyekben a gyermekek laknak. Ezt az eredményt alátámasztotta, hogy Dudaron a felnőtt lakosságban végzett felmérés szerint is azokban a háztartásokban magas ezen eszközök megléte, melyekben gyermek és/vagy unoka él. Megállapításainkat azonban eredményeink alapján nem lehet általánosítani a város-község dimenzióra, hiszen jelen esetben az ország két különböző régiójában elhelyezkedő, a két településtípusnak mindössze egy-egy mintáját vetettük össze.

A dudari általános iskolások IKT-használati módját, szokásait elemezve azt láttuk, hogy a legtöbb gyermek mindennapjainak részét képezi a mobiltelefon, számítógép és internet-használat. Az IKT-használat egyes dimenzióit összevetve a szegedi eredményekkel, megerősítést nyert az a feltételezésünk, hogy a vizsgált korcsoportban, a lakóhelytől függetlenül nagyon hasonlóak a használat mintázatai. Így tehát arra következtethetünk, hogy a digitális bennszülöttek, akik életének fontos részét képezi az IKT-használat bárhol éljenek is, hasonlóképpen használják ezeket az eszközöket. Az életkori, generációs dimenzió tehát felülírni látszik a települési dimenziót.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bognár É. – Galács A. (2004): *A társadalmi egyenlőtlenségek új dimenziója: „digital gap” nemzetközi összehasonlításban*. IFM Humán Erőforrás Háttér tanulmányok. Budapest. <http://mek.oszk.hu/06500/06558/06558.pdf>
- Brown, C. – Czerniewicz, L (2008): Student use of ICTs in higher education in South Africa. In: *P.A van Brakel (ed): Proceedings of the 10th annual conference on world wide web applications*. Cape Town, South Africa: Cape Peninsula University of Technology
- DiMaggio, P. – Hargittai, E. (2001): *From unequal Access to Differentiated Use: A Literature Review and agenda for Research on Digital Inequality*. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.85.6001&rep=rep1&type=pdf>
- DiMaggio, P. – Hargittai, E. – Russell Neuman W. – Robinson J. P. (2001): Social implications of the Internet. In: *Annual Review of Sociology*. <http://www.princeton.edu/~artspol/workpap/WP17%20-%20DiMaggio,%20Hargittai,%20Neuman,%20Robinson.pdf>
- Hargittai, E. (2002): Second-Level Digital Divide: Differences in People’s Online Skills. *First Monday*. 7(4); <http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/942/864>
- Jones, C. – Ramanau, R. – Cross, S. – Healing, G. (2010): Net Generation or Digital Natives: Is there a distinct new generation entering university? *Computers & Education* 54, 722-732.
- Margaryan, A. – Littlejohn A. – Vojt G. (2011): Are digital natives a myth or reality? University students’ use of digital technologies. *Computers & Education* 56, 429-440
- Norris, P. (2001): *Digital Divide. Civic Engagement, Information Poverty and the Internet in Democratic Societies*. New York, Cambridge University Press.
- Oblinger, D (2003): Boomers, Gen-Xers and Millenials: Understanding the new students. *Educause Review July/August 2003*; <http://net.educause.edu/ir/library/pdf/erm0342.pdf>
- Palfrey, J. – Gasser, U. (2008): *Born digital: Understanding the first generation of digital natives*. New York: Basic Books
- Pintér R. (2007) (szerk.): *Az információs társadalom*. Budapest, Gondolat – Új Mandátum Kiadó
- Prensky, M. (2001a): *Digital Natives, Digital Immigrants*. <http://www.marcprensky.com/writing/prensky%20-%20digital%20natives,%20digital%20immigrants%20-%20part1.pdf>
- Prensky, M. (2001b): *Do they really think differently?* <http://www.marcprensky.com/writing/prensky%20-%20digital%20natives,%20digital%20immigrants%20-%20part2.pdf>

- Rushkof, D. (2006): *Screenagers: Lessons in chaos from digital kids*. Hampton Press, Incorporated.
- Salajan, F.–Schönvetter D. J.–Cleghorn B. M. (2010): Student and faculty inter-generational digital divide: Fact or fiction? *Computers & Education* 55, 1393-1403
- Tapscott, D. (1998): *Growing up digital: The rise of the net generation*. New York: McGraw-Hill.

Rácz Attila

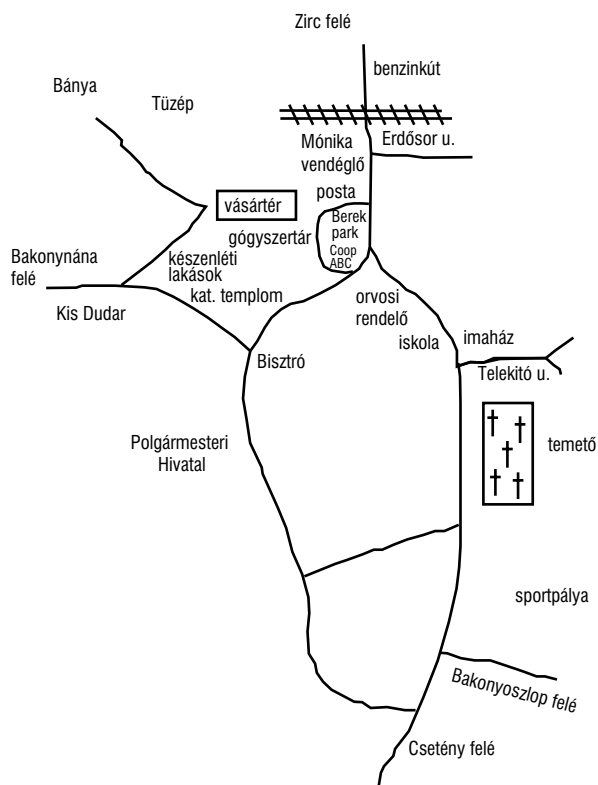
A FALU MENTÁLIS TÉRKÉPE – AHOGYAN A HELYBELIEK LÁTJÁK

„A kognitív térképezés pszichológiai folyamatok sorozatából álló folyamat, amely megjegyzi, kódolja, raktározza, előhívja és dekódolja a mindennapi térbeli környezetre (...) vonatkozó információt.” (Downs-Stea 1973, idézi Letenyey 2004:149) A kognitív térképezés azt a folyamatot jelöli, melynek során a személyekben kialakul egy sajátos kép, a valóságos térnek egy sajátos értelmezéseként. Ez a sajátos kép, a kognitív térkép, melynek összetevői térképi elemekből, illetve a hozzájuk kapcsolódó szubjektív képzetekből álló tudati képződmények, a mentális térképezés lényege pedig, éppen ezeknek, az egyénekből rejlő kognitív térképeknek feltárása, különböző módszerekkel (Kiss 2005).

Az 1937-es dudari falukutatás idején nem került sor annak vizsgálatára, hogy a falubeliek hogyan látják saját településüket és közösségüket, bár ebben az időben már, a 19-20. század fordulójának néprajzi és antropológiai irodalmában is megjelenik a módszer térhasználat címke alatt (Letenyey 2004). Elméletileg tehát a Dudarra látogató nemzetközi kutatócsoport tudósai hallhattak a térhasználattal kapcsolatos antropológiai kutatásokról, annál is inkább, mivel Richard C. Thurnwald, aki ekkor a kutatócsoport tagja, 1925-től a berlini egyetemen az etnológia, szociológia és a szociálpszichológia professzora volt (Lengyel 1990:473).

Dudaron 2012-ben mentális térképezés módszerével is gyűjtöttünk adatokat. Az adatok felvétele egyrészt kvantitatív kérdőíves, másrészt az úgynevezett „free recall” módszerrel történt, melynek során arra kértük válaszadóinkat, hogy egy üres papírlapra rajzolják le a települést. Az adatfelvétel idején 137 kérdőív kitöltésére és 57 térkép megrajzolására került sor. A mentális térképes adatfelvételünk kvantitatív részét eredetileg elsősorban a helyi társadalom rétegzettségének a felderítésére, az esetlegesen létező területi elkülönülés és sztereotípiák mérésére dolgoztuk ki, azonban elemzésünk során ilyen kognitív kategóriákat nem találtunk.

A rajzoltatásos módszerrel felvett adatok elemzése során azonban több érdekes dologra figyelhettünk fel. A legérdekesebb talán az volt, hogy a térképet rajzoló dudariak többségénél a fent és lent kategóriák, nem a földrajzi észak-déli tájolásnak feleltek meg, hanem a domborzati viszonyok által meghatározott fel és le kategóriákkal azonosultak. Ebből adódóan a legtöbb esetben az egyébként Dudartól délnyugati irányba fekvő Zirc került a lap tetejére, ahová az út emelkedően át vezet. (1. térkép)

1. térkép

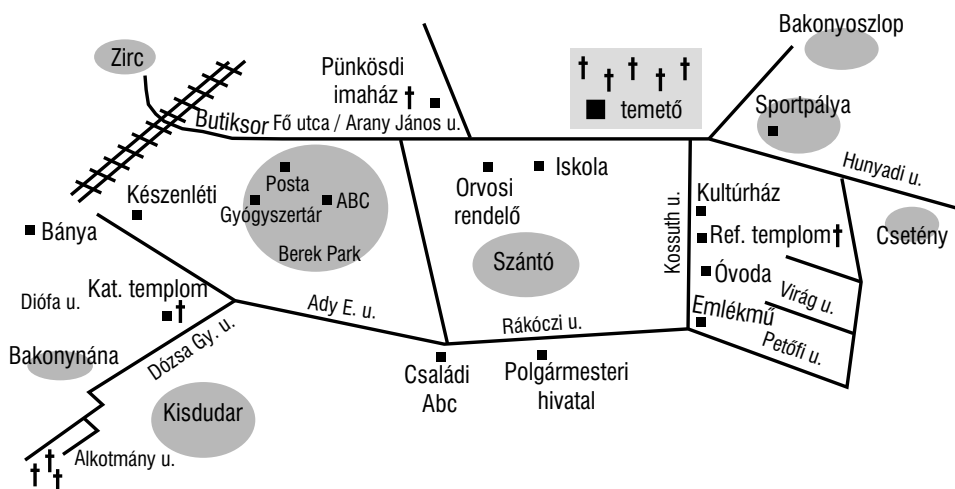
A dudariak által megrajzolt kognitív térképeket összesítve elemeztük, és megrajzoltuk Dudar mentális térképét. (2. térkép)

A rajzolt térképek elemzéskor kirajzolódott a falu története során kialakult két központ is, nevezetesen a bányanyitás előtti régi faluközpont, amely az I. világháborús emlékműnél, a Petőfi, Rákóczi és Kossuth utcák találkozásánál helyezkedik el. A másik központ, amely funkcionálisan később vált faluközponttá, a Berek park és Arany János utcák találkozásánál az ABC, a Posta és a Gyógyszertár közelében van, itt nyert elhelyezést a Bányász emlékmű is.

A dudari mentális térképeken található adatok alapján külön kategóriákba csoportosítottuk a felrajzolt objektumokat.

A térképeken megjelenített és lehatárolt **mentális terek** között a leggyakrabban a Berek park és környéke, valamint az I. világháborús emlékmű és a körülötte található utcák nevei (Dózsa György, Rákóczi, Petőfi utca) szerepelnek. Ezek a már korábban említett központjai a falunak. Emellett megjelenik mentális térként Kisdudar, valamint a falu közepén lévő nagyobb terület, melyet „szántó” elnevezéssel rajzoltak fel többen a térképre. Falurészként említik még az Erdősort, amely

hivatalosan egy utcánév, ez az utca vezet a bánya miatt „újonnan” betelepülők falurészébe. Néhány térképen szerepelnek még a Készenléti, a Butikisor, a Csoókanyar, a Csiriptelep, a Kertek, a Szelesdomb, az Öregfalu, a Mező, az Erdő és a Dzsumbuj részek is. **Törésvonalak, határok** tekintetében a vasút, valamint a Petőfi utca kerültek megnevezésre, mely utóbbi a „falú szélé” a régebbi falurészben, amit korábban „Kerítésként” is emlegettek a dudariak. **Tájékoztató pontok** azok a népszerű találkozási, vagy iránypontok, amelyek a mindennapokban segítik a tájékozódást. Dudaron ezeket a pontokat a templomok, a kultúrház, az orvosi rendelő, a temető, az ABC és a sportpálya jelenti. **Útvonalak** közül a leggyakrabban említett a Hunyadi utca „fő útnak” mondott egyik szakasza, amelynek a másik fele az Arany János utca. A térképeken egyébként 7 esetben külön Fő út néven is jelölték ezt a szakaszt, bár hivatalosan nincs ilyen utcánév Dudaron. A település fő **csomópontjait** elsősorban a két központ, másrészt pedig a falu kulturális csomópontját képező Kossuth utca kultúrházhoz közeli része alkotja.

2. térkép

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Downs, R. M. – Stea, D. (1973): Cognitive Maps and Spatial Behavior: Process and Products. In: Downs and Stea (ed.): *Image and Enviroments*. Aldine Publishing, Chicago. 312-317 pp.
- Lengyel András (1990): A Szegedi Fiatalok dudari falutanulmányozása. In: Lengyel András: *Útkeresések*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 447-491 pp.
- Kiss János Péter (2005): A mentális térkép. In: Nemes Nagy József (szerk.): *Regionális elemzési módszerek*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. 96-98. pp.
- Letenyei László (2004): *Településkutatás*. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása. L'Harmattan Kiadó, Budapest

Balogh Péter

VERSENYBEN A FEJLESZTÉSI FORRÁSOKÉRT

ESETTANULMÁNY EGY VESZPRÉM MEGYEI TELEPÜLÉS PÉLDÁJÁN

1. BEVEZETÉS

Jelen tanulmányban azzal foglalkozunk, hogy Dudar számára mennyiben hozott új, kihasználható lehetőségeket a Magyarországon a 2004-es európai uniós csatlakozás óta elérhető és működő fejlesztési források rendszere. A területgazdálkodási-területfejlesztési struktúra ugyanis jelentős változásokon ment keresztül, mely folyamat átalakította a magyarországi települések életét meghatározó tényezőket – ennek főbb jellemzőit is áttekintjük a rendszerváltás időszakától indulva és az európai uniós fejlesztéspolitika rendszeréig eljutva. Ezen áttekintés során kiemelt hangsúlyt kap a településeknek, a helyi szintnek – pl. Dudarnak – szánt illetve juttatott szerep bemutatása – különös tekintettel a jelenlegi intézményi környezetnek; az EU-s források allokációjának terén. Magyarország uniós csatlakozásával ugyanis jelentősen átalakult a települések élettere, illetve az ezzel szorosan összefüggő (Szelényi – Konrád 2000), a területi egyenlőtlenségeket strukturáló tényezők is megváltoztak. Lényegessé váltak illetve felértékelődtek azok az újfajta kompetenciák és lokális erőforrások, melyek révén hatékonyabban és sikeresebben lehet helyt állni ebben az egyre inkább a települések versenysiségévé váló fejlesztéspolitikai erőterben.

A dolgozat második felében – együttesen alkalmazva kvantitatív (statisztikai adatok másodelemzése) és kvalitatív (személyes interjú) módszereket – az utóbbi kérdést vizsgáljuk meg empirikusan Dudar esetében: választ keresünk tehát egyrészt arra, hogy mennyiben sikerült beletanulni az EU-s rendszerbe, illetve hogy milyen tényezők tárhatók fel a helyi forrásabszorpció mintázatai mögött.

2. TERÜLETFEJLESZTÉS ÉS TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEK – RÖVID ELMÉLETI BEVEZETÉS

2.1 Területi különbségek és a rendszerváltás

A magyarországi *területi fejlődés* áttekintésekor a rendszerváltozással párhuzamosan megjelenő *piacgazdasági tényezők* szerepét emeli ki egyrészt Kovách Imre és Nagy Kalamász Ildikó (2006:161-177) amikor megállapítják, hogy a piacgazdaság nem csupán a társadalmi csoportok, hanem az ország területi szerkezetét is megváltoztatta. A *települések pozícióját immár nem a redisztributív rendszer¹ hierarchiája*, hanem a jövedelemszerzési lehetőségek, a földrajzi-társadalmi-gazdasági adottságok és az abszorpciós képesség, valamint a vertikális helyett egy horizontális, hálózatszerű együttműködési forma szükségessége alakították ki (Kovách-Nagy Kalamász 2006:163). A változásokkal azonban a területi egyenlőtlenségek mintázottsága is némileg átstrukturálódott: a regionális különbségek tovább nőttek a rendszerváltást követő 15 évben, azonban az ország kelet-nyugati megosztottsága csak a nagyrégiók szintjén mutatható ki, a kistérségi szinten megjelenő területi egyenlőtlenségek inkább mozaikszerű képet mutatnak, vagyis mindenütt találhatók dinamikus fejlődő és depressziós térségek-települések (Kovách-Nagy Kalamász 2006:164).

A területi egyenlőtlenségeknek a piaci átalakulás és a támogatáspolitikai rendszerváltást követő átrendeződése, manifesztálódása és elmélyülése (Fekete 2010:41) legjellemzőbben a *munkanélküliségben* mutatkozott meg. Ennek megfelelően a hátrányos helyzetű régiók megkülönböztető jegye a magas munkanélküliség lett, mely később már kistérségi szinten is kimutathatóvá vált. Magyarországon a munkanélküliség azért is vált jelentős területi problémává, mivel összekapcsolódott a(z el)vándorlási hajlandósággal – pontosabban az elvándorlás társadalmilag szelektív lehetőségeivel –, melynek következtében elindult a társadalmi-gazdasági problémák által erőteljesebben érintett térségek elnéptelenedése (Obádovics – Kulcsár 2008:205-207).

Az ezredvégi hazai területi egyenlőtlenségek tekintetében egyrészt megállapítható egy stabil megosztó dimenzió: markáns főváros-vidék dualitás, az alföldi térség tartós relatív elmaradottsága, másrészt pedig, hogy a korábbinál tagoltabb térszerkezet már a kilencvenes évek elején-közepén kialakult. A főváros-vidék viszony alaptrendjére a fejlettségi olló nyílása jellemző, a vidéken belüli arányok pedig a „lefelé nivellálódás” képét, illetve az ismétlődő differenciálódás hullámvázát mutatják (Nemes Nagy 2005:141). Ezzel összhangban a magyarországi területi folyamatokat hosszabb időszakban (1994-2008) áttekintve az adatok arra utalnak, hogy a térszerkezet nagytérségi szintjen meg-

¹ Azaz a korábban jellemző ún. *szocialista típusú urbanizációs modell* vagy *porosz típusú területi gazdálkodási és igazgatási rendszer* (Konrád-Szelényi 2000:23).

szilárdult, mivel emögött nehezen változó tényezők (földrajzi elhelyezkedés, elérhetőség, hagyományok) állnak, s nő a különbség a fejlettek (központ) és a lemaradók (periféria) között. Azaz a régiók körében a *klub-konvergencia* jelensége érvényesül: Közép-Magyarország kiugró fejlődésével elválik a többiektől, Nyugat- és Közép-Dunántúl képi a másik – relatíve stabil helyzetben lévő – csoportot, s a többi régió egy leszakadó klubba rendeződik egymáshoz egyre hasonlóbba válva, az egy lakosra jutó GDP tekintetében az országos átlag alatti értékével (Lócsei 2010:32-33). Az egy főre jutó külföldi tőke beruházás regionális szintű mutatói (Lócsei 2010:44) és a foglalkoztatottak megyék szintjén vizsgált aránya (Lócsei 2010:72) alapján végzett számítások ugyancsak konvergencia klubok létezését mutatják.

A *rendszerátalakítás után* ugyanakkor markáns változás történt – ahogy azt már fentebb is jeleztük – a *területgazdálkodás rendszerében* is (Ladányi 2010 [2009]:417-418): az önkormányzatok önállóságának és jogainak vissza- illetve helyreállítása, a jelentős infrastrukturális fejlesztések pozitív hatással voltak a kilencvenes évek elején, s adottá váltak azon intézményes keretek, melyek a válságoknak leginkább kitett népesség társadalomba való visszailleszkedésére lehetőséget biztosíthattak. Azonban ez a megnövekedett helyi hatalom miatt kiszolgáltatottsághoz (is) vezetett, valamint a kezdeti kedvező folyamatokhoz kedvezőtlen tendenciák kapcsolódtak, melyek eredményeképpen újabb jelentős térszerkezeti változások indultak meg. Egyrészt a „*posztkommunista szuburbanizáció*”, azaz a nyugati urbanizációs modell megjelenése keretében Budapesten és az ország további agglomerációs térségeinek nagy részében a kialakuló új felső középosztály elhagyja az agglomerációs központokat, s a környező településekre vándorol, melyek így szuburbokká alakulnak (Ladányi–Szelényi 2010 [1997]:441-443). Másrészt a társadalmi hierarchia másik oldala vonatkozásában pedig már nem csupán *városrészek* „gettósodásával”, illetve *falvak* „elcigányosodásával” találkozhatunk, hanem az országban kialakuló „*gettósodó térségek*” jellemzőek (Ladányi–Szelényi 2010 [2005]:712; Ladányi – Virág 2010 [2009]:745), amennyiben az agglomerációkon kívüli települések körében is egyfajta további differenciálódás következik be. A romák által kevésbé/nem lakott falvakra ugyanis csökkenő számú és öregedő népesség jellemző, míg a döntően fiatal, alacsony iskolai végzettségű, jelentős arányban romák lakta települések lélekszáma növekszik. Ez polarizálódási folyamatokkal is párosul, mivel az előregedő települések egy része (nyugat-magyarországi, Balaton környéki területeken) számára nagyobb esély nyílik arra, hogy bekapcsolódjanak a falusi turizmusba és/vagy üdülőfalvakká váljanak, míg a legszegényebb rétegek által lakott (gyakran peremvidékeken lévő) települések zárványokká válásával a *térségek gettósodása* indul el (Ladányi – Virág 2010 [2009]:728-731).

2.2 Az európai uniós csatlakozás hozta további változások

2.2.1 Rövid vázlat az uniós elvekről és gyakorlatokról

A tagállamok fejlettségi szintjének eltérései miatt a térbeli különbségek mérséklése az Európai Unióban nemzeti és szupranacionális szinten egyaránt kiemelt feladattá lépett elő, amit a *regionális/kohéziós politika* vagy a *területfejlesztés* intézménye² lát el. Ennek célja általánosságban „a különböző földrajzi térségek eltérő természeti, gazdasági és társadalmi sajátosságainak, környezetének megváltoztatása” (Forman 2000:11). Országoként és az Európai Unióban a mindenkor regionális politika konkrét céljait és feladatait számos formában és helyen megfogalmazták³. Általánosságban a *hosszú távú célok* között található például a munkaalkalmak teremtése, a túlnépesedett városközpontokra nehezedő demográfiai nyomás mérséklése, a nemzeti erőforrások hatékony hasznosítása, a *régiók közötti indokolatlan fejlettségbeli különbségek csökkentése*. De ide sorolható továbbá a regionális kultúrák és identitás megőrzése, valamint a népesség és a környezet egyensúlyának fenntartása is (Forman 2000:13). A *regionális politika eszközrendszere* meglehetősen sokrétű, mivel felölel infrastrukturális támogatásokat, pénzügyi támogatásokat és ösztönzőket, korlátozó intézkedéseket, a kormányzati hivatalok decentralizációját, állami beruházások regionális allokációját, regionális fejlesztési ügynökségek létrehozását. Továbbá részei lehetnek eme szakpolitikának beruházási támogatások, kedvezményes hitelek, adómentesség, regionális foglalkoztatási prémiumok, ipari telephelyek előkészítése és építési engedélyek kiadása vagy megtagadása (Forman 2000:30-33; Kengyel 2008:71-83).

Összességében az Európai Unió strukturális és kohéziós politikájának alapja tehát az ún. *kohéziós célkitűzés*; a közösség gazdasági és szociális kohéziójának erősítése (Kengyel 2001:149), amit a már Magyarország szempontjából is részben releváns 2000-2006-os tervezési időszak vonatkozásában közösségi szinten az ún. *Agenda 2000* című dokumentum ugyancsak első számú prioritásként kezel – ennek megfelelően alakított struktúrapolitikával, azaz a strukturális alapok célok szerinti elosztásával (Horváth 2001:18-19). A kohéziós politika *végrehajtása* és ehhez kapcsolódóan a *közigazgatás területi megszervezése* terén a gyakorlatban előtérbe kerül a *decentralizáció* fokozottabb érvényesítése, vagyis a nemzeti és közösségi politikák döntéshozatalában a regionális és helyi hatóságok szerepének, a helyi szintű programozásnak az erősítése, a régiók saját forrásának hasznosítása (Horváth 2001:35-37). A regionális fejlesztési beruházások – regionális vagy helyi önkormányzatok szintjén történő – decentralizálása mellett érvek között találjuk egyrészt, hogy (1) ily módon

² A kohéziós politika és a területfejlesztés közötti különbség az Európai Unió szintjén abban ragadható meg, hogy előbbi alapvetően európai szintű szolidaritást jelent, utóbbi pedig olyan közfeladat, mely – a különféle tevékenységek térbeli koordinálása mellett – alkalmas gazdaságpolitikai és társadalompolitikai szempontok érvényesítésére (Nyikos 2011:41).

³ Ennek áttekintését lásd pl.: Forman 2000:37-113; Forman 2001: 15-57; Kengyel 2008:57-101.

(könnyebben) jutnak el a források a *célterületek*hez, ami a pusztán szektorális forrás-allokációval nehezebb volna, másrészt mert (2) a regionális kapacitások fejlesztése többletényező feladat, ahol elkülönülő beavatkozások *összehangolására* van szükség. Továbbá mert (3) a regionális és helyi önkormányzatok szintje a *legkedvezőbb terep* a kormányzati szintek közötti, valamint a köz- és magánszféra közötti partnerség kialakításának (Davey 2003:7-8). Vagyis európai szinten a kitűzött célok megvalósításában a *régiók* vannak a középpontban: az egyes tagállamok ezen belső egységei részesülhetnek a strukturális alapokból (Szigeti 2007:9-12).

A *Barca-jelentés* (2009) nagy hatású megállapításai által hozott *újabb fejlemények* nyomán az uniós kohéziós politika figyelme elsődlegesen az európai tér legfőbb, egymással összeköttetésben lévő gazdasági centrumaira koncentrálódott, melyek támogatása az azokat körülvevő nagyobb területek kiegyensúlyozottabb fejlődését is hozza az agglomerációk fejlesztéséből származó pozitív externáliák későbbi, szélesebb körben való elterjedésével (Dabinett 2011:4-5). Másrészt a területi kohézió mint az európai szolidaritáson alapuló kiegyensúlyozottabb fejlődés letéteményese a *belső növekedést* hangsúlyozza az infrastrukturális szolgáltatásokhoz és tudáshoz való egyenlő esélyű hozzáféréssel⁴, a vidék- és városok közti partnerség hangsúlyozásával és a természeti és kulturális örökség védelmével (Faludi–Peyrony 2011:4). Itt a növekedési pólusokon kívüli területek lehetőségeinek növelése a fő cél *az egyes területek sajátos erőforrásaira* és az ebből származó *komparatív előnyökre* építve; előtérbe állítva az egyenlő vagy legalábbis méltányos fejlődést, példaként állítva a *helyi innovatív miliőben* gyökerező kisméretű vagy relatíve elzárt területek fejlődését, s nagy teret engedve a *helyi sajátosságokon alapuló* és azokat figyelembe vevő *fejlesztési gyakorlatnak*⁵ (Dabinett 2011:4-5). A lokalitás-alapú fejlesztéspolitikai koncepció szerint tehát a helyileg meghatározott szakpolitikák és területi közjavak figyelembe vétele szükséges annak érdekében, hogy az uniós közpolitikák országok, régiók és lokalitások szintjén jelentkező *nem szándékolt hatásai* elkerülhetők, csökkenthetők legyenek.

2.2.2 A magyar területfejlesztési politika az uniós csatlakozás után – közigazgatás, intézményi környezet és gyakorlat

Az európai uniós integráció keretében lezajló széleskörű *intézményi átalakulás* hatásaival foglalkozik egy, a vidékszociológiában elterjedt új megközelítés (Csité-Kovács 2002; Kovács – Kučerová 2006; Kovács 2008; Kovács 2010), melynek értelmében a (kelet-közép-)európai (terület)fejlesztési intézményrendszer kiépülése során, s Magyarországon is – részben már a rendszerváltás utáni időszakban

⁴ Azaz hogy minden uniós állampolgár részesüljön a gazdasági növekedésből függetlenül attól, hogy a közösség mely részén lakik, és a *helyi körülmények figyelembevételével* részt vehessenek a fejlődésben (Kollár–Káposzta–Nagy–Nagy–Vudiné 2011:2)

⁵ Más megfogalmazásban Európa területi sokszínűségét *fejlesztési tényezővé* változtatják (Gil–Pereira–Teixeira 2011:5).

– lezajlott a közpénzek újraelosztásának projektjesítése, vagyis a *projekt* mint az intervenció elsődleges eszköze „*felváltotta a piaci rendszerű és a közvetlen szétosztás technikáival megoldott forrásfelosztás módszereit*” (Kovách 2007:214). Ezen *részvételi redisztribúciós rendszer* (Kovách 2000:185; Kovách 2007:214, Kovách 2010:26,184) keretében felértékelődött a tudástőke, mely mozzanatnak a társadalmi struktúrára gyakorolt hatásaként átrendeződnek az elitcsoportok hatalmi viszonyai, és megjelenik egy új réteg (*'project class'*); a projekt osztály (Kovách 2007:214, Voszka 2006:29). A folyamat mögött a (regionális-, vidék)fejlesztési gyakorlat projekt-alapúvá válása (Kovách – Kristóf 2007:106), projektjesítése áll, amennyiben az átalakulás során *közvetítő szereplők* (Kovách 2007:218), illetve azok által betöltött új hatalmi pozíciók és hálózatok alakulnak ki. Aktivitásuk kiterjed – egyebek mellett (javak, ötletek, tudás) – az állami és privát fejlesztési források elosztására, melynek alapját a közigazgatás és üzleti struktúrák sokszereplőssé válása⁶ és a fejlesztéspolitika alulról építkező, decentralizált jellege adja (Kovách–Kristóf 2007:107). A fejlesztési források lehívásához szükséges tudás és képességek felértékelődésének tehát egyik fő mozgatója az üzleti adminisztráció és közigazgatás átalakulása, abban a projektek mint intervenciók előtérbe kerülése, és ehhez kapcsolódóan tágabban a globalizáció, az információs- és tudástársadalom kiépülése (Kovách 2007:216).

Az uniós kohéziós és strukturális politika *területi metszetben* tehát a kormányzati-közigazgatási rendszerek *regionalizálását* indította el, mely a regionális szintet erősítette az érdekkiegyenlítő szemléletmóddal, a partnerséggel és a helyi kezdeményező képességgel. Ehhez társul a középszintű *decentralizáció* – helyi hatalmi viszonyok megváltoztatásával (Kovách 2007:217) – és társadalmiasítás (*'governance'*), valamint a közjavak decentralizáltabb elosztása (pénzügyi föderalizmus). A folyamatnak alapvetően két formája különíthető el: a (1) *modernizációs (top down) regionalizmus* esetében a nemzetállam kezdeményezi a decentralizációt, a (2) *politikai (bottom up) regionalizmus* pedig regionális politikai elit kezdeményezése a nemzetállam centralizáló tevékenységével szemben. Amennyiben az utóbbi valóban a régiós érdekek következetes érvényesítését jelenti a partnerség és a helyi adottságok alapján, akkor ún. növekedési, *fejlesztési koalíciók* kialakulása figyelhető meg ebben a köztes szintben (Pálné 2009:39-46). Nálunk, és általánosságban Közép-Kelet-Európában azonban a regionalizáció folyamata – nem kis részben politikai tényezők miatt, amennyiben belpolitikai-szakmapolitikai döntések meghatározta központosító törekvéseket szolgált (Pálné 2001:137-138) – másként zajlott le, így az uniós és hazai regionális politika irányítási modelljei markáns különbségeket mutatnak (Pálné 2003:42). Vonatkozó kutatások (Pálné 2009) ugyanis arra mutatnak rá, hogy a magyar kormányzati rendszer helyi-területi szintje nem

⁶ Ennek oka, hogy a projektjesítés folyamata olyan új kormányzati technikák megjelenésével is összefügg, melyek keretében a kormányok korábban vállalt közfeladataikat partnerek nélkül nem tudják ellátni (Kovách 2007:214).

képes megfelelni a fejlesztő állam funkcióiból fakadó kihívásoknak (Pálné 2009: 38). Mindezek fényében fontos figyelembe venni az utóbbi időben Magyarországon is egyre inkább előtérbe kerülő azon gyakorlatot, mely mögött nem más tényező áll, mint a *piacorientáció* megjelenése a település(ek) életében (Piskóti-Dankó-Schupler 2002:22), s aminek célja általánosságban véve adott területi egység; a *hely mint termék* adott befektetők illetve különféle célcsoportok számára történő kívánatossá tétele, azaz marketingje (Piskóti – Dankó – Schupler 2002:25; Boros-Garamhegyi 2010:34). Az előzőekben bemutatott, jellemzően az ország uniós tagsága kapcsán előálló folyamatok és változások ugyanis oda vezettek, hogy immár a globális, közösségi keretben szemlélve az egyes területi egységek – legyen szó akár magáról az országról vagy annak régióról (Piskóti-Dankó-Schupler 2002), kistérségekről (Pap 2007) vagy éppen településekről (Boros-Garamhegyi 2010) – egymás versenytársaivá váltak. A verseny⁷ ebben a tekintetben számos erőforrásért folyik vagy folyhat: célja lehet (1) a helyben élő lakosság életkörülményeinek megfelelő szinten történő biztosítása, a lakosok megtartása és/vagy kívánatos társadalmi rétegek bevándorlásának elősegítése. Verseny alakulhat ki a települések között a (2) gazdasági szereplőkért; azért, hogy a befektetők adott helyen hajtsanak végre beruházásokat. A különféle fejlesztési lehetőségek finanszírozására szolgáló (3) források; azaz a különféle pályázati- illetve céltámogatások szintén olyan tételek, melyekért mind a tervezés, mind pedig a saját erő tekintetében versenyhelyzet alakulhat ki az egyes területek között. A település nem állandó, hanem ideiglenes lakosai; (4) a turisták és ehhez kapcsolódóan a turisztikai vonzerők megléte illetve kifejtésének lehetőségei ugyancsak a versenynek egy további – meglehetősen lényeges – dimenzióját jelenthetik (Boros–Garamhegyi 2010:32-33). A régió- és településmarketing alapvetően ún. közösségi típusú marketing, mivel egyrészt az adott közösség érdekében, másrészt mert több szereplő együttes részvételével zajlik (Piskóti–Dankó–Schupler 2002:25), hiszen a megvalósítók között találhatók – mindenek előtt – tudatos, közösségi szinten a szakmai és civil szervezetek kooperációjaként a „közigazgatásilag”, „államilag” illetékes szervezetek (pl. helyi önkormányzat), de tudatos, egyéni szinten kihatással van természetesen a települések marketingjének sikerességére az ott működő szervezetek, vállalkozások saját célból végzett marketingtevékenysége, továbbá spontán, ösztönös formában magának a lakosságnak illetve annak szervezeteinek magatartása, viselkedése is befolyásolja (Piskóti–Dankó–Schupler 2002:26-27). A végcél vagy a végeredmény tehát olyan sajátos településpolitikai, -fejlesztési terv illetve gyakorlat feltárása, kidolgozása és megvalósítása, melynek révén egy olyan egységes arculat, imázs, „helytermék” (Boros–Garamhegyi 2010:36) alakítható ki a településről, mely le-

⁷ Ez a fajta jelenség azonban sokkal inkább megragadható egyfajta *együtműködéssel párosuló* vagy *együtműködésben zajló* versenyként, a 'coopetition' eseteként (Piskóti 2002) ha figyelembe vesszük, hogy az egyik szereplő sikere közösségi szinten nem feltétlenül rontja, sőt növelheti is más – akár eltérő területi szinten lévő – szereplők lehetőségeit.

hetővé teszi a meglévő funkciók jobb ellátását és/vagy sajátos felhasználói piaci szegmens igényeinek kielégítését Piskóti–Dankó–Schupler 2002:22-23).

A fentiek figyelembevételével a dolgozat következő részét úgy is tekinthetjük, mint annak empirikus vizsgálatát, hogy ebben a versenyhelyzetben, illetve annak bizonyos dimenzióiban Dudar miként teljesít közvetlen versenytársaihoz, illetve az országos trendekhez viszonyítva, s hogy emögött milyen – a terepkutatás során szerzett tapasztalatok alapján összegyűjthető – tényezők rejlenek.

3. DUDAR AZ UNIÓS FEJLESZTÉSPOLITIKÁBAN: HOGYANOK ÉS MIÉRTEK

A Dudaron végzett terepkutatás során nem csak a résztvevő megfigyelőnek tűntek fel a nagyméretű táblák, melyek arról tanúskodnak, hogy számos beruházás európai uniós forrás felhasználásával valósul meg. Az alábbiakban ezért elsőként hivatalos és nyilvános statisztikai adatok másodelemzésével megpróbálunk képet alkotni a település forrásabszorpciók jellemzőiről.

Az adatok arra utalnak, hogy az EU-támogatások első időszakában (2004-2006; NFT I.) a forráslehívás mutatói közel sem voltak kedvezőnek tekinthetők (1. táblázat). A településről mindössze két projekt érkezett be, így a pályázati aktivitás valamint az igényelt támogatási összeg fajlagos (lakosságarányos) mutatói egyaránt meglehetősen alatta maradnak (már) a kistérségi értéknek (is). A pályázati sikeresség az egyedüli mutató, mely – látszólagosan – pozitív képet mutat: a benyújtott projekteken belül a támogatottak arányának értéke meghaladja az országos értéket (annak 113%-a) – azonban mindez pusztán annak köszönhető, hogy összesen két projektről van szó. Ezen túl azonban a beadott két projekt közül a kisebb méretű került támogatásra, így nyilvánvalóan ennek (is) tudható be, hogy az egy főre eső elnyert támogatási összeg aránya messze elmarad az országos átlagtól (annak mindössze 0,44%-a, míg kistérségi szinten ugyanez a mutató több mint 50%). S mivel a kettő közül a (sokkal) kisebbik projekt került támogatásra, a forráslehívás sikeressége is messze alatta marad a többi területi szint nagyjából egységes száz százalék körül mozgó értékének.

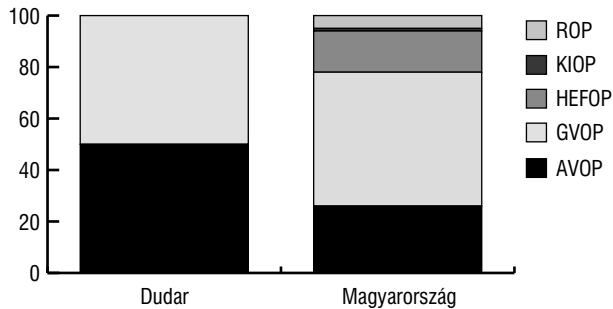
A forráslehívás főbb mutatói az NFT I. esetében az országos érték százalékában	Dudar	Zirci kistérség	Veszprém megye	Közép-Dunántúl Régió	Magyarország
--	-------	-----------------	----------------	----------------------	--------------

pályázati aktivitás (1000 főre jutó benyújtott pályázatok, db)	28	62	82	79	100
1 főre eső igényelt támogatási összeg (Ft)	5	54	68	73	100
pályázati sikeresség (%) (támogatott/benyújtott pályázatok száma)	113	92	104	103	100
1 főre eső megítélt támogatási összeg (Ft)	0,44	52,46	67,74	74,11	100,00
forráslehívás sikeresség (%) (elnyert támogatás/igényelt támogatás)	9	98	99	102	100

1. táblázat: A forráslehívás főbb mutatói Dudaron az NFT I. esetében

Az uniós források lehívása áttekintésének másik szempontja a pályázatok számának megoszlása operatív programok szerint. Az itt vizsgált kezdeti időszakban a lehetséges operatív programok közül mindössze kettőben volt érdekltsége a településnek (1. ábra).

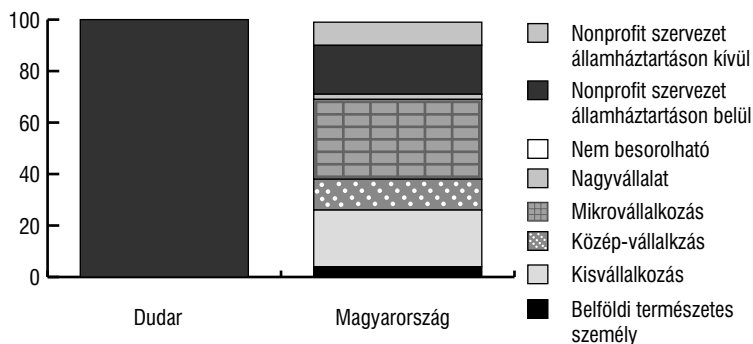
Az NFT-projektek megoszlása operatív programok szerint

1. ábra: Dudar NFT-projektjeinek megoszlása operatív programok szerint

A projekteket kizárólag államháztartáson belüli nonprofit szervezet gondozta, holt országos viszonylatban a lehetséges pályázók köre ennél jóval szélesebb (2. ábra).

Az NFT-projektek megoszlása pályázó típusa szerint

2. ábra: Duda NFT-projektjeinek megoszlása pályázó típusa szerint

A következő időszakban (2007–2013; NFT II=UMFT) jelentősen átalakult a pályázati források lehívásának mintázata⁸. Az összesen 11 beérkezett pályázat illetve a pályázott összeg lakosságárányosan az országos mutató két harmad körüli értékét (rendre 66% és 69%)éri el (2. táblázat). A pályázati sikeresség azonban jóval meghaladja az országos – sőt az annál is magasabb kistérségi – szintet (168%). Az egy főre eső elnyert fejlesztési összeg átlaga is túllépi a referencia értéket (10 százalékponttal), és a település a többi területi szinthez képest ugyancsak jóval magasabb forráslehívási sikerességi mutatóval jellemezhető (az országos érték 160%-a).

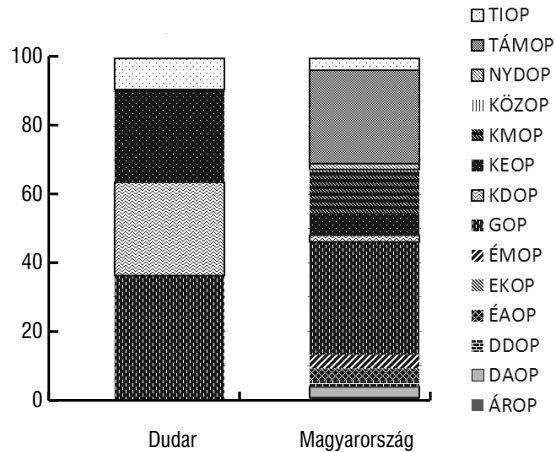
A forráslehívás főbb mutatói az UMFT (NFT II.) esetében az országos érték százalékában	Duda	Zirci kistérség	Veszprém megye	Közép-Dunántúl Régió	Magyarország
pályázati aktivitás (1000 főre jutó benyújtott pályázatok)	66	78	106	97	100
1 főre eső igényelt támogatási összeg (Ft)	69	54	77	83	100
pályázati sikeresség (%) (támogatott/benyújtott pályázatok száma)	168	118	105	100	100
1 főre eső megítélt támogatási összeg (Ft)	110	63	66	86	100
forráslehívás sikeresség (%) (elnyert támogatás/igényelt támogatás)	160	117	86	104	100

2. táblázat: A forráslehívás főbb mutatói Dudaron az UMFT (NFT II.) esetében

⁸ Az adatok a terepmunka ütemezése miatt a 2012. október 17-i állapotot tükrözik.

A pályázati források megszerzése mintázatának átalakulása nyomon követhető a projektek operatív programok szerinti megoszlásában is: a település projektjei immár több beavatkozási területet is lefednek (3. ábra).

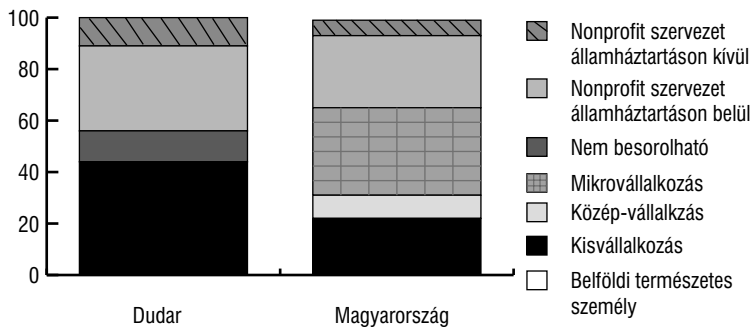
Az UMFT/projektek megoszlása operatív programok szerint

3. ábra: Duda UMFT-projektjeinek megoszlása operatív programok szerint

Emellett a település pályázati tevékenységében résztvevő szereplők köre is bővül ebben az időszakban (4. ábra): az államháztartáson belüli nonprofit szervezetek mellett megjelennek a kisvállalkozások és a civilek (nonprofit szervezet államháztartáson kívül).

Az UMFT/projektek megoszlása pályázó típusa szerint

4. ábra: Duda UMFT-projektjeinek megoszlása pályázó típusa szerint

A fenti leíró áttekintés adataiból az a kép tűnik kibontakozni, hogy a település forrásszerzési gyakorlata, képessége és eredményessége időközben jelentős mértékben átalakult – kedvező irányban. A számszerű adatok meglehetősen magas növekményt jeleznek: a pályázati aktivitás fajlagos mutatójának értéke öt és félszeresre nőtt az új tervezési időszakban (UMFT) az előző időszakbeli (NFT) értékhez képest, azonban az egy főre eső igényelt támogatás még jelentősebb mértékben (107-szeresen) „ugrott meg”. A pályázati sikeresség ugyancsak 1,64-szeresre nőtt, ami kimagaslónak tekinthető, amennyiben egyik területi szint esetében sem jelentkezik ilyen mértékű növekmény.

A forrásszerzési tendenciák javulása a fajlagos támogatási forintok gyarapodásában mutatkozik meg a legmarkánsabban (3. táblázat): az előző időszakhoz képest rendkívüli mértékben (közel 2200-szeresen) növekedett az egy főre eső támogatási összeg nagysága⁹. Emellett ugyancsak a többi értékhez képest kimagasló mértékben nőtt a forráslehívási sikeresség: közel húsz és félszeresét nyerte el a megpályázott összegeknek a település az új tervezési időszakban.

UMFT/NFT-szorzó (az adott mutató nyers UMFT-s értéke hányszorosa az NFT I-es értéknek)	Dudar	Zirci kistérség	Veszprém megye	Közép-Dunántúl régió	Magyarország	'nem-Dudar' átlag
pályázati aktivitás (1000 főre jutó benyújtott pályázatok)	5,50	2,96	3,08	2,91	2,38	2,83
1 főre eső igényelt támogatási összeg (Ft)	107,53	7,42	8,37	8,41	7,37	7,89
pályázati sikeresség (%) (támogatott/benyújtott pályázatok száma)	1,64	1,41	1,11	1,06	1,10	1,17
1 főre eső megítélt támogatási összeg (Ft)	2194,99	10,48	8,55	10,14	8,72	9,47
forráslehívás sikeresség (%) (elnyert támogatás/igényelt támogatás)	20,41	1,41	1,02	1,21	1,18	1,21

3. táblázat: Dudar forrásabszorpciók tevékenységének változása

A fenti szám adatok, továbbá az, hogy – ahogyan a korábbiakban a leíró adatokon láthattuk – az operatív programok közül több esetében is rendelkezett a település projekttel és a pályázók köre is kiegészült az önkormányzaton kívül további szereplőkkel arra utalnak tehát, hogy jelentős mértékben javult a település forrásabszorpciók képessége. Ez jól megmutatkozik mind az intenzívebb mind pedig a sikeresebb pályázati munkában.

A terepen végzett interjúk tapasztalatok arra utalnak, hogy az előbbieken bemutatott források jelentős szereppel bírnak a település fejlődési lehetőségei tekintetében, hiszen *„Ezt soha nem tudta volna Dudar megvalósítani, ha nincs ez a*

⁹ Az érték értelmezéséhez azonban mindenképpen fontos figyelembe venni az alapeloszlások bemutatásánál leírtakat.

pályázat. [...] Sose tudtuk volna önerőnkből megvalósítani. [...] saját önerőből az önkormányzat nem tudta volna ezeket megvalósítani és biztosítani.” Emellett arra is alkalmasak, hogy képet alkossunk a pályázati tevékenység sikerességének főbb tényezőiről¹⁰. A forrásabszorpció hatékonysága tömören talán – ahogyan az interjúban is elhangzott, egyfajta „csapatmunkára” vezethető vissza: „[...] ez egy csapatmunka – jellegétől függően.” –, másként megfogalmazva arra, hogy sikeresen kombinálják a meglévő belső és szükséges külső erőforrásokat.

Megnyilvánul ez egyrészt már abban, hogy az újonnan megnyíló forrásokat, **pályázati kiírásokat** folyamatosan **figyelik** mind az önkormányzaton belül, mind pedig külső szolgáltató végez forrástérképezési feladatokat: „Mindig nézzük a pályázatokat. [...] Van amit igen, itt helyben mi is nézünk, de van külső segítségünk is, akik segítenek ebben: hogy új pályázatok jelennek meg és tudjuk őket nyilván tartani.”

A **pályázatírás** tekintetében szintén jellemző egy hasonló munkamegosztás: a pályázatok egy részét az önkormányzat **maga készíti** el – aminek további előnye, hogy kevésbé költséges: „Meg tudtuk a pályázatot csinálni, és ezáltal nem gondoltuk azt, hogy erre is plusz pénzt kell költeni, hogy még pályázatíró is felfogadjunk. És hála Istennek, nyert! (nevet)”; „Tehát ahhoz..., olyan pályázathoz, amiket [...] tényleg csak mi tudtunk megcsinálni, mert nem volt arra szükség, hogy kívülálló személyeket, szakmai személyeket tudjunk bele érintettként venni, mert minden adatot meg tudtunk mi, helyi önkormányzati szinten adni.”

Ebben az esetben a pályázati dokumentáció elkészítésének, összeállításának folyamatában ugyancsak egy jól működő csapatmunka valósul meg: a szervezetben belül mindenki hozzáteszi azt, ami saját szakmai ismereteiből illetve tapasztalataiból szükséges: „[...] úgy megvan minden terület: hogy ami pénzügyes része volt a pályázatnak, azt pénzügyi ember csinálta meg, amikor szöveges részt kellett, akkor vagy a polgármester asszony vagy a körjegyző úr; ők állították össze ezt a szöveges részt, tehát mindenki kivette a részét abban, hogy meg tudjuk valósítani – magát a pályázat benyújtását is.” **Külső pályázatíró cég** bevonására egyrészt akkor kerül sor, ha a projekt nem kizárólag a települést érinti, azaz ha egy tervezett beruházás nagyobb területet fed le, többen vannak benne, ezért átfogó koordinációra van szükség, valamint speciális szakmai ismeretek szükségesek a pályázat megírásához: „[...] amikor volt a [...] pályázatírása, akkor ott külső cég, vállalkozót; Dudarról elkerült helyi lakost, egy ügyvéd urat kértünk meg, aki pályázatírást is tanult és foglalkozott vele, és ő segített a pályázat megírásában, mert az egy hatalmas terjedelmű anyag volt. Mire minden kritériumnak, pontozási rendszernek, nagyon soknak meg kellett felelnünk, és ahhoz őneki össze kellett

¹⁰ A terepkutatás időbeli behatároltsága miatt az interjú munka az önkormányzat pályázati tevékenységének feltárására szorítkozott, így az alábbi vélemények és megállapítások elsődlegesen a projektek ezen körére vonatkoznak. Ennek megfelelően a feltüntetett interjúidézetek minden esetben önkormányzati interjúalanytól származnak, így ezt a későbbiekben nem jelezzük külön.

koordinálni, össze kellett fogni az egészet, de természetesen abban is mi is közreműködünk, mert a szakmai, pénzügyi adatokat azt nekünk kellett őneki odaadni.”; „[ekkor] a pályázatokat pályázatíró menedzserekkel készítettjük. Tehát megvan rá a polgármesterasszonynak, a körjegyző úrnak a feladata arra, hogy kit keressen fel pályázatíró, kikkel tud, ugye, a pályázat során, akik fel vannak kérve – ők tudnak segíteni abban, hogy az egész pályázatot nekünk karban tartsák. És segítség levezetni: akár az elszámolásban, akár a pénzügyi részben segítsenek bármikor, ha gondunk, problémánk van.” Másrészt szintén külső pályázatkészítést tesznek szükségessé azon beruházások, melyben a településnek elsődleges illetékességi köre nincs, csak érintettsége – jöllehet, még ezen külsőleg készülő pályázatok esetében is szerepet kap a helyi szint a szükséges adatok összegyűjtése és rendelkezésre bocsátása terén: „A [...] pályázatot azt ezért készítettük eleve külső céggel, mert [...] a [...] adott közszolgáltató [...] az üzemeltetője az ivóvíznek, és természetesen ők sokkal jobban tudnak a pályázathoz paramétereket adni, és ugye az egy hatalmas pályázati projekt: nem csak a mi térségünket, hanem az övéket is érintette, és ebben sokkal nagyobb szakmai ismeretsséggel, szakavatottsággal vannak, mint mi. [...] Igaz, mi adtuk a helyi adatokat, de a pályázatot teljes mértékben ők állították össze.” A **projektmenedzsment** és a **pályázat adminisztratív zárása** során szintén az előbbi minta érvényesül: vannak olyan projektek, melyeket önállóan visznek végig, s vannak olyanok, melyek elszámolását a külső vállalkozó végzi: „[az elszámolások illetően] van olyan pályázat, amelyiket mi készítjük el és mi nyújtjuk be, de van olyan, akivel megegyeznek az önkormányzat főnökei, hogy ők számolják el, ők viszik fel a gépre, és ők nyújtják be az elszámolást.”

A sikeresség mellett – „Az ilyen nagyon jó: amikor minden érhető és minden egyszerű, nem bonyolítanak.” – azonban a pályázati rendszer nehézségei is jelen vannak és hatnak a településen. Ez egyrészt a bizonytalanság formájában kerül kifejeződésre: egy-egy beadott projektről néha sokáig nem derül ki, hogy eredményes volt-e, támogatásban részesült-e: „Általában azért félünk attól mindig, hogy beadjuk a pályázatot, és abban az évben nem is kapunk sem elbírálást, semmit nem tudunk róla.” Másrészt a megnyert projektek megvalósítása illetve elszámolása is gyakran problematikus, elhúzódik: „Mert hát sajnos vannak olyan pályázatok is, amiket hiába adjuk be az elszámolást, de kijönnek, mert hiánypótlás, mert még kitalálnak, mert... – egy kicsit lehet, hogy húzzák is a pénzt ezzel.” A lehangosulóbb kockázatnak azonban a pályázati rendszer **utófinanszírozásra** épülő logikája bizonyul – lásd ehhez: „Önkormányzati szinten tudom azt elmondani, hogy – én úgy gondolom, hogy – minden pályázatot megpróbálunk benyújtani – amennyire a költségvetésünk engedélyezi.” A nyertes projektek megvalósításához szükséges forrást ugyanis a sikeres pályázónak magának előre biztosítania kell, s meg kell valósítania a projektet, illetve annak adott részét az elszámolási időszak függvényében: „Nekünk először fel kell építeni, beruházni, felújítani kell, utána benyújtani az elszámolást, és valamikor majd utána ha a pályázatkezelőség, az NFÜ

elfogadja – vagy ahol éppen benyújtjuk – ők elfogadják, helyszíniileg leellenőrzik, és csak utána kapunk belőle pénzt. Tehát mindent..., most már minden pályázat utófinanszírozásos, és nagyon kockázatos ezeket már végrehajtani, hogy nekünk amit befektetünk, azok megtérüljenek, megvalósításra kerüljön.” Ez a probléma még az önerő mentes (!) projektek esetében is egy komoly hátráltató tényező: „Természetesen ha száz százalékos a pályázati összeg – ami ugye nagyon ritka – azt megpályázzuk, csak ugye ennek is meg van a veszélye: ha az önkormányzatnak nincs maradványa, nincs pénze, akkor nem tudja a száz százalékos beruházásokat sem megpályázni olyan szinten, mert ezek mind utófinanszírozásos rendszerben működnek.”; s az önerőhiány **hitelfelvétellel** történő megoldása csak látszólagos megoldás, mivel a kamat újabb kockázati tényezőt jelent: „Ha nincs az önkormányzatnak pénze, tartaléka, maradványa, nem tudja megcsinálni a pályázatokat, mert ugye ha hitelből meg akarnánk csinálni, annak a hitelnek eleve hatalmas kamata van. Akkor már nem biztos, hogy az önkormányzat azzal pénzügyileg, fedezetileg jól jár. Úgyhogy sajnos nagyon korlátozottak és nagyon kötöttek vagyunk.” Az önkormányzat és a település vezetése a finansziális nehézségek ellenére azonban elkötelezett az iránt, hogy minél több projektbe kapcsolódjon be és hogy minél inkább tudjon élni a lehetőségekkel: „[...] szeretnénk pályázni, szeretnénk felújítani a lakosságot... a községnek az épületeit, a közintézményeit – ami valami már sikerült –, tehát mindig próbálunk nagyon-nagyon... A polgármester asszony is, az előző polgármester is, a körjegyző úr is nagyon-nagyon azon van, hogy amit lehet, amit tudunk, azt sajtoljunk ki.” Mindezt igyekeznek egyfajta, a településbe történő befektetésként kezelni: „Próbáljuk, próbáljuk úgy összehozni, hogy tényleg a település, a lakosság is érezze azt, hogy fejlődést lehet érzékelni, és hát persze, szeretnénk, hogyha a településünkről a bejövők, a kirándulók, a turisták – akár akik bejönnek, akár akik kimennek – jó hírnévvel és jó... jó életörömmel vigyék ki azt a faluból, hogy látnak fejlődést, gyarapodást.” Ezért a fejlesztésekhez kapcsolódó forrásokat szükség esetén úgy teremtik elő, hogy más kiadásokat csökkenetnek le, tudatos „megszorító intézkedéseket” alkalmazva: „Kicsit visszahúzódkodunk más területen anyagilag: nem engedjük el úgy magunkat, de amikor tudjuk, főleg azt, hogy pályázati kiírások vannak, és az hasznos lehet a falunak, akkor más területen a pénzt egy kicsit visszaszorítjuk, megszorító intézkedéseket hajtunk végre (mosolyog), de ugye ezek a beruházások mind a lakosságnak, mind a falunak csak a javát szolgálja, akkor ezeket megpróbáljuk megvalósítani.”

Ezek a befektetések közvetlenül és közvetetten is hatással vannak a település jövőbeli működésére: az – egyébként is társulásban működő – iskola pályázati forrásból történt akadálymentesítése például a tanulói létszám fenntartása illetve utánpótlása szempontjából korántsem tekinthető lényegtelennek – hiszen „ezzel ugye akadálymentesítve lett az iskola, tehát olyan diákokat is tudnak az iskolában fogadni, akik mozgáskorlátozottak. [...] igen, hát 26 – ha jól tudom 26 – bejáró diák is van” –, de a település életét egyre inkább meghatározó rendezvények finan-

szírozása, fenntarthatósága – s ezzel összefüggésben egy új települési arculat (Boros-Garamhegyi 2010; Piskóti-Dankó-Schupler 2002) kidolgozása – is könnyebb, ha ahhoz sikeres pályázati tevékenység kapcsolódik: *a Bakonyi rendezvényekre; [...] sportnapra a Leader pályázat keretében nyertünk pénzt. [...] Ezt a pénzt meg is kaptuk, erről a pénzről most kell elszámolnunk. Tehát ez egy sikeres pályázatunk volt. Ugyanúgy, ami most hétvégén fog zajlani, a Körte és Dió Fesztivál, erre megkaptuk ezt az összeget [...] amiről ugyancsak majd együtt a kettővel kell elszámolnunk.*”

Összességében tehát az empirikus eredmények és terepmunka tapasztalatok alapján megfogalmazható, hogy Dudaron meglehetősen jól sikerült kifejleszteni illetve előteremteni azokat a belső és külső erőforrásokat, valamint ezekhez kapcsolódóan megvalósítani azt a tanulási folyamatot, melyek az újfajta forráselosztási rendszerben való sikeres szerepléshez elengedhetetlenek.

4. ZÁRSZÓ

A fenti oldalakon röviden áttekintettük a települések közötti egyenlőtlenségek kialakulásáért felelős tényezők (Szelényi–Konrád 2000) átalakulását a rendszerváltás időszakától kezdve az uniós csatlakozással bezárólag, s megvizsgáltuk, hogy ezen változások eredményeképpen előálló 2004. utáni rendszerben Dudar település milyen pozíciót tudott a maga számára biztosítani. A kvantitatív és kvalitatív eredmények arra utalnak, hogy a településen az uniós források kiaknázott lehetőségként vannak jelen, az azokért folyó versenyben Dudar jó pozíciót szerzett magának, mely mögött egy tudatos szándék és az erőforrások megfelelő kombinációja áll.

MELLÉKLET

Forrásszerzési mutatók alapadatai (adatok forrása: Nemzeti Fejlesztési Ügynökség honlapja: <http://www.nfu.hu>).

NFT	Dudar	Zirci kistérség	Veszprém megye	Közép-Dunántúl régió	Magyarország
Beérkezett pályázatok száma	2	54	1 240	3 666	42 074
Igényelt támogatási összeg (eFt)	12 389	1 740 020	3 822 315	125 920 136	1 575 975 688
Támogatott pályázatok száma	1	22	571	1 679	18 655
Megítelt támogatási összeg (eFt)	500	740 507	16 799 366	55 967 161	686 394 030
pályázati aktivitás (1000 főre jutó benyújtott pályázatok)	1,19	2,61	3,41	3,31	4,18
1 főre eső igényelt támogatási összeg (Ft)	7 379	84 055	106 741	113 702	156 562
pályázati sikeresség (%) (támogatott/benyújtott pályázatok száma)	50	41	46	46	44
1 főre eső megítelt támogatási összeg (Ft)	298	35 772	46 189	50 537	68 188
forráslelővétel sikeresség (%) (elnyert támogatás/igényelt támogatás)	4	43	43	44	44
UMFT	Dudar	Zirci kistérség	Veszprém megye	Közép-Dunántúl régió	Magyarország
Beérkezett pályázatok száma	11	160	3 825	10 661	99 994
Igényelt támogatási összeg (eFt)	1 332 155	12 903 065	324 871 916	1 058 473 878	11 622 807 988
Támogatott pályázatok száma	9	92	1 962	5 180	48 772
Megítelt támogatási összeg (eFt)	1 097 492	7 760 302	143 603 607	567 723 045	5 986 156 346
pályázati aktivitás (1000 főre jutó benyújtott pályázatok)	6,55	7,73	10,52	9,63	9,93
1 főre eső Igényelt támogatási összeg (Ft)	793 422	623 306	893 227	955 773	1 154 642
pályázati sikeresség (%) (támogatott/benyújtott pályázatok száma)	82	58	51	49	49
1 főre eső Megítelt támogatási összeg (Ft)	653 658	374 876	394 834	512 639	594 681
forráslelővétel sikeresség (%) (elnyert támogatás/igényelt támogatás)	82	60	44	54	52

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barca, Fabrizio (2009): An Agenda for a Reformed Cohesion Policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations. Independent Report. Forrás: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/regi/dv/barca_report_/barca_report_en.pdf (letöltve: 2012. július 5.)
- Boros Lajos–Garamhegyi Ábel (2010): *Bevezetés a településmarketingbe*. Szeged: JATE Press Kiadó
- Csíte András–Kovách Imre (2002): Vidéki történet. In: Kovách Imre (szerk.): *Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége. Szociológiai tanulmányok*. Budapest: Napvilág Kiadó, 219-308.
- Dabinett, Gordon (2011): Promoting Territorial Cohesion and Understanding of Spatial Justice. *What Future for Cohesion Policy? An Academic and Policy Debate. Regional Studies Association Conference 2011. (papers)* Forrás: <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/2011/mar-slovenia-papers.asp> (letöltve: 2012. április 3.)
- Davey, Kenneth (2003): Decentralization and Regional Development: The Rationale. In Davey, Kenneth (szerk.): *Investing in Regional Development: Policies and Practices in EU Candidate Countries*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative. Opes Society Institute, 3–12.
- Faludi, Andreas–Peyrony, Jean (2011): Cohesion Policy Contributing to Territorial Cohesion – Scenarios. *What Future for Cohesion Policy? An Academic and Policy Debate. Regional Studies Association Conference 2011. (papers)* Forrás: <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/2011/mar-slovenia-papers.asp> (letöltve: 2012. április 3.)
- Fekete Attila (2010): Alulnézetből. Vélemények a lokális fejlesztésről. *A falu*. 25. (3). 35–46.
- Forman Balázs (2000): *Regionális politika az Európai Unióban*. Budapest: VÁTI
- Forman Balázs (2001): *Az Európai Unió strukturális és előcsatlakozási alapjai*. Budapest: Európai Bizottság Magyarországi Delegációja
- Gil, Daniel–Pereira, Margarida–Teixeira, José Alfonso (2011): The Multi-Scale Approach of Territorial Cohesion: an Analysis from the European Periphery. *What Future for Cohesion Policy? An Academic and Policy Debate. Regional Studies Association Conference 2011. (papers)* Forrás: <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/2011/mar-slovenia-papers.asp> (letöltve: 2012. április 3.)
- Horváth Gyula (2001): Az Európai Unió strukturális és kohéziós politikája. In Horváth Gyula (szerk.): *Az Európai Unió strukturális és kohéziós politikájának szabályozása*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 13-39.
- Kengyel Ákos (2001): A fejlettségi különbségek mérséklődése az Európai Unióban. In Horváth Gyula (szerk.): *Az Európai Unió strukturális és kohéziós politikájának szabályozása*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 148-156.

- Kengyel Ákos (2008): *Kohézió és finanszírozás. Az Európai Unió regionális politikája és költségvetése*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kollár Kitti–Káposzta József–Nagy Adrienn–Nagy Henrietta–Vudiné Prohászka Viktória (2011): Do the Structural and Cohesion Funds represent real means of development in the least-developed territories of Hungary? *What Future for Cohesion Policy? An Academic and Policy Debate. Regional Studies Association Conference 2011. (papers)* Forrás: <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/2011/mar-slovenia-papers.asp> (letöltve: 2012. április 3.)
- Konrád György–Szelényi Iván (2000): *Urbanizáció és területi gazdálkodás*. Szeged: JGYF Kiadó
- Kovács Imre (2007): A fejlesztéspolitika projektesítése és a projekt osztály. Hozzászólás a projektesítés következményei vitához. *Szociológiai Szemle*, 17 (3-4): 214-222.
- Kovács Imre (2008): Önkormányzati hatalom, projektesítés és az új kormányzás. In Bódi F. (szerk.): *A területfejlesztés útjai az Európai Unióban*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 113-128.
- Kovács Imre (2010): *A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. MTA doktori értekezés. Budapest: MTA PTI. Forrás: http://real-d.mtak.hu/296/4/kovachimre_5_Mu.pdf (letöltve: 2012. január 27.)
- Kovács Imre–Kristóf Luca (2007): Közvetítő szereplők a vidéki javak és szolgáltatások piacán. In Kovács Imre (szerk.): *Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan-MTA PTI, 105-119.
- Kovács Imre–Kučerová, Eva (2006): The project class in Central Europe: The Czech and Hungarian Cases. *Sociologia Ruralis*, 46 (1): 3–21.
- Kovács Imre–Nagy Kalamász Ildikó (2006): Társadalmi és területi egyenlőtlenségek. In Kovács Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon. Szociológiai tanulmányok*. Budapest: Napvilág Kiadó, 161-177.
- Kovács, Imre (2000): LEADER, a New Social Order, and the Central- and East-European Countries. *Sociologia Ruralis*, 40 (2): 181-189.
- Ladányi János (2010 [2009]): Létezett-e a szocialista típusú urbanizációs modell? In Ladányi János: *Egyenlőtlenségek, redistribúció, szociálpolitika. Válogatott tanulmányok 1975-2010*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 410-420.
- Ladányi János–Szelényi Iván (2010 [1997]): Szuburbanizáció és gettósodás. In Ladányi János: *Egyenlőtlenségek, redistribúció, szociálpolitika. Válogatott tanulmányok 1975-2010*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 423-450.
- Ladányi János–Szelényi Iván (2010 [2005]): Az újrakörzetesítés társadalmi ára. In Ladányi János: *Egyenlőtlenségek, redistribúció, szociálpolitika. Válogatott tanulmányok 1975-2010*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 712-721.

- Ladányi János–Virág Tünde (2010 [2009]): A szociális és etnikai alapú lakóhelyi szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdasági átmenet időszakában. In Ladányi János: *Egyenlőtlenségek, redisztribúció, szociálpolitika. Válogatott tanulmányok 1975-2010*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 722-748.
- Lócsei Hajnalka (2010): *Területi növekedési pályák Magyarországon, 1990-2008. Doktori értekezés*. Budapest: ELTE Forrás: http://teo.elte.hu/minosites/ertekezes2010/locsei_h.pdf (letöltve: 2010. augusztus 7.)
- Nemes Nagy József (2005): Fordulatra várva – a regionális egyenlőtlenségek hullámai. In Dövényi Zoltán – Schweizer Ferenc (szerk.): *A földrajz dimenziói*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Földrajzi Kutatóintézet, 141-158.
- Nyikos Györgyi (2011): Aktualitások a fejlesztéspolitika területéről. Kondicionalitás és eredményorientáltság, illetve kohéziós politika versus területfejlesztés. *Területi Statisztika*, 14 (51.) évf. (1) 38-51.
- Obádovics Csilla–Kulcsár Kálmán (2008): Tartós munkanélküliség vidéki térségekben. In Bódi Ferenc (szerk.): *Helyi szociális ellátórendszer*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 205-220. Forrás: <http://www.mtapti.hu/innotars/losskonyv.html>
- Pálné Kovács Ilona (2001): *Regionális politika és közigazgatás*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Pálné Kovács Ilona (2003): *A területfejlesztés irányítása*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara. Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Habilitációs Előadások 5.
- Pálné Kovács Ilona (2009): Régiók és fejlesztési koalíciók. *Politikatudományi Szemle*, 18 (4): 37-60.
- Pap Norbert (2007): *Kistérségfejlesztés. A kistérségfejlesztés elmélet és gyakorlata Magyarországon a rendszerváltás után*. Pécs: Alexandra Kiadó
- Piskóti István (2012): „Coopetition”. *Verseny és együttműködés a marketingben*. Konferenciakiadvány: program és absztraktok: a Magyar Marketing Szövetség Marketing Oktatók Klubja 18. Országos Konferenciája. Miskolc: Miskolci Egyetem Marketing Intézet
- Piskóti István–Dankó László–Schupler, Helmuth (2002): *Régió- és településmarketing*. Budapest: KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó
- Szigeti Ernő (2007): *Az állam területi és helyi szervei, működésük térbeli keretei*. IV. Budapest. Forrás: http://www.kszk.gov.hu/data/cms19144/16_resztan_szigeti_kataszter_070625d.pdf
- Voszka Éva (2006): Uniós támogatások – a redisztribúció új szakasza? *Külgazdaság* 50. (6): 8-30.

TÖRTÉNELEM ÉS IDENTITÁS

Kónya Nikolett Ágnes

DUDAR: TÖRTÉNELEM ÉS ÉPÍTÉSZET

1. BEVEZETÉS

*„Az építészet alkalmas arra, hogy általa
értelmezzük kora társadalmát.”*

(Prakfalvi 2002: 286)

Ha a 82-es főútról, Zircről észak-kelet felé kanyarodunk, Nagyesztergárt elhagyva egy kis bakonyi faluba, Dudarra érkezünk. Nemcsak a település dimbes-dombos utcái, hanem történelme is magával ragadó.

Dudar bányásztelepülés. A faluban a bányászat beindulásának hatására jelentős változások kezdődtek: *„A közösség zárt világa akkor már kezdett fellazulni. (...) A visszafordíthatatlan átalakulás akkor következett be, amikor a távolabbi világ minden korábbinál erőteljesebben jelent meg. (...) Ennek a folyamatnak a kezdetén a villamosítás, másik végén a bánya megnyitása áll.”* (Boross–Márkusné 2000: 83)

Ezek a hatások az építőkultúrán is nyomot hagytak, amelyeket Dudar máig magán hordoz. Mára csak bezárt bánya áll mementóként, mégis vannak olyan vonásai a falunak, amelyek alapján érdemes az építészeti és társadalomtörténeti folyamatok vizsgálatára.

Az egyik ilyen tényező az, hogy 1945 után központi szerephez jutott a bányászat, ami jelentős változásokat indukált. A bánya megnyitásával megkezdődő infrastrukturális és urbanizációs folyamatok hatása a társadalomtörténetben és az építészetben is megjelent.

Egy másik tényező, hogy a rendszerváltás időszakára lényegében meg is szűnt ez a tevékenység.¹

A harmadik – és egyben talán legfontosabb – indok, hogy a bányászat kiemelt hatása mellett jól nyomon követhetőek egy korszak történelmi változásai. Egy település mindig az adott rendszer által életbe léptetett szabályok lenyomata. Tamáska Máté szavaival: *„Benne a lét úgy tárul fel, mint a földtörténet a geológiai rétegekben.”* (Tamáska 2011)

A dolgozat első felében a település történetét mutatom be röviden: Dudar nagy múltjára való tekintettel a kezdőpont a bányanyitás időszaka lesz majd.

¹ Eltekintve attól, hogy a 2000-es években egy dudari Kft. ismét megindította a fejtés Dudar külterületén.

Ezután térek rá a dolgozat fő témájára, az építőkultúra a bemutatására. Sorra veszem a legfontosabb közösségi épületeket. Ezek vizsgálata azért fontos, mert ezek az épületek lényegében kultúrák és társadalmak szimbólumaiként jelennek meg. (Kapitány 2006)

A közösségi épületek bemutatása után a bányát kiegészítő és egyéb ipari épületek, valamint a lakóépületek tanulmányozása következik.

Mivel a település „virágzása” nagyjából 1945 és 1990 közé tehető, ezért ez az időintervallum képezi a vizsgálat tárgyát.

Az egyes fejezeteket saját készítésű és részben egyéb forrásokból rendelkezésre álló fotódokumentáció egészíti ki. Felhasználtam még a dolgozathoz terepen végzett saját megfigyeléseimet, archív forrásokat és a településen készített interjúimat.

2. DUDAR A TÜKÖRBEN – HOGYAN LESZ MÉSZÉGETŐ FALUBÓL BÁNYATELEP?

Dudar község Veszprém megye Zirci kistérségében, Bakony-vidéki település. Története hosszú múltra tekint vissza, a dolgozat témájára való tekintettel azonban leginkább a bányanyitás időszakára, az 1940-es évekre összpontosítunk.²

A második világháború fokozott energiaigénye és a szovjetek észak-magyarországi gyors előretörése miatt az ottani bányászat meggyengülni látszott. A kieső Nógrád és Borsod megyei szén részbeni pótlására gyors megoldást a dudari szénmedence jelenthetett, így a korábbi kutatásokat követően 1944-ben megkezdődött a bánya feltárása. Ezzel párhuzamosan, mivel a szénszállításról is gondoskodni kellett, megkezdődött a zirc-dudari vasútvonal kiépítése.³

Háborús károkat alig szenvedett a falu, áldozatokat azonban annál inkább követelt az orosz megszállás.⁴ A bánya megnyitása jelentős hatással volt a falu életére. A falu alatti kincsekre, a jó minőségű dudari barnaszénre nagy szükség volt.

Az élet egyszerre felpettségült az addig néhány száz lelket számláló falucskában. A bányaüzemhez szorosan tartozó kiegészítő épületek mellett (osztályozó, fürdő, legénységi barakk) létrejött a vasút, a Volán üzemegység, a Bakony-művek helyi gyáregysége (1971-től), az erdészet (1967-től) és a fatelep. A szomszédos Csetényből Dudarra helyezték, a gyógyszerterátiát és a körzeti orvost is.

² A falu múltjáról annyit érdemes megjegyeznünk, hogy mészégetéssel foglalkoztak a falubeliek, s ezt a tevékenységet sokan még az 1970-es években is művelték.

³ A település történetének ismeretében sajátos vonásnak mutatkozik az önállósodás, illetve a szomszédos településektől való függetlenedés folyamata és az ebből adódó érdekellentétek megjelenése. Dudar a bányanyitást követően szoros szimbiózisban élt Zircce. Egyesek szerint ott „csapódott le” a dudari bánya haszna, s máig vitatott kérdés, hogy melyik település köszönhette fejlődését melyiknek.

⁴ A dudari levették elhurcolásának történetéről bővebben a Gulyás-testvérek Málenkij robot című dokumentumfilmje tanúskodik.

A kitermelés folyamatosan emelkedett, az eredeti lejtőszakna mellé számos kisebb lejtőszaknát létesítettek 1948 és 1950 között. A termelés növekedésével párhuzamosan emelkedett a bányánál dolgozók száma is.

A fennálló hatalom a bányászoknak fokozatosan igyekezett minél több komfortérzetet biztosítani: nemcsak a munkába jutást könnyítették meg (fakaruszokkal⁵ szállították őket a munkába és haza), hanem a lakáshelyzet javítása érdekében 1949-ben 16 bányász iker-lakást építettek, Csirip-telep néven, 1951-ben pedig két 8-8 lakásos készenléti házat is emeltek.

1950-ben létesült Dudaron az ún. Iker-akna, amely a bányászat akkori technikai fejlettségét tekintve nagyon modernnek számított. Az egymással párhuzamosan mélyített két akna egyikében a személy-, anyag-, és meddőszállítás, míg a másikban a szénszállítás volt megoldott.

Ezzel párhuzamosan a külszínen is megkezdték a fejtéseket, majd 1955-ben a Szkip-akna is megkezdte működését.

Dudarnak sajátossága, hogy a falu alatt is hatalmas széntelepek találhatók. „1967-től megindult a falu aláfejtése, vagyis a település alatt található szénvagyon kibányászása. Már 1953-tól különböző mérések folytak, hatástanulmányok készültek. Végül a gazdasági érdek győzött, noha nyilvánvaló volt, hogy kár éri az épületeket. (...) 1970-ben kiterjesztették az aláfejtést, így további 151 épületet öveztek vasbetonkoszorúval. Végül 1983-ban fejeződött be a művelet. 209 megerősített házból huszonnégy lakhatatlanná vált, és lebontották őket.” (Boross – Márkusné 2000:98)

A lakosság, amellet hogy tudta, hogy a kitermelés haszonnal jár, mindazokat a drámai jeleket nehezen viselte, ami ezzel járt: „Mikor elszakadt elő a fal, akkor éppen itthon voltam, mint mikor puskából lőnek, szabályosan lerepedt, úgyhogy a szél befűjt. Pedig már akkor meg volt erősítve (a ház), és mégis. Volt, aki azt mondta, nem merne itt lakni.”⁶

Adatközlőim nemcsak a ház falán megjelenő, ujjnyi vastagságú repedésekről számoltak be, hanem még az is előfordult, hogy reggelre a konyha helyén csak egy gödröt találtak.

Az beszélők, a tehenek nem mertek lépni legeltetéskor sehová, mert féltek, hogy a föld alá esnek, és „amikor robbantás volt a bányába”, a sparheltről felugrott a lábas”.⁷

Az aláfejtések idején építési tilalom volt érvényben, így a falu népessége is csökkent. A lakók bányakár-igényt jelentettek a bányavállalatnak. A kártérítések bírósági úton zajlottak, néhány per azonban még ma is húzódik.

⁵ Fapados, de fűtött bódés buszok.

⁶ Interjú F. B.-val, Dudar, 2012 szeptember 20.

⁷ „200-150 méter, nem tudta mit dőgoznak alatta. Csak repedtek a házak. Annyira repedtek a házak, hogy alakult egy ilyen külföldi kőművesbrigád. Akkor azok aztán az egész falut, a házakat megerősítették vasbeton elemmel. Aztán még évekig-évekig ilyen dolgok vótak. Közbe alatta persze ment a fejtés.” – Interjú T. N.-nel, Dudar, 2012. szeptember 19.

A dudari bányauzem, mindezen nehézségek mellett, folyamatos teljesítményt nyújtott egészen 1989-ig, nemcsak szén és vizet, de megélhetést is biztosítva az ott dolgozóknak.

A dudari bányát 1991-ben bezárták, s ezzel úgy tűnik megpecsételték a falu sorsát.⁸

A továbbiakban Dudar településszerkezetére térünk ki röviden. A falu hegyvidéki település, amely alapvetően meghatározza arculatát. Dudar településszerkezete nagyon különleges képet mutat.

A török hódoltság idején, a három részre szakadt Magyarországon, kötetlenebb halmazos faluforma alakult ki, ami a korábbi utcás-soros helyett, akár a régi megtartása mellett, szabálytalanul halmozódó épületek hozzácsatlakoztatásával járt együtt. Ez a kép öröklődött tovább Dudar esetében is (Boross–Márkusné 2000).

1. kép: Dudar térképe, 2012 ⁹

Dudar tradicionális falu. Történelme, ahogyan már utaltunk rá, nagy múltra tekint vissza. A falu annak ellenére is megőrizte tradicionális falusi küllemét, hogy a XX. század második felében komoly ipari fellendülés volt tapasztalható.

⁸ Más formában, néhány éve azonban újra folyik bányászati tevékenység Dudaron.

⁹ www.terkepcentrum.hu

3. ÉPÍTÉSZETI STÍLUSJEGYEK VIZSGÁLATA; A KÖZÖSSÉGI ÉLET SZÍNTEREI

3.1 A vallási élet relikviái és terei

*„Ragyogj felettünk és vond be fénnel életünk,
Borbála, bányászok szép csillaga.”
(Jármai 1994:5)*

Dudar a vallási élet szempontjából is tradicionális jelleget ölt. Az 1930-as években a falu azért volt különleges, mert megőrizte tradicionális mezőgazdasági mivoltát, emellett pedig nemcsak hogy a környezetétől eltérően színmagyar, hanem a zirci apátság tövében ráadásul „szín-református” település.¹⁰

2. kép: A dudari református templom, 2012¹¹

Dudari történelmi múltjából adódóan is a vallási élet változatos színtereivel rendelkezik. „A falunak ugye 80%-a református, itt jobban csak az a katolikus, aki a bánya által, meg ahogy nőszültek.”¹²

¹⁰ Többek között ezért esett Tomori Viola választása 1937-ben Dudarra.

¹¹ Feleky Gábor felvétele

¹² Interjú T.N.-nel, Dudar, 2012. szeptember 19.

A XVIII. század elejére Dudar – ugyanúgy, mint néhány környékbeli falu – református hitre tért, a jelenlegi református templom is ebben a században épült (Boross–Márkusné 2000).

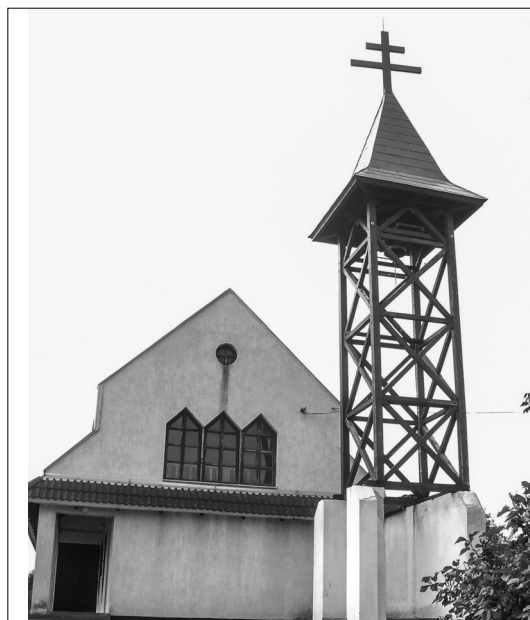
A templom nemcsak a vallási élet színtere volt, hanem sokáig a falu egyetlen köz-épületét jelentette. A mai templom építését 1792-ben kezdték meg, egy nagy és díszes, tornyos kőtemplomot építettek. *„Dudar kőtemploma oldalhajó, kápolnák, sekrestye nélküli teremtemplom, melynek belső elrendezése sajátos légkört áraszt. Fala fehér; mindenféle kép és dísz nélküli. A szószéket az oldalbejárattal szembeni fal közepére építették, vele szemben helyezték el a padokat, teret hagyva az Úr asztalának és a vörös márvány keresztelőmedencének”* (Boross – Márkusné 2000:154).

A templomot 2012-ben Európai Unió forrásból felújították.

Dudaron a katolikusok elsősorban a volt Kisdudar területén éltek. Temetkezési helyet is kaptak, de szentmisére a szomszédos Bakonyánára kellett, gyalog járniuk.

A kommunista hatalom kezdetén a helyi általános iskolában egy szerzetesnővér tanított, de a misére még mindig a szomszéd településre kellett járni a híveknek. Később Kisdudaron, a Polt család otthonának tiszta-szobájában tartották alkalmaikat.

A bányanyitás sok embert vonzott Dudarra. A messzi vidékekről érkezők mind katolikusok voltak, így a katolikus gyülekezet létszáma rohamosan nőni kezdett. 1956 végére már állandó miséző hellyel rendelkezett a közösség.

3. kép: A torony nélküli katolikus templom, 2012¹³

¹³ Ale Éva felvétele

A '80-as években merült fel annak a gondolata, hogy jó lenne egy saját templomot építeni, ennek a terveit 1990-ben jóváhagyta a püspökség. Társadalmi munkában sor is került az építkezésre, de a templom tornya máig hiányzik (Horváth 2000).

A pünkösdi közösség Dudaron 1945-től van jelen. 1949-ben hivatalosan is megalakult a közösség. Ők kezdetben hívek házaiban tartották összejöveteleiket. 1972-ben építették fel imaházukat (Vadon 2000).

4. kép: A pünkösdi közösség imaháza, 2012¹⁴

3.2. A sportélet

A sportélet színterei társadalom-összetartó erővel bírnak. A XX. század második felében szinte minden ember kapcsolatba került a sport valamilyen formájával. 1947-től a fennálló rendszer is nagyon fontosnak érezte a sportot. Az irányított, csoportos sportfoglalkozás egyre nagyobb mértékben érintette a vidéki kistelepüléseket is. Az 1950-es évek Magyarországon a legnépszerűbb sportágnak a futball számított.

Nem volt ez másként Dudaron sem. A sport, mint a „modern” idők terméke jelent meg. Az '50-es évektől labdarúgó küzdelmek résztvevői voltak a dudari ifjak, hogy a falvak közötti foci által oldják az esetleges nemzetiségi és vallási feszültségeket.

A dudari futballpálya kiépítése 1948-ban kezdődött az ún. lukot vagy lukod területén. A vizes, mocsaras erdőszéli réten bányász fiatalok társadalmi munkában alakították ki a pályát. A rendszeres és irányított tömegsport révén később, a futballcsapat mellett női röplabda szakosztály is működött (Földesi 2000).

¹⁴ Feleky Gábor felvétele

5. kép: A vásártér, 2012

3.3 Az iskola, mint közösségi épület

A jövő generációinak életét meghatározó intézmény az iskola. Dudarnak már a XVII. században is volt iskolája. 1823-ból ismert a régi iskolaház leírása. A templom szomszédságában állt (a mai óvoda helyén), egy szobát, konyhát, kamrát, istállót és egy színt foglalt magába. A tanításra alkalmatlan szobában felszerelés nem volt, pad és asztal nélkül zsúfolódtak össze nemre és korra való tekintet nélkül a gyerekek, akiket beírtak.¹⁵

6. kép: A régi iskola, 2012¹⁶

¹⁵ 1865-ben a régi iskola udvarában egy új tanoda építése kezdődött. Az 1866-ban befejezett, új cserépfedélű ház kőből épült. Két tanteremből állt, amiket cserépkályhával fűtöttek. Bútorzatát hosszú padok, a tanítói asztal és szék, egy-egy iskolai nagy tábla és térképtartó állvány jelentette.

¹⁶ Felek György felvétele

1959-től megváltozott az iskola székhelye, mert az államosítást követő időszak demográfiai változásai kikényszerítették egy új iskolaépület megépítését. 1960-ban megépült a nyolc osztályt befogadó iskola, a régi tanodába az óvoda költözött. 1982-ben tovább korszerűsítették az iskolát. Első fázisban két tanteremmel és kiszolgáló helyiségekkel, majd tornateremmel bővült. Az új iskola épülete nem hordoz magán szocialista jegyeket: sem a monumentalitásra, sem a típusosságra nem törekszik. Szalagablakai, de még lapos teteje sincs. Csupán az egyszerű és praktikus fehér vakolata.

7. kép: Az új iskola, 2012¹⁷

3.4 Köztéri szobrok, emlékművek

„A köztereken álló, gyakran közadakozásból létrehozott művek mondanivalója, „belső üzenete” többnyire közhely. (...) Az emberi gondolkodás mindenki által tudott vagy ismert csomópontjait testesítik meg. (...) A nemzettudat közhelyeire építenek, miközben erősítik azt.” (Sinkó 1991:9) Ebben a részben köztéri szobrok kerülnek bemutatásra.

Az első világháború után országszerte készültek olyan relikviák, amelyek emléket kívántak állítani az első háború hősi halottainak. Az emlékműállítást a hivatalos politika is kedvezően fogadta, majd kezdeményezte, sőt az 1910-es évek végére már maga, irányította, mondhatni kötelezővé tette. A hivatalos álláspont szerint ugyanis a háború valamennyi áldozatának joga van emlékjelre (Kovalovszky 1991).

Dudaron ma több emlékmű is található (Boross – Márkusné 2000). Az első háború áldozatainak tiszteletére készítenő emlékművet a községháza előtt tervezték felállítani. 1937-ben került sor az avatóünnepségre a községháza előtt.

¹⁷ Felek György felvétele

8. kép: Az első világháborús emlékmű, 2012¹⁸

A szobor monumentálisnak nem tekinthető. Betonból készült talapzatán a világháborús évszám, felette a mészkő oszlopon koszorú és a hősi halottak belevéselt nevei. Az emlékmű tetején egyszerű, a katona ideáltípusát ábrázoló réz dombormű látható. Az emlékmű inkább kegyeleti funkciót elégít ki, nem képvisel jelentős művészi értéket.

Sümege-Schrotta János alkotása mai helyét 1979-ben foglalta el, elköltöztetni pedig azért kellett a községháza előtt, mert a kommunista hatalom nem preferálta az első világháborús emlékműveket.

A bányászatnak és a hősi halottaknak állít emléket az egyik emlékparki szobor. Terméskővel kirakott talapzatán hatalmas vágatboltív látható, mely a folyamatos omlásveszélynek, és azok áldozatainak szolgál mementóul.

¹⁸ Legeza Borbála felvétele

9. kép: A szénbányászat áldozatainak emlékműve, 2012

A másik szobor az emlékparkból egy fából készült, egymásba fonódó motívumokat ábrázoló térplasztika, mely Dudart és testvértelepüléseit szimbolizálja. Póda Károly alkotása.

10. kép: Dudar és testvértelepülései, 2012

3.5. A bánya kiegészítő épületei

A közösségi épületek bemutatásakor legnehezebb dolgunk talán a bánya kiegészítő épületeinek vizsgálatakor van. Hiszen ezek az épületek komoly funkciót töltek be, a róluk szóló (szakirodalmi) feljegyzések száma mégis igen csekély, ráadásul csak az archív fotók szolgálnak alapul. Építészeti szempontból leginkább az iroda-épületek és a kapubejáratok jelentősek.

Dudaron a bánya egyik napról a másikra jutott központi szerephez (Hermann 2000). Földrajzi helyzeténél fogva a falunak kellett a bánya bázisává válnia, azonban a falu infrastrukturálisan erre nem volt felkészülve.

A vasút megépítése után folytatódott a kiszolgáló épületek építése – előtte kezdetleges fabarakokban működött a bányairoda is –, elkészült a szénosztályozó és a szállítópálya a Kossuth akna és az osztályzó között.

11. kép: Osztályzó az iker aknánál¹⁹

„Az aknamélyítések közben a külszínen is egyre több ipari létesítmény magasodott a hajdani szántókon. Aknatornyok, gépházak, víztorony, a pályaudvar sínpárjai felett magasodó szénosztályozó, transzformátorállomás és az épületek mögötti, egyre terebélyesebb meddőhányó változtatta meg a táj képét.” (Boross–Márkusné 2000:114)

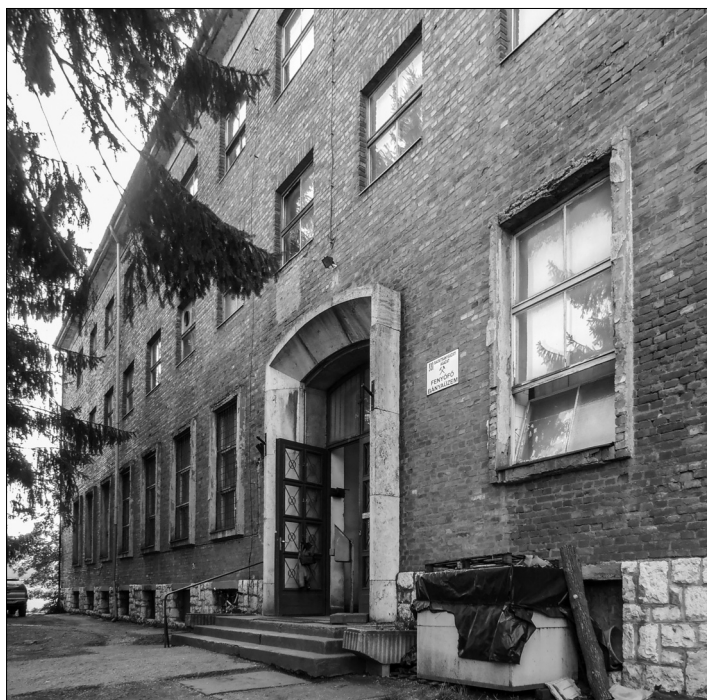
A fentiekből kitűnik, hogy Dudaron nemcsak egyetlen akna köré kellett kiszolgáló épületeket létrehozni, ezek azonban, lévén funkciójuk megegyezett, egymáshoz hasonló arculatot is tükröztek.

Egyetlen épületet szeretnék kiemelni a dudari bányauzem területéről, ez pedig a volt Iker-aknánál még ma is látható bányairoda épülete. A terméskövel gondosan kirakott épület a szocialista dolgozó igényeit szolgálja, amely inkább tömegével és nem részleteivel hat.

¹⁹ Boross – Márkusné 2000

12. kép: A dudari bányauzem, 2012

13. kép: Az egykori fürdőépület, 2012

3.6 Üzemek, ipari épületek

A bányanyitás óriási infrastrukturális változásokat eredményezett Dudaron: üzemek települtek, nyíltak meg. Ennek révén képet kaphatunk a XX. század második felének ipari építészetről is.

A Bakony Művek autóalkatrész gyártó dudari egysége 1971, október 1-jén kezdte meg működését, egy a bányától átvett, kölcsönkapott épületben.

A cég a járművillamosság kooperáció kezdetén telepítette a dudari üzemet, mivel a fejlesztéspolitika fő jelszava az volt, hogy oda kell vinni a munkát, ahol a munkaerő van. Márpedig Dudaron és a környékbeli falvakban volt munkaerő.

A rendszerváltás után sajnálatos módon ez a tevékenység is megszűnt (Horváth 1988).

14-15. kép: Bakony művek. Kint és bent. 2012

4. LAKÓÉPÜLETEK, LAKÓHÁZAK

A lakóépületek szemrevételezésénél is jól látszanak a vizsgált korszak sajátosságai. A következőkben évtizedenkénti bontásban tekintjük át, milyen lakóházak épültek Dudaron a '40-es évektől a rendszerváltozásig.

1940-es évek

A dudari épületállomány vizsgálatakor fontos szempont, amint az a forrásokból ismert, hogy Dudar jobbágyfalu volt. Az épületekről szóló leírások először az 1800-as évek végéről, 1900-as évek első éveiből maradtak fenn.

A falu lakóinak legtöbbje ekkoriban közös udvarokban élt. *„Egy-egy közös udvaron három-négy, de néhány helyen öt-hat ház is állt egymás után egy sorban, néhol egymással szemben. Az egyes portákat nem zárta el kerítés, idegen és ismerős szabadon járt-kelt az udvarokon.”* (Boross–Márkusné 2000:127)

16. kép: Jómódú parasztház az 1800-as évek végén ²⁰

²⁰ Boross – Márkusné 2000

A házakat kőből és vályogból építették, úgy hogy az alapot a kő, a falazatot a vályog jelentette. A tetőzet a század elején még rozsszalmából készült zsúptető volt, ezeket az 1940-es évekre javarészt cserépre cserélték.

A házak belseje a következők szerint alakult: első szoba, konyha és egy hátsó lakószoba. *„A lakószoba berendezéséhez tartozott a bejárattal szemben elhelyezett sarokpad, asztal, székekkel, sublót vagy szekrény a ruhák számára és két vagy három ágy, ami a legritkább esetben volt elegendő a családtagok számára.”* (Boross – Márkusné 2000:130)

A falu népességéhez viszonyítva jóval kevesebb ház volt, mint más környező településeken. *„1925-ben 205 házat írtak össze a faluban, ezekben lakásonként átlagosan hat ember élt.”* (Boross–Márkusné 2000:130)

Az első világháború után, az égető lakáshiány enyhítésére, kölcsönök folyósításával próbálták elősegíteni az építkezéseket. *„A kölcsönökből létrejött épületeken megmaradt a „FAKSZ-ház” elnevezés. Ez a háztípus bizonyos szabályok, épületanyag-felhasználási előírások figyelembevételével, mintatervek segítségével épült. (...) Az egészséges lakóház városi mintáit követte, a szoba-konyha-kamra beosztást mosókonyhával bővítették, a szobák padlóját faburkolással javasolták, (...) a tetőket cseréppel fedték.”* (Sári 2009:23)

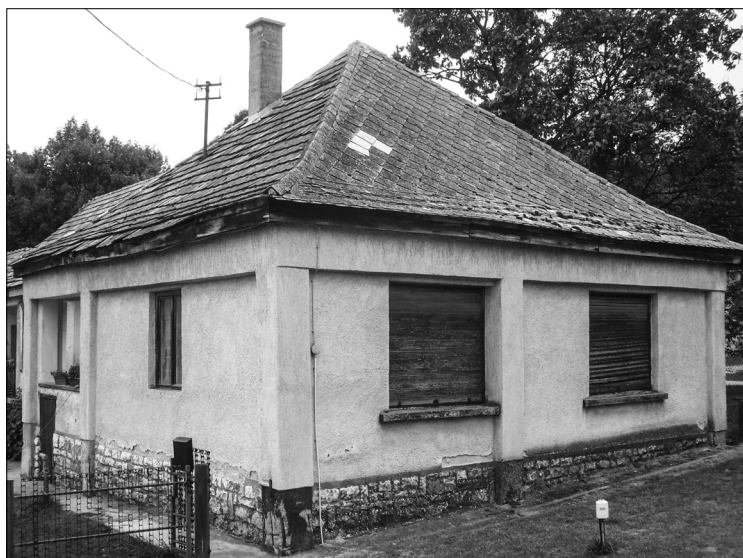
17. kép: FAKSZ-ház napjainkban, 2012

A Falusi Kislakásépítő Szövetkezet (FAKSZ) által épített házra példát jelenleg is találhatunk még Dudaron. Igaz, a falu aláfektése miatt már nem eredeti, hanem betonkoszorúval ellátott, felújított, gazdasági épületekkel kiegészített állapotban.²¹

²¹ Interjúrészlet F.B.-val, Dudar, 2012. 09. 20.: *„Hát akkor, abba az időbe voltak ilyen FAKSZ-házak. Nem tudom. Hát ez is valami olyasmi lehetett, mert akinek építették akkor, nem tudta fizetni a kölcsönt, oszt akkor az én papám vette meg ezt a házat. Valamikor a '20-as évekbe vehette meg.”*

A második világháború előtti években uradalmi földekhez jutott Dudar, így a Veszprém Vármegyei Közjóléti Szövetkezetnek lehetősége volt úgynevezett Országos Nép-, és Családvédelmi Alap-házak építésére. Az Alap célja az volt, hogy a szegényeket kiemelje nehéz helyzetükből, önmaguk fenntartására képes személyiségekké tegye. Ezért több ezer nagycsalád kapott házat, földet, de részesülhettek más szociális juttatásban is. A faluban hét ONCSA- ház épült, a mai Dózsa György utca területén. A tetőformák változatossága és a homlokzaton a népi motívumok tették sajátossá ezeket a típusházakat (Tamáska 2011).

„Az ONCSA- házak jellegzetessége a tornác, szoba, hálófülke, konyha, kamra, mosó elosztás, újítás volt a 6m²-es mosófülke (...) és a lakószobából nyíló nagy hálófülke. A padlózat gyakori alapanyaga a hajópadló, a tetőzet követte a helyi hagyományokat. (...) Falazásánál a vályog a leggyakrabban használt anyag.” (Sári 2009:26)

18. kép: Megerősített ONCSA ház, 2012²²

Dudarra a bánya nagyon kedvező hatást gyakorolt. 1949-ben felépült a Csirip-telep (akkor Lenin-telep) kilenc ikerháza, ez volt a tulajdonképpeni első bányásztelep (Jármai 1990). Ezek küllemükben jelentős hasonlóságot mutatnak más magyarországi bányatelepeken épült az ún. bányász saját házakkal.

²² Ale Éva felvétele

19. kép: A Csirip-telep házai²³

A fentiekben láthattunk ugyan példát a típusterves építkezés megjelenésére, de megállapíthatjuk, hogy a tradíciókkal rendelkező, hosszú múltra visszatekintő Dudar esetében még a népi építészet nyomai is felfedezhetők az 1940-es években.

1950-es évek

A szocreál, mely már 1948-tól jelen volt, a hatalom nyomására került hegemon helyzetbe 1951-55 között a magyarországi építészetben. Az építőipar államosításával és a gazdasági szűkösség megjelenésével egy időben a magántervezés egyre inkább háttérbe szorult: tervezőintézeteket és ezzel együtt típusterveket hoztak létre ebben az időszakban.

Célkitűzés volt a hatalom részéről a vidék fejlesztése is. A népi hagyományok továbbélése helyett az állami tervezőirodák irányítása alá került a falu építésze is. „*Élénk vita folyt arról, hogy milyen lakóházakat kapjon a vidéki lakosság: merőben új felfogással készült otthonokat, vagy a hagyományos faluképbe illeszkedő, de komfortosabb, a kor városi igényeihez közeledő házakat.*” (Tamáska 2011:25) A népi építészetnek felkínált típustervek túlságosan racionálisnak és kimértnek bizonyultak (Tamáska 2011).

Az '50-es években a „társasházi építkezéseket” kísérhetjük végig Dudaron. Olyan épületekről van szó, melyek típusossága megkérdőjelezhetetlen.

Dudaron 1951-ben készült el az Iker akna mellett (a mai Készenléti lakások utcában) az úgynevezett készenléti lakótelep, hiszen az érkező mérnököket el kellett szállásolni valahol. A szabványablakokkal, szabványalaprajzokkal készült vasbeton szerkezetű, sátortetős épületek külső homlokzata minden ornamentikát mellőz, díszítésüket a terméskövel végigrakott talapzat és ablakkeretek jelentik.

²³ Boross – Márkusné 2000

20. kép: A készenléti, 2012

Több tömbház a két készenléti társasházon kívül nem épült Dudaron, mivel a bányában dolgozók jelentős része vagy már rendelkezett dudari otthonnal, vagy más településről járt be dolgozni.

Építésőkre azért volt szükség, hogy ha valamelyik ház annyira megrongálódik a falupillér fejtésének következtében, hogy szanálni kell, akkor a benne lakókat a „készenléti” telepíthessék.

A készenléti építési körülményeiről mesél az egyik dudari interjúalanyom: *„A telkünk alá lett bányászva, és nem tudtunk építeni, így kerültünk ebbe a közös házba. Eztet a bánya építette, '50-be. Rabok építették. Azt ugye bányászoknak lett kiosztva, úgy volt ez, hogy a bányai vezetőknek, meg a mérnökségnek lesz. Most már tíz éve is, hogy körülbelül eladta a bánya. Aztán ugye igyekezett mindenki megvenni. Sajátunk. Vannak hozzá oldalt kis kert, baromfiudvar van hátul.”*²⁴

Az aláfejtés ideje alatt építési tilalom volt érvényben azokon a területeken, amelyek fokozott omlásveszélynek voltak kitéve (például a mai Dózsa György utcán), ezért újabb házak csak a mai Erdősor utcán készülhettek.

Az '50-es években épült házak esetében megállapítható, hogy legtöbbjük városias jelleget kapott. Ez jól alátámasztja az 1950-es évekre jellemző, tágabban jelentkező urbanizációs folyamatot. *„A városi életforma (...) meghódította a magyar falvakat.”* (Tamáska 2006:39)

A dudari bánya egyébként nemcsak Dudar sorsát határozta meg. A környező falvakban, és még Zircen is kedvező hatást fejtett ki. Zircen társasházak mellett a BSH (BányászSaját Ház) sora épült, melyek családi építési program keretében készültek el.

²⁴ Interjúrészlet T.N.-nel, 2012. 09. 19, Dudar.

1960-as évek

A falusi építészetben az '50-es évek végére, de leginkább az 1960-as években jelenik meg a legújabb divat, a városiasodás szimbólumát jelentő, az urbanizációs igényeket kifejező sátortetős kockaház.

21. kép: Vasbetonnal megerősített kockaház, 2012²⁵

A falusi építészetet jellemző elemek jelennek meg, ötvözve a modernnel. A hely, a régió szelleméhez alkalmazkodó, strukturalista gondolkodás, és az angolszász építészet-hez való visszakapcsolódás, valamint a formateremtés szabadsága mellett új anyagok is alkalmazásra kerülnek ettől az időszaktól kezdve, mint például a terméskő.

„A falusiak képviselte urbanizációs erővonal és a hatalom részéről felkínált títustervek az ötvenes évek végére furcsa kompromisszumot szültek: a négyzetes alapú, sátortetős kockaházat. (...) A hatalom részéről (...) az épülettípus feladását jelentette a kapitalizálódásra hajlamos paraszti mentalitásnak, míg az építkezők szemében a városiasodás szimbóluma (...) lett a kockaház.” (Tamáska 2011:27)

A hatvanas években a vidéki emberek korszerűnek tartották a kockaházat. Akkor kezdett rohamosan elszaporodni, amikor a korábbi falusi építőhagyomány az 1950-60-as években elvesztette befolyását. (Tamáska 2011)

Ez a bányászfalut, Dudart sem kerülhette el. A 20. század egyik legjellegzetesebb népi épülete a sátortetős kockaház a faluban is terjedni kezdett.

Nemcsak a títusterves építkezés kényszere jelenik meg ebben, hanem a korabeli építkezés „divatjelenségének” is tekinthetjük a kockaházat (Sári 2009). Ezek az olcsó, a hazai építési hagyományokon alapuló városias épületek tökéletesen illeszkedtek és illeszkednek ma is a falu arculatába.

²⁵ Legeza Borbála felvétele

22. kép: Gazdasági épületekkel kiegészített kockaház, 2012²⁶

Ezeknél a házaknál a szabványalaprajz mellett újdonság volt az új anyagnak, a téglának a felhasználása. Az pedig az életmód változására is hatást gyakorolt, hogy megjelent benne a fürdőszoba és a reprezentációs célú nappali (Sári 2009).

Ma is számos példát találhatunk a faluban gazdasági épületekkel kibővített, sok helyen megerősített házakra is.

1970-es évek

Az 1970-es évektől növekedett meg a második gazdaság szerepe. Mindenki, aki csak tudott, igyekezett hasznot húzni belőle vagy a háztáji gazdaságok révén, vagy a '80-as évektől beinduló kisvállalkozások révén (Valuch 2005).

A vidéki építészetben ekkor egy új, modern lakóháztípus jelent meg: a több generáció együttélésére alkalmas, emeletes családi ház (Tamáska 2011).

Az emeletes családi ház kialakulása a legtöbb esetben csupán a tetőtér beépítésével járt együtt, de lényegében ez azt is jelentette, hogy a korábbi horizontális terjeszkedés helyett a lakóházak vertikálisan, felfelé kezdtek növekedni.

A cél alapvetően a több generáció együttélésének biztosítása lett volna, azonban ekkor a családformák és szerkezetek már változóban voltak, így a bővítés többnyire csak az élettér megnövekedésével járó igényeket elégítette ki (Tamáska 2011).

²⁶ Legeza Borbála felvétele

23. kép: Emeletes családi háztípus, 2012

Ezek az épületek Dudaron is megjelennek. Formájukban kétségtelenül városias hangulatot idéznek, csupán néhány típuselem jelenik meg rajtuk. „*Ilyen az erkély, a beépíthető tetőtér, a hangsúlyos nyeregtető és az emeletráépítés.*” (Tamáska 2011:29)

Az 1980-as évektől napjainkig

A pártállam bukása és a rendszerváltás időszakában, annak ellenére, hogy a 80-as éveket gazdasági dekonjunktúra jellemezte, már a nyugati világ tendenciáival is kezdett Magyarország lépést tartani építészeti szempontból.

A '80-as években a második gazdaságból fakadó növekvő jólétnek, „maszerekolásnak” köszönhetően családi házak sora épült Dudaron ott, ahol nem volt érvényben az építési tilalom. A házakon már jól megfigyelhető egy stílusváltás, az építészetben már a posztmodern elemei is jelentkeznek.

24. kép: Emeletes családi háztípus, 2012

„A hozzátoldott előtetők, a dísz téglasorok, a felapplikált népies elemek, a tájjelleget hangsúlyozó spaletták jelzik a változás irányát. (...) Gyorsan elterjedt a nyugatinak vélt barna-fehér színekombináció, a hosszanti kiugró erkélyes „tirol” és a meredek sátortetős „alpesi ház”. (...) A szűk kínálatban kapható típusházak egyre kevésbé voltak képesek kielégíteni a széteső ízlésvilágokat. (...) Az egyéni választás jelentkezett.” (Tamáska 2011:29)

25. kép: Az egyéni választás, 2012

Megjelenésében ezek a házak már sokkal nagyobb változatosságot mutatnak, szinte egyénieskedő világot tükröznek. „*A városi minták követése, a hagyományos (...) falutól való eltávolodás a földszintes beépítéssel való szakításban is megmutatkozik.*” (Tamáska 2006:46)

A rendszerváltás nemcsak az üzemek bezárásával járt együtt, hanem az építkezéseken is nyomot hagyott mindkét település esetén. Ebből az aspektusból elmondható, hogy kevés ház épül, nem mennyiségi, hanem jóval inkább a reprezentációs, magáncélú, amerikai mintára történő építkezés kerül előtérbe, egészen napjainkig.

26. kép: Az elzárkózás motívuma, a zárt kerítés, 2012

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Boross István–Márkusné Vörös Hajnalka (2000): *Dudar*. Száz magyar falu könyvesháza Kht., Budapest.
- Dudar (2012): *Dudar község honlapja*. <http://www.dudar.hu/> (Letöltés: 2012. 11. 07.)
- Földesi László (2000): *Sport*. In: Szalontay Zoltán (szerk.): *Dudar a Bakonyban*. Faa-Produkt Kft., Veszprém, 123-127.
- Földesi László (2009): *Bányásznap*. Dudari Krónika, XI. évf./2. szám, Dudar.
- Horváth József, szerk. (1988): *A Bakony Művek 50 éve*. Foto-Press Kiadó, Budapest.
- Horváth Lajos (2000): *Katolikus egyházközség és templom Dudaron*. In: Szalontay Zoltán (szerk.): *Dudar a Bakonyban*. Faa Produkt Kft., Veszprém. 163-167.
- Jármai Ervin (1990): *A dudari szénbányászat története*. Veszprém Megyei Szénbányák, Veszprém.
- Jármai Ervin (1994): *Szent Borbála a bányászok védőszentje*. Észak-Dunántúli Bányavagyon-hasznosító Rt., Veszprém.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2006): *Intézménymimika 2. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest*.
- Kovalovszky Márta (1991): *Kegyeltszolgáltatás*. In: Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból*. Corvina Kiadó, Budapest, 91-103.
- Prakfalvi Endre (2002): *A 20. század második felének építésze*. In: Beke László (főszerk.): *Magyar művészet 1800-tól napjainkig*. Corvina Kiadó, Budapest, 253-301.
- Sári Zsolt (2009): *Típusterves építkezés és az életmód átalakulásának kapcsolata*. In: Cseri Miklós – Sári Zsolt (szerk.): *Vidéki életmódváltozások a 20. században*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 21-51.
- Sinkó Katalin (1991): *A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai*. In: Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból*. Corvina Kiadó, Budapest, 9-45.
- Tamáská Máté (2006): *Hagyományos és modern falusi lakóházak örökség-szociológiai vizsgálata*. Szociológiai Szemle, 2006/4. 36-62.
- Tamáská Máté (2011): *A vidéki tér emlékezete*. Martin Opitz Kiadó, Budapest.
- Turai Lajos (1990): *Hűség a Bakonyhoz*. Váralja Mgtasz, Bakonyszentkirály.
- Vadon Tamás (2000): *Az evangéliumi pünkösdi közösség dudari gyülekezete*. In: Szalontay Zoltán (szerk.): *Dudar a Bakonyban*. Faa-Produkt Kft., Veszprém. 168-173.
- Valuch Tibor (2005): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest.

Béki Orsolya – Legeza Borbála

A TÖRTÉNELEM SODRÁBAN MIKROTÖRTÉNETEK DUDARI EMBEREKRŐL

„A történet azé, aki ismeri. Azé, aki megalkotja, aki elmondja, aki felhasználja. Akinek jogában áll elmondani, akinek el kell mondania. Azé, aki meghallgatja, aki összegyűjti, aki megfejtje jelentését. Akiről szól. Egy társadalomé, egy korszaké...” véli Keszeg Vilmos a történetek és a társadalom kapcsolatáról (Keszeg 2011: 40). Tanulmányunk megszületésének e gondolatok jelentették a motivációját.

1.kép: Kilátás Dudaron ^{1 2}

A 2012-es jubileumi falukutató mélyinterjú adatfelvételének eredményei segítségével Dudar település szűken vett XX. századi társadalomtörténetét követjük végig a következőkben a válaszadó dudari emberek elbeszélése alapján, vagyis egyfajta eseménytörténeti, mikrotörténeti áttekintést kívánunk adni (lehetőségeinkhez mérten) a falu életéről, a dudariak szemszögéből. Keszeg Vilmos szerint a mikrotörténelem egy olyan társadalomtudományi irányzat, amely a figyelmet a

¹ A tanulmányban szerepeltetett fényképek mindegyike a 2012-es kutatótábor alatt készült.

² Fotó: Felek György

tényekről és az elvekről az eseményre, az egyénre, a mindennapi életre irányítja és mindezek megjelenítésében a kis léptéket, a közelítés és a felbontás technikáját alkalmazza (Keszeg 2011). Célunk, hogy a XX. század viharos évtizedeit az egyéni interpretációk alapján, vagyis nem a történelmi tényekre, hanem a szubjektív tapasztalatokra koncentrálnak mutassuk be.

A kutatás kezdetekor világos volt számunkra, hogy e célkitűzés megvalósításához lehetőségeink korlátozottak. A terepen töltött idő rövidege miatt a gyűjtött információkból a tervezett mikrotörténeti áttekintésnek csak részleges megvalósítása lehetséges. A félig strukturált interjúk inkább a terep megismerésére koncentráltak, így a történelem szubjektív megélését prezentáló történetek nem hangozhattak el minden beszélgetés során, inkább esetszerűen fordultak elő, emiatt az egyes korszakokról gyűjtött információk mennyisége egyenlőtlenül alakult. Ennek köszönhetően nem is tudjuk azonos hangsúllyal bemutatni a visszaemlékezésekben említésre kerülő évtizedeket.

Mindezek ellenére úgy gondoljuk, bár egy részletesebb elemzéshez további kutatások szükségesek, válaszadóink jóvoltából mégis gazdagabbak lettünk több olyan történettel, elmesélt élettapasztalattal, egyéni gondolattal, melyek kiváló alapot, jó kezdetet biztosíthatnak Dudar XX. századi mikrotörténetének megírásához a későbbi kutatók számára.

2. kép: A II. világháború előtt épült dudari lakóház³

A visszaemlékezések legkorábban a II. világháború előtti évekre nyúlnak vissza, többségében az idősebb megkérdezettek gyermekkori emlékeinek nosztalgikus

³ Fotó: Kónya Nikolett

felidézése céljából. „*A falus kör nevelt fel, nem volt televízió, amikor én még kisgyerek voltam futball se. Aztán voltak a falun kertek, nem voltak bekerítve, hanem ilyen szabad átjárós kertek voltak, és ott töltöttük a nyári szabadidőnket is, vagy délután mikor kijöttünk iskolából.*”⁴ A legtöbben hasonlóképpen szeretettel emlékeztek vissza a hajdani Dudarra, ahol a véleményformálók szerint gyermekkorukban intenzívebb volt a közösségi élet. Ennek okát részben abban látták, hogy a 30-as, 40-es években a faluban még élt az a szokás, hogy több család élt együtt, közös udvarban.

A legidősebb megkérdezettek egyike, aki a háború előtti években már fiatal menyecske volt, így nem csak gyermekként, hanem felnőttként is megtapasztalta az együttélés jó és rossz oldalát, borúsabb képet festett le akkori mindennapjairól, anyósával való felhős viszonya miatt: „...*arrul nem is beszélve, mennyire kellett alkalmazkodni! Hogy baj ne legyen. (...) Nem tudtam volna olyan kegyetlen lenni a menyemhő, mint amit én kaptam. (...) Az volt a helyzet, hogy mindenbe beleavatkozott. A menyecske semmit se jól csinált. Mindent másképp kellett volna csinálni. De meg nem magyarázta, ho' hogyan! De mindenbe beleszólt.*”⁵ Saját tapasztalatai alapján a válaszadó hölgy nem kívánja vissza ezt az együttélési formát, inkább úgy vélekedik „*eleibe kell kerülni annak, hogy anyóssal nem szabad összeköltözni.*”

A válaszadók közül néhányan emlékeztek, és személyes tapasztalataikról számoltak be a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagjai által szervezett 1937-es első dudari falukutatással kapcsolatban. Egy idősebb válaszadó énekelt is a népdalgyűjtő kutatóknak annak idején. „*Jaaj, (nevetve) akkor voltam iskolás. Harmadik osztályos, vagy negyedik voltam. Aztán hát angolok voltak itt, meg németek. Aztán a tanító, a Szűcs tanító összeszedte, akinek jobb hangja volt, aztán énekeltünk bele. Aztán az volt furcsa nagyon, mikor adta vissza a hangot. Hát én annyira csodálkoztam rajta, nem volt akkor még ilyen magnó, hogy visszaadta a hangot!*”⁶

Az 1987-es falukutatás tapasztalatairól is beszámoltak néhányan, többek között Tomori Viola akkori szállásadója: „...*Tomori Violával volt itten egy angol újságíró, ketten aludtak egy ágyban, itten nálam. (...) [Tomori Violával] leveleztünk is egy darabig, amíg meg nem halt...*”⁷

Az 1940-es évek világpolitikai eseményei a dudari emberek mindennapjait is felbolygatták. Magyarország 1941. júniusában belépett a II. világháborúba (Romsics 2004). Fiatal férfiak százezrei kerültek ki a frontra az ország minden vidékéről, ami természetesen ezt a falut is érintette, a válaszadók emlékezetében viszont ennél is mélyebb nyomot hagyott az az időszak, amikor már Magyarország területén is harcok folytak. A háborút kisgyermekként megelő interjúalany

⁴ Béki – 2. interjú

⁵ Legeza – 1. interjú

⁶ Legeza – 1. interjú

⁷ Herman – 2. interjú

így számolt be édesanyja háború alatti mindennapi félelméről: „*sose felejttem el, az édesanyám varrt egy zacskót, egy kicsi kis ruhászacskót, és a nyakunkba akasztotta. Tettek bele pénzt, meg a nevünket. Én akkor még nem értettem meg, majd csak később, de azt mondta édesanyám, hogy bármi lesz, vagy bárhol elesek, vagy agyonlőnek, vagy bármi lesz, hogy ez ilyen, mint szokták mondani, ilyen dögcédulaként, a nevet meg a címet vitte az ember.*”⁸

Dudar lakóinak életét e vészterhes korszakban az interjúk tapasztalata szerint leginkább az orosz hadsereg átvonulása dülta fel. Több ízben érték atrocitások a lakosságot. „*Egyszer bejűttek hozzánk, a szomszédokkal együtt voltunk, mert nem merte a szomszéd, akkor bátrabb volt, meg édesapám is, ha együtt volt az egész nem tudom mi, begyűttek, hogy az asszonyok menjenek el krumplit pucolni, aztán édesapám meg a másik szomszédember, azt mondták, majd ők mennek, az asszonyok maradjanak itt, ők is tudnak krumplit pucolni. Hát nem krumplit pucolni akartak vinni bennünket, hanem nem tudom miért, ugye? Aztán aszondták mikor mentek le a kertnek, az egyik katona már rájuk fogta a puskát, ugye nem köll krumplit pucolni, hanem agyonlővi, aztán mondták, hogy [a] másiknak volt szíve, vagy mersze, vagy nem tudom mije, az beszélte le, hogy ne, engedje vissza az embereket, ne csinálja.*”⁹ Az előbbi sorokat elmesélő interjúalany családja szerencsésnek mondhatja magát: „*...hála Isten megúsztuk...*”, nem úgy, mint az a néhány dudari fiatalember, akiket magukkal vittek Malenkij Robotra a Szovjetunióba, ahol hosszú évekig dolgoztatták őket embertelen körülmények között, ártatlanul mégis bűnösnek megbélyegezve.¹⁰

A háborús évekhez kapcsolódó legmegrázóbb viaszemlékezések egyike tökéletesen példázza, hogy egy olyan viharos történelmi korszakban, mint a II. világháború, mások emberségétől és bátorságától élet és halál kérdése függhet. Egy interjú során arról mesélt a visszaemlékező, hogyan mentette meg családjuk 1944-ben 3 akkor éppen a környéken munkaszolgálatot teljesítő zsidó fiatalember életét, miközben a német katonák Dudaron állomásoztak. 1944-ben közel 1000 munkaszolgálatos dolgozott a zirc-dudari vasútvonal kiépítésén, köztük a történetben szereplő zsidó fiatalok is (Boross–Márkusné 2000). „*...Annak idején édesapám megmentett 3 zsidó gyereket. (...) ...kubikusként dolgoztatták itt őket, ütötték, verték gyalázatos módon. És amikor eljött az ősz, nem tudták már eltolni a talicskát a, mert ugye jött az őszi eső, akkor azt mondta, mert nálunk lakott itt ebben az első szobában egy R... nevezetű zászlós, azt mondja édesapámnak, hát azt mondja jövő héten selejteznek ezeket a zsidókat, majd amelyik munkaképes, azt viszik tovább dolgozni, amelyik meg olyan, azt meg viszik megsemmisíteni. (...) ... Azt mondja,*

⁸ Legeza – 3. interjú

⁹ Korom – 6. interjú

¹⁰ A Malenkij Robotra hurcolt dudariak történetének feldolgozásával, családtagjaik visszaemlékezéseivel jelen kötetben külön tanulmány foglalkozik, így erre részletesebben nem térünk ki. Lásd Ale Éva és Lencsés Gyula írását.

ezeket a gyerekeket, mert ezek a gyerekek itt konyhai segédmunkásként dolgoztak a szakácsokkal itt a mi udvarunkon. Ezeket a nyomorult gyerekeket sajnáltam, előttük a jövő, előttük lenne, és ha ezeket is elpusztítják, mert majd elpusztítják őket, aztán édesapám meg szólt nekik, hogy ha tudnak, szökjenek meg. És ugye ilyen esős, nyirkos, hideg idő volt, ködös, nagy köd, és ebbe 'a nagy ködbe' ezek, ott még a doktorlakás előtt átfutottak a másik oldalra ott a pünkösdi gyülekezet előtt, és bevették magukat ide az erdőbe. Ugye jó nagy az erdő, lőttek utánuk, végül is négyen szöktek meg, most azt nem tudjuk, hogy a negyediket elfogták, vagy agyonlőtték. De a háromnak sikerült ép bőrrel megúszni, bevették magukat az erdőbe, és még egy 24 órát kibírtak a nyomorultak, hogy ott voltak étlen, szomjan a hidegben, dideregve, abban az egy szál ruhában, ami volt nekik, mert csak ilyen daraboknak, amilyen ruhájuk van, olyan ruhába voltak öltöztetve. És akkor a következő éjjel visszajöttek ide, mihozzánk bekopogtak édesapámnak, de gondolja el, hogy a német katonák meg itt voltak az udvaron! Meg el voltak szállásolva itt a házunkban!"¹¹

A fiatalokat napokig a padlásukon rejtegették, miközben németekkel volt tele a házuk udvara, így gyakorlatilag az életüket tették kockára 3 számukra ismeretlen embertársukért. „...Édesapám fölkísérte az istálló tetejére a szénapadlásra, oda befűrt nekik, ugye a lakásba nem lehetett beengedni, mert a német katonák úgy jöttek itt, mint mi, itten napközben. Befűrték magukat, és akkor egy hétig etettük a gyerekeket, följavultak egy kicsit, de hát olyan állapotban voltak, hogy a végki-merülésig.”¹²

Miután a 3 fiatalember megerősödött az édesapa hamis papírokat szerzett nekik, hogy biztonságosabb vidékre szökhessenek. „...A szomszédban meg hódmezővásárhelyi leventék voltak, és annak a parancsnoknak adott egy sonkát meg 10 liter bort azért, hogy ennek a 3 gyereknek kiállítsa a papírt, hogy te mától nem Kaiser vagy, meg Schlézinger, ugye ezek zsidó nevek, hanem Kiss Ferenc, meg Jakab Sándor, meg Hegyi Pista.”

Mindhárom fiatalember szerencsésen túlélte a háborút, a világ különböző pontjaira emigráltak. Évtizedekkel később egyikük viszontagságos utakon, de megtalálta és meglátogatta korábbi megmentőjét, akinek a fia így emlékezett a viszontlátás pillanataira: „Az édesapám 40 évig megőrizte neki ezeket az iratait! Meg az eredeti zsidó születési anyakönyvi iratait, mindent. És amikor visszakapta, itt mindenki sírt, itt mindenki sírt! Azt, hogy hát az édesanyja Auschwitzban, az utolsó sorait itt látom még egyszer! Csodálatos volt...”¹³ A találkozásról és a múlt közös felidezéséről TV felvétel is készült.

¹¹ Legeza- 4. interjú

¹² Legeza – 4. interjú

¹³ Legeza – 4. interjú

3. kép: Bolt előtt parkoló lovas kocsi, Dudar¹⁴

A II. világháborútól a mezőgazdasági kollektivizálás országos szintű befejezéséig tartó időszakot Valuch Tibor a falusi társadalom történetében a „*hagyományos világ alkonyának*” nevezi (Valuch 2005: 188). Különösen találó e jelző használata Dudar esetében, ahol a főként mezőgazdaságból élő, korábban zárt faluközösség fellazulásának első jelei már a 30-as évek végén megfigyelhetők voltak (Boross – Márkusné 2000). A háború utáni Dudaron a mezőgazdasági termelés országos szintű háttérbe szorítását az 1945-ben megnyitott bánya rohamos térnyerése is tovább fokozta.

Az 1945 utáni földosztás átmeneti időszakáról nem tettek említést az elbeszélésekben, a Rákosi rendszer diktatúrájának a mindennapi éltre gyakorolt hatásairól, a mezőgazdasági terménybeszolgáltatásokról annál inkább. „*Rettegtünk, nem tudtunk egy nyugodt éjszakát aludni, mer’ mivel kuláknak voltunk minősítve, hogy melyik éjszaka, melyik órában jön értünk az autó, és viszik a családot. Recskre, vagy a Hortobágyra, vagy akárhova...*”¹⁵, meséli egy idősebb dudari visszaemlékező akkori félelmeikről.

Az 50-es években a falusi társadalom számára súlyos terhet jelentett a kötelező terménybeszolgáltatás, az elvárt mennyiségek nem teljesítése börtönbüntetést vonhatott maga után (Valuch 2005). Dudaron olyan is előfordult, hogy irreális beszolgáltatási elvárások nem teljesítése miatt került börtönbe egy parasztember: „*...gondoljon bele abba az időszakba, hát mi nem voltunk börtönbe’, se én, se édesapám, a leadások miatt, de itt a 4. szomszédunk, a F... bácsi, az összeszedték*

¹⁴ Fotó: Legeza Borbála

¹⁵ Legeza – 4. interjú

a tyúkjait. Elvitték a tyúkokat a háztól, mert tyúkleadás volt. Utána rá egy hónapra kivetettek, hogy még 30 darab tojással tartozik. Nem tudta leadni... (...) Nem volt tyúkjá, hát azt mondja: miből adjak, ha nincs? Egy hónapja maguk vitték el a tyúkokat! Miből adjak? A tehén, meg a ló nem tojik tojást. 30 nap börtönbüntetésre ítélték az öreget a 30 szem tojásért, 30 napot kellett neki ledolgoznia.”¹⁶

Dudaron 1956-ben alakult meg az első termelőszövetkezet, amely mindössze néhány hónapig működött és inkább csak papíron, a forradalom idején felbomlott (Boross – Márkusné 2000).

Az 1956-os forradalom dudari eseményeinek részletes, tudományos feltárása még várat magára (Boross–Márkusné 2000). Az interjúkból annyit mindenképpen leszűrhetünk, hogy az események megoszthatták a falu lakóinak véleményét. *„Igen. Akkor is volt ez a front... Puskákkal járőröztek meg mindenhol. Tudom, mert a férjem is, annak is volt puskája, annak is hoztak ide puskát, hogy menjen őrizni az izét, ki az utcára, meg minden. Nem akartuk elengedni... (...) Úgyhogy én emlékszem a forradalomra is bizony, sok mindenre emlékszem. Nagyon. És mindig meséltem a leányomnak, a gyerekeknek is. Hát az akkor volt. Nem adnak igazat, és nekem ez fáj, nem adnak igazat. Mást nem tudok.”¹⁷*

Egy másik beszélgetésből az derült ki, hogy a forradalom idején Dudarról is emigrálni próbáltak néhányan. *„Disszidálni akartunk, de visszagyüjtünk. (...) ...gyüjtünk vissza, mert nem vállalták, hogy átvigyenek minket a határon, aztán visszagyüjtünk.” „Elég sokan elindultak innen.”¹⁸* Az útra kelő dudari fiatalok az elbeszélő szerint többségében nem politikai menekültek voltak, inkább a jobb élet reményében indultak nyugat felé. *„Nem, nem volt olyan, hogy mitől menekültek, csak el akartak menni a fiatalok.”*

A második TSZ életre hívása nem volt zökkenőmentes, az interjúk tapasztalata szerint a falu lakói nem fogadták kitörő örömmel a kollektivizálás gondolatát. Ennek oka az is lehetett, hogy Dudaron a földtulajdonnal rendelkezők többsége kis- és törpebirtokos volt, akik elsősorban a saját földjük gondozására koncentráltak, de családi, rokon körben egymást kölcsönösen segítették a nagyobb mezőgazdasági munkák idején, ami közösségformáló erőt is jelentett. *„Hát itt 40 hold volt azt hiszem a legtöbb egy embernek, úgyhogy nem nagy gazdaságok voltak itt, de mindenki a saját családjával, rokonával, ugye összefogással (...) Hát az is egy összefogás volt, az aratás, a takarás, vagy cséplés, ezek mind ilyen összefogásra mentek, mind egyik a másiknak segített, igen, ezek így voltak.”¹⁹* Kádár hatalomra kerülése után elkerülhetetlenné vált a TSZ-esítés, a falu lakói azonban sokáig ellenálltak. *„... Már úgyis nézett ki a dolog, hogy nagyobb volt az ellenállás, mint a beleegyezés. Akkor volt az ellenállás, hogy úgy nézett ki az állás, hogy nem is tud*

¹⁶ Legeza – 4. interjú

¹⁷ Pongrácz – 3. interjú

¹⁸ Legeza – 1. interjú

¹⁹ Béki – 1. interjú

*megalakulni Dudaron a TSz. Erre arra az országban voltak olyan helyek, ahol nem volt TSz. Nagyon el is húzódott ez a TSz alakítás...*²⁰

1959-ben megalakult a második TSz, Jó szerencsét! névvel, ebben is mutatva a bányászat hatását a település életének minden területén (Boross – Márkusné 2000). Ekkor már a falunak nagyrészt a teljes lakossága bevitte a földjeit, tagként azonban kevesebben léptek be. Az agitálások erőteljesek voltak, mindenkit szorongattak a belépésre. „... *Még a faluvéget is lezárták, hogy ne menjenek az emberek ki. Agitáltak, ilyen, mit tudom én, itt jöttek elvtársak a magasabb ízével, aztán járták a házakat, szorongatták a népet, hogy írja alá, hogy TSz-tag legyen.*” Azt pedig nem engedték ki a faluból, akinek volt földje, és még nem lépett be a TSz-be, nem írta alá a belépési nyilatkozatot.²¹

Voltak, akik csak beadták a földet, de tagként nem akartak belépni, más munka után akartak nézni. „*Itt a szomszédunk is, (...) nem lépett be a TSz-be, aztán leszámolták a bányánál. Mer' ott is megcsinálták. (...) Leszámolták, elbocsátották.*”²² Ekkoriban már túl magasra szökött a mezőgazdaságot elhagyók aránya, az állam sem tudott minden földet átvenni, és mezőgazdasági dolgozók nélkül megművelni. Ezért törvény szabályozta, hogy a TSz-ek tagjai nem mehettek át másik munkahelyre, ha mégis megtették, az új munkáltatónak kötelessége volt visszautasítani őket az előző helyükre, a TSz-be (Valuch 2005). Ez abban az esetben volt leginkább működőképes gyakorlat, ha – mint Dudar esetében – a két munkahely közel helyezkedett el egymáshoz, kis területen belül, és ismerhette egymást a két vállalat vezetősége (Belényi 1993). Emiatt akadtak, akik más vidéken keresetek végül munkát.

Egy családnak 30 hold földje került be a TSz-be, de a férfiak nem akartak ott dolgozni, így elmentek messzebbre, Veszprémben vállaltak munkát. A hétköznapiakon ott laktak albérletben, és hétvége jöttek haza a rokonokhoz. Néhány évig éltek így, később visszakerültek Dudarra, és ott dolgoztak, de a TSz-től mindig távolságot tartottak, nem jártak napszámba sem, csak ha terményben fizetett érte, mert arra nagy szükségük volt az otthoni jószágokhoz. „... *Elvettek mindenünket. A termelőszövetkezetbe mi akkor, már megmondom őszintén, a sok zaklatás meg üldöztetés miatt, megutáltuk a földet meg a mezőgazdaságot annyira, hogy azt mondtuk, hogy a termelőszövetkezetbe nem megyünk dolgozni. Én akkor már felnőttnek számítottam, édesapám hát még javakorabeli fiatalember volt, kijelentkezünk Dudarról, elmentünk Veszprémbe albérletbe lakni, oda bejelentkezünk, és ott tudtunk olyan papírt szerezni, amivel elhelyezkedtünk.*”²³

Egy-két ember volt csak, aki kívül tudott maradni a TSz-en a földjeivel, és önálló gazdálkodóként maradhatott meg. Nem volt azonban egyszerű az életük, rendszeresen érték őket atrocitások a hatóságok részéről. „*Hát, meg tudott [ma-*

²⁰ Béki – 2. interjú

²¹ Legeza – 2. interjú

²² Legeza – 2. interjú

²³ Legeza – 4. interjú

radni], mer' úgy csinálta. Olyan természete volt. Mindennek ellenállt. Ha szekálták is, nem törődött vele. Mer' ugye az ilyen, akik kimaradtak a TSz-ből, azokat azért sújtották ám. Mindig találtak valamit, hogy bántsák. Ő átfutott mindenem.”²⁴

A TSz népszerűtlenségéhez az is hozzájárult, hogy keveset kerestek az ott dolgozók: „[Apósom] Kocsis lett. Ugye attul nehezen váltak meg, abba' az időbe az volt, hogy a saját lovaival mentek. Azt akkor meg volt szabva, hogy egy munkaegységet kerestek egy nap, arra fizettek 120 forintot. Az nagyon kevés volt ám akkor is, az egyenlő volt a nullával. Azért nem akartak aztán, főleg aki fiatalabb volt, kenyérkereső, ha bemegy, mi az a pénz, miből tartja el a családját?”²⁵

1959-től 1973-ig tartott a dudari Jó szerencsét! TSz önállósága, mely idő alatt nehézkesen zajlott működése, döcögött a fejlődése (Boross – Márkusné 2000). A földek alacsony minősége miatt inkább az állattartásra, állattenyésztésre igyekeztek berendezkedni, azonban az érdemi munkához a tagság összetétele sem volt megfelelő: 1973-ban a 137 tagból a többség nyugdíjas vagy járulékos volt, mindössze 15 férfi és 8 nő volt, aki teljes munkaerőként dolgozott a szövetkezetnél (Turai 1990). A fő probléma tehát az volt, hogy alacsony volt a férfi dolgozók száma, mert ők inkább a bányában kerestek munkát, vagy a faluban megtelepedő többi munkahelyen. Ennek egyik legfőbb oka a valóban kevés fizetés volt: a 30-35 forintos munkaegység ára a környéken a legalacsonyabbnak számított 1973-ban. „Az én párom nem akart elmenni a TSz-be, ő nem, mert hát miből élünk benn, mert hát ott nem fizettek semmit se először ám. Meg utána se sok mindent, meg mondom, ugye amim van azt én írtam alá, ő a bányánál dolgozott.”²⁶ Emiatt, hogy a férfiak alig dolgoztak a szövetkezetben, a nehezebb munkák is a nőkre és az idősebbekre maradtak. „A krumplit raktuk, a pétisót raktuk, 80 kilós zsákokat emelgettünk, mikor rostáltunk, meg aratáskor, meg ezt mind a nők, mert kevés volt a férfi, mert a férfiak a bányánál dolgoztak. Ugye itt el tudtak a férfiak, el tudtak menni a bányába, de az öregek, már az öreg TSz-tagok tartották fönt ugye jobban a TSz-t, meg hát a nők.”²⁷

Sokan még a nők közül is, nem állandó munkára, hanem időnyomunkára mentek dolgozni, részesművelésben aratni jártak, lenkazalt rakni, stb. „Lehetett menni. Kiadták, 1 hold föld után kaptunk 1 mázsa gabonát. Learatni, kaszával, még akkor nem volt a TSz-nek. Aztán, hát arattunk, akkor lent kötni, kukoricát kiadták harmadába, kimérték.” „... meg eleibe bizony még kapálni is kellett járni a TSz-be. Mert nem voltak olyan vegyszerek se, meg a TSz-nek se olyan gépjai. Aztán jártunk kapálni, jött a Zetor reggel, megvolt, 8 órára jött a kanyarba, meg a faluvégén, meg mit tudom én, akkor elvittük a gyerekeket, amelyik kicsi volt, az óvodába, a nagyobbja meg hát ugye az iskolába elment. Aztán akkor délutánra meg jöttünk,

²⁴ Legeza – 1. interjú

²⁵ Legeza – 2. interjú

²⁶ Herman – 1. interjú

²⁷ Legeza – 3. interjú

hát mire a gyerekek jöttek, hazahozott minket a Zetor. Krumplit szedtünk, nagyon sok krumplit termeltek, káposztát a TSz-be, jártunk káposztát pucolni, a női munka ez volt.”²⁸

*„Hát a fiatalok a bányában, az öregek meg a TSz-ben. Így volt megosztva. Minden családban volt egy fiatal, aki a bányában, így éltek meg végeredményben. (...) Bányászfizetés, meg a TSz-nek a 'eze-aza.'”*²⁹

1974. január 1-jén végül a dudari TSz egyesült a bakonyszentkirályi Váralja Mezőgazdasági Termelőszövetkezettel, melybe akkor már beleolvadt a bakonyoszlói és cseszneki szövetkezet is (Turai 1990). A kedvezőtlen domborzati adottságokhoz alkalmazkodva beindultak melléküzemágak is, mellyel tudták biztosítani a jövedelmet a mezőgazdasághoz. 1983-ra már a teljes bevétel 80%-át a melléktevékenységekből nyerték (Turai 1990).

Ebben az időszakban a dudariak többségének fő megélhetése az iparból származott, mivel a lakosság jelentős hányada a bányában kereste a kenyerét. 1953-tól kutatásokat végeztek a falu aláfejtésének megoldására, a település házai, utcái alatt található nagymennyiségű barnaszén kibányászására. 1967-ben kezdődtek meg az aláfejtések, melyek 1982-ig összesen 209 házat érintettek (Boross – Márkusné 2000). A lakosság többsége negatív érzéseket táplált a munkálatokkal kapcsolatban. *„Hát a bánya is ígért mindent, hogy így lesz, úgy lesz, meg így fizetnek, úgy fizetnek, a világon semmi!”*³⁰

4. kép: A Dudari Bányauzem bejárata³¹

²⁸ Legeza – 2. interjú

²⁹ Legeza – 3. interjú

³⁰ Herman – 1. interjú

³¹ Fotó: Kónya Nikolett

Az esetleges megrongálódott épületek lakóinak helyet adtak az 1951-ben épített 8 lakásos készenléti épületekben, ill. építettek további kétlakásos házakat is. *„A telkünk alá lett bányászva, és nem tudtunk építeni, így kerültünk ebbe a közös házba. Eztet a bánya épített, '50-be.”*³²

Az aláfejtéseknek később további következményei is lettek, mert építési tilalmat is elrendeltek, nem lehetett új házakat építeni. Emiatt bizonyos fokú elvándorlás is jelentkezett még a 80-as évek elején a faluból, a fiatalok más településekre költöztek sokszor, ahol megkezdhették saját házuk felépítését. *„Mikor a bánya letiltotta, hogy nem építkezhetnek, akkor a fiatalok mind elmentek Zircre meg Veszprémbe.”*³³

„Dudarról ugye rengetegen elmentek, akkor, amikor a bánya aláment a falunak. Nagyon sok fiatal, meg középkorú, lebontotta a bánya a házukat, gondolja el, hogy egyik napról a másikra durrogtak ki az ablaküvegek, ropogott minden, deformálódott el a ház, mert a bánya miatt egyik oldalra billent.”³⁴

A bánya kárpótlást fizetett az alábányászott házak rongálódásaiért, gondoskodott a károk helyrehozataláról, illetve ahol kellett, a lakhatatlanná vált ház árát megtérítette. Ezek természetesen nem mindig zajlottak zökkenőmentesen, a pozitív példák mellett negatívokkal is bőven lehetett találkozni. *„Volt, aki nagyon jól járt, aki közel állt a tűzhöz, megmondom én, pártvonalon, vagy a bányánál bennfentes rokona volt. Azok nagyon jól jártak, mert olyan, hogy Dudaron egy öreg házat lebontottak, aztán Balatonfüreden épített belőle. (...) Viszont volt olyan, akit kitétek a készenléti lakásokba, amit a bánya épített, akkor ott sínylődött, meg mit tudom én.”*³⁵

„Mennyezetnél, meg függőlegesen is, úgy elrepedt a fal, hogy befűjt a szél. Volt, aki azt mondta, nem merne itt lakni. Aztán hát a bánya az kevés pénzt adott, aztán én csináltattam meg utána. Abból nem lehetett volna megcsinálni, nagyon sok károm volt. Kártérítés, hogy abból tegyem rendbe, az eredeti állapotra vissza. De hát abból két ablakot tudtam volna az eredeti állapotra visszaállítani, úgyhogy megint az a saját pénzemből ment.”³⁶

A negatívumok mellett a bánya többnyire kedvező változásokat hozott a faluba, megnyitásától a rendszerváltásig, 1990-ig fejlődött, gazdagodott általa a falu. A lakosság háromszorosát ellátta munkahellyel a bánya, ill. a bánya miatt a faluba telepedő egyéb üzemegységek (Bakony Művek, Balaton Volán, erdőgazdaság) (Boross – Márkusné 2000). *„Nagyon sok jót hozott, mert újból mondom, biztos megélhetési lehetőség is volt, meg azért úgy általában a munkánkat meg is becsülték azzal, hogy olyan fizetés volt, hogy azért lehetett, ha valaki akart fejleszteni vagy építkezni.”*³⁷

³² Kónya – 3. interjú

³³ Herman – 2. interjú

³⁴ Legeza – 4. interjú

³⁵ Legeza – 4. interjú

³⁶ Kónya – 2. interjú

³⁷ Béki – 2. interjú

Végül a rendszerváltással a korábban virágzó munkahelyek fokozatosan megszűntek, a legerőteljesebb érvágás a bánya leépítése volt, de emellett a többi üzem, munkahely is fokozatosan megszűnt. „... *Megszűnt, itt volt a szomszédban a Bakony Művek. Itt is nyolcezer ember dolgozott. Hát itt azt nem felejttem el, mikor már akkor itt laktunk, és akkor kijártam, jöttek az utolsó műszakra, úgy sírtak ezek az asszonyok itt. Úgy sírtak. Meg hát ugye bezárt a bánya, meg hát a volán nem zárt be, de az is nagyon leépült. Ott volt az erdész, az is leépült.*”³⁸

„... *Munkalehetőség, az nagyon leromlott a rendszerváltás után, ugye megszűntek a cégek, Bakony művek, Volán, erdész, a bánya volt egy nagyon nagy, hát itt 1200-1500 ember dolgozott. Maga a személyszállításra épültek, akkor a Bakony művek működött, és ez nagyon nagy űrt hagyott a rendszerváltás után. Meg most messze kell menni, nem mindegy, hogy ide jártak dolgozni, vagy most arrébb kell menni 30-40 kilométerrel dolgozni.*”³⁹

„*A Bakony Művek rengeteg fiatalasszonyt fölshipantott, tehát ott el tudtak helyezkedni a fiatalasszonyok. Volt erdész, volt TSz, volt... Hát nem is tudom, még milyenek üzemek voltak? Volán. Hát mondjuk a Volán még most is megvan, de nem főfoglalkoztató, dudari ott alig dolgozik. Hát volt helyi munka.*”⁴⁰

5. kép: A bánya 1999-ben bezárt szkipaknájának emléktáblája⁴¹

³⁸ Hegedűs – 3. interjú

³⁹ Béki – 1. interjú

⁴⁰ Nyilas – 2. interjú

⁴¹ Fotó: Kónya Nikolett

A TSz felbomlásával kiosztották újra a földeket kárpótlási rendszerrel, így többen is belefogtak újra az önálló gazdálkodásba. Az egyik dudari család már a szocializmus előtt is a mezőgazdaságból élt, a rendszerváltás után családi gazdaságot hoztak létre. Kárpótlási jegyeket aukciókon vásároltak, valamint béreltek is mellé földet, így összesen 60 hektáron kezdtek gazdálkodni. Akkoriban elmondásuk alapján a kormány adott 2 millió forint kedvezményes hitelt, kamat nélkül, amiből csak 1.4 millió forintot kellett visszafizetni. Ebből tudtak gépesíteni, vásároltak traktort, trágyaszórót, tárcsát, vetőgépet. Állattenyésztésbe is fogtak: volt, amikor egyszerre 25 szarvasmarhát tartottak. Emellett baromfit, hízót csak saját szükségére. Kicsiben kezdtek el, majd fokozatosan tudtak fejlődni, gyarapodni: *„vettünk egy tehenet, az megellett, annak eladtuk a bornyúját, akkor tettünk hozzá pénzt, akkor vett még egy tehenet, akkor már volt két tehen, akkor már tejpénz (...). Kezéssel kezdtünk egy liter tejet eladni, és akkor fölfejlesztettük évről évre, szaporodtak is az állataink, ugye odafigyeltünk, meg nagyon szép állataink voltak, meg vettünk is közbe, a TSz-eket akkor már számolták föl, meg itt árverés, ott árverés, a bakonyánai TSz-nél is voltak ilyen állatárverések, onnan is hoztunk el kettő tehenet. Akkor Bakonyszentlászlóról is hoztunk egy maszektól.”*⁴²

A családtaggal, a gyerekekkel dolgoztak (ők a rendszeres munkahelyük mellett foglalkoztak a családi gazdasággal), valamint volt egy állandó alkalmazottjuk. A nagyobb munkák idejére napszámosokat is fogadtak a faluból: *„... úgy fizettünk, például volt olyan, hogy eljött azért krumplit szedni, hogy kapott egy zsák krumplit, meg egy bizonyos összegű pénzt. Kis pénzt is kapott, meg ki lett egészítve a napszámja egy zsák krumplival.”*⁴³

Nagyjából 5 évvel ezelőtt, 2008 környékén eladták, felszámolták a teljes gazdaságot, elmondásuk szerint az akkori kormány hátrányos intézkedései, szabályozásai miatt úgy ítélték meg, hogy nem érdemes tovább folytatni a vállalkozói tevékenységet. *„... Ezért büntettek, azt elvonták, ezt elvonták, amazt elvonták tőlünk, mondtam a gyerekeknek, itt abba kell hagyni. Mert itt újra ugyanaz a rendszer jön, hogy 270.000 forintot azért vontak el, állatjóléti támogatást, gondolja el, mert több borjút eladtam, mint amit szabad lett volna. De nem mondták, hogy a 20-ból én mennyit adhatok el! (...) Mikor eladtuk, a megyétől kijött a, mit tudom én, a mezőgazdasági hivatalból kijött, Aranyos, a hogy hívják, hogy több kikerült a gazdaságból a 20%-nál több, mert eladtunk, elvontak 270.000 forintunkat.”*

*„Szóval körülbelül 5 évvel ezelőtt kijöttek ellenőrizni, hozzánk is kijöttek, még azt is ellenőrizték, hogy stimmel-e az állatnak a fülszáma. Mindent elkezdtek itt, a hajszálhasogatást elkezdték újra, aztán akkor azt mondtam a gyerekeknek (...), mindent eladni, pénzzé tenni. És a pénzt elosztottuk, a gyerekeknek, forgatták magukat, építkeztek, házat vettek, ezt csináltak, azt csináltak.”*⁴⁴

⁴² Legeza – 4. interjú

⁴³ Legeza – 4. interjú

⁴⁴ Legeza – 4. interjú

Vannak azért ma is, akik hasonló mezőgazdasági vállalkozást működtetnek, de kevesen. „Aki már azóta folytatta, itt egy család (...), nem tudom, hány tehenük volt, most abbahagyták, stop, hát ott azt hiszem a fiatalok kölcsönét, fiatal gazdák kölcsönét fölvette, most tenyészállatot akar, de a tejet, tejezést azt föl hagyta (...), húsmarhákat akar.”⁴⁵

6. kép: Dudari gazdálkodók udvara⁴⁶

Azok pedig, akik nem kezdtek bele önálló gazdálkodásba, de nem is adták el a földjüket, amit visszakaptak a TSz-től, többnyire bérbe adják valamilyen Kft-nek, vagy vállalkozónak, így téve szert némi bevételre. „... Mert ugye továbbra is bentmaradt a földünk, és akkor most Veszprémvarsány veszi, fizeti a bérletet. Búzáat adnak érte.” „... Ugye örököltem az édesapám után a földeket, mivelhogy én TSz-tag vagyok, és most is bent van a haszonbérletben a földünk, hát olyan 6 mázsa körül van, amit adnak.”⁴⁷

Van, aki nem is szándékozik eladni földjét, megtartja még egy darabig, aztán majd az örökösök döntenek a sorsáról. „Megöröklük, aztán azt csinálnak vele, amit akarnak.”⁴⁸

A rendszerváltással együtt fokozatosan leépült a bánya létszáma, működése. Először a nyugdíjkorhatárt elérte, vagy a korkedvezményes nyugdíjazáshoz ele-

⁴⁵ Legeza – 4. interjú

⁴⁶ Fotó: Lencsés Gyula

⁴⁷ Legeza – 3. interjú

⁴⁸ Legeza – 2. interjú

gendő munkaviszonnyal rendelkezők nyugdíjazásával csökkentették a dolgozók számát. „... *A létszámleépítéseket úgy kezdték, akinek megvolt a 30 éve. (...) ilyen korengedményes nyugdíjjal mi elmentünk.*” [1992-ben]⁴⁹ *Akkor akiknek huszonöt év földalattija megvolt, az mehetett nyugdíjba.*”⁵⁰ Ezek után apránként, fokozatosan bocsátották el az embereket, és a környékbeli városok üzei valamennyit így fel tudott szívni a felszabaduló munkaerőből. Így is azonban elég sok a munkanélküli Dudaron. „*Hát Mór, Veszprém, meg van, akik még Győrbe is járnak. Nem is kevesen. Zircen esetleg, üzletek, amik nyíltak, oda lehet át, nők, pár elmenni.*” „... *Ha itt Zircen, vagy Dudaron is, volna munkahely, akkor pont a fiataloknak nehéz, pont a fiataloknak. Mert hogyan oldja meg? [ti. a gyerek elhelyezését, iskolába/óvodába való elvitelét]*”⁵¹

A bánya privatizálásával kapcsolatban vannak olyan vélemények is, amelyek szerint a folyamat nem zajlott teljesen tisztán. „*Ezt hogy így mindent privatizálni lehet, meg azok akik közel voltak a tűzhöz, azok elvittek mindent, szóval erre nem gondolt az ember, hogy ekkora változás lesz. (...) Hát csak azt vesszük a bánya viszonylatba is, pár emberé lett.*”⁵² A bánya vagyonleltárát úgy kellett elkészíteni, hogy az árak megfeleljenek a leendő vevőnek, tehát nem a valódi árak alapján állapították meg, hanem már eleve akkora árat mondtak, amennyi pénze a vevőnek volt, és így áron alul adták el a bányát. Az irodai dolgozók közül többen is voltak, akik ezt mikor felfedezték, inkább kiléptek önként a vállalatból: „*meg a többiekben is szerintem ez volt, hogy most már ilyen munkába minek részt venni, amikor a végén úgyis küldenek bennünket el.*”⁵³

A 70-es évektől kicsit megtorpant a faluba történő migráció az aláfejtések miatt, azonban a rendszerváltás után újra megindult egy ilyen folyamat, egyre többen vesznek Dudaron házat, egyfajta falusi turizmus-formaként, külföldiek és magyar nagyvárosok lakói egyaránt. Általában a megüresedett házakat kezdik árulni, és oda települnek be a máshonnan érkezők, azokat vásárolják meg.

„*Kihaltak az öregek, (...) a fiatalok már nem maradtak itthol, hanem azok mentek Fehérvárra, ugye azok mentek, vonzotta a munkahely. (...) Veszprémbe, Füredre, Zircre például nagyon sokan. És a nagyszülők meg itt maradtak. És azok a nagyszülők ahonnan kihaltak, mind eladó. Hát ebbe' az utcába' itt is legalább 5-6 van, aki nem tősgyökeres dudari.*”⁵⁴

„*Itt lejjebb van két ház. Egy nagyon elhagyatott, öreg, aminek most kezdik javítani a tetőt, meg az alatt egy. Az mind a kettő érdié. Érdről jöttek, méheik vannak itt lenn a kertben, 30 család méh. (...) Állandóra megvették, saját tulajdo-*

⁴⁹ Ale – 2. interjú

⁵⁰ Novák – 2. interjú

⁵¹ Legeza – 2. interjú

⁵² Béki – 1. interjú

⁵³ Béki – 1. interjú

⁵⁴ Legeza – 4. interjú

nuk, de nem itt laknak. Érden laknak. (...) Nem költöztek ide, Érden laknak, úgy járnak le. Nyáron hetente, télen havonta.”⁵⁵

„Aztán meg 15 éve már van, akkor volt, hogy a németek ideszoktak Magyarországra. Itt Dudaron is legalább 5 házat a németek vettek meg. (...) Ez is német, a szomszéd. (...) Ők itt laknak. De a többi, akik megvették! Aztán csak megvették, kifizetik, aztán csak van a ház. Úgyhogy sok az idegen. (...) Befektették a pénzüket, egy időbe’ keresték itt a házakat, fölverték ezek a németek ezeknek a rossz öreg házaknak az árát, úgy fölverték, hogy a duplájára, mint amennyit ért a ház.”⁵⁶

7. kép: Dudari népdalelőadás a szegedi falukutatóknak ⁵⁷

A XX. századi történelem viszontagságai a dudari lakosság mindennapi életében is megmutatkoztak. Az egyéni tapasztalatoktól függően nem mindenki ugyanabban a politikai rendszerben, de mindannyian megélték jót is, rosszat is. Élettörténetét nagyon frappánsan összegezte egy idősebb férfi, akinek szavai véleményünk szerint jól példázzák Dudar lakóinak tapasztalatát a múlt század nehézségeivel kapcsolatban: „...ide figyeljen, Aranyos! Végül is én beleszülettem a Horthy-rendszerbe, átéltem a háborút, a Rákosi-rendszert, a Kádár-rendszert, a többit, sorba mindet, mégis itt vagyunk. És nem panaszkodunk és nem sírunk. Hála a Jóistennek a mindennapi betevőnk megvolt, volt amikor nagyon szegényesen, volt amikor egy kicsit vastagabban, gazdagabban, de volt mindenre. Amennyit föl a kerék, annyit le is.”⁵⁸

⁵⁵ Legeza – 4. interjú

⁵⁶ Legeza – 4. interjú

⁵⁷ Fotó: Lencsés Gyula

⁵⁸ Legeza- 4. interjú

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Belényi Gyula (1993): Munkaerő-gazdálkodási politika és a mezőgazdasági népesség iparba vándorlása az extenzív iparosítás kezdetén (1949-1953). In: Belényi Gyula (szerk): *A sztálini iparosítás emberi ára. Foglalkozási átrétegződés és belső vándorlás Magyarországon 1948-1956*. Szeged, 11-55
- Boross István – Márkusné Vörös Hajnalka (2000): *Dudar*. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., Budapest
- Keszeg Vilmos (2011): *A történetmondás antropológiája*. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.
- Romsics Ignác (2004): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest
- Turai Lajos (1990): *Hűség a Bakonyhoz. Epizódok a Bakonyszentkirályi Váralja Termelőszövetkezet történetéből*. Váralja Mgtsz., Váralja.
- Valuch Tibor (2005): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest

Ale Éva – Lencsés Gyula

A HAZATÉRÉS UTÁN A MÁLENKIJ ROBOT A HOZZÁTARTOZÓK EMLÉKEIBEN

BEVEZETÉS

Dudar, a bakonyi település a társadalomkutatók számára több alkalommal is a figyelem középpontjába került az utóbbi közel száz évben. Tudománytörténeti szempontból az 1937-es nemzetközi falukutató tábor volt nagy jelentőségű, melyet a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma szervezett.

1983-ban az ELTE hallgatói látogattak el a faluba, majd a Szegedi Fiatalok kutatásának ötvenedik évfordulója alkalmából 1987-ben újra Szegedről, a József Attila Tudományegyetemről érkeztek falukutatók. Ekkor kezdte el forgatni Gulyás Gyula és Gulyás János a Málenkij robot c. filmet, amely azoknak az emlékeket dolgozza fel, akik megjárta a Szovjetunió kényszermunkatáborait.

2012 szeptemberében a 75. évforduló alkalmából újabb falukutató táborban vettek részt a szegedi szociológus- és pszichológushallgatók. Gulyás Gyula ez alkalommal is ellátogatott a bakonyi faluba, hogy újabb filmes interjút készítsen. A falukutató tábor előkészületeinek alkalmával a Málenkij robot című filmet megtekintve úgy éreztük, hogy a téma még mindig aktuális. A történet a szereplők elbeszéléseiben nem teljesen kerek, vannak – és feltehetően mindig is maradnak – benne tisztázatlan részletek. Azt gondoltuk, érdemes lenne megtudni, hogy újabb 25 év után vajon hogyan emlékeznek a falubeliek. Az 1987-ben elkezdett film áttörést hozott abban, hogy először lehetett nyilvánosan beszélni ezekről az eseményekről, de kérdés, hogy a rendszerváltozás óta eltelt idő mennyiben tudta feloldani a korábbi félelmeket.

Írásunkban a Málenkij robot emlékeinek a faluban való továbbélését vizsgáljuk. Vajon mennyire van még jelen az ezredforduló után a munkatáborba elhurcolt fiatal leventék sorsának története, ki mennyit tud, mit hallott róla. Mennyire beszédtema ez még a faluban, a hozzátartozók hogyan élték meg a hazatérést és az azt követő éveket. A kutatás során félig strukturált interjúk készültek el, a dolgozatban ezeket használjuk fel.

A MÁLENKIJ ROBOT

„Hallgatni mikor beszélni kell,
szintoly nagy hiba, mint beszélni,
mikor inkább hallgatni kellett volna.”
(Széchenyi: Napló)¹

Magyarországon Málenkij robotnak hívták a II. világháború után Szovjetunióba deportált emberek által végzett kényszerszolgálatát. A szovjetek senkinek nem kegyelmezve fogtak be és ítélték el embereket 10-25 évnyi kényszerszolgálatára a Gulágra. Hivatalos, konkrét magyarázatot nem kaptak sem akkor, sem azóta azok, akiket a munkatáborokba elhurcoltak. A hivatkozási alap a Vörös Hadsereg 1944. december 16-án kelt 7161. számú határozata volt, mely szerint *„Mozgósítandó és internálandó az a munkaképes 17-45 év közötti német férfi és 18-30 közötti német nő, akit a Vörös Hadsereg által felszabadított területen találnak Romániában, Jugoszláviában, Magyarországon, Bulgáriában és Csehszlovákiában, legyen az német vagy más állampolgár, továbbá Románia, Magyarország és Csehszlovákia állampolgárai.”* (Menczer 2007:158., idézi Singer 2010:6). A német nemzetiségűek mellett elvitték azokat is, akiket a Vörös Hadsereggel szembeni ellenállással gyanúsítottak. Így került sor a dudari fiatalokra is.

Nagyon kevesen voltak olyan szerencsések a munkatáborokba elhurcoltak közül, hogy hazájukba visszatérhessenek, családjukkal újra találkozhassanak. A Gulyás testvérek azoknak a dudari levontaknak a történeteit dolgozták fel, akik megjárva a Szovjetuniót, visszatértek szülőfalujukba, és életüket újrakezdve próbáltak bekapcsolódni a falu megváltozott életébe. Bemutatják, hogyan jutottak ki a fiúk Szibériába, mi történt ott velük és mi történt a hazatérés után.

Hat dudari levont került el a Szovjetunióba 18-19 évesen. A háborús helyzet alakulásának megfelelően a fiúkat még otthonról a nyilasok vitték el két alkalommal is levonténeik. *„Először megszőktünk, utána megint megszőktünk, és utána figyelmeztettek bennünket, hogy nagyon vigyázzunk, mert mint szőkevények, halál is lehet belőle.”* (Gulyás – Gulyás 1990:11) Szakaszvezetőjük édesapja tanácsolta a fiataloknak, hogy Csőszpusztára menjenek, ott menedéket találnak, míg a szovjetek fel nem szabadítják az országot. Közel voltak az otthoniakhoz, egyikükük innen sietett haza újszülött kisfiához, miután a front éppen elvonult. Később azonban a szovjetek eljöttek a fiatalokért, és a korábban Csőszön elásott, majd megtalált robbanóanyagokat használták fel bizonyítékként ellenük, hogy elítéljék őket. Egyikük édesanyjának azt mondta egy szovjet katona, hogy harmadnapra itthon lesznek fiai. De nem így történt. Az Ukrán Katonai Hadbíróóság döntése alapján elítélték őket: a szakaszvezetőt húsz évre, a fiatalabbakat tízre.

¹ Idézi Sente 1989:4.

Kilenc év múlva tértek csak vissza a fiatalok, a szakaszvezető pedig még rá két évre, tehát 11 év múlva szabadult. A hazatérők eggyel kevesebben voltak, mert egyikőjük meg a munkatáborban életét vesztette.

Kegyetlen körülmények között találták magukat a fiatalok már a legelején is: „*Az utazásunk nagyon kellemetlen volt. Nem kaptunk mást, mint fél marék apró halat, azt a sósat, de a vizet az alatt az idő alatt, míg kiértünk – nem tudom pontosan, hogy 8 nap, 8 éjjel mentünk az Uralba – nem kaptunk.*” (Gulyás – Gulyás 1990:19)

Az utazás után sem fordult jobbra a sorsuk. A mindennapos rettegés, az éhínség mellett életüket megnehezítették sorstársaik is, akik között több közbüntényes, illetve „hivatásos betörő” is volt, akikre külön figyelniük kellett. „*Volt a lágerben mindig 10-12 betörő. Hivatásos betörő, az el van ismerve, hogy hivatásos betörő, mert más az öltözete, mindene. Azt etetni kellett, mert ha nem, akkor engem agyonüt.*” (Gulyás–Gulyás, 1990:26)

A túlélés volt a cél. Akkor tudtak megerősödni, ha valamilyen úton-módon több ételhez jutottak a szokásosnál. Annak volt egyszerűbb dolga, aki a konyhán dolgozott, vagy pedig könnyebb munkára volt beosztva egészségi állapota miatt. Az ilyen jellegű munkák mellett könnyebb volt megerősödniük. Az orvosi vizsgálatokon ránézésre (ki mennyire volt lesoványodva) ítélték meg azt, hogy ki milyen egészségi állapotban volt.

Több alkalommal próbáltak hírt adni magukról a fiatalok, azonban nagyon kevés információ jutott el róluk haza. Ezért történt meg az is, hogy egyikőjük felesége halottnak nyilvánította férjét. A hazatérés után sem volt egyszerű dolguk, ártatlanul kerültek ugyan ki a munkatáborokba, a megbélyegzést mégsem kerülhették el. „*Hát a község vezetői bizony nagyon sokáig négy szemmel (sic!) néztek bennünket, és úgy néztek, mint fasisztákat. Voltak jóindulatú emberek közöttük, akik hát tudták, hogy mi a helyzet, de bizony voltak nagyon sokan, akik, még a bányánál is, az üzemnél is... minden két hétben önéletrajz, önéletrajz, önéletrajz...*” (Gulyás – Gulyás 1990:62) Elmondják, hogy nagyon nehezen kezdték újra az életüket, hiszen itthon maradt kortársaik mindegyikének felesége, családja, munkája, egy idő után esetleg már autója is volt, az ő vagyonukat pedig csupán az a ruha jelentette, amiben hazaengedték őket a munkatáborból.

Szente Zoltán a Gulyás testvérek nyomán elindulva folytatta a „szibériások” története mozaikdarabjainak összerakását (Szente 1989). További interjúkat készített az érintettekkel, felvázolta a Bakonyi brigád kialakulásának, feloszlásának mikéntjét és a levanteintézmény működését, emellett személyiségbeli és szociálpszichológiai megfigyeléseket végzett interjúalanyairól. „*Történetük egyediségében mutat be egy általános jelenséget, az igazságtalan meghurcoltatást*” (Szente 1989: 239). Ezekről az eseményekről tudnak a faluban, azonban a több évtizedes hallgatás miatt bizonyos dolgok – mint például az elhurcolás okai, körülményei, a szibériai mindennapok története – nem ismertek. Szente úgy véli, hogy az általa „szibériásoknak” nevezett hat

szereplő vélhetően nincs tisztában azzal, hogy miként váltak ők a történelem egyik legmeggrázóbb időszakának szereplőivé, szenvedő alanyaivá.

A beszélgetés alkalmával elmondják Szentének, hogy ők tulajdonképpen azzal, hogy jelentkeztek a Bakonyi brigádba, a nyugatra való elhurcolást, illetve a korábbi szökésük következményeit akarták elkerülni. De a sorsuk másképp alakult. Nagyon fiatalok voltak, amikor elítélték őket, nem is akarták elhinni, hogy ez tényleg megtörténhet velük. „*Nem vettük egyáltalán komolyan, az utolsó percig nem hittük el, hogy minket elvisznek, vagy hogy 20 évet kapunk, mi csak bízunk a háború végében mindig.*” (Szente, 1989: 200) Kint a táborban többször is felröppentek olyan híresztelések az elítélésük kapcsán, hogy Rákosi és Sztálin egyezett meg abban, hogy a munkatáborban lévő magyarok dolgozzák le a Szovjetunióknak kötelezően fizetendő hadisarcot.

Még Szente interjúi sem tudták pontosan kideríteni, hogyan került az oroszok kezébe az a névsor, ami alapján összeszedték a fiatalokat. Három magyarázat is felmerült. Az egyik, hogy az akkori dudari katonai parancsnok volt, aki „elárulta” őket. A másik, hogy egy tési, korábban szintén a brigádhoz tartozó fiatalembernél leltek rá az említett névsorra. Illetve a harmadik – melyet Szente a legvalószínűbbnek tart –, hogy ott felejtették Csőszpusztán az irodában és a szovjetek megtalálták.

A hazatérés reménye mindig jelen volt bennük, az ígéretések, a pletykák szinte mindennaposak voltak: „*Ez mindig is így volt, mindig bedobtak rémhíreket, ott is minden 2-3 hónapban jött a hír, hogy magyarok mentek haza, ezt maga a tisztek mondták.*” (Szente 1989: 197)

A szabadulásra azonban csak 1953-ban került sor, Sztálin halálát követően. Négyen ekkor tértek haza, a szakaszvezetőjük pedig még két évvel később érkezett. A hat levante közül az egyik szerencsétlen körülmények között 1949-ben meghalt.

A négy fiatal Magyarországra érkezvén Nyíregyházán a kaszárnyaiban pihent meg először. Három nappal később innen indították őket útnak, majd végül „*Nyolc év szibériai kényszermunka-táborban töltött idő után, zsebükben 30 forinttal – amit úti költségre adtak –, 1953 novemberében tértek haza, Dudarra.*” (Szente 1989: 244)

AZ EMLÉKEZÉS FONTOSSÁGA

Jan Assmann az emlékezetnek kétféle típusát különbözteti meg, melyek adapálhatók a dudari interjúalanyokra is: az egyik a kommunikatív, a másik pedig a kulturális emlékezet. A kommunikatív emlékezet többgenerációs vonatkozásban jelenik meg, eszerint a jelenben erősen élnek a múltban történt események. Szóbeszéd, mindennapi beszélgetések tárgya, hogy egy adott eseményre egy-egy ember hogyan emlékszik vissza, mit emel ki, mit tart fontosnak. A kulturális emlékezet arra helyezi a hangsúlyt, hogy egy-egy történet anekdotaszerűen éljen tovább az emberek között. (Assmann 2004)

László János írásában felhívja a figyelmet arra, hogy a történelem, az elbeszélés és az identitás hogyan fonódik össze. *„Mivel az elbeszélés tulajdonképpen kate-góriájának a fikciót tekintik, a történelmi események elbeszélése akaratlanul is abba a gyanúba keveredik, hogy az elbeszélés „jóságának” esztétikai kritériumait szem előtt tartva az ábrázolt események realitását összemosza a fikcióval.”* (László 2005:178) Az interjúk elemzésénél mindig szem előtt kell tartani, hogy az egyes alanyok által elbeszélte történetek szubjektív tapasztalásokon alapulnak.

A mi témánk kapcsán fontos tényező az is, hogy olyasmiről van szó, aminek a nyilvános elbeszélése sokáig tilalom alá esett. Ennek lélektani következményeivel is foglalkozik Singer Zsuzsanna, amikor Szebeni Ilonát idézi: *„Nem szaggatok sebeket, mert ezek a sebek máig sem gyógyultak be. A hazatérők számára nem adott meg a kibeszélés lehetősége, sérelmeiket nem tárhatták a világ elé, tiltott volt a panasz, a könny és a gyász, testvér a testvérnek nem állíthatott emléket a magyar temetőben.”* (Szebeni 1993:5, idézi Singer 2010:36)

A fenti szempontokra a dudariak elbeszéléseinek a vizsgálatánál is tekintettel kell lennünk. Gulyásék filmjében az emlékek felidézése mellett a közösen megélt sorsra való reflexió is hangsúlyosan jelenik meg. (Gulyás–Gulyás 1990) *„... a faluban sem közömbös a szibériások históriájának „nyilvánosságszintje” – azaz nemcsak az, hogy ki mit tud a megélt sorsukról, de az is, hogy mennyit mer(t) ebből közzétenni, megvitatni.”* (Gulyás–Gulyás, 1990:5) A film kapcsán sok olyan emlék előtört a hazatérőkből, amiről keveset, vagy egyáltalán nem beszéltek korábban. A hazahozott emlékek feldolgozása, az itthon szerzett újabbakkal vegyítve ugyanakkor láthatóan nehézséget okozott számukra. A filmben az egyik dudari hazatérő azt is elmondja, hogy számára éppen a vele történetek kibeszélése, elmesélése adott egyfajta megnyugvást.

Szente módszertani újítása volt, hogy az öt hazatérőt együtt ültette le, hogy megbeszéljék a velük történt eseményeket. Közösen mesélik el, hogyan emlékeznek vissza a történetekre. Öt különböző személyiségről van szó, öt különböző történetről lehet olvasni. Újra felmerültek olyan témák is, amelyekről mások korábban még nem hallhattak. Öt különféle módon élték meg a velük történeteket, értelem-szerűen a saját sorsukat legtöbb esetben a legrosszabbnak ítélve. Volt, aki a többiek elbeszélését annyira eltérőnek érezte saját emlékeitől, hogy azt mondta *„Akkor te nem is lágerban voltál!”* (Szente 1989:210).

AZ EMLÉKEK MEGJELENÉSE AZ INTERJÚKBAN

Interjúink során két visszatérő özevegéhez („A” és „B” interjú), valamint egyikő-jük egy nemzedékkel fiatalabb rokonához („C” interjú) jutottunk el a film szereplőinek hozzátartozói közül. Emellett generációs metszetben is képet kaphattunk arról, hogy az elhurcolásokat hogyan élte meg egy falubéli család, akiket közvetve

érintett a történet. Közülük a legidősebb családtag a dudari leventék generációjához tartozik („D interjú), az „E” interjú az ő gyermekeik, míg az „F” interjú az ő unokáik generációját képviseli. Készült interjú egy olyan helyi lakossal is („G” interjú), aki sem koránál, sem családi kapcsolatainál fogva nem kötődik a történethez.²

A leventék elhurcolása

Az utóbb említett interjúalany is rendelkezik információkkal a dudari leventékről, szerinte *„levantéket képeztek ki partizánnak”* Csőszpusztán. Így kerültek oda, majd szökni próbáltak, egyfajta menedéket kerestek, de balul sült el a próbálkozásuk. *„Ebbe az a lényeg egyébként, hogy akkor amikor – az én tudásom szerint legalábbis -, amikor megjelent ugye a szovjet hadsereg, akkor ezek fogták és elrejtették a fegyvert, és hazajöttek. És ezeket úgy szedték össze utána. A történetet úgy a lista alapján összeszedték.”* („G” interjú, 2012)

1945-ben az első generációhoz tartozó „D” interjúalany férje katonaként elkeült Németországba. Onnan megszökött és sokáig bujkált, mert a szökevényekre nehéz sors várt, ha megtalálták őket. Csőszpusztán talált menedéket ő is a fiatal leventékkel együtt, azonban kisgyermekük születése miatt kikérőt kért, hogy meglátogathassa a családját. Kikérő helyett szerencséjére őt teljesen leszerelték, így a neve töröltődött az ottani névsorból. Amikor a szökevényeket keresték, őt is megtalálták, de az ő neve már nem szerepelt a listán, így vele nem foglalkoztak a szovjetek. A faluban mégis úgy hírelett, hogy édesapjának köszönhetően menekült meg, mert lebeszélte az orosz katonákat arról, hogy fiát elvigyék a munkatáborba. *„Na, most az az érdekes, hogy például volt egy olyan katona, vagy levante, akinek az apja I. világháborúsként volt kint fogságba, tudott oroszul, azt nem vitték el.”* („G” interjú, 2012) A megmenekült katona hozzátartozója így emlékezik: *„De az apósom meg nagyon perfekt beszélt oroszul, 4 évig hadifogságba’ volt, aztán az oroszokkal le tudta játszani ezt, hogy nem bántották, nem kutatták. Aztán hát így megmenekült a frontul. Meg aztán ugye el se vitték ezekkel a szegény gyerekekkel, akik kinn voltak az Oroszországban. Mert követtelek ám, de ugye nem volt benne a névsorban. Mert leszerelték, kitörölték a névsorból, ezeknél meg szegényeknél megmaradt. Ezeket összeszedték, elvitték.”* („D” interjú, 2012)

A család úgy élte meg, hogy az ő családtagjuk azért menekült meg a Gulágtól, mert már nem is volt a listán, hiszen leszerelt a katonai szolgálatból. *„De nem, nem volt kit védeni, mer’ a fia nem volt köztük. Mer’ nem keresték, ugye az én páromat. Mert leszerelt.”* („D” interjú, 2012)

² Az interjúkat Gulyás Gyula készítette. A kérdésben részt vett még Ale Éva, Gyenizse Krisztina, Legeza Borbála, Lencsés Gyula és Dr. Utasi Ágnes is.

A család második generációjához tartozó interjúalany is érzékelte, hogy a faluban úgy gondolták, a nagyapjának talán lett volna lehetősége közbeavatkozni. A falubeliek nehezen értették meg, az, hogy kit vittek el, nem azon múlt, hogy kinek milyen nyelvtudása, vagy milyen kiterjedt kapcsolati rendszere van. A szovjetek által okozott sérelmek miatt szinte magától értetődő, hogy helyben, a faluban kerestek bűnbakot, akit hibáztatni lehet. *„Meg nehezen emésztették meg ezt az emberek annak idején. (...) Hogy bent van, hogy édesapám, hogy az öregapámtól vártak volna segítséget, hogy adjon valamit, hogy mért nem adott, meg mért nem segített nekik. De hát abba 'az időbe hiába tudott ő oroszul, ez nem úgy működött, hogy most lebeszélem, vagy nem beszélem.”* („E” interjú, 2012)

Az unoka úgy gondolja, hogy voltaképpen az életben maradásra kaptak – nagyon drága áron – lehetőséget azzal, hogy az oroszok elvitték a fiatalokat, hiszen a szökés miatti megtorlás az azonnali halál lett volna, de így legalább volt esélyük a túlélésre. Ő is tisztában van a család múltjának ezzel a részével, részletesen tud a nagypapával megtörtént eseményekről. *„Mert nem tudom, mennyire tudják, ezek a magyar, a magyar vezetés erről hivatalosan tudott, hogy itt ennyi szökevény meg levante van, ők sem akartak kivégezni ennyi embert, ezért kitalálták azt, hogy csinálnak egy partizán-csoportot, akik majd a szovjet utánpótlási vonalakat felrobbantják, tehát hasznosítják mégis valahogy ezeket az embereket. Mert hivatalosan ugye fejbe kellett volna lőni minden szökevényt.”* („F” interjú, 2012)

A visszatértek hozzátartozói

Az egyik hazatérő felesége a pünkösdi gyülekezetben ismerkedett meg a férjével, aki nála sokkal idősebb volt, de ennek ellenére sorsuk összekovácsolódott. Nagyjából ugyanúgy aggódott, mint a férje, aki a filmben többször mondja hazatért sorstársának, hogy *„Ne, ne mondd el!”*

Több téma kapcsán is arról beszélt, nem biztos abban, hogy ezt szabad lenne elmondani. Amikor arról kérdeztük, hogy ő hogyan tudja, miért került el a férje és a többi fiatal Oroszországba, akkor is nagyon körültekintően fogalmazott. *„Hát, nem tudom, hogy szabad-e mondani. Hát, őket elvitték Németbe, Németországba, és akkor ők megszöktek onnan, és ebből volt probléma. És, akiket elvittek Németországba, azok hazajöhettek, úgyhogy őket meg elvitték. (...) Hát, volt ott egy valaki Dudarról és az hívta el őket, hogy ne bujkáljanak, hanem menjenek, aztán meg fölírjátok őket, aztán ott voltak valameddig, nem tudom meddig, ja.”* („B” interjú, 2012)

Egészen az 1980-as évek végéig nyilvánosan nem volt szabad a rendszer bírálata tára alkalmas témákról beszélni. Sokáig ilyen volt a munkatáborokból való visszatérés is, az ott elszenvedett sérelmek. Aki beszélt róla, bajba kerülhetett. Családon

belül sok mindent tudtak, azonban nem mertek mesélni a történeteikről, féltek az esetleges későbbi megtorlástól. A rendszerváltozás óta eltelt idő alig változtatott ezen. Az özvegy a mai napig óvatosan beszél a témáról, vannak történetek, amiket egyáltalán nem mer szóba hozni, még mindig tart attól, hogy valamiféle problémája lehet belőle. *„Na, jó, de hát most már a férjemet nem tudják bántani. Engem meg...”* („B” interjú, 2012)

Alig mondott olyat ez az özvegy, ami nem volt benne a filmben. Csak arról mesélt, ami már szerinte is köztudottnak számít, de még így is óvatosan fogalmazott: *„Hát, semmi jót. Nem, nem mondtak semmi jót. Éheztek, akkor mondta a férjem, hogy bányába dolgozott, ércbányába, és akkor vizes ruhába, úgy amint voltak, úgy fekéüdtek le. Úgyhogy sokszor megfagyott rajtuk a ruha.”* („B” interjú, 2012)

A másik özvegy először rokoni látogatás során találkozott későbbi férjével, annak visszatérése után. Akkor még nem, vagy csak kevés dolgot tudott az elhurcolt fiatalokról – leginkább a falubéli híreszteléseket, pletykákat hallotta.

Konkrét információt ő sem tudott mondani arról, hogy vajon miért őket vitték el a munkatáborba. Találgatások csupán, amikről beszámol. *„Hát, azt tudtuk, hogy nem igazságosan vitték el őket, nem igazságosan, hanem hát, több dolgot is rájuk fogtak, hogy így csináltak, vagy úgy csináltak, de az nem volt igaz, az nem volt igaz.”* („A” interjú, 2012)

„Hát, megvolt nekik a névsoruk. Megvolt a névsor, mert ott, mikor Csőszön [Csőzpusztán] voltak [a fiatalok], akkor valaki, valaki megtalálta a névsort és akkor az beadta valahova, nem tudom, hogy hova adta be, és akkor arról a névsorról szedték össze minden faluból, jársdiakat, csetényieket, dudariakat.” („A” interjú, 2012) Minden faluban azt ígérték, hogy csak rövid időre, néhány napra viszik őket el. *„És aszondták, hogy 3 nap. Minden faluba, ahova mentek úgy mutatkoztak be, hogy 3 nap, csak 3 nap lesz. Aztán nem 3 nap lett, hanem 10 év lett belőle.”* („A” interjú, 2012)

Gulyásék filmjében többször is elhangzik, hogy egyikőjük nem tudta kibeszélni magából a problémáit, az átélt nehéz időszak eseményeit a hazatérés után. Ő megosztotta volna róla szívesen valakivel, hogy mi nyomja a lelkét, miért vannak rémálmai – ezért szakemberhez is kellett fordulnia. A filmből ugyan nem derül ki egyértelműen, hogy miért érzi magát annyira kellemetlenül a férj, azonban az özvegyével való beszélgetés jobban rávilágított az okra – a feleség volt az, aki elzárkózott és nem akarta meghallgatni az átélt borzalmakat. A fiuk volt a családból a legérdeklődőbb.³ *„Hát, biztos nem mindig. Nem mindig, de nem szokott a férjem beszélni olyanról, hogy ő mit álmódott. Ha rosszat álmódott főleg nem, ha rosszat álmódott. De én nem, én, hogyha előhozta, kint, hogy mi volt, hogy volt a Szovjetbe, én mindig leintettem, hogy én nem szeretem ezt hallgatni, ne beszéljen róla, mert nem szeretem hallgatni. Énnekem rossz érzés volt az,*

³ Vele most nem tudunk interjút készíteni.

úgy éreztem, hogy az valahogy rossz érzés volt, hogy aztat én meghallgattam.” („A” interjú, 2012)

A feleség ebben egészen az utolsó pillanatig elutasító volt a férjével. „*Nahát, arra most visszaemlékszek, akkor már beteg volt, nem tudott fönt lenni, és akkor jöttek karácsonyra az unokák, a fiamék meg a felesége, és akkor úgy, amin feküdt ágyba, úgy kezdett el bizonyosságot tenni, hogy mi volt, hol volt, mit csináltak ott kint, Szovjetbe. Aztán már én megsokalltam...*” („A” interjú, 2012)

A hazatérésről

A fiatalok hazatérésének az egész faluban híre ment, mindenki örült, hogy egy fiút leszámítva hazatértek épségben. A politikai vezetés azonban szemmel tartotta őket később is, hiszen abban a rendszerben tilos volt beszélni a szovjeteknél történetekről. „*Óó, örült a falu neki, csak ugye a vezetőség nem nagyon örült nekik. Óó, hát ugye akkor, hogy lehetett ilyen mondani, hogy az oroszoknál így szenvedtek! Az nem igaz! Szegényeknek még akkor hallgatni köllött. Annyi szenvedés után.*” („D” interjú, 2012)

A visszailleszkedés nem volt könnyű. A fiataloknak, akik túléltek azt, amit nagyon sok embernek nem sikerült, újra kellett kezdeniük az életüket, munkát találni, családot alapítani. Mindenki tudta a faluban, hogy ártatlanul vitték el őket, mégis megbélyegzettnek számítottak, és emiatt különböző problémákkal kellett szembenézniük. „*Az elhelyezkedés is nehéz volt. A bányába 'is nehezen fogadták őket, meg végig ilyen kulimunkára, a legnehezebb helyekre rakták őket. A Kovács testvérekre emlékszem.*” („D” interjú, 2012)

A visszatérők egy generációval fiatalabb rokona még kisgyermek volt, amikor az elhurcoltak hazajöttek a faluba. Nem sok emléke van az akkor történetekről. A tőlük kapott ajándék, egy kis fekete kenyérdarab az, ami számára nagy jelentőséggel bírt. Felidézi, hogy sokan összegyűltek a ház udvarán, hiszen látni akarták a hazatért fiatalembereket. Tudta ugyan, hogy ez nagy esemény, mégsem értette hirtelenjében, hogy honnan is jöttek, miért voltak távol és kik ők, csupán a messziről jött rokonokat látta bennük. „*...én már akkor a hazajövetelükre úgy emlékszem, én nagyon kicsi gyerek voltam, és még ajándékot kaptam tőlük, egy ilyen picike kis fekete kenyeret. (...) Arra viszont emlékszek gyerekként, hogy nagyon sokan a faluból, hát összejöttek, hát ugye, nagy hír volt, hogy megjöttek a gyerekek.*” („C” interjú, 2012)

Ő is úgy tudja, hogy a fiatalok azért álltak be levették, hogy a háborútól távol legyenek, a németektől védve legyenek, de az oroszok mégis elvitték őket a munkatáborba. „*Volt Tésen egy valamilyen cserkészekhez hasonló, valamilyen táborszerű volt. Ahol végül is, ők ott vészelték által a háborút. Valami úton-módon, hogy ki, feljelentette őket, vagy besúgták, vagy mit csináltak én azt nem tudom, hanem az volt az izé, hogy elvitték őket a Gulágra.*” („C” interjú, 2012)

Azt már fiatalon észrevette, hogy akik visszajöttek, másmilyenek, mint a hozzájuk hasonló korúak: „...visszaemlékezve arra, hogy a táborban valamit megtanultak, hogy mindig olyan béketűrők voltak...” („C” interjú, 2012)

Tudta azt is, hogy nem volt szabad beszélniük arról, hogy megírták a Gulágot, hozzá is nagyon kevés információ jutott el arról, hogy mi történt velük kint. „A [...] bácsi, az énszerintem, az talán jobban nem is akart beszélni dolgokról, meg tehát ők, ők elviselték azt, amit kaptak, és lehet, hogy arra tanították meg őket, hogy nagyon ne is beszélgessenek arról, hogy mi történt ott, mert vagy azért, mert gyerek voltam és nem nagyon hallottam, hogy miket meséltek, úgyhogy nem tudom. De hát nyilvánvaló, hogy mondták nekik, hogy jobb, ha nem beszélnek.” („C” interjú, 2012)

A fiatalabb rokon azt is elmondta, hogy a saját közvetlen családja sorsát illetően is jobb volt, hogyha nem beszéltek a korábbi eseményekről. Az ő édesapja csendőr volt, majd csendőrből lett határőr. Emiatt mindenféle viszontagságokon kellett átesniük. Elérte őket is az akkori politikai hatalom keze, így jobbnak látták, ha bizonyos dolgokat nem vernek nagydobra. „Hát, én most megmondom magának, úgy gondolom, hogy lehet, hogy énnekem erről nem is sok mindent beszéltek, mert mondom, apám sem volt rózsás helyzetben. Apám is akkor, abba az időbe, nem volt ennek a rendszernek, annak a rendszernek a kedveltje, csendőr volt, hát gondolom akkor is örült neki, hogy ha csendbe tudott lenni.” („C” interjú, 2012)

A félelem benne is ott él mind a mai napig, mintha még mindig tartana későbbi következményektől, a család rossz megítélésétől, a büntetéstől. „...Szerintem... nem tudom...Nem merek mit mondani, nem, nem tudom, hogy mennyire, mert aztán végül is ők is családot alapítottak.” („C” interjú, 2012)

A fiatalabb rokonnak arról is van tudomása, hogy több visszatérőnek is a vallás jelentette azt a támaszt, ami segített a történetek feldolgozásában. „Na, most én a nagybátyjaimmal beszéltem nagyon sokszor, az a két ember mélyen vallásos, mélyen vallásos emberek voltak, és ők igen, igen nagyon-nagyon.” („C” interjú, 2012)

ÖSSZEGZÉS

Az interjúk alapján elmondhatjuk, hogy a téma még ma is aktuális. Nem csak az derült ki, hogy a hazatérők nehezen dolgozták fel a történeteket, de az is, hogy a családtagok és mindazok számára, akiket valahogyan érintett a hat fiatal levante elhurcolása, még mindig problémát jelent az események feldolgozása.

Ahogy telik az idő, egyre több részlet lát napvilágot a történetekkel kapcsolatban. A politikai rendszer megváltozásával, a vélt vagy valós fenyegetések elmúltával a hozzátartozók már könnyebben, de még mindig nem teljesen felszabadultan beszélnek a hazatérők sorsáról, az együtt megélt emlékekről.

A történet a faluban tovább él, generációkon át mesélik a hat dudari levente történetét. Az interjúalanyok által bemutatott emlékképekben egyaránt tetten érhető az Assmann által leírt kulturális és kommunikatív emlékezet működése, hiszen a generációs kötelékeknek köszönhetően a jelenben is tovább él a történet, és a falu múltjához is szorosan hozzákapcsolódik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Assmann, Jan (2004): *A kulturális emlékezet: írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- Gulyás Gyula–Gulyás János (1990): *Málenkij robot*. Szociográfia a dudari leventék szibériai lágeremlékeiről az Uraltól Kolimáig. Századvég Kiadó, Budapest.
- László János (2005): Szociális emlékezés és szociális identitás: A történelem szociálpszichológiája. In: László János (szerk.) (2005): *A történetek tudománya*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 177-184.
- Menczer Gusztáv (2007): *A Gulág rabtelepei: a bolsevizmus népiértésének színtere*. Századvég Kiadó, Budapest
- Singer Zsuzsa (2010): *Nyomok a lelkekben*. A sztálini munkatáborok kényszerű öröksége. KMMI – Füzetek VII. Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Ungvár
- Szebeni Ilona (1993): *Haza fogunk menni: kényszermunkán a Szovjetunióban*. Piremon, Debrecen
- Szente Zoltán (1989): *Magyarok a Gulag-szigeteken*. JATE Kiadó, Szeged

Legeza Borbála

A FALU ÉS A FALUBELIEK ÉLETE A BÁNYA MŰKÖDÉSE IDEJÉN

BEVEZETÉS

Dolgozatomban a szénbányászat megjelenését, a falura gyakorolt hatásait szeretném bemutatni Dudaron a második világháború utáni korszakban, a szocializmusban. Ebben az időben nyílt meg és indult be a bánya működése, fellendítve és megváltoztatva a község életét. Ekkor zajlott virágzása, a rendszerváltásig bezárólag. A faluba betelepülő és a faluba ingázó bányászok, a velük együtt érkező infrastruktúra számos változást hozott. A falu lakosságának háromszorosát látta el munkahellyel a település 1983-ban (Boross – Márkusné 2000).

Dudaron sokféle kutatás folyt már 1850-től, számos természettudományi jellegű, melyek a település természeti adottságaira, geológiai különlegességeire irányultak (Boross – Márkusné 2000). Társadalmának, lakói életkörülményeinek vizsgálatára azonban 1937-ben került először sor, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának nemzetközi falukutató tábora során.¹ A választás négy szempont miatt esett a falura: a sok nemzetiségi falu között egy tiszta magyar település a Bakonyban, reformátusokként az öntudatos protestáns parasztság jó példája, megőrizte még paraszti kultúráját, valamint jól tükrözi a kor magyar agrárproblémáját: a kisbirtok-nagybirtok megoszlását. Az ekkor íródott néhány beszámolóból ismerhetjük meg a település akkori foglalkozási szerkezetét, társadalmi tagoltságát.

DUDAR A SZOCIALISTA FORDULAT ELŐTT

Dudaron a második világháború, a szovjet 'felszabadítás' – ahogy az akkori korban általánosan mindenhol – számos változást hozott magával. Ezek közül volt, ami az új rendszernek volt köszönhető, és volt, ami csak véletlen egybeesésként esett erre az időszakra.

Az 1937-es kutatás után a Belügyminisztériumnak küldött jelentésben (Lengyel – Simon 1986) a falu foglalkozási megoszlása a következőképpen alakult: 8 iparos

¹ Erről lásd: Reitzer 1986, Tomori 1993, Lengyel (szerk.), 1986, valamint Voigt 2001.

család, 4 kereskedő, 4 tisztviselő, 298 kisbirtokos és 80 nincstelen család. Nyáron a mezőgazdasági munkák kellő munkaalkalmat biztosítottak a falubelieknek, télen azonban hiányt szenvedtek. Erre akkor két megoldást láttak a kutatók: az egyik a korábban megnyitott, majd hamar bezárt bánya újbóli megnyitása, a másik a háziipar termékeinek (söprűk, kosarak) nagyobb felvevőpiac biztosítása. E két lehetőség közül az egyik a múltba tekint, a másik a jövőbe, majd látni fogjuk, hogyan. Mindenesetre ekkor – 1937-ben – a mezőgazdaság nem nyújtott egységes megélhetést a falu lakóinak, a birtokmegoszlás erősen egyenetlen volt: a 281 birtokból 206 számított 10 holdnál kisebbnek, ezek közül 95 még 5 holdnál is kisebb volt, tehát egy család megélhetését elég szűkösen, vagy egyáltalán nem biztosította.

Dudaron a második világháború előtt az egyik mezőgazdasági megélhetési formának számított a földművelés mellett a gyümölcsstermesztés (amely a gazdag gyümölcs kultúra ellenére nem folyt olyan széleskörűen), és a rideg állattartás, ami a faluhoz tartozó kiterjedt erdő és legelő területein zajlott. Emellett paraszti vállalkozásként elterjedt volt a szén- illetve mészégetés (Boross – Márkusné 2000). A mészégetés jól fizető foglalkozásnak számított, télen-nyáron lehetett művelni (ellentétben a mészégetéssel, amit csak tavasztól őszig). Tágas tér, legalább 10 méter átmérőjű terület kellett hozzá, egyenletes, lehetőleg agyagos talaj, középen kicsit magasítva a *szénhelyet* (Paládi-Kovács 1988). Menete szerint a hasábokra darabolt fát egymás mellé és egymásra állítgatják, majd ezt falevelekkel és földdel betakarják. A középen meghagyott üreget gyűlékonyabb anyaggal (vékony gallyakkal, forgáccsal) töltik fel, majd felülről meggyújtják a kupacot, az ún. *boksát*. Ezt 8-12 napig hagyják izzani, majd lehúzzák róla a földet, és teljesen kioltják (Magyar Néprajzi Lexikon).

A mészégetéshez szükséges mészkövek a település környékén a felszínen is megtalálhatóak voltak, az erdőben is gyűjthették, de a bányászott kő megfelelőbb volt. A mészégetéshez felfelé szélesedő tölcser alakú vermeket ástak, aminek az aljába a tüzelő fát rakták, a gödör többi részét pedig telerakták a mészkövekkel, a felszínen púposan kicsúcsosodva (Boross – Márkusné 2000., Magyar Néprajzi Lexikon). A háziipar keretein belül fából készítettek különböző szerszámokat, *hidasokat* (disznóól), nyírfasöprűket, amiket az égetett mésszel és szénnel együtt hordtak a környék vásáraiba, piacaira (Győr, Veszprém, Pápa, Komárom) (Boross – Márkusné 2000).

A szénvagyonnal, bányával kapcsolatos első kutatások 1927-ben kezdődtek a környéken, melynek eredményeként 1935-ben megnyitottak egy aknát, azonban 1936-ban be is zárták (az 1937-es kutatási jelentésben erre a rövid megnyitásra utalnak vissza). A bezárás indokai között egyik oldalon a minőséget kifogásolták, míg a kutatásokba fektetett munkát nem hagyva annyiban végül elvégezték a már említett 1935-1936-os mélyítéseket. Másik indok a környéken lévő felvevőpiac hiánya volt, ami miatt nem érdemes kiépíteni a környék bányászatát, ekkor pedig még nem vezetett vasúti vonal a településre (Jármai, 1990).

A SZOCIALIZMUS KIÉPÍTÉSÉNEK KEZDETEI

1944-ben a háború fokozott energiaigénye miatt megkezdtek a korábban bezárt akna újrainyitását, azonban még hiányzott hozzá a vasút. Ennek kiépítése siettetett tempóban indult meg, katonai irányítás alá helyezték, munkaszolgálatos századokat vezényeltek a helyszínre. A háború azonban közbeszólt még, és abba kellett hagyni a munkálatokat. A tényleges építkezés 1945 őszén indult újra, hatalmas munkával 1946 márciusára már alkalmas volt szállításra a Zirc-Dudar vonal, majd végleges változatát 1947 januárjában adták át (Jármai 1990). A kezdeti időkben a kitermelés még kézi erővel, kötelekkel, csillékkal, lovakkal zajlott, a gépesítés hiánya mellett.

Közben az ország történetében következett a kommunista hatalomátvétel 1947-1949 között, mely egyben a hároméves terv időszaka is. Ennek célkitűzései a háborús veszteségek helyreállítása, az ország újjáépítésének munkálatai. Ehhez nagy szükség volt a nehéziparra, ami az ország gazdaságában korábban – agrár-ország lévén – nem kapott nagy hangsúlyt, így jelentős munkaerő-átcsoportosítást kellett végrehajtani a mezőgazdaságból az iparba. Ez egy hosszabb folyamat kezdete volt. Az 1949. évi népszámlálás volt az utolsó, amikor az ország népességének még a fele a mezőgazdaságban dolgozott, utána ez az arány csak csökkent az idők folyamán. Nagyarányú toborzás indult meg az ipar szektoraiba: a közlekedés, könnyű-és élelmiszeripar, magánkisipar, mezőgazdaság munkaerőigényét alacsonyabb szintre helyezték, csökkentették. A „maximális mozgósítás” bevezetésével hazarendelték a külföldi munkavállalókat, 1949-től pedig a börtönbüntetésüket töltőket és rendszeres elmeorvosozási kezelés alatt állókat, valamint 1950 után a feloszlott egyházi szervezetek tagjait is munkára fogták. Dudaron például munkaszolgálatosokat fogtak be építési munkákra. Munkaszolgálatra könnyedén kerülhetett például az, aki nem tudta teljesíteni a beszolgáltatásokat, paraszti kötelezettségeket. Az 50-es évek vészterhes idejében előfordult, hogy aki nem tudta a kellő mennyiséget beszolgáltatni, börtönbüntetésre ítélték, amit építkezéseken kellett ledolgoznia. *„A telkünk alá lett bányászva, és nem tudtunk építeni, így kerültünk ebbe a közös házba. Eztet a bánya épített, '50-be. Rabok építették. Azok a parasztemberek, legtöbbje, akiknek nem tojott a tyúkja naponta ötöt-hatot. Mert akkor volt a rohadt rekvirálás, meg a mit tudom én.”*²

A nehézipar fellendítése mellett párhuzamosan megkezdődött a mezőgazdaság kollektivizálása, a termelőszövetkezetek megalakítása. Dudaron az első TSz 1956-ban alakult, azonban csak egy fél évig működött: tavasztól őszig, a forradalom után egyből fel is bomlott. Ebben csak néhány család volt benne, munkára felosztották egymás között a földeket, hogy ki melyiket gondozza, azonban a termést már nem takarították be, mert összesel felbomlott a szövetkezet és a terményeket széthordták, aki tudta, elvitte. Kárba veszett a munkájuk: *„már mi megkapáltuk a cukorrépat*

² Kónya – 3. interjú

(...), a cukorrépat már más szedte ki, tehát akkor már az, mindenki ment a határba, akinek izéje volt, kocsija volt, vagyis hát aki haza tudta vinni.”³ A beszolgáltatások mellett a mezőgazdaságból élők súlyos létbizonytalansággal küzdöttek. Az agrár-kezesetek is messze elmaradtak az ipariak mellett: 1955-ben az állami mezőgazdasági dolgozók átlagbére 890 forint volt, míg a bányászatban 1507 forint volt az átlagbér (Pető – Szakács 1985). Sokan a mezőgazdaságtól való teljes elfordulást választották, ami a központi vezetésnek is az egyik célja volt kezdetben, hogy ezzel munkaerőt nyerjen az iparnak. Ez azonban odáig fajult, hogy 1951-ben munkaerőhiány jelentkezett a TSz-ekben és az állami gazdaságokban. A hiányt egy darabig tudták pótolni a nők munkába állításával, így Dudaron is az a helyzet alakult ki, hogy a férfiak az iparban, a bányánál dolgoztak, míg a TSz-ben csak az idősebbek és a nők voltak. „Hát mindenhol a nehéz munka, a TSz-ben még a hasunkon hordtuk, a krumplit raktuk, a pétisót raktuk, 80 kilós zsákokat emelgettünk, mikor rostáltunk, meg aratáskor, meg ezt mind a nők, mert kevés volt a férfi, mert a férfiak a bányánál dolgoztak. Ugye itt el tudtak a férfiak, el tudtak menni a bányába, de az öregek, már az öreg TSz-tagok tartották fönt ugye jobban a TSz-t, meg hát a nők.”⁴

Sokan úgy döntöttek, hogy a földjük ’önkéntes felajánlása’ után teljesen felhagynak a mezőgazdasággal, azonban 1951-től már az állam sem volt képes minden földet átvenni a munkaerőhiány miatt, így a korábbi tulajdonosokat kötelezték földjeik megművelésére, még a családtagoknak is megtiltották a mezőgazdaság elhagyását. Ellenkező esetben, ha munkát vállaltak valahol máshol, az új munkahelyükről hivatalosan visszaidézték őket. 1952-től megtiltották, hogy elköltözzön lakóhelyéről az a földtulajdonos, aki nem biztosítja földjének megművelését (Belényi 1993). Dudaron is volt olyan eset, hogy az egyik férfit elbocsájtották a bányától, visszautalták a TSz-be, mert a családjának a földjei már ott voltak bent. Ő azonban nem akart visszamenni, így inkább elköltözött a környékről, elment más vidékre, a vasúthoz dolgozni.⁵ Egy másik eset végül szerencsésebben végződött, az illető már a tagosítás előtt is a bányánál dolgozott, de a TSz-be ’felajánlotta’ az 1-2 hold földjét. Őt is el akarták vinni a bányából a TSz-be: „édesapámat erőltették bizony sokszor nagyon papírt nem tűrő szavakkal illették. (...)különb a bányánál dolgozott egy párttag. Ismerte annyira édesapámat, hogy becsületesen dolgozott ott a bányánál, tehát nincs ok arra, hogy a hanyagsága vagy a felelőtlen-sége miatt megindokoljuk, hogy most akkor itt az alkalom, hogy kitesszük. Megfe-nyegezte édesapámat szó szerint, hogy ugye kidobhatja a bányából, ha nem írja alá. Hát aztán mondom azt hogy mégis a jobbik eszüket vették elő, hogy nem történt ez meg hogy kidobták volna.”⁶

³ Legeza – 3. interjú

⁴ Legeza – 3. interjú

⁵ Legeza – 2. interjú

⁶ Béki – 2. interjú

A BÁNYA HOZTA VÁLTOZÁS

A bánya megnyitásával egyre nagyobb arányban indult meg a faluba történő migráció, a beköltözések, ill. emellett nagyarányú volt a bányába ingázók száma is. A bánya létszámának maximuma 1959-ben volt: ekkor 1799 dolgozójuk volt, akik Bakonyszentkirályról, Csesznekről, Súrról, Csatkáról, Olaszfaluból, Porvállról, Borzavállról is jártak dolgozni (Jármai 1990). A kezdet kezdetén még csak gyalogosan jártak az emberek a munkába, később személyszállításra átalakított teherautókon hordták őket, majd végül korszerű autóbuszokon. *„Ide 16 faluból jártak, rengeteg busz járt ide. Még Győr megye környékéről is jártak ide.”*⁷ A messzebről érkezőknek a kezdeti években csak barakkokat tudtak felállítani szálláshelyül, de ezen az áldatlan állapoton gyorsan javítottak, és Dudaron is létrehoztak bányásztelepeket. Ilyen volt például az 1949-ben épített Lenin-telep (ma Csirip-telep), melyen 9 darab kétlakásos ikerházat emeltek, és egy 25 fős legényszállót, majd 1951-ben a Készenléti lakótelepen két 8 lakásos épület lett kész, így már komplett házakba is érkezhetek a betelepülők (Jármai 1990). Ezeket a lakásokat nagyon kedvezményesen vehették igénybe a bánya dolgozói, minimális lakbért kellett értük fizetni, később pedig meg is vásárolhatták. A Készenléti telepen például a lakók 36.000 forintért vették meg a lakást, míg a fizetés a bányánál akkor 4000 forint volt.⁸ Országos tendencia volt, hogy az ipar miatt egy-egy községbe települők általában az eredeti falutól külön, mellette telepedtek meg, külön telepeket hozva létre, külön intézményekkel, szabadidős programokkal, mintha egy falu lenne a faluban (Paládi-Kovács 2000).⁹ Dudaron még ma is meg tudják nevezni ezeket a területeket, ahol a bányászok elkülönülten éltek, amely részeket a bánya miatt építették a faluhoz. *„Dudar, végülis az ő-s-falu, az ABC-től erre tessék elképzelni, ezt a részt. Ez volt az ősrégi falu. Ami az ABC áruháztól kifelé van, a Mónika vendéglő felé, meg a vasút környéke, az mind a bánya által, meg a bánya indulása után épült meg. Én emlékszem rá, amikor az volt a legszélső ház, ahol most a pünkösdi gyülekezetnek van az imaháza.”*¹⁰ Az idézet alapján – ha nincs is előttünk Dudar térképe – azt lehet mondani, hogy a településnek majdnem a fele a bánya alakulása után épült fel. Új központok alakultak ki, átrendeződtek a falu súlypontjai, ill. többközpontúvá vált a település.¹¹ Ilyen új gócpontnak nevezhetjük az ABC-t, a gyógyszertárat, a postát – a korábbi központokhoz képest: református templom, első világháborús emlékmű, művelődési ház, stb. Ezek többek közt a nagyarányú népességnövekedésnek, ill. a településen naponta megforduló magas számának is köszönhetőek, például emiatt szükséges volt a közegészségügyi viszonyokat is ja-

⁷ Kónya – 3. interjú

⁸ Pongrácz – 2. interjú

⁹ Id. még: Czetz 2007., Horváth 2003., Legeza 2009.

¹⁰ Legeza – 4. interjú

¹¹ Id. erről: Horváth 2003.

vítani. Ezért 1951-ben Dudarra helyezték a körzet orvosi rendelőjét, építettek hozzá orvosi lakást is. Később, a falu fejlődése folyamán újabb munkaadók települnek a községbe: 1967-ben az erdőgazdaság, a Videoton (mely 1971-től Bakony Művek-ként működött), a Balaton Volán a 60-as évektől (Boross–Márkusné 2000).

Sokan voltak országosan az iparban, akik 'kétlaki' életmódot éltek: az otthoni mezőgazdasági munkákba is besegítettek az ipari állandó munka mellett. A mezőgazdasági munkák idején „önkéntesen kilépők” tömeges aránya miatt 1952-ben bevezették az ún. aratási szabadságot, így büntetés nélkül ki lehetett menni ilyenkor szabadságra (Belényi 1993).

KÉTLAKISÁG

A kétlaki életmód végig elterjedt volt a falusiak körében: akik eredetileg mezőgazdasággal foglalkoztak, családi vállalkozásban (a család egy tagja az iparban is vállalt munkát), ott megmaradt a mezőgazdasági tevékenység is a kötött ipari munkaidő mellett. Ennek eredményeként több területen is megjelenhettek különbségek a betelepülő munkáscsaládok és a falusiak között (lakáskultúra, szokások, napi időbeosztás), ami nem egyszer konfliktusokhoz is vezethetett.¹² Előfordultak az országban olyan munkás-telepek is, ahol egy kis konyhakertet is kialakítottak, állattartáshoz is lehetőséget teremtettek, azonban ennek ellenére a munkáscsaládok többnyire a piacon vásárolták a konyhára valót. Különbözött a két típus gazdasági szemléletmódja is: a betelepülő, telepen élő inkább fogyasztói magatartást képviselt, míg a falusi, paraszti szemléletű inkább felhalmozó, spórolós volt (Paládi-Kovács 2000). Ez a különböző magatartás Dudaron is megfigyelhető: a 4. interjúm alánya a nyári szabadságát nem nyaralással töltötte, hanem akkor vette ki, amikor mehetett aratni, vagy lenkázalt rakni a TSz-nek. Az is hozzátartozik még a mentalitáshoz, hogy nem pénzért járt ilyenkor dolgozni – azért nem is ment volna – hanem gabonát, takarmányt kapott érte, és csak ezért vállalta, mert azt megvenni nehézkes lett volna. „... akkor én is kivettem a két hét szabadságomat, és akkor a két hét szabadságon nem pihenni mentünk, hanem dolgozni. Nekünk is akkor az volt a napszám, hogy egy napi napszámért egy mázsa búzát adtak. Azért mentem el én is, nem a napszámért, mert azért nem mentem volna el, hanem a búzáért.”¹³ Ekkoriban nehéz volt egyáltalán terményhez jutni annak, aki nem volt TSz-tag, mert a szövetkezet nem adott el a terméséből, a Terményforgalmi Vállalatól pedig sokkal drágábban lehetett megvenni. Ezen kívül egyáltalán a készpénz is ritkább volt, így meg kellett ragadni a lehetőséget, amikor azt kikerülve is lehetett munkát találni, a szükséges terményért. A TSz egyébként sokszor gátolta is azoknak a boldogulását, akik nem léptek be a tagjai közé, pedig a földjük esetleg bent volt. Egyik interjúalanyom családja 30 holdat adott be a közösbe, de a család férfitagjai

¹² Id. erről: Horváth 2003., Legeza 2009.

¹³ Legeza – 4. interjú

nem léptek be tagként, hanem Veszprémbe mentek dolgozni, városi munkára. Otthon emellett amennyire lehetett, továbbra is igyekeztek az önellátásukat megőrizni, de a TSz minden téren igyekezett a boldogulásukat gátolni. Az állatoknak a takarmányt az útszéleken kaszálták. „Édesapám is [kérte, hogy], csak egy szekér szalmát hadd hozzak! Úgyis tudom, hogy eltűzelik! Azt mondta a TSz-elnök: égjen el, akkor se kap egy szálát se belőle. Hát így higgye el, Aranyos! Pedig minden gépünket, lovainkat oda vitték be a TSz-be. Egy szekér szalmát nem kaptunk. És másnap eltűzelték valóban.” Jártak kukoricát böngészni (a kukorica betakarítása után a földön maradt, elszóródott termés összeszedése – Dudaron azért is fizetni kellett), így kuporgatták össze az állatoknak való takarmányt, hogy maguknak tudjanak tartani egy tehenet, egy hízót.¹⁴ Ennél a családnál – bár nem a bányában dolgozott a férfi, hanem az AKÖV-nél (Autóközlekedési Vállalat – később a Volán) – az otthoni gazdaságból még egyszer annyi pénzt össze tudtak spórolni, mint amennyit a férfi megkeresett. „Ahhoz, hogy tényleg, az én férjemnek, mit tudom én, 3000 forint vagy 5000 forint volt a fizetése, a másik 3-at, 5-öt kigazdálkodtuk.” (...) „Még egy keresetnek megfelelő összeget ki tudtunk gazdálkodni abból, hogy rengeteget dolgoztunk.”¹⁵

A bányászcsaládok közül voltak többen is, akik foglalkoztak mezőgazdasági tevékenységgel, pl. eljártak a TSz-be napszámban, vagy részesben (a megművelt, gondozott földért részesedést kaptak a termésből), de ez általában azok között volt inkább, akik eredetileg is dudariak voltak. „Volt olyan is, – most ezt nem dicsekvésből mondom – hogy mi 15 holdat arattunk a feleségemmel, meg a gyerekekkel a TSz-be.”¹⁶ Másik példa: „Aki böngészett, már eljártak a bányászok, aki kicsit élhetősebb bányász volt, ugye azért 1-2 hízót tartott otthon, az ennivalót az állatoknak nehéz volt szerezni.”¹⁷ Egy másik családban is, amikor a gyerekek már középsiskolás korúak lettek, akkor jártak a TSz-be családostul, később már pénzt is fizettek a napszáoméért, a len kévébe kötéséért pl. 300 forintot fizettek holdanként. „Aztán mikor már nagyobbak voltak [a gyerekek], akkor kezdett a TSz, ahogy mondtam, részbe kiadni, aztán akkor már vállaltunk. De úgy, hogy vittem a 3 gyereket, az ebédet, az uram meg jött a bányából oda segíteni, ezen a részen vállaltunk, azt akkor szokott jönni oda.” Ugyanez a család járt részesbe is aratni búzát, 1 hold földet 1 mázsa búzáért arattak: „Ha délutános volt [ti. a családfő, a férj], délelőtti arattunk, akkor délbe hazajöttünk, hamar valami ebédet evett, este valamikor főztem, elment a bányába, én meg délután mentem még ki, aztán összehordtam, összeraktam. (...), ...és akkor össze kellett gereblyélni, azt is összeszedni, azt is mindig mink asszonyok csináltuk, mert a férfiak örültek a bánya mellett, ha azt megcsinálták ugye, hogy kaszáltak.”¹⁸

¹⁴ Legeza – 4. interjú

¹⁵ Legeza – 4. interjú

¹⁶ Béki – 2. interjú

¹⁷ Legeza – 4. interjú

¹⁸ Legeza – 2. interjú

Azok pedig, akik a bánya miatt települtek be, általában nem foglalkoztak ilyesmivel, őket nem is kötötte Dudaron semmi a földhöz, csak az ipar miatt jöttek.¹⁹ A kétféle hozzáállás, mentalitás-típus egyébként szépen ki is egészítette egymást Dudar esetében: a betelepült munkáscsaládok mivel nem törekedtek önellátásra, hanem mindent pénzért vásároltak, felvevőpiacot jelentettek a háztáji, kis plusz bevételért küzdő, paraszti mentalitásban élő falusiaknak. *„a bányászoknak volt pénze, aztán amit mi megtermeltünk, megvették. (...) Tehát a parasztagazdálkodók, akik voltak, azok annyival előnyösebb helyzetbe voltak, hogy jött a bányász, (...) és a kukoricát meg a krumplit el tudta adni.”*²⁰

Az ilyen kétféle életmód a telepiek, munkások körében általában lenézett dolognak számított. Dudaron azonban nem voltak jellemzőek a két típus közötti szembenállások, nem voltak konfliktusok. Annak ellenére, hogy itt is – ugyanúgy, mint általában az ilyen iparosodó községekben – a betelepülők számos kedvezményben részesültek: külön építettek nekik szállásokat, tömblakásokat, amiben elkezdheték az életüket a faluban. Később már mindenkire érvényes volt – aki a bányánál dolgozott –, hogy kapott segítséget az építkezéséhez a bányától. *„Hát például ez a ház, mikor épült, hát ugye a férjem is fölíratkozott házépítésre. És akkor úgy segítették a fiatal bányászokat, hogy anyagot adtak. Ez a háznak az összes anyaga úgy jött meg, téglátul kezdve, úgy jött meg a gyártul. Vasuton. Mer’ ugye akkor még csak vasút volt. Sose felejttem el, 6600 forint készpénzt adtak csak a ház fölépítésére, vagyis hát a pénzügyekbe.”*²¹ (1950-ben). A későbbiek folyamán is tartott a bányászok építkezésének támogatása: *„... azok kaptak 100.000 forintot a bányától, vissza nem térítendő, ha aláírta, hogy 10 évig a bányában dolgozik. (...) A házépítésre. Az akkora segítség volt, Aranyos, akkor a 100.000 forint, hogy szinte tető alá tudott egy házat rakni belőle, és akkor még a maga keresetéből még be tudta fejezni.”*²²

ÉLETKÖRÜLMÉNYEK, ÉLETSZÍNVONAL

A bánya erős hatással bírt a dolgozók életkörülményeire is, több tényező is befolyásolta ebben, elsősorban és legszembetűnőbben a – még az iparon belül is magasnak számító – bányászbérek. *„... olyan fizetés volt, hogy azért lehetett, ha valaki akart fejleszteni vagy építkezni. Most elképzelhetetlen volna 4 házat építeni egy családon belül, anélkül hogy ne lenne az a 30 nem tudom hány százalékos kamat a kölcsönre, ugye?”*²³

¹⁹ Id. még erről: Horváth 2003.

²⁰ Legeza – 4. interjú

²¹ Legeza – 3. interjú

²² Legeza – 4. interjú

²³ Béki – 2. interjú

Emellé jöttek még a béren kívüli juttatások, mint pl. a munkásellátás (munkaruha, üzemi étkeztetés, a munkásszállók ingyenes használata, kedvezményes munkásszállítás); különböző díjak újítások esetén, ill. a munkaversenyeken elért jó eredményekért, kedvezményes szénvásárlás, valamint a már említett építkezési segítségek. Nagy újdonságot jelentett még továbbá, ill. komoly súllyal esett a latba az orvosi, egészségügyi juttatás (pl. táppénz), valamint a nyugdíj. Ezek az önálló, önellátó falusi közegekben korábban ismeretlenek voltak, itt az iparban azonban megjelentek. Ez is hozzájárult például az ipari munkák népszerűsödéséhez. „50 valahány éves volt édesapám, azt hiszem 57, hát szerette volna a nyugdíjat – mert akkor ugye mikor indult ez a TSz-esítés még nem tudhatta senki se, hogy onnan majd ha elérkezik az az idő, egyáltalán lesz-e egyáltalán nyugdíj. Azt meg aztán az ember remélte, hogyha a bányánál marad, akkor hamarosan lesz nyugdíj. Édesapám is ezt tartotta szem előtt és ehhez ragaszkodott.”²⁴ Ezek mellett pedig további életkörülmény-befolyásoló tényező, ami már nem csak a bányászokat érintette, hanem a település teljes lakosságát: a községi infrastruktúra kiépülése, fogyasztói igényeknek megfelelő ellátottsága. Az infrastruktúra mindenkit érintett (vasút, gyógyszertár, ABC, stb.), azonban a fogyasztási cikkek leginkább továbbra is a bányászok tudták igénybe venni, mert a több fizetésük mellett könnyebben megengedhették maguknak a fogyasztói életvitelt. Így például ez megnyilvánulhatott a bútorok, lakáskultúra alakulásában, ill. autóvásárlásban is (Márton 1959). A vállalat a dolgozóinak kulturális, szabadidő-eltöltési lehetőségeket is biztosított, az országban több helyen is volt üdülője, ahova üdülőjeggyel, kedvezményesen mehettek a dolgozók. Emellett egészségügyi céllal, gyógyfürdőkbe is mehettek a bánya miatt megbetegedettek.

ZIRCRA IRÁNYULÓ VÁLTOZÁSOK

A Dударra érkező változások mellett jelentős fejlesztések irányultak Zircra is. 1951-ben megnyílt a vājáriskola, amely a dudari bánya dolgozói utánpótlását biztosította, ill. a környékre betelepülők miatt az építkezések is megkezdődtek. Először például 1951-ben 2 darab 92 lakásból álló ház és egy 120 személyes munkásszállás épült fel, ami sokkal nagyobb tömegeknek lett szánva, mint a dudari építkezések lakásai, épületei. 1953 és 1961 között további 62 lakás és 141 bányász saját ház készült el, miközben Dударon, Nagyesztergáron és Bakonyánán összesen 68 ilyen saját ház épült. A lakásállomány változását összességében tekintve 1941-1984 között, Dударon 313 lakásból 555, Zircen pedig 383-ból 2150 lett. A növekedési arány tehát jócskán nagyobb Zirc esetében, míg a kiindulási lakásszám nem állt olyan nagyon messze egymástól. 1951-1953-tól a dudari bánya dolgozóinak 40%-a Zircen élt.

²⁴ Béki – 2. interjú

Kulturális téren is Zirc lett a környék központja: 1958-ban megnyílt a Bányász Művelődési Ház, ahol táncsoportot szerveztek, bányászakadémia előadássorozatot indítottak, színjátszó csoport alakult, balettoktatás és gyermektáncsoport is indult. Tevékenysége a környékre, a bányászok lakta településekre is kihatott, tehát egyfajta kulturális központként is kezdett funkcionálni. Az 1945-ben megalakított Dudari Bányász Sportkör később zirci székhellyel működött tovább, már nem csak a bánya, hanem az egész környék lakosságának nyújtva sportolási lehetőségeket (Jármai 1990). A bánya vezetőségi tagjai soha nem költöztek Dudarra, már a kezdetektől Zircen telepedtek meg, ezzel számos fejlesztést is áthelyezve oda (Boross – Márkusné 2000). Jármai Ervin a dudari szénbányászatról írt összefoglaló könyvében inkább pozitívan, vagy semlegesen nevezi meg Zirc fejlődését Dudar hatására: „Bárhová nézünk, akár Zircen, akár a környéken, és ha a kulturális élet, ha a sport berkeibe tekintünk, ha a kereskedelem vonatkozásait mérlegeljük, mindenütt megtaláljuk a dudari bánya kisugárzását.” (Jármai 1990:215). „Zirc fejlődése, ha nem is teljes mértékben, de mégis elválaszthatatlan a dudari bányászat lététől, különösen az 1950-es és 1960-as években.” (Jármai 1990:219). Ezzel szemben azonban számos dudari negatívan értékeli Zirc egyre nagyobb településsé, majd várossá fejlődését, ami Dudar erejéből, az ő kárára történt: „... annak ellenére, hogy itt volt a bánya Dudaron, meg ugye ezek a gazdasági egységek [ti. a többi üzem, munkahely – L. B.], Zircet patronálták és a Zirc lett jobban fejlesztve. És most ugye a Dudar meg el lett nyomva, annak ellenére, hogy nagyon sok gazdasági egység, munkalehetőség volt.”²⁵

„Zircet aztat javították föl Dudarból! Zirc csak egy kis közönséges falu volt! Nem ilyen volt, mint most! Nem ilyen volt. Hanem hát ugye ott építették aztán aztat a házakat, ami bemegyünk Zircre, és mindjárt mind bent! Persze, Dudaron meg semmit se, semmit se! Úgyhogy Zirc gazdagodott meg Dudarból. Ez így igaz. Mert azt a főnökök ugye, azok mind ott voltak, meg így volt meg úgy volt, aztán persze! Azok voltak az urak!”²⁶

„Szokták is azt emlegetni, hogy – jó az apátság az megdönthetetlen hogy Zircen van – de hogy magába a zirci város nem fejlődött volna így ki, ha nincs a dudari bánya, mert ott épültek meg Dudar helyett a jelentős építkezések.”²⁷

„Na, most Zirc szerintem azért lett akkora, amekkora, mert lett, volt Dudaron bánya. Ha Dudaron bánya nincs, énszerintem Zirc az egy mezőváros lett, ha lett volna város, mert az inkább, na, nem tudom hát, mert énszerintem Zirc az Dudarból épült ki, hadd örüljenek a zirciek.”²⁸

A bánya vezetőségének tagjai nem költöztek ki Dudarra, ők mind bent laktak Zircen. Néhányan azt is mondják a falubeliek közül, hogy szerintük ők már eleve

²⁵ Novák – 3. interjú

²⁶ Herman – 1. interjú

²⁷ Béki – 1. interjú

²⁸ Ale – 2. interjú

a később kezdődő aláfejtések miatt nem költöztek ki, mert tudták, hogy a falu alatt is menni fog a bánya, a szénkitermelés. „Dudaron a kétkezi munkások telepedtek inkább meg, ugye a vezetők már azok már többet tudtak, ők tudták azt, hogy itt ezek az aláfejtések...”²⁹ „... ugye gondolom felmérték, hogy a szénvagyon a falu alatt van, és akkor így már nem ezt a részt fejlesztették, hanem áttelepült minden Zircre.”³⁰

DUDAR ALÁFEJTÉSE

A bánya megtelepedésével járó számos pozitív vonulat mellett voltak a falura nézve negatív következményei is a szénbányászatnak: a falu aláfejtése, a házak, utcák alatt lévő szénvagyon kinyerése. 1967-ben indultak meg az aláfejtő munkálatok, több éves előkészítő vizsgálatok után. A Diófa, Dózsa György és az Alkotmány utcában kezdték meg a kísérleti aláfejtéseket, 58 ház megerősítése mellett (az épületeket betonkoszorúval vonták körbe), amivel 860.000 tonna szén lefejtése vált lehetségessé. A kísérleti időszak 3 évig tartott, ami alatt komoly károk nem keletkeztek, az érintett épületekben a bentlakás sem vált veszélyessé. A kísérletek sikere után megindult a falu aláfejtése, mely 206 lakóházat és 350 melléképületet érintett. Ezek közül 150 ház került megerősítésre, és 50-60 pedig – a már eleve rossz állapota miatt – lebontásra. Emiatt épültek készenléti, kétlakásos épületek, ahova a lebontott, ill. a veszélyessé vált házak tulajdonosai költözhetek. A kísérletivel együtt összesen 209 megerősített házból végül 24 ház került lebontásra, mert olyan súlyos károsodást szenvedett. Az aláfejtést Jármai Ervin vezette, aki a dudari szénbányászatról írt könyvében belátja, hogy a háztulajdonosoknak sok kellemetlenséget okozott az akció, ezért „mindent meg kell tehát tenni a törvény adta keretek között a rossz hangulat, a kellemetlenségek kiküszöbölésére.” (Jármai 1990:106). Valóban, a lakosok körében a falukutatás során számos negatív megnyilvánulással találkozunk ezzel kapcsolatban, és szinte senki nem emelt ki pozitív momentumot az aláfejtések menetéből, következményeiből. Mindenki maga döntse el hát, hogy hol van az igazság, az egyes családok házainak védelme mellett, vagy a 36 millió tonna szénmennyiség mellett. Néhány példa a lakosság köréből az aláfejtésekről:

„De a bánya nagyon-nagyon becsapta a népet. Annyira becsapta, tönkretette a falut. Mert amelyik olyan ház volt hogy már, azt találták, hogy nem érdemes följavítani, meg ez meg az, aztat szétbontották. Aztán fizettek is meg nem is érte valamit.”³¹

„... ez kormányrendelet, vagy miniszteri rendelet volt. És megengedték és azt mondták annak idején, hogy akinek összemegy a háza, az majd kap új házat, építe-

²⁹ Béki – 2. interjú

³⁰ Béki – 1. interjú

³¹ Herman – 1. interjú

nek. Soha az életben nem lett. Valamennyi pénzt kapott érte, aztán soha az életben nem építettek helyette.”³²

„... mikor elszakadt elő' a fal, akkor éppen itthon voltam, mint mikor puskából lőnek, szabályosan lerepedt, úgyhogy a szél befújta. Pedig már akkor meg volt erősítve, és mégis. Akkorát durrant, hogy hát nem hittem volna el, hogy ilyen van.(...) Aztán hát a bánya az kevés pénzt adott, aztán én csináltattam meg utána.”³³

„Hát nagyon megviselte [a házat], mert össze-vissza repedt. Meg volt olyan is, még a '60-as évekbe, mikor idejöttünk, akkor még nem ilyen gáztűzhelyünk, szó se volt. Sparhelt asztal és sparhelt volt. Éppen itthon voltam, amikor robbantás volt a bányába. Úgyhogy a sparheltről felugrott a lábas.”³⁴

„Hát itt még amik vannak házak, egy része már lezajlott a pereknek, de mi még például tizenhatod magunkkal még perbe állunk, mert ugye nem ismerték [el] a bányakárt, a bíróság, de még nem született végleges döntés.”³⁵

Mindenesetre, akármilyen károkat okozott is a bánya a falunak, összességében azt lehet mondani, hogy az az időszak, amikor még működött a szénkitermelés Dudaron, mindenki számára könnyebb, gyümölcsözőbb időszak volt, akár onnan szerezte valaki a megélhetését, akár nem. Ez azzal is összefüggésben van persze, hogy a bánya bezárása a rendszerváltás idejére esett, és ekkortól szűnt meg a többi munkalehetőség is a faluban. Azóta a környékbeli nagyobb városokba jár ingázni az aktív korú népesség. „Azelőtt 16 busz járt Dudarra, az idehozta a munkásokat, most meg 3-4 busz innen viszi a munkásokat.”³⁶

Végezetül így lehet összefoglalni a bánya és Dudar kapcsolatát ebben az időszakban: „... a házak megrepedeztek, az biztos, meg minden, de tulajdonképpen nem volt azért itt annyira problémás, mivelhogy a bánya az segítette itt a közösséget, a lakosságot, de legalább, legalább a községnek, meg itt a környékbelieknek megvolt egy magadott időbe a biztos kenyere.”³⁷

³² Hegedűs – 3. interjú

³³ Kónya – 2. interjú

³⁴ Kónya – 2. interjú

³⁵ Lipcsei – 1. interjú

³⁶ Kónya – 3. interjú

³⁷ Kónya – 1. interjú

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Belényi Gyula (1993): Munkaerő-gazdálkodási politika és a mezőgazdasági népesség iparba vándorlása az extenzív iparosítás kezdetén (1949–1953). In uő (szerk.): *A sztálini iparosítás emberi ára. Foglalkozási átrétegződés és belső vándorlás Magyarországon 1948-1956*. Szeged, 11-55
- Boross István – Márkusné Vörös Hajnalka (2000): *Dudar*. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., Budapest
- Czetz Balázs (2007): „Szerencse fel! Szerencse le! Ilyen a bányász élete”. A kisgyónbalinkai bányászok élet-és munkakörülményei az első ötéves terv idején. In Czetz Balázs – Kunt Gergely (szerk.): *Politika és mindennapok*. Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, Miskolc, 7-48
- Horváth Réka (2003): Egy falu – két életforma. Paraszti és munkáséletmód Lábatlanon. In Horváth Sándor – Pethő László – Tóth Eszter Zsófia (szerk.): *Munkástörténet – munkásantropológia*. Napvilág Kiadó, Budapest, 153-159
- Jármai Ervin (1990): *A dudari szénbányászat története*. Veszprémi Szénbányák, Veszprém
- Legeza Borbála (2009): Olaj és TSz a faluban. Szocialista megélhetési stratégiák Magyarország két sarkában. In Cseri Miklós – Sári Zsolt (szerk.): *Vidéki életmódváltozások a 20. században*. Szentendre, 213-227
- Lengyel András – Simon János (szerk.) (1986): *Dudar 1937*. Országos Művelődési Központ, Budapest
- Magyar Néprajzi Lexikon: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/4-1694.html> (utolsó megtekintés: 2013. 03. 03.)
- Márton Géza (1959): A bányászok életkörülményei. *Bányászati Lapok*, 11. 750-764
- Paládi-Kovács Attila (1988): Régi bányászélet Gömörben. In uő: *Életmód, foglalkozás, nemzetiség. Bányászat és erdei iparűzés a régi Gömörben*. Debrecen, 5-50
- Paládi-Kovács Attila (2000): Az ipari munkásság. In uő (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 239-308
- Pető Iván – Szakács Sándor (1985): *A hazai gazdaság négy évtizedének története: 1945-1985. I. kötet: Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka 1945-1968*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Reitzer Béla (1986) [1937] : Híradás Dudarról. In Lengyel András (szerk.): *Reitzer Béla válogatott írásai I*. Országos Művelődési Központ, Budapest, 141-149
- Tomori Viola (1993) [1937]: A dudari napok. In Erdész Ádám (szerk.): *Ifjúság és falukutatás*. Válogatás a Magyar Szemle köteteiből. Békéscsaba, 1993. 188-193
- Voigt Vilmos (2001): *Dudar 1937*. Hungarian Folk High School Society. Budapest, Magyar Népfőiskolai Társaság, 1997. 173 (+2) lap+ill. *Ethnographia*. 2001/1-2. 177-179

Szabó Éva – Virág Krisztina

**„DUDARI VAGYOK, DE MÉGSEM”
– A TÁRSAS IDENTITÁS ELEMEINEK
MEGJELENÉSE ÉS SZERKEZETE
AZ INTERJÚKBAN**

A valahová tartozás igénye az egyik legalapvetőbb társas alapmotívum az ember életében. Mindenki törekszik arra, hogy egy kisebb csoport és/vagy egy nagyobb közösség része legyen. Az odatartozás növeli a személy biztonságérzetét, javítja a túlélési esélyeit. Ebben a vonatkozásban egyértelműen evolúciós értékkel bíró törekvéstről van szó (Fiske 2006). Éppen ezért, ha egy közösség kitalál magából, a társak elfordulnak tőlünk, azt súlyos veszteségként éljük meg. A valahová tartozás alapvetően meghatározza a szubjektív jóllétet, és ezen belül nemcsak a lelki állapotot, de az egészség mutatóit is (Baumeister–Leary 1995).

Az identifikáció folyamata már egészen kisgyermekkorban elkezdődik és lényegében nem ér véget a felnőttkor elérésével sem. Ennek során egyre inkább összekapcsoljuk saját személyünket egy csoporthoz való tartozással, illetve elfogadjuk annak normáit, értékeit. Az identitás keresése és elérése a serdülőkor legfőbb feladata. Erikson elmélete szerint minden ember keresi a választ a „Ki vagyok én?” kérdésre. Ennek a folyamatnak egyik eleme, hogy mások visszajelzései alapján, majd később tudatos önreflexió útján megismerjük és rendszerbe szervezzük tulajdonságainkat, képességeinket. Felépítjük belőle az énképünket és annak elfogadása során azonosulunk vele. Így jön létre az én-azonosság tudata, az identitás. Ennek a folyamatnak egy másik eleme az a mechanizmus, amelynek során kisebb nagyobb csoportok tagjaiként is definiáljuk magunkat. Ezek főbb vonásait és jellemzőit sajátunkként ismerjük el és képezzük le önmagunkban (Erikson 1991). Ez a gondolatmenet, annak ellenére, hogy a személyes identitás alakulását kívánja leírni, mégis implikálja a társas identitás fogalmának megjelenését is. Ezt a fogalmat azonban nem Erikson, hanem Tajfel és Turner fejtette ki elsőként tudományos igényességgel (Tajfel–Turner 1986). Elméletük szerint a személy, túl azon, hogy saját egyediségét és annak teljességét kívánja felépíteni, arra is törekszik, hogy megtalálja helyét a társadalomban és olyan közösségekben, mint amilyen egy fogalakozási csoport, egy társadalmi réteg, vagy egy település, amelyen lakik.

A modern identitáselméletek egyre inkább hangsúlyozzák azt a lehetőséget, hogy a személyes és szociális identitás valójában sok tekintetben azonos jellemzőkkel bír, sőt lényegében ugyanannak a dolognak más-más aspektusát ragadja meg. E szerint az értelmezés szerint a személyes identitás is szociális gyökerű annyiban, amennyiben a társas összehasonlítás révén alakul ki. A különbség pusztán annyi, hogy a személyes identitás formálódásakor a másoktól való különbözőségekre helyezzük a hangsúlyt az összehasonlításban, míg a szociális identitás alakulásában a saját csoportunkkal való hasonlóság momentumai a döntők. Az egyéni identitás eszerint inkább a szerepjellemzőkkel hozható összefüggésbe, míg a társas identitás nagyobb társadalmi csoportokhoz való tartozásunk alapján működik (Stets – Burke 2000).

A társas identitás elmélet létrejöttét valójában nem a kétszemélyes kapcsolatok dinamikájának megértése indította el, sokkal inkább a csoportközi kapcsolatok feltárásának szándékával született. Kiindulópontja Tajfel minimális csoport elmélete volt, amelyben arra mutatott rá, hogy a személyek pusztán attól, hogy egy csoport tagjaként határozzák meg magukat, nem csak arra hajlamosak, hogy előnybe részesítsék saját csoportjukat, de töreksenek arra is, hogy a legnagyobb különbséget ériék el a mások csoporthoz képest (Tajfel 1970). Ez az elméleti megközelítés már előre vetíti az önkategorizáció egyik drámai következményét. Nevezetesen azt, hogy a csoporttal való identifikáció, a személy számára egyik oldalról valóban integrálódást, a társas közegbe való beilleszkedést jelent másik oldalról, viszont szükségszerűen magában hordozza a diszkriminálódást más csoportokhoz képest. Ennek a diszkriminációnak a terhei különösen nagyok akkor, ha az egyén választott szociális identitása kisebbségi státuszt jelent egy nagyobb csoporthoz, a többséghez képest egy adott társas közegben. A kutatások ezen a területen általában a nagyobb kulturális keveredések kontextusában vizsgálódnak, mint pl. a bevándorlás, a zsidó vagy roma identitás vállalása. Ennek alapján Hutnik négy lehetséges identitás stratégiát különít el. Ezek az asszimiláns, a disszociatív, az akkulturáció és a marginális stratégia. Az asszimiláns esetében teljes beolvadásról, a szokások normák átvételéről van szó, míg a disszociatív ennek éppen ellentéte. Az akkulturáció azt jelenti, hogy a személy egyenlő mértékben hangsúlyozza mind a kisebbségi, mind a többségi identitás elemeit. Marginális stratégiáról akkor beszélünk, ha a személy egyik identitást sem tartja meghatározónak, egyik sem képezi erőteljes alapját az öndefiníciónak (Hutnik 2004). Mind a négy stratégia bizonyos következményekkel jár, amelyek jobb vagy kevésbé jó alkalmazkodást és ehhez kapcsolódóan különböző mértékű szubjektív jóllétet tesznek lehetővé az egyén számára. Jóllehet ezt az elméleti keretet alapvetően az etnikai, vallási kisebbségekkel összefüggő jelenségek megértésére dolgozták ki, úgy véljük, hogy alkalmas lehet a lakóhelyet váltók identitás-élményének elemzésére is.

A társas identitás elmélet kidolgozói alapvetően a kategorizációs folyamatokból, mint a megismerést segítő kognitív mechanizmusból indultak ki. Ezért ezt a

kutatási területet sokáig a kognitív szellemiség túlsúlya jellemezte. Az identitás fogalmával összefüggő azonosulásból igyekeztek kihagyni az egyébként megke-
rülhetetlen emocionális elemeket. Arra törekedtek, hogy az identitás és a csoport-
kohéziós jellemzők között éles határvonalat húzzanak. Azonban az utóbbi évtized
affektív forradalma ezen a téren is fordulatot hozott (Pataki 2004). Ellemers és
munkatársai visszakanyarodva Tajfel eredeti identitás definíciójához rámutattak,
hogy már abban is fellelhető a társas identitás három egymással összefüggő, de
mégis kissé más jellegű aspektusa. Így a kognitív elem, ami a csoporttagságról
való tudást jelenti, az értékelő aspektus, amely a személy csoport identitásából
fakadó önbecsülésében jelenik meg, továbbá az érzelmi komponens, amely a cso-
porttal kapcsolatos elköteleződésben nyilvánul meg. Az érzelmi elköteleződés
ereje az, ami legerőteljesebben befolyásolja a csoporttal összefüggő viselkedése-
ket. Minél erőteljesebb az érzelmi kapcsolat, annál könnyebben bejósolható a vi-
selkedés a csoporttal kapcsolatos elvárások mentén. Ugyanakkor nem ritka, hogy
a kognitív és az affektív komponens elválik egymástól, más-más irányba mutat.
Ilyen az a helyzet, amikor a személy tisztában van a csoporthoz tartozásával, az
önkategorizációban kifejezi azonosulását a csoporttal (pl. dudari vagyok), de nem
érzi magát lélekben a csoporthoz tartozónak, nota bene nem kedveli saját csoport-
ját (Ellemers – Kortekaas – Onverkerk 1999).

Ilyen konfliktust indukálhatnak az életútban és a hozzá kapcsolódó identitásépi-
tésben bekövetkezett hirtelen váltások, törések, traumák. Ezek lehetnek az egyéni
életút megélt jellemzői, de kötődhetnek a nagyobb közösség, ill. a társadalom éle-
tének eseményeihez is.

Az identitás narratív felfogása szerint saját azonosságtudatunkat az életutunkat
és környezetünk történéseit rendszerező narrációk alapján konstruáljuk (McAdams
2001, László 1999). Az identitás alakulását, tartalmát és irányultságát a személy
egyéni életének története éppúgy meghatározza, ahogy az őt körülvevő társada-
lomban zajló események, azaz a történelem (Pataki 2001). E felfogás alapján az
identitás megragadásának egyik legkézenfekvőbb módja a szabad elbeszélések,
interjúk (vagy más szövegformálást igénylő helyzetben született) életútra visszate-
kintő, vagy egyes eseményekre rávilágító narratívák szisztematikus elemzése.

Joggal merül fel a kérdés, miképp kerül a tudományos kutatás fókuszába egy ma-
gyar falu lakóinak narratív identitás-vizsgálata, hisz a falu nem multikulturális
összetételű, nem fekszik országhatárok találkozásának szomszédságában és a tria-
noni döntés sem érintette közvetlenül a benne lakók sorsát.

Dudar a Bakony hegyei között megbúvó kis település, amely nehéz megköze-
líthetőségénél, bizonyos fokú elzártságánál fogva 1937-ben egyszer már felkeltet-
te a pszichológusok, szociológusok és néprajzkutatók érdeklődést (Tomori 1937;
Csaplár 1971). Akkor a cél, a szinte érintetlen paraszti társadalom egy mikrokö-
zösségének tanulmányozása volt. A 75 évvel későbbi kutatást ez a cél már nem

motiválhatta. Dudar az elmúlt 75 év során alapvetően megváltozott. A község a II. világháború végétől kezdődően virágzó bányászfaluvá alakult. Ennek nyomán lakossága felduzzadt, számos bányászcsalád települt be az ország távoli részeiről. Ez alapjaiban érintette a dudariak és a Dudarra költözők, ott házasságot kötők életét és természetesen társas identitását is. A település élete a rendszerváltás után ismét új fordulatot vett. A bányát bezárták, a híres és sok embert foglalkoztató Bakony művekben is leállt a termelés. Ezzel a település szerkezete ismét átalakult. Sokan elköltöztek, mások, jóllehet lakóhelyi értelemben dudariak maradtak, a környékbeli városokban kezdtek dolgozni.

Ezek a gazdasági és társadalmi változások jelentős pszichológiai hatást gyakoroltak a faluban élőkre. Ennek lenyomatait, többek között az identitásuk megélésével kapcsolatos következményeit kívántuk tetten érni a 2012-ben végzett kutatás keretében.

Tekintve, hogy kifejezetten feltáró célú kutatásról van szó konkrét hipotéziseket nem vetettük fel. Ugyanakkor célként tűztük ki, hogy a félig strukturált interjúk szisztematikus tartalomelemzése során megvizsgáljuk, hogy a kérdezettek identitását milyen mértékben határozza meg az, hogy Dudaron laknak. Milyen súllyal jelenik meg a narratívákban a dudari identitás hangsúlyozása. Van-e különbség a társas identitás alakulásában attól függően, hogy az adott személy dudari származású (szülei is itt éltek/élnek) vagy más településről költözött ide (pl a bánya megnyitása vagy bezárása kapcsán). Tetten érhető-e a nem dudari születésűek körében a kisebbségi identitásformálás valamelyik stratégiája (Hutnik 2004). Vizsgálat tárgyává tettük továbbá, hogy milyen érzelmi szálak kötik őket a településhez. Azaz a társas identitás kognitív elemei hogyan kapcsolódnak az érzelmi komponensekkel (Ellemers–Kortekaas–Onverkerk 1999)

Mindezekon túl célunk volt, hogy feltárjuk az un. elveszett identitás elemeket a narratívumokban. Olyan jellemzőket vagy viselkedésmódokat, amelyekről a kérdezettek úgy látják, hogy korábban részét képezték a dudari öndefiníciónak, ma azonban ezek már hiányoznak vagy megváltoztak az időközben bekövetkezett társadalmi változásoknak köszönhetően (Pataki 2001).

Az interjúk felvétele kétszemélyes helyzetben történt. Az interjú jellegét tekintve a félig strukturált kategóriába tartozott. Ez azt jelentette, hogy az interjút készítő (kérdezők), előzetesen eltervezett gondolati vezérfonalat követtek a beszélgetés során, amelynek voltak tematikus csomópontjai. Ezekhez a felkészülés során lehetséges hívókérdéseket rendeltünk, ezeket azonban csak akkor kellett direkt módon feltenniük, ha a vizsgálati személy nem tért rá az adott témára. Az interjú jellege a kérdezett számára inkább a spontán beszélgetés hangulatát keltette, mivel a kérdezők nem ragaszkodtak semmiféle sorrendhez, sem sztenderd kérdésekhez. Az identitással összefüggő témacsoport tervezett elemei az interjúvázlatban az alábbiak voltak:

- Dudari születésű vagy betelepült az illető?
- Dudarinak érzi, gondolja-e magát?
- Milyenek a dudari emberek, mi jellemzi őket, és miben különböznek szerinte más falvak, települések lakóitól?
- Szeret-e Dudaron élni? Hogyan viszonyul a lakóhelyhez?
- Amennyiben betelepült, mennyire érzi magát közel a település közösségéhez?

A résztvevőket előzetesen tájékoztattuk a vizsgálat kereteiről, és beleegyezésüket kértük az interjú rögzítéséhez. A hangfelvételekből szöveghű átiratot készítettünk, amelyben jelöltük a jelentésmódosítást is hordozó nem verbális elemeket (pl. ha valamit ironikusan említett a személy, azt a szövegben jeleztük, hogy a későbbi elemzésnél az állítás szövegszerű tartalmának éppen az ellenkezőjét tudjuk figyelembe venni).

A kapott szövegeket ATLAS.ti program segítségével, illetve manuális tartalom-elemzés módszerével dolgoztuk fel.

A kutatásba 21 interjú elemzését vontuk be. Az interjúalanyok nemi megoszlása nem volt kiegyenlített, jelentősen több nő (N=15), mint férfi (N=6) került a mintába. Ennek elsősorban a válaszadási hajlandóság nemi összefüggéseiben kell az okát keresnünk. A megkeresett alanyok közül a férfiak gyakrabban utasították vissza a válaszadást és hátrították feleségükre a kutatásban való részvételt. A minta jelentős női túlsúlyára való tekintettel az elemzések során ezt a csoportosítási szempontot nem használtuk fel.

A kérdezettek csoportjának átlagéletkora: 55,5 év (a szórás: 15,5 év). A legfiatalabb kérdezett 25, a legidősebb 85 éves volt. Ebben a tekintetben a minta erősen eltolódott az idősebb korosztály felé. Eloszlása nem tükrözi a lakosság életkori összetételének valós arányait. A foglalkozási státusz jellemzőit az 1.sz. táblázatban foglaltuk össze.

	státusz	N	aktivitás N
Nem aktív	nyugdíjas	7	14
	rokkantnyugdíjas	4	
	munkanélküli	2	
	gyesen van	1	
Aktív	dolgozó	6	6
Tanuló	egyetemista	1	1

1. táblázat: A megkérdezettek foglalkozási státusza és aktivitása (N=21)

Az interjúk közvetve érintették a vallási identitás kérdését is. De mivel direkt kérdést ezzel kapcsolatban nem tettünk fel, nem minden személy utalt spontán módon vallási meggyőződésére, vagy felekezeti jellemzőire. A vallásos nézetekkel kapcsolatos eloszlást a 2. sz. táblázat mutatja.

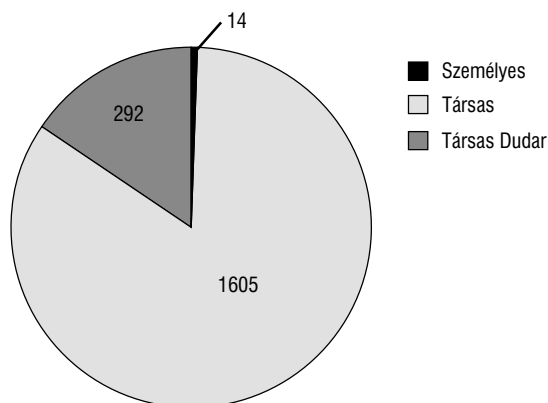
Vallási meggyőződés	N
pünkösdi gyülekezet tagja	3
református	5
katolikus	2
„keresztény”, illetve „Istenhívő”	2
nem említette	9

2. táblázat: A minta eloszlása vallási meggyőződés alapján (N=21)

A társas identitás elemzésének egyik alapvető szempontja volt, hogy a személy dudari vagy nem dudari születésű. A „dudari születésű” kifejezést jelen tanulmányban származási értelemben használjuk és nem biológiai értelemben. A származás szerinti eloszlás a mintában egyenletes. A kérdezettek közel fele dudari születésű (N=11), míg a másik fele házasság vagy munkavállalás révén került a faluba (N=10).

A minta jellemzéséből megállapíthatjuk, hogy a kvalitatív elemzés nem reprezentatív adatok mentén történt, a levont következtetések nem általánosíthatók a teljes populációra, de támpontként szolgálhatnak további kutatási kérdések felvetéséhez, ill. kvalitatív kutatás tervezéséhez.

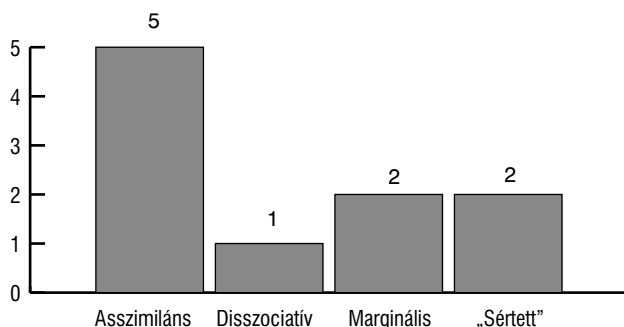
A kutatás első kérdése arra vonatkozott, hogy *mennyire erős jellemzője a narrációknak a személyes és szociális identitás megjelenése*. Az elemzés során ATLAS.ti program segítségével rákerestünk azokra a kifejezésekre, amelyek a személyes identitásra utalnak: pl. én, engem, enyém, stb. illetve azokra, amelyek a társas identitásra utalnak: mi, minket, mivelünk, stb. Ezt követően a szöveggörnyezet figyelembe vételével kiszelektáltuk azokat a találatokat, amelyek jelentése nem az identitásra vonatkozott. Ilyen „vak találatok” főleg a „mi” szó esetében voltak pl. mi történt, mi lenne, mi volt stb.). A szöveg elemzésének eredményeit az 1. sz. ábra: mutatja.

1. ábra: A személyes és szociális identitás nyelvi megjelenése az interjúkban (N=21)

Az ábrán egyértelműen látható, hogy az összes identitásra utaló nyelvi kifejezés 80%-a a személyes identitásra utalt. A társas identitásra vonatkozó kifejezések legnagyobb része is elsősorban a családi kontextusra vonatkozott, mindösszesen 14-szer fordult elő, hogy a társas identitást kifejező „mi” fogalom és ennek nyelvi formái a Dudarhoz tartozást jelentette volna.

A megkérdezett csoport közel fele nem dudari születésű. Ők házasság vagy munkavállalás révén kerültek Dudarra. Ebben az értelemben betelepülőknek minősülnek. Az ő körükben vizsgáltuk azt a kérdést, hogy a kisebbségi identitás melyik stratégiáját választották. Ehhez a manuális tartalomelemzés módszerét választottuk. Az interjúkban kijelöltük azokat a részeket, amelyek relevánsak voltak a kérdés szempontjából, majd két független bíráló besorolta az adott szövegrészeket az alábbi négy kategóriába: asszimiláns, disszociatív, akkulturáció és marginális stratégia (Hutnik 2004). A különböző identitás stratégiák eloszlását a 2. sz. ábra szemlélteti.

2. ábra: Az identitás stratégiák eloszlása a betelepültek csoportjában (N=10 fő)

Az *asszimiláns* identitást jelöltük, ha a személy kifejezte, hogy ő már elengedte korábbi identitását és teljesen idetartozónak érzi magát.

Példa: „Én nem mennék el, nekem tetszik Dudar, a fekvése is, minden. Én nézelődtem ugye, ha azt mondaná az ember, hogy nagy a ház meg mit tudom én, elcserélni egy kisebbre, de úgy nem, nem tudnám magam elképzelni se Csernyén, se Csetényben, nem tom miért.” (5. sz. – 52 éves nő)

A *disszociatív* identitást jelöltük, ha a személy kifejezte, hogy nem érzi magát dudarinak, nem tartozik ide, elvágódik a településről.

Példa: „Itt magát ezt a helyet (házra utal) szeretem, de úgy, mint Dudart, meg a dudariakat, nem nagyon ismerem. Nem tartok senkivel. ... Hiányzik azért Zirc,

mert minden oda köt. Szüleim ott laknak, barátaim ott laknak.”(33.sz. – 43 éves nő)

Marginális identitást akkor jelöltünk, ha a személy beszélt arról, hogy mióta és miért él Dudaron, de sem a szülőhelyével, sem Dudarral kapcsolatban nem mutat semmiféle kötődést.

Példa: „én úgy kerültem ide Dudarra, hogy, de elmondom őszintén, hogy ott se szerettem, ahol születtem, és itt sem szeretek. Úgyhogy, ha lenne lehetőségem, és tudnák változtatni rajta, akkor elmennék. Lehet, hogy nem mennék jobb helyre, de elmennék innen” (10. sz. – 62 éves nő)

„Én Vörösberényben születtem, de Zircen éltem, az életem nagyobb részét, 22 éve vagyok itt Dudaron. Itt adódott. Aránylag elfogadható. Amennyi volt az én anyagi lehetőségem, attól függően kellett választani.” (23. sz. – 60 éves nő)”

Találtunk olyan narratívumokat is, amelyek egyértelműen identitásra utaltak, de a Hutnik által felvázolt kategóriák egyikébe sem voltak besorolhatóak. Ezek közös jellemzője volt egyfajta sértettség. Az elbeszélők utaltak arra, hogy nem fogadják be őket, ezért vagy elvágynak, vagy elszigetelődést választanak. A disszociatív identitáshoz képest ezekben az interjúkban jóval nagyobb indulatok munkálnak. Egyfajta dacos viszont-elutasítás fogalmazódik meg bennük Dudarral szemben, ami azt sugallja, hogy valójában szerettek volna asszimilálódni, de ezt szerintük a többség nem engedi. Ezért ezt a kategóriát *sértett* identitásnak neveztük el.

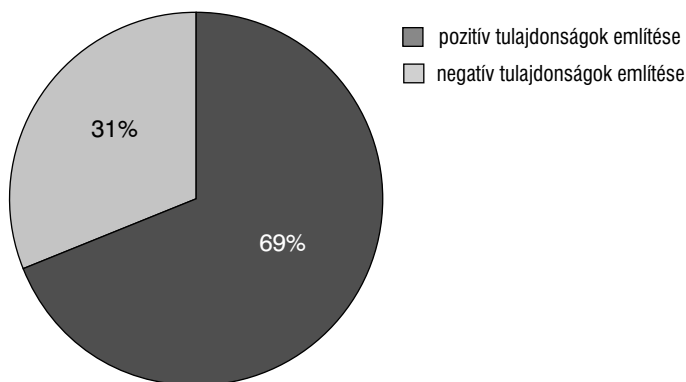
Példa: (Szeret itt élni? – kérdésre adott válasz), „én nem született dudari vagyok. ... Nem, mert nehezen fogadják be a bevándorlókat, úgyhogy nem. ... Vannak. Sok, aki nem született dudari, nem igazán szeretik őket. Így a falu. Nem szeretik, de hát, engem nem érdekel. Én szeretem, ahol lakok, szeretem a házam, az udvarom, kész. Azt a többi engem nem érdekel. Én jól érzem itt magam. ... Én igen. Én meg. Én száz százalékosan jól érzem magam. Ennek ellenére is... hogy az emberek zárkózottak, vagy elutasítóak inkább a bevándorlókkal. ... Zömében, a dudari embereket nem szeretem.”(13. sz. – 40 éves nő)

Összességében elmondható, hogy a megkérdezett betelepülők fele lényegében asszimilálódott a községbe. Igazi otthonra és identitásra lelt. Nemcsak ők táplálnak pozitív attitűdöket a faluval kapcsolatban, de úgy érzik befogadták, elfogadták őket. A falutól való elzárkózásnak, idegenség érzésnek két formáját találtuk meg. Az egyik a marginális identitás mintázatába illeszkedik, míg a másik típusra az jellemző, hogy a személy úgy érzi, annak ellenére nem fogadják be, hogy ő nyitott és pozitív a falu felé. Ez a fajta identitásélmény nem írható le a Hutnik (Hutnik

2004) által kidolgozott rendszerben, inkább lehet példa az Ellemers (Ellemers – Kortekaas – Onverkerk 1999) által leírt ellentmondásos identitásra, ahol a kognitív és emocionális elemek egymással nincsenek összhangban. A falut nem szereti, mert nem fogadják be, mégis erősen kötődik.

A származás szerinti dudariak körében is találtunk két olyan interjút, amelyben a kognitív és emocionális elemek nincsenek összhangban. Közülük az egyik fiatal kérdezett, a tanulmányai és munkalehetőségei miatt már érzelmileg nem kötődik Dudarhoz, szeretne máshol élni, a másik személy pedig idős édesanyja miatt maradt a faluban, de így messze lakik az unokáitól, elvágynak emiatt a településről.

Az interjúk elemzése során kerestük azokat a jellemzőket, amelyet a kérdezettek származási identitástól függetlenül is jellemzőnek tartanak a településre. Az önkategorizáció közös elemeit szintén az ATLAS.ti program és a manuális elemzés kombinált módszerével azonosítottuk. A program segítségével rákerestünk melléknevekre. Ezeket megjelöltük a szövegben, majd manuális konfirmációval kiválasztottuk azokat, amelyek a dudariak jellemzésére utaltak. Az elemzés eredményeként 31 jellemzőt tudtunk azonosítani, amelynek majdnem kétharmada pozitív tartalmú jellemző volt. A saját magukra vonatkozó nézetekben tehát a pozitív jellemzők differenciáltabbak, mint az önkép negatív elemei. Ez még nyilvánvalóbbá válik akkor, ha azt is megvizsgáljuk, hogy az összes említések számát tekintve hogyan jelennek meg ezek a melléknevek. A pozitív és negatív melléknevek említési gyakoriságát a 3. sz. ábra szemlélteti.

3. ábra: A pozitív és negatív tulajdonságok említésének eloszlása (N= 21)

A pozitív tulajdonságokat megvizsgálva láthatjuk (3.sz. táblázat), hogy a leggyakrabban említett három vonás a kedves, segítőkész és összetartó. Mindhárom vonás a másokkal kapcsolatos szociális viselkedés feltétele.

Pozitív tulajdonságok	Hány fő említette		Összesen (N=21)
	Dudari születésűek (N=11)	Betelepültek (N=10)	
aranyos	1	1	2
barátságos	1	1	2
céltudatos	0	1	1
dolgos ember	0	1	1
embertisztelő	1	1	2
intelligensebbek	1	0	1
Istenfélő	1	0	1
jó emberek	1	0	1
jóakaratú	1	0	1
jó gondolkodású	1	0	1
józan paraszti ész	1	0	1
kedves	2	2	4
közvetlen	1	1	2
nyílt	0	1	1
összetartó	4	0	4
segítőkész	2	2	4
emberszerető	2	1	3
szorgalmas	1	0	1
udvarias	0	1	1
Összes említés	21	13	34

3. táblázat: A pozitív tulajdonságok és azok említésének gyakorisága (N=21)

Érdekes megfigyelni, hogy a kedves és segítőkész vonást a betelepültek közül is ketten említették és a született dudariak közül is. Az összetartót pedig csak a dudari származásúak. Ami azért paradox, mert éppen ez az összetartás, zártság az, ami megakadályozhatja az idegenek befogadását.

Amikor az elemzésben a pozitív és negatív tartalmú jelzőket kezdtük elkülöníteni szembesültünk azzal a jelenséggel, hogy vannak köztük olyanok, amelyeknek értelmét a szövegkörnyezet erősen módosította. Ilyenek voltak az: „őszinte” és a „keményfejű tulajdonságok”. Ezekről azt feltételeztük, hogy a pozitív tulajdonságok sorába fognak számítani, hiszen a hétköznapi szóhasználatban ezek nem negatív jelzők. Ezekben az interjúkban ez a két tulajdonság egyértelműen negatív tartalmat nyert. Az őszinteség egyfajta kíméletlen szókimondást, takart: Pl. „Őszinteségben nem volt hiány, egyenesen megmondták mindig együtt-ment leszek a szemükben” (24. sz. – 55 éves nő). A keményfejűség pedig inkább a konok, hajthatatlan, intoleráns szinonimájaként jelent meg.

A negatív vonások listáját és gyakoriságát a 4. sz. táblázat mutatja

Negatív tulajdonságok	Hányan említették		Összesen (N=21)
	Dudari születésűek (N=11)	Betelepültek (N=10)	
előítéletes	0	1	1
elutasító	0	1	1
határozott	1	0	1
irigy	2	0	2
keményfejű	1	0	1
nyakas kálvinista	0	1	1
őszinte	0	1	1
pletykás	1	1	2
rosszakaratú	1	0	1
rosszindulatú	0	1	1
pusztai vadság	0	1	1
zárkózott	1	1	2
Összes említés	7	8	15

4. táblázat: A negatív tulajdonságok gyakorisága az önjellemzésekben (N=21)

A táblázat adataiból látható, hogy a jellemzések elég kiegyenlítettek a negatív tulajdonságok esetében. Azaz a dudari származásúak is majdnem ugyanannyi negatívumot említenek, mint a nem dudari születésűek. A zárkózott és a pletykás az a két vonás, ami egy-egy említésben megjelenik mindkét csoportnál, a többi tulajdonságot vagy az egyik, vagy a másik csoport tagjai említették.

Ahogy azt a bevezetőben jeleztük, a község élete a társadalmi, gazdasági változások nyomán többször drámaian átalakult. Ennek az identitással összefüggő nyomait is tetten lehetett érni az interjúk elemzése során. Ennek feltárásához a manuális tartalomelemzés két kódolós protokollját használtuk. A két független bíráló megjelölte azokat a szövegrészeket, amelyekben a személyek arra utaltak, hogy a falu jellegzetességei régen és ma eltérnek egymástól. A megjelölt szövegrészek 97%-os egyezést mutattak. A vitatott elemeket a két bíráló közös döntése alapján vettük be az elemzésbe vagy hagytuk ki belőle.

Annak ellenére, hogy erre vonatkozóan direkt kérdést nem tettünk fel, a 21 interjúalanyból 8-an említették ebből a szempontból releváns elemeket. Elsősorban a származás szerinti dudariak (összesen 5-an), de 3 nem dudari születésű is így látta. Voltak interjúk, ahol a személy az interjú folyamán többször is utalt a változásra. Az interjúk elemzéséből kiderül, hogy legerőteljesebben az összetartás, az egymás felé fordulás, a szeretet az, amiről úgy vélik elveszett, „kihalt” a rendszerváltás hatására. A bányá bezárása, a rendszerváltás utáni egyre nehezedő gazdasági helyzet az, amit ezért elsősorban okolnak.pl:

„De másképpen állnak az emberek a dolgokhoz, mint ahogy, ahogyan kellene. Másképpen, mert régen más volt, régen más volt. Ez a politikai helyzet. Egyértelműen, egyértelműen, szóval. Aztán most megmondom őszintén, hogy. Meg a pénztelenség, ugyebár itt volt a bánya. ... Megmondom őszintén, hogy a dudari közösség, most már nem az a közösség.” (24. sz. – 55 éves nő)

A falu változását a bányanyitással, a betelepülőkkel is összefüggésbe hozták, de azt a „törést” nem látták olyan élesnek, mint, amit a rendszerváltás és a bányászat meg az ipar megszűnése okozott:

„Úgy hogy összetartó voltak. Segítettek egymáson. Nem ismertük a szolidaritás szót, de működött a faluban. Aztán mindenki mindenkinek segített amilyen formában tudott, aztán jött a bánya. Ami aztán behozott egy csomó embert, és akkor mindenhonnan jöttek be a másik bányászvidékekről ide. Telepítettek be ide családokat, az úgy egy kicsit megosztotta a falut, akkor volt egy ilyen rész, hogy az iparosodott rész meg egy újra mondom, meg a paraszt része a falunak, de aztán végig, végre összesimultak, tehát egy, egy szuper jól működő kis falu volt. Most az utóbbi húsz év, ez már, ez már egy kicsit húzósaabb. Rengetegen eltelepültek innen a fiatalok. Igen, igen. Jobbára elmentek városara, amikor megszűntek itt a környékünkön” (2. sz. – 59 éves nő)

Az elemzésből az volt látható, hogy inkább az idősebbek azok, akik úgy gondolták, hogy a falu életét érintő külső körülmények egyértelműen negatívan befolyásolták a közösség életét. Elsősorban az összetartás hiányát említik, ami korábban szerintük erős jellemzője volt a falu életének.

Az elemzett 21 interjú jöllehet nem reprezentálja a falu teljes lakosságának véleményét, az elemzések mégis rámutatott együttjárásokra, olyan visszatérő és markáns tartalmi elemekre, amelyek alapján a dudari identitásjellemzők egyfajta mintázata felrajzolható.

A legjellegzetesebb sajátosság, hogy mind a betelepült, mind a dudari származású csoport alapvetően pozitív jellemzőkkel ruházza fel a települést, mint közösséget és mint lakóhelyet. Ebben az értelemben az önkategorizáció bizonyára önbecsülést növelő hatású (vö. (Tajfel–Turner 1986). Ugyanakkor az is érződik, hogy ez az erős pozitív öndefiníció bizonyos fokú zártságot eredményezett a betelepülők befogadásával kapcsolatban. Erre elsősorban a betelepültek identitásra utaló szövegrészeiből következtethettünk. A csoport felénél asszimiláns identitás stratégiája a jelenik meg (Hutnik 2004). A többiek esetében ezt az érzelmi kötődést nem találtuk, sőt két esetben erősen sértett identitást azonosítottunk, amely explicit módon a származás szerinti dudariak elutasító magatartására reflektált.

A kutatás eredménye rámutat arra, hogy a társadalmi, gazdasági változások alapjaiban változtatják meg nemcsak egy település tárgyi környezetét, de az emberek identitását, elégedettségét, a kötődés mértékét is. A korábban összetartónak megélt, zárt és ugyanakkor biztonságot nyújtó közösség a betelepülések hatására fellazult és kissé szétzilálódott, de viszonylag rövid idő alatt ismét felépült. Az igazi törést a rendszerváltás, a gazdasági nehézségek és a politikai nézetkülönbségek megosztó hatása hozta el a kis falu közössége számára. Ezekben az interjúkban elsősorban a régi Dudar iránti nosztalgia nyilvánul meg, amely, mint narratív konstrukció lehet egy idealizált emlékkép is, ami a maga reális idejében korántsem látszott ennyire idillinek. A jelenből tekintve a múltra gyakran a pozitív elemek emelkednek ki, veszteségérzetet keltve. A beszámolók egybehangzósága sem a valóságtartalmat támasztja alá, de egyértelműen rámutat a vágyott identitás-jellemzőkre, amelyek célként is megfogalmazódhatnak, irányt mutathatnak a falu fejlődése szempontjából. Ennek jeleit már egy-két interjúban fel lehetett fedezni. A falu új polgármestere komoly erőfeszítéseket tesz a közösségi élet újraépítésére, és ezt a kérdezettek közül többen is említették, talán valami elkezdődött.

Az interjúk és az egy hetes jelenlétünk tapasztalatai alapján Dudart egy valaha virágzó, most a majdnem teljes összeomlás után lassan újjáéledő településként írhatjuk le, melynek lakói nagyra értékelik a kapcsolatokat, az emberséget és az összetartást. A gazdasági és politikai viharok által megtépázott identitásuk alapvetően pozitív, és mivel saját bevallásuk szerint is igen keményfejű emberek, valószínűleg mindent meg is tesznek, hogy megmentsek ezt a kis települést a jövő nemzedék számára, hogy ha 75 év múlva ismét odalátogat egy kutató csoport, akkor egy erős, összetartó közösséget találjon.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baumeister, R. – Leary, M. (1995): The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin* Vol.117 No. 3, 497-529.
- Csaplár F. (1971): Bartók és a Szegedi Fiatalok – A dudari tanulmányút – 1937. *Tiszatáj*, 3. 252.
- Ellemers, N. – Kortekaas, P. – Onverkerk, J. W. (1999): Self-categorisation, commitment to the group and group self-esteem as related but distinct aspects of social identity. *European Journal of Social Psychology*, 29 (2-3), 161-186.
- Erikson, E. H. (1991): *A fiatal Luther és más írások*. Budapest: Gondolat.
- Fiske, S. T. (2006): *Társas alapmotívumok*. Budapest: Osiris.

- Hutnik, N. (2004): An intergroup perspective on ethnic minority identity. In Pandey, J. (ed.), *Psychology in India revisited: Developments in the discipline. Vol 3: Applied Social and Organisational Psychology* (pp. 79-113). New Delhi: Sage Publications.
- László J. (1999): *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Budapest: Scientia Humana-Kairosz.
- McAdams, D. (2001): The psychology of life stories. *Review of General Psychology* 5 (2), 100-122.
- Pataki F. (2001): *Élettörténet és identitás*. Budapest: Osiris.
- Pataki F. (2004): *Érzelem és identitás*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Stets, J. – Burke, P. (2000). Identity theory and social identity theory. *Social Psychology Quarterly* Vol.63, No.3, 224-237.
- Tajfel, H. (1970): Experiment in intergroup discrimination, *Scientific American*, 223, 5., 96-102.
- Tajfel, H. – Turner, J. C. (1986): The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel – W. G. Austin, *Psychology of Intergroup relations* (pp. 7-24.). Chicago: Nelson-Hall Publishers.
- Tomori V. (1937): Dudari napok. *Magyar Szemle*, nov. 269-272.

**„MINDENKI A MAGA
SZERENCSÉJÉNEK KOVÁCSA?”
A PROAKTÍV ATTITŰD ÉS A KONTROLL
MEGJELENÉSE NARRATÍVUMOKBAN**

A *proaktív attitűd* egy olyan személyiségvonás, mely kihat az emberek mindennapjaira, életük alakítására. Fogalmát Schmitz és Schwarzer (1999) alkotta meg. A proaktív szó jelentése kezdeményező, kezdeményezést magához ragadó, szántszándékos, gyorsan cselekvő, tevékeny (Bakos 2007). Olyan kontextusban szokás használni, amikor az egyén olyan tettet hajt végre, amelyben előrelátóan cselekszik és felelősségteljes. Schwarzer (1999) szerint a proaktív attitűd egy olyan személyiségvonás, amelynek hatása van az egyén motivációjára és tetteire. Egyfajta hitet jelent abban, hogy az egyén gazdag potenciálokkal rendelkezik arra, hogy megváltoztasson dolgokat és ezáltal tökéletesíteni tudja saját magát és környezetét. Ezzel a jellemvonással rendelkező egyénekre többek között jellemző a találékonyság, a felelősség, az értékek megjelenése és az, hogy van jövőképük.

Schmitz és Schwarzer (1999) szerint a proaktív személy *hisz az elegendő erőforrás meglétében*. Ezek az erőforrások külső vagy belső eredetűek lehetnek. Külső tényezőként a jólét, a szolgáltatások és az emberek támogathatják az egyént a célok elérésében. Belső tényezőként az intelligencia, a bátorság, az erő, a kitartás lehetővé teszik a célok kitűzését és a kitartást azok végrehajtására.

A proaktív személyek *felelősséget vállalnak saját fejlődésükért*. Ők sem a jó sem a rossz eseményt nem tulajdonítják teljes mértékben külső okoknak. Inkább szembenéznek saját valóságukkal és elfogadják azt az egyensúlyi nézetet, amely szerint a negatív eseményekben is mind a személy, mind a környezet szerepet játszhat. A szerzők a felelősségvállalás két fajtáját különítik el: felelősségvállalás a múltban történetek miatt, és felelősségvállalás azokért a dolgokért, amik most történnek. A proaktív attitűdnek ez utóbbi esetben lehet nagy szerepe, mert a proaktív személy a problémák megoldására koncentrálna, nem számít, hogy azt saját maga vagy pedig más okozta (Schmitz – Schwarzer 1999).

A proaktív személyt *értékek vezéreltik*. Az emberek viselkedését általában a szociális környezetük határozza meg, ezzel szemben a proaktív személyek tisztában vannak értékeikkel és ennek megfelelően választják meg cselekvéseik módját. Bár a szocializációs folyamatok befolyásolják az emberek értékeit, de ők különböznek

abban, hogy milyen mértékben függ az életük ezektől az értékektől. A társadalmilag közvetített értékek belsővé válása után, azok vezető erőkké válnak és irányítják a proaktív személy törekvéseit még akkor is, ha ezek társadalmilag nem elfogadottak. Így pl. a bűnözőknek is vannak értékeik, a terroristák is lehetnek proaktív személyek. Itt kell rámutatni arra, hogy a proaktív attitűd nem csak a jó, a helyes dolgok előmozdítására van hatással, hanem magukra a cselekedetekre is. A proaktív attitűd segít a célok tudatos megvalósításában, legyenek azok bármilyen kitűzött célok. Ebből következik, hogy a proaktív személyeknek van jövőképük. Értelmet adnak életüknek azzal, hogy ambíciózus célok megvalósítására törekednek. Itt is hangsúlyozni kell, hogy nem szükséges ezeknek a céloknak társadalmilag elfogadottnak lenni (Schmitz–Schwarzer 1999)

A proaktív személyek *mozgásba hozzák a dolgokat*, felvállalják személyes felelősségüket és fejlesztik kezdeményezőképességüket. A proaktivitás fogalma összefüggésben áll olyan más elméleti konstrukciókkal is, mint a kontrollhely elmélet (Rotter 1990), az optimista attribúciós stílus (optimista beállítottság) (Peterson – Seligman 1984; idézi Szondy 2006) és az én-hatékonyság (Bandura 1997). Bandura (1997) én-hatékonyság elmélete, amelyben a saját képesség-kompetenciákat hangsúlyozza, egy fontos alapeleme a proaktivitásnak. A fogalom nagy magyarázó erővel bír, nagyrészt ugyanarra a tartalomra vonatkozik, mint a proaktív attitűd fogalma. Ezt bizonyítja, hogy a proaktív attitűd viszonylag magas korrelációt mutat az én-hatékonysággal (Schmitz – Schwarzer 1999). A proaktív emberek igyekeznek minél több új feladat megoldására, innovatív ötleteik vannak. Felelősnek érzik magukat a cselekedeteik eredményes végrehajtásáért és nem hagyják, hogy az esetleges balsikerek könnyen demoralizálják őket (Schmitz – Schwarzer 2000).

Az *optimizmus* is kapcsolatban áll a proaktív attitűddel: az optimista attribúciós stíluselmélet (Peterson – Seligman 1984; idézi Szondy 2006) és Scheier – Carver (1987) által megfogalmazott diszpozicionális optimizmus. Az optimista/pesszimista attribúciós stíluselmélet az események (pozitív vagy negatív) magyarázatára vonatkozik. Az egyének az eseményeket az internalitás, globalitás és stabilitás mentén magyarázzák. A diszpozicionális optimizmus a jövőre vonatkozó pozitív elvárásokat jelenti (Norem – Chang 2002). Az emberek a diszpozicionális optimizmussal azt hiszik, hogy a jövőben több jó, mint rossz eredmény fog bekövetkezni. Az optimisták akkor is fáradoznak céljaik eléréseért, ha nehézségekbe ütköznek. Céljaik eléréséhez tényleges megküzdési stratégiákat is használnak, mint az átdolgozás és az újradefiniálás. Ezzel eléri, hogy magukat és érzelmi állapotukat is szabályozni tudják céljaik elérésének érdekében. Egy nagy veszteség után életükön legjobban az optimisták tudnak változtatni. Az optimizmus jó determinálója lehet a sikeres életnek (Carver – Scheier – Segestrom 2010). Ezek az elméletek kapcsolódnak leginkább a proaktív attitűd fogalmi alapjaihoz, de ahhoz, hogy a proaktív attitűd kialakuljon és megfelelően működjön, a fentebb említett vonásoknak meg is kell mutatkoznia az egyének személyiségében.

A proaktív attitűdre tekinthetünk úgyis, mint *erőforrásra, amely segít boldogulni* a mindennapokban (Schröder–Schwarzer 1997). A klasszikus erőforrásokba beletartoznak a személyes- és a szociális erőforrások is. Az előzőbe az egyén kompetenciái, tapasztalatai, személyiségének pozitív konstrukciói és pozitív elvárásai tartoznak. A proaktív attitűddel legerősebb kapcsolatba a pozitív elvárás hozható. A fogalom középpontjában egy optimista elvárás, várakozás van, amely az erőforrásokkal és a felelősséggel együtt azt az igényt, szükségletet ébreszti az egyénben, hogy valamit tenni kell (Schmitz–Schwarzer 2002). A szociális erőforrások magukba foglalják az ember szociális környezetének komponenseit, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy az egyén igényei csökkenjenek. A proaktív attitűd szabályosan korrelál a személyes és a szociális erőforrásokkal is (Schröder – Schwarzer 1997).

A proaktív attitűd kialakulásában Garner (2003) szerint nagy szerepet játszik a családi légkör, mert ennek fejlődése a gyerekek és a szülők dinamikus interakciójában megy végbe. A gyerekek és a szülők közötti szeretet és elfogadás olyan környezetet teremt, amelyben az értékek kölcsönösen elfogadottak és előtérbe kerül a proaktív attitűd és a pozitív cselekedet. Ezért feltételezik, hogy kapcsolat van a szülői szeretet és a gyerekek proaktív vonásai között, így pl. az anyai nyíltság és az érzelmi támogatás kifejezetten segíti ennek kialakulását.

További fontos kérdés, hogy a neveltetésen kívül milyen tényezők állnak még kapcsolatban a proaktív attitűddel. Nabeel és Zafar (2012) arra jutottak, hogy a magasabb szocio-ökonómiai státusszal rendelkező egyének magasabb pontszámot mutatnak a Proaktív Attitűd Skálán (Schmitz–Schwarzer 1999). Találtak különbséget nemek és életkorok között is. A fiatalokat vizsgálva (14-19 év) azt találták, hogy ebben az életkorban a lányok szignifikánsan magasabb proaktivitást mutatnak, mint a fiúk. Ezen korcsoporton belül szignifikánsan magasabb eredményt ér el az idősebb (18-19 év), mint a fiatalabb korosztály (14-17 év), de a lányok és a fiúk közötti különbség itt is megmaradt. Ezen felül bizonyos személyiségvonások, mint pl. a kontrollhely attitűd is kapcsolatba hozhatók a proaktivitással.

A PROAKTÍV ATTITŰD KAPCSOLATA A KONTROLLHITTEL

Rotter szerint az emberek különböznek abban a tekintetben, hogy a velük megtörtént események kimenetelét milyen mértékben tulajdonítják saját cselekedeteiknek. Aki úgy véli, hogy az esemény hátterében inkább külső körülmények állnak, amelyek nem állnak saját ellenőrzése alatt, azt külső kontrolllosnak nevezzük. Ezzel szemben az a személy, aki saját viselkedésének tulajdonítja a bekövetkezett eseményt, az belső kontrolllos. Ennek a beállítódásnak az is következménye, hogy a személy erőteljesebben hiszi, képes befolyásolni tudja az eseményeket (Rotter 1990). A belső kontrollhit következtében az emberek sikereiket, eredményeiket

vagy hibáikat saját igyekezetük következményeként látják. A külső kontrollos személyek az eseményeket általában a következő külső tényezőknek tulajdonítják: tekintélyt parancsoló másik személynek; szerencsének és a lehetőségeknek; a sorsnak, magasabb rendű hatalomnak illetve az események komplexitásából eredő véletlennek (Mark 1998).

A kontrollhelyelvárás elméleti hátterét a szociális tanuláselmélet képezi, amelynek alaptétele, hogy a személyiség feltárásának eszköze csak olyan elemzési eljárás lehet, melynek alapegysége az egyén és környezete közötti interakció (Rotter 1990). Az elmélet szerint a személyiség formálódása kondicionálás következtében megy végben. Tapasztalataink alapján egyrészt elvárásokat alakítunk ki arra vonatkozólag, hogy bizonyos viselkedés következtében mekkora eséllyel érjük el céljainkat. Ugyanakkor az emberek nem egyformán képezik le ugyanazt az eseményt, többek között különböznek abban is, hogy a viselkedésüket és a megerősítést összekapcsolják. A külső kontrollos személyek például véletlenszerűen reagálnak a megerősítésekre (Carver – Schreier 2006).

Említést kell tenni arról, hogy az eredeti általános kontrollhelyelvárás fogalmát a későbbi elméletalkotás során egyre inkább felváltotta a *területspecifikus kontrollhelyelvárás* fogalma. Legtöbbször ma már úgy vélik, hogy az emberek ebből a szempontból is leginkább kevert típusba tartoznak, és feladatonként, területenként változik, hogy az adott személy milyen kontrollhelyelvárásról tesz tanúbizonyítást (April – Dharani – Peters 2012). A kutatások általában külön-külön fókuszálnak a lehetséges területekre, mint pl.: egészség, munka vagy család (Lachman – Neupert – Peters 2010). Ennek megfelelően elképzelhető, hogy egy személy a munkahelyén megéli az irányítást annak ellenére, hogy a futószalag mellett dolgozik, ugyanakkor családi életét uralhatatlan káoszknak érzi.

Feltételezhető, hogy aki erőteljesebben hisz abban, hogy ő irányítja saját sorsát, az egyben hatékonyabbnak is érzi magát élete alakításában, azaz jobban bízik abban, hogy képes aktívan befolyásolni a jövőjét, tehát a belső kontroloosság együtt járhat a proaktív attitűddal.

KUTATÁSUNK CÉLJA

A korábbi vizsgálatok a proaktív attitűdöt és a kontrollt leginkább kérdőíves módszerek segítségével vizsgálták. Jelen kutatásban mi egy mélyebb, kvalitatív technikára épülő elemzést végeztünk ezen a területen. A kérdőíves vizsgálatok koncepcióját követve, de az egyén szabadon kifejtett válaszaira építve arra a kérdésre kerestünk választ, hogy egy kis falu lakói milyen mértékben érzik magukat saját sorsuk alakításában aktívnak, illetve, mennyire jelenik meg az elbeszéléseikben a kiszolgáltatottság élménye. Kutatásunk célja volt, hogy félig strukturált interjúk segítségével feltárjuk a kérdezettek proaktivitás érzésének erősségét és területeit,

feltárjuk továbbá, hogy az emberek életében mekkora szerepet játszik ez a személyiségvonás. A tartalomelemzés során azt is vizsgáltuk, hogy a narratívumokban megjelenik-e a proaktív attitűd négy ismertető jele: az egyéni értékek tudatos jelenléte, az elegendő erőforrás megléte, a felelősségérzet és a tervezés. Feltételeztük, hogy a proaktivitás megélésében különbségek merülhetnek fel, ezért összehasonlítottuk a kapott tartalmakat a különböző nemi és demográfiai változók mentén. Vizsgálatunk tárgyát képezte továbbá, hogy az elbeszélésekben hogyan jelennek meg az események mögötti külső vagy belső oktulanajdonítások és ezek kapcsolatba hozhatók-e a proaktív attitűddel. Megpróbáltuk feltárni, hogy milyen területeket érintenek az egyén életében ezen oktulanajdonítások, és a megjelenő kontrollhelyelvárások koherensnek mutatkoznak-e az egyes területeken.

A KUTATÁS MÓDSZERE

A vizsgálat során félig strukturált interjút alkalmaztunk. Ez azt jelenti, hogy az interjúkban előre meghatározott témaköröket érintettünk, mint beszélgetési témákat. Viszont a kérdéseket csak akkor tettük fel, ha a személy az adott területet spontán nem említette. Az interjú témakörei voltak többek között az egyén életeseményei (egyéni életút, család, mentalitás) és a közösség, amelyben él (falu, falutörténet, csoportosulások).

A proaktív attitűd összetevőire és a kontrollhelyelvárás területeire irányuló konkrét kérdéseket nem tettünk fel. Egyetlen egy kivételt képezett a tervezés témaköre. A proaktív attitűd három másik összetevőjére az egyének általában saját maguk is kitérnek, amikor a saját életükről beszélnek. Az interjúfelvétel előtt a személyeket tájékoztattuk a vizsgálat kereteiről. Az interjúkat rögzítettük, melyhez kértük az interjúalanyok előzetes beleegyezését. A későbbiekben a hangfelvételekből szöveghű átiratot készítettünk. Az írásban jelöltük a szövegmódosítást jelentő nem verbális elemeket is. A továbbiakban a szöveges állományokkal dolgoztunk, a manuális tartalomelemzés módszerével. A kutatási kérdéseknek megfelelően egy kódrendszert állítottunk össze (a kódokat és jelentésüket lásd az 1. sz. mellékletben). Ezt követően a tartalmakat két független bíráló besorolta az adott kategóriákba. A bírálók közötti átlagos egyezés 93,5 %-os volt. Ahol a kódolók nem egyeztek meg a besorolásban, ott közös döntés született a kódolásról. Az így kapott adatokat SPSS programmal dolgoztuk fel.

A MINTA

Az interjúalanyok önként dönthettek a vizsgálatban való részvételről, illetve meg is tagadhatták azt. Így a minta nem tükrözi Dudar lakosságának összetételét. En-

nek következtében a minta sem a nemek, sem az életkor, sem a foglalkoztatottság alapján nem tekinthető reprezentatívnak. A minta összesen 21 főből áll. Ebből nő 15 fő és férfi 6 fő. Átlagéletkoruk 55,5 év (a szórás: 15,5 év). Foglalkozás szerint nyugdíjasok (N=11), dolgozók (N=9), és egy tanuló (N=1) vett részt a vizsgálatban.

EREDMÉNYEK

A proaktív attitűd megjelenése az interjúkban

Elsődleges célunk az volt, hogy az interjúkban azonosítsuk a proaktív attitűd négy ismertető jelét, az interjúalanyok által említett értékeket, az elegendő erőforrás megjelenését, a felelősségérzet meglétét és a tervezés megjelenését. Az interjúalanyok általában spontán rátértek a vizsgálni kívánt témakörökre.

Az értékek megjelenése

A résztvevők a négy témakör közül leginkább az életüket vezérlő értékekre tértek ki. A legfontosabb értékek, amelyet a legtöbben említettek az a *család*, a *családi kapcsolatok* megléte és a *szeretet* (21 főből 18 fő említette). Arról számoltak be, hogy legtöbb tetteiket a családjuk érdekei vezérli. Például:

„És mindig azt mondtam, hogy a legfontosabb hogy itthon szeressen valaki. Azt hogy ők biztonságban vannak. Nekem is azt jelenti a család, hogy a munkahely bármilyen, ha hazamegyek, otthon biztonság van.”(2.sz. interjú – 59 éves nő)

„Hála a jóistennek szeretjük egymást, meg szeretjük a gyerekeinket is.”(30.sz. interjú – 44 éves nő)

Egy másik fontos érték, amely az interjúalanyok többségénél felfedezhető, az a *hit és Isten* (21 főből 12 említette). Úgy vélik, hogy Isten és hitük tanításai szerint kell élniük. Illetve az is megjelenik, hogy a hit kapaszkodó, fogódzó lehet az emberek életében, ami segít nekik a mindennapi boldogulásban. Ez a tartalom felekezettől függetlenül megjelent az interjúkban. Példák a hit, mint érték megjelenésére:

„...csak Isten van. És nekünk tisztelni kell.”(10. sz. interjú – 62 éves nő)

„Akinek nincsen valamilyen kapaszkodója, akár hitbeli, de főleg hitbeli kapaszkodója annak nagyon nehéz.”(4. sz. interjú – 65 éves férfi)

„Én meg azt mondom, hogy a hit távlatokat ad. Olyan fantasztikus biztonságot, hogy engem nem nagyon ijesztgetnek, hogy milyen lesz a jövő.” (2. sz. interjú – 59 éves nő)

„Volt szép az életemben és aztán ami meg olyan volt azt a jó isten azért adta, mert esetleg próbára tett, meg azért adta, hogy igenis figyeljünk és imádkozzunk és kérjük.” (3. sz. interjú – 73 éves nő)

Többen kitértek arra, hogy az embereknek *segíteniük kell* társaikat, azokat akik rászorulnak. Fontos, hogy összefogjanak az esetetek megsegítése érdekében vagy az öregek, egyedül maradottak érdekében. Így a segítőkészség, mint érték szintén megjelenik az elmondásaikban (21 főből 7 említette).

„Tehát bármire úgy az embernek szüksége van, hogy ha valakinek van valamije, nekem nincs, csak így beszélgetünk, akkor tudok én ebbe segíteni, tudok én abba segíteni neked, meg meg. Hát de ugyanúgy én is vissza.” (23. sz. interjú – 60 éves nő)

„Hogy egyik a másik... Tehát a segítőkészség, ez nagyon fontos És én ezt bátran elmerem akárkinek is mondani, hogy igen, egyik a másikat segítse, mert összefogás nélkül nincs semmi.” (24. sz. interjú – 55 éves nő)

Többen megemlítették még a *közösség* kiemelkedő szerepét (21 főből 10 említette). Úgy gondolják, hogy az egyén számára sokat jelent, ha tagja valamilyen közösségnek (vallási, kulturális). A közösségbeli lét szintén támpontokat, segítséget nyújthat ahhoz, hogy az egyén életét saját maga számára megfelelően vezethesse. Példa a közösséghez tartozás, mint érték megjelenésére:

„Aki meg tud kapaszkodni hitben, vagy akár egy valamilyen társadalmi csoportban, legyen az különböző mit tudom én népi hagyományörző egyesület vagy akár mi, amivel tud valamibe kapaszkodni, annak sokkal könnyebb.” (4. sz. interjú – 65 éves férfi)

„És továbbra is csak azt tudom mondani, hogy tehát normális kapcsolatok kiépítése az lenne a fontos. Lehet ez akár vallási közösségeken belül akár mondom más ilyen művelődési, kulturális akármilyen más kapcsolatokon belül, ez fontos.” (4. sz. interjú – 65 éves férfi)

Az elegendő erőforrás megjelenése

Az elegendő erőforrás egy olyan erőt jelent, melynek segítségével az egyén el tudja érni céljait, előre tud haladni az életben. Ez az erő fakadhat az egyénből, mint belső forrás vagy jöhet kívülről a környezetből, mint külső forrás. Az inter-

júalanyok között előfordult olyan, aki erőforrásként saját magát látta (21 főből 5 esetben). Úgy gondolta, hogy ha valamit el akar érni az életben, akkor csak saját magára számíthat. Példa erre:

„Mindenkinek ezt saját magának kell megtenni. Ezt én vallom, és ezt tudom magamról. Ez, ezt így, ez, ennek, ez így van jól. Nem másra számítani.”(11. sz. interjú – 70 éves férfi)

„Mert, de leginkább az, hogy megdolgozzanak és tegyenek érte. Nem lehet várni, hogy a sült galamb a szánkba repüljön.”(22. sz. interjú – 48 éves nő)

Voltak olyan interjúalanyok is, aki erőforrásként csak a külső környezetre támaszkodtak (21 főből 5 esetben). Közülük néhányan azt vallották, hogy Isten az, aki szerint a dolgai előre el vannak rendezve, ezért erőt imádság által tőle kaphatnak. Voltak olyanok is, akik a szerencsét vagy a sorsot látták úgy, mint amire támaszkodhatnak, ami irányítja életüket. Megint mások boldogulásuk forrását szintén a külső környezetben látták, de nem valami felsőbb hatalomban, hanem az emberi kapcsolatokban. Példa az interjúkból:

„Hát általában vagy a véletlen vagy a sors, mindegy, hogy minek nevezzük, de a lényeg akkor is az.”(20. sz. interjú – 57 éves férfi)

„A Jóisten így akarta, akkor hiába akarok én másképp.”(14. sz. interjú – 85 éves nő)

“Hát hogyha sorsnak, akkor sorsnak nevezhetjük. Nem tudom. Én azt gondolom, hogy Isten irányítja az életünket.”(34. sz. interjú – 33 éves nő)

„Én azt gondolom, hogy a hit. Ha hitünk van, hogy Isten segítségével meg tudjuk csinálni, és ha ő is úgy akarja, végig tudjuk vinni.”(34. sz. interjú – 33 éves nő)

Az interjúalanyok közel fele (21 főből 11) mind külső, mind belső erőforrásra támaszkodik. Például:

„Ezt mind, mind az én kezem munkája. Igaz, hogy a Jóisten segítségével. Ez egyértelmű dolog, mert anélkül nem ment volna.”(11. sz. interjú – 70 éves férfi)

„Szerintem hozzájárul a sors is, hogy valami úton, de inkább ezt maguknak kell.”(13. sz. interjú – 40 éves nő)

„Avval én nagyon megelégedtem, amit a Jóisten a mi kezünk munkája által adott nekünk.”(14. sz. interjú – 85 éves nő)

A felelősség megjelenése

A felelősségérzetre direkt módon nem kérdeztünk rá a beszélgetések során. Ezért annak a megjelenése látens módon figyelhető csak meg a szövegekben. Többnyire

a munka, a foglalkoztatottság és a család területén jelenik meg. Többen elmondták, azért dolgoznak, hogy családjukat, gyerekeiket el tudják látni. Nagyon fontosnak tartják azt is, hogy a gyerekeik (már akinek van) jövőjét, boldogulását biztosítani tudják. Egy konkrét példa az egyik interjúból:

„Igen, felelős vagyok, mert hogyha, most vegyünk egy alap dolgot, hogy nem megyek el dolgozni, akkor nincs, nincs a gyerekeimnek mit enni. Tehát a saját környezetemben biztos, hogy felelős vagyok én is, meg a többi ember is aki körülöttem van, aki a családomban van felelős azért, hogy, hogy legyen.”(30. sz. interjú- 44 éves nő)

A tervezés – a célok megjelenése

A proaktív attitűd megjelenésének utolsó formája a tervezés, a célok megjelenése a személy életében. Erre a témakörre konkrétan is rákérdeztünk az interjú során (pl. Lehet tervezni a mindennapokban? Ön szokott tervezni?). Az interjúalanyok ezekre a kérdésekre túlnyomórészt olyan választ adtak, hogy a tervezés fölösleges (21 főből 13 esetben). Bár ők nagyon szeretnék, de azok csak álmok maradnak. Valószínű, és erre többen is kitértek, hogy a jelenlegi gazdasági helyzet nem teszi lehetővé a hosszú távú terveket, illetve távolabbi célok megfogalmazását. Ezért többen is csak azt mondták, hogy csak rövid távú terveik, céljaik vannak, és csak azokat merik megvalósítani, mert olyan bizonytalan a jövő, hogy távolabbi célt nem mernek kitűzni (21 főből 11 esetben). Példa ezekre:

„Régebben hosszabb távra, most általában úgy szoktunk tervezni, hogy mégis egy évre nagyjából, hogy mi történik, nem merünk hosszabb távra.”(22. sz. interjú – 48 éves nő)

„Nem, nem, nem lehet. Ezt nem lehet. Nem lehet, mert minden, a gazdasági helyzet, minden annyira romlik, romlott. Tehát, most már olyan szinten van ez, hogy, hogy az nagy merészség, ha valaki előre tervez.”(22. sz. interjú 48 éves nő)

„Azért legyen valami cél az embernek. Csak. Csak veszélyes. Szóval, lehetnek terveid, de most ebben az anyagi helyzetben, ezekkel a fizetésekkel, inkább csak álmoknak tűnik.” (13. sz. interjú – 40 éves nő)

„Hát úgy vannak terveink, most nem azt mondom, hogy nincsenek, de hát most egyik napról a másikra kell élni, most arra gondoltam, hogy az ember csak így tud.”(26. sz. interjú – 37 éves nő)

Nem találtunk szignifikáns különbséget sem az értékek megjelenése, sem az eleendő erőforrás, sem a tervezés tekintetében a nemek ill. a foglalkozási státusz alapján képzett csoportok között.

A KONTROLL MEGJELENÉSE AZ INTERJÚKBAN

A vizsgálati személyek közül 11-en mutatkoztak inkább belső kontrollos személyeknek, míg 10-en külső kontrollosnak. A besorolás az alapján történt, hogy egy adott interjúban milyen események voltak túlsúlyban: olyanok, amelyek mögött oki tényezőkén külső erő (befolyásos emberek, szerencse, sors, Isten, véletlen) áll, vagy olyanok, amelyek mögött belső tulajdonság jelenik meg.

Az elbeszélésekben megjelenő események nagy része a múltra tekintett vissza, amelyeket oktatáson kívül, leíró jelleggel adtak vissza a személyek. Például az egyik személy így beszélt fiáról: *„Ő festő, de mindenek. Nagyon szorgalmas. Nagyon szorgalmas ember. És, most jön meg majd a hónap végén, azt mondta. Most születtek, most született nekik a kisfia, az első”* (11. sz. interjú – 70 éves férfi). Azonban ez a személy az interjú során inkább arról tett tanúbizonyságot, hogy inkább belső kontrollos. A fia bemutatását így folytatta: *„Négy éve mentek ki, de tudnak boldogulni, mert ő nagyon szorgalmas, tehát minden, minden munkát most már, különben festő a szakmája, de mindent tud”* (11. sz. interjú – 70 éves férfi). Elmesélte, hogy a fia a saját tulajdonságainak köszönhetően tud előre jutni, amire önmagában a többszörösen összetett mondat alanya alapján nem követhetjük, a lényegi információt a mondat szerkezete hordozza: okhatározói alárendelő összetett mondat. Ugyanez a személy a későbbiekben saját sorsa kapcsán is kifejezte, hogy úgy érzi, ő irányította az eseményeket: *„Olyan, olyan hely, ahol boldogulni lehet, és, hát a, aki akar dolgozni, tehát, lehetőséget. Aki, na, aki akar dolgozni, az talál lehetőséget.”* (11. sz. interjú – 70 éves férfi). Láthatjuk, hogy a belső kontroll mellett (aki valamit meg akar tenni, talál rá módot) megjelenik ugyan a környezet, mint befolyásoló tényező, azaz szükséges hozzá a lehetőség is, de az esemény meghatározója mégsem a külső körülmény. Ez a gondolkodásmód a többi, inkább belső kontrollos személy esetén is megjelenik. Egy másik interjúban pl. így nyilvánul meg *„Kérdés: Mi szükséges a boldoguláshoz? Válasz: Az hogy el kell menni és dolgozni kell érte nagyon sokat. ... Biztos, hogy a szerencsének is van köze”* (26. sz. interjú – 37 éves nő).

A fenti példák alapján azt láthatjuk, hogy az oktatáson, mely szerint az események az egyén irányítása alatt állnak az összetett mondatokon keresztül ragadható meg. Úgy gondolhatnánk, hogy vannak bizonyos specifikus nyelvi elemek, amelyek megjelenése egyértelműen utal a kontrollhelyelvárás valamelyikére. Ilyenek lehetnek a deontikus segédigék (muszáj, kell, lehet), amelyek mindig az események kötelező jellegére utalnak. Azonban az interjúk alapján azt láthatjuk, hogy az egyes segédigék megjelenéstől függetlenül, az eseményeket tarthatjuk irányításunk alatt állónak, vagy akár külső erők is megjelenhetnek oki tényezőként. A mondat más elemei (alany, tagadás, feltételes mód) mind hatással van az értelmezésre. Például a muszáj segédige tagadása esetén: *„amit csinállok, azt nagyon szeretem, mer’ nem lenne muszáj, mer’ én virágkötő a szakmám, nem lenne muszáj*

őö közmunkaprogramban részt venni” (13. sz. interjú – 40 éves nő) arra utal, hogy a személy saját maga döntött a közmunkaprogramban való részvételről. A következő idézetben a segédige egyértelműen a külső tényező hatását jelzi: „*Muszáj volt megcsináltatnunk, nem azért mert volt pénzünk, mert nem volt, de muszáj volt*” (24. sz. interjú – 55 éves nő).

KONTROLL AZ ÉLET EGYES TERÜLETEI FELETT

Az interjúk elemezésénél sorba vettük azon területeket is, ahol egy esemény kapcsán következtetéseket vonhatunk le a személy kontrollhelyelvására vonatkozólag. Figyelembe véve, hogy idősebb korosztály körében készítettük az interjúkat, feltételeztük, hogy a személyek egészségi állapotukról úgy nyilatkoznak, mint ami nem áll irányításuk alatt. Azonban az elbeszélésekben ez nem jelent meg. A személyek csak elvétele hozták szóba egészségi állapotukat, és nem a befolyásolhatóság kontextusában „*Majd csinálgatja, ahogy az egészsége engedi*” (25. sz. interjú – 55 éves nő), „*ha nincs egészség, akkor dolgozni se tud*” (31.sz.interjú – 62 évesnő). Látható, hogy az egészséget külső tényezőnek tekintik a munkához képest, de a szövegkörnyezetből sem derül ki, hogy az egészség felett kontrollt gyakorolnak-e.

Az egészségen kívül még *három terület* tűnt ki, amelyeknél külön-külön is megjelennek a kontrollhelyelvásra mutató jellegzetességek. Ez a három terület: *a gyermekvállalás, munkavállalás és az életre vonatkozó általános vélekedések*. A két utóbbi terület között összhang mutatkozott. Akik a munkavállalásnál külső tényezők nyomására választottak (legyen ez akár a szakmaválasztás, akár a munkahelyválasztás), azok az élet máseseményeinek végkimenetelét is inkább külső tényezők közrejátszásának tulajdonították. A tizenegy külső kontrollal rendelkező személy közül hét a munkavállalás területén sem irányíthatta az eseményeket. Egy személy például így nyilatkozott a munkavállalás körülményeiről: „*Csak nem olyan irányban alakult, ahogy az kellett volna. Tehát mondom egy nagy cégnél dolgoztam Volánnál. Ez a muszáj volt. A férjem Tsz-nél dolgozott, arról is azt tudjuk mondani, hogy muszáj volt.*” (2. sz. interjú – 59 éves nő). Az élet saját maguk általi irányíthatatlansága általánosságban máshol is megjelent: „*én biztos vagyok abban is, hogy nem csak úgy megy az életünk, hanem van egy nagyobb rendező akinek akinek ... akinek befolyása van*” (2. sz. interjú – 59 éves nő). Azonban azok, akik érintették a gyermekvállalás témakörét, úgy nyilatkoztak, hogy a gyereket nem tervezték: „*Jöttek a gyerekek és fogadtuk őket.*” (2. sz. interjú – 59 éves nő). Tizenegy ember elbeszéléséből derül ki, hogy a gyermekek nem a tervek szerint születtek. Ez feltehetően a vallásos hittel is összefüggő megnyilvánulás, mivel közülük kilenc személynek a vallás központi szerepet tölt be az életében. Mindegyik elbeszélésben úgy jelenik meg Isten, mint az élet rendezője, sorsunk alakítója.

A PROAKTIVITÁS ÉS A KONTROLL KÖZÖTTI ÖSSZEFÜGGÉS

A proaktivitás értékeinek vizsgálata során két érték emelkedett ki (segítőkészség, hit), ami összefüggést mutatott a kontrollhelyelvárással. Mindkét érték esetében azt néztük: megjelenik-e a szövegben az adott érték vagy sem, ill. inkább külső vagy inkább belső kontrollos-e a személy. Az elemzés során χ^2 -próbát alkalmaztunk. A segítőkészség és kontroll esetén (lásd 1. táblázat) azt találtuk, hogy a külső kontrollosok szignifikánsan többen említették egymás segítségét, mint értéket, mint a belső kontrollosok (Pearson $\chi^2_{(1)} = 4,677$; $p < 0,05$). Ez az eredmény összecseng az elméleti megfontolásokkal, mely szerint a belső kontrollal rendelkező személyek inkább saját magukra hagyatkoznak.

	Segítőkészség	
	említette	nem említette
Belső kontrollos	1	10
Külső kontrollos	6	4

1. táblázat: A segítőkészség megjelenése a kontrollhelyelvárás tükrében

A hit, mint értéket képviselő tényező szintén inkább a külső kontrollal rendelkező személyek beszámolóiban szerepelt többször (Pearson $\chi^2_{(1)} = 5,743$; $p < 0,05$). A legtöbb személy a vallásra ill. Istenre, mint mindent meghatározó egységként tekintett (2. táblázat).

	Hit, Isten	
	említette	nem említette
Belső kontrollos	3	8
Külső kontrollos	9	1

2. táblázat: A hit és Isten értéként megjelenése a kontrollhelyelvárás tükrében

Az elegendő erőforrás megjelenése nagy átfedést mutatott a kontrollhelyelvárással. Az elegendő erőforrás változónak három értéke van: inkább maga teremti meg az erőforrásokat, inkább a környezet adja, vagy a kettő együttesen a meghatározó. A χ^2 próba eredménye szerint az erőforrás megteremtésének két kategóriája (saját maga teremti meg, ill. külső tényezők által áll rendelkezésre) teljesen lefedte a kontrollhelyelvárás két csoportját (Pearson $\chi^2_{(1)} = 10,066$; $p < 0,05$). Azonban, az erőforrásoknál megjelent kevert típus is azoknál a személyeknél, akiknél mindkét tényező számított (3. táblázat).

	Erőforrás		
	inkább saját maga	inkább külső tényező	kevert
Belső kontroll	5	0	6
Külső kontroll	0	5	5

3. táblázat: Az erőforrás megjelenése a kontrollhelyvárás tükrében

A tizenegy beszámolóból, melyben a kevert erőforrás jelent meg a kontrollhelyvárás szempontjából besorolhatóak voltak. Öt személy elbeszélésében több olyan helyzetet írtak le, amelyben a belső kontroll megjelent. Hatan viszont több olyan helyzetet írtak le, amelyben a külső kontroll jelent meg. Tehát a kontrollhelyvárást a szövegben összességében megjelenő egyéb, nem erőforrásra vonatkozó események alapján lehetett differenciálni. Például

„Hát, ez nagyrészt közrejátszik az, hogy jó időben van valaki jó helyen. Vagy jó információi vannak. Vagy időben lép, és ha valamit elgondol, és vállalkozik, akkor az bejön.” (10. sz. interjú – 62 éves nő). Itt megjelent, hogy fontos mind a külső tényezők, mind a belső tettekre készség együttes fenállása, azonban a szöveg más elemei a külső kontroll jelentőségét hangsúlyozzák: „Én szerettem volna, de nem, nem sikerült... Ebbe is egy idő után bele kell törődni. Ha már nem tudom megváltoztatni, akkor bele kell törődni, nincs más választásom.” (10. sz. interjú – 62 éves nő)

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban a proaktív attitűd (Schmitz–Schwarzer 1999) és a kontroll megjelenésével foglalkoztunk félig strukturált interjúkon keresztül. Kutatásunk feltáró jellegű volt. Célunk az volt, hogy megvizsgáljuk, hogy a proaktív attitűd négy ismertető jele (értékek jelenléte, elegendő erőforrás, felelősségérzet, tervezés) hogyan jelenik meg a narratívumokban, illetve, hogy az elbeszélésekben hogyan jelennek meg az események mögötti külső vagy belső oktatájdónítások.

A proaktivitáshoz kötődő értékeket egyértelműen tetten lehetett érni az interjúkban. A 21 személy által említett legfontosabb értékek a *család*, a *hit*, a *segítőkézség* és a *közösséghez való tartozás* voltak. Az említések azonban nem egyenletesen oszlottak el a megkérdezettek között. Ezek az eredmények összhangban vannak Schmitz és Schwarzer (1999) megállapításával, mely szerint a szociális környezet befolyásolja az értékek alakulását. A proaktivitás másik fontos eleme az erőforrásba vetett hit (Schmitz–Schwarzer 1999) ami az interjúkban szintén megjelent. A kérdezettek szerint az emberek úgy tudnak a legkönnyebben boldogulni, ha mind a külső, mind a belső szférából erőt merítenek (21 főből 11 fő). Tehát a személyek hisznek saját magukban, de ezen túl szükségük van külső támogatásra is, ami lehet Isten, a sors, illetve az emberi kapcsolatok.

A felelősségérzet és a tervezés szintén fontos eleme a proaktivitásnak (Schmitz – Schwarzer 1999). Az interjúkban általában a családi élet, a gyerekek biztonsága és a gyerekek jövője iránti felelősség jelent meg. De ebben a mintában általánosabb volt, hogy a személyek azt állították, hogy nem terveznek (21 főből 13 esetben). Ugyanakkor arra is kitértek, hogy korábban terveztek és fontosnak is tartják, hogy legyenek céljaik. Hogy mégsem mernek tervezni, annak okát valószínűleg a bizonytalan gazdasági helyzetben kereshetjük.

Korábbi kutatások alapján feltételeztük (Schröder – Schwarzer 1997; Nabeel – Zafar 2012), hogy a nemi és a demográfiai változók mentén az egyének között különbséget fedezhetünk fel a proaktív attitűd jegyeinek tekintetében. Ezt a hipotézisünket nem tudtuk igazolni, vélhetően a kis elemszám és a kiegyenlítetlen minta miatt. Kutatásunk célja volt feltárni a lehetséges kapcsolatot a proaktivitás és kontrollhely attitűd között. A szövegek elemzésekor erre a kérdésre csak a teljes szövegkörnyezet értelmezése alapján kaptunk választ. A vizsgált mintában fele-fele arányban találtunk külső és belső kontrollos személyeket. Ugyanakkor azt is láttuk, hogy ez a kontrollérzet bizonyos területeken (munkavállalás, családtervezés, életesemények) más-más mértékben jelenik meg. Ez összhangban van azokkal az eredményekkel, amelyek szerint a kontrollhelyelvárás területenként differenciálódhat (Lachman – Neupert – Peters 2010). Végül feltételeztük, hogy kapcsolat lehet a proaktív attitűd és a kontroll között. Arra jutottunk, hogy a vizsgálati csoportunkban a külső-belső kontroll megjelenése a proaktív attitűd tekintetében az elegendő erőforrás megjelenési formájával hozható kapcsolatba. Eredményeink szerint a külső kontrollos személyek a boldogulásukhoz szükséges erőt inkább a környezetükből merítik, a belső kontrollos személyek pedig önmagukból meríteni erőt. Továbbá azt is találtuk, hogy az értékek megjelenése tekintetében is van szignifikáns összefüggés azoknál az értékeknél, amelyek inkább a külső környezettel hozhatók kapcsolatba (hit, segítőkészség). Eredményeink szerint akik megemlítik a hitet és Istent mint értéket, azok inkább külső kontrollos személyek. Azok pedig, akik nem említik a segítőkészséget (mások segítése, illetve segítség várása a környezettől), azok inkább belső kontrollos megnyilvánulásokat tettek az interjú során. Mindkét eredményünk alátámasztja Schmitz és Schwarzer (1999) megállapítását, mely szerint a proaktív attitűd összefüggésbe hozható a kontrollhellyel (Rotter 1990).

Összességében elmondható, hogy manuális tartalomelemzés során sikerült a proaktív attitűdre és kontrollhelyre vonatkozó jegyeket az interjúkban azonosítani. Megállapításaink viszont a minta alacsony elemszáma miatt nem általánosíthatóak. Ezért a továbbiakban érdemes lenne a választott témakört nagyobb mintán további vizsgálni.

1. MELLÉKLET – KÓDRENDSZER

Kód	Kód neve	Kód leírása
É.	Értékek	Minden olyan dolog, ami számára fontos az életben (pl:becsület, pénz, Isten, család).
É.cs.	Család, mint érték	Ha mondta, vagy utalt rá, hogy fontos számára a családja.
É.h.	Hit, mint érték	Ha mondta vagy utalt rá, hogy életében szerepet játszik Isten, vagy a vallás, vagy a hit.
É.s.	Segítőkészség, mint érték	Ha mondta vagy utalt rá, hogy segít másokon, vagy segíteni kell az elesetteket vagy fontos a segítség.
É.k.	Közösség, mint érték	Ha mondta vagy utalt rá, hogy jó ha együtt van más emberekkel, fontos a másokkal való kapcsolat vagy a rendszeres találkozások.
E.E.	Elegendő erőforrás	Minden olyan dolog, ami szerinte befolyásolja az életét vagy aminek a segítségével előre tud haladni vagy boldogulni tud a mindennapokban.
E.E.s.	Saját forrás	Ha mondta vagy utalt rá, hogy a boldoguláshoz csak saját magára számíthat, saját maga csinálja.
E.E.k.	Külső forrás	Ha mondta vagy utalt rá, hogy a boldoguláshoz csak egy külső erőre számíthat (Isten, sors, szerencse, véletlen).
E.E.ke.	Kevert forrás	Ha mondta vagy utalt rá, hogy a boldoguláshoz nem csak saját magára számíthat, hanem egy külső erőre is.
T.	Tervezés	Tervezéssel kapcsolatos megállapítások.
T.n.	Nem lehet tervezni	Ha mondta vagy utalt rá, hogy nem lehet előre tervezni valamilyen okból, vagy nem tervez előre.
T.l.	Lehet tervezni	Ha mondta vagy utalt rá, hogy szokott előre tervezni.
T.r.	Rövidtávú tervezés	Ha mondta vagy utalt rá, hogy hosszú távra nem tervez, de rövid távú tervei (a következő 1-2 napra) vannak.
F.	Felelősség	Ha mondta, vagy utalt rá hogy felelősséget érez saját maga vagy a környezete iránt (család, munka, barátok).
K.	Kontroll	Minden olyan eseménynél, amely a személyt közvetlen érinti és a külső vagy a belső oktulajdonítás megjelenik.
K.b.	Belső kontroll	Ha mondta vagy utalt rá, hogy az őt érintő eseménynél okként saját maga, munkája, cselekedete vagy belső tulajdonsága jelenik meg.
K.k.	Külső kontroll	Ha mondta vagy utalt rá, hogy az őt érintő eseménynél okként más befolyásos személy, szerencse, véletlen, sors vagy Isten jelenik meg.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- April, K. A. – Dharani, B. – Peters, K. (2012): Impact of locus of control expectancy on level of well-being. *Review of European Studies*, 4(2): 124-137.
- Bakos F. (2007): *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bandura, A. (1997): *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Carver, C. S. – Scheier, M. (2006): *Személyiségpszichológia*. Budapest: Osiris.
- Carver, C. S., Scheier, M. F. & Segerstrom, S. C. (2010): Optimism. *Clinical Psychology Review*, 3:879-889.
- Garner, P. W. (2003): Child and family correlates of toddlers' emotional attitudinal responses to a mishap. *Infant Mental Health Journal*, 24:580-596.
- Lachman, M. E. – Neupert, S. D. – Agrigoroaei, S. (2010): The relevance of control beliefs for health and aging. Schaie, K. W. & Willis, S. L. (Eds.), *Handbook of the Psychology of Aging* (pp. 175-190). Oxford, UK: Academic Press.
- Marks, L. I. (1998): Deconstructing locus of control: Implications for practitioners. *Journal of Counselling and Development*, 76(3): 251-259.
- Nabeel, T. – Zafar, H. (2012): Parental attachment and proactive attitude among adolescents. *JPAIR Multidisciplinary Journal*, 7: 281-301.
- Norem, J. K. – Chang, E. C. (2002): The positive psychology of negative thinking. *Journal of Clinical Psychology*, 58(9): 993-1001.
- Rotter, J. B. (1990): Internal versus external control of reinforcement: A case history of a variable. *American Psychologist*, 45(4): 489.
- Scheier, M. F. – Carver, C. S. (1987): Dispositional optimism and physical well-being: The influence of generalized outcome expectancies on health. *Journal of Personality*, 55(2): 169-210.
- Scmitz, G. S. – Schwarzer, R. (1999): Proaktive Einstellungen von Lehrern: Konstruktbeschreibung und psychometrische Analysen. *Empirische Pädagogik*, 13(1): 3-27.
- Scmitz, G. S. – Schwarzer, R. (2000): Selbstwirksamkeitserwartung von Lehrern: Längsschnittbefunde mit einem neuen Instrument. *Zeitschrift für Pädagogische Psychologie*, 14(1): 12-25.
- Schmitz, G. S. – Schwarzer, R. (2002): Individuelle und kollektive Selbstwirksamkeitserwartung von Lehrern. *Zeitschrift für Pädagogik – Beiheft*, 44: 192-214.
- Schröder, K. E. E. – Schwarzer, R. (1997): Bewältigungsressourcen. In C. Tesch-Römer, C. Salewski – G. Schwarz (Eds.), *Psychologie der Bewältigung* (pp. 174-195). Weinheim, Beltz Psychologie Verlags Union.
- Szondy M. (2006): Optimizmus és egészség. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 61 (4): 617–636.

Kékesi Márk

LOKÁLIS ÉNEK

AZONOSULÁSI MINTÁZATOK A DUDARI TÖRTÉNETEK CSELEKVÉSI ÉS ÉRZELMI SZÁLAIBAN

A dudari interjúkban megjelenő társas és közösségi identitás explicit mintázatait alaposan elemzi Szabó Éva és Dudok Réka tanulmánya (lásd ebben a kötetben). Emellett érdemes azt is megvizsgálni, hogy a helyi elbeszélők milyen implicit, nem szándékolt tartalmakat kapcsolnak az interjúkban érintett egyes témakörökhöz.

Az említett tanulmányban alkalmazott technika mellett a laikus elbeszélések, élettörténetek, néphistóriák pszichológiai szempontú elemzésének egy másik lehetséges módja a szemantikai alapú tartalomelemzés. Bár a módszer külső validitását sok kutató megkérdőjelezi¹, a narratív pszichológiában, így azon belül a narratív szociálpszichológiában az utóbbi években igen komoly népszerűsége telt szert. A szemantikai alapú tartalomelemzés jellemzően az előfordulási gyakoriságokkal operál, ilyen értelemben kvantitatív módszernek (is) tekinthető. A pszichológusok értelemszerűen pszichológiailag releváns tartalmakat kategorizálnak és mérnek (Ehmann 2002). Ebben a tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy a Dudaron a Szegedi Tudományegyetem által 2012 őszén szervezett falukutató tábor során pszichológushallgatók által készített interjúkat szociálpszichológiai szempontú tartalomelemzés segítségével megpróbáljam értelmezni abból a szempontból, hogy a laikus elbeszélések milyen nem intencionált lenyomatait tartalmazzzák az ott élő emberek egyéni és közösségi identitástudatának.

Ennek érdekében lemondok az interjúkban közölt tartalmak *elsődleges* értelmezéséről, vagyis nem foglalkozom azzal a jelen tanulmány keretei között, hogy az interjúalanyok milyen explicit, szándékolt üzeneteket közöltek a felvett beszélgetésekben, tekintve, hogy a kötet pszichológiai témájú tanulmányai igen részletesen vizsgálták ezt a kérdést. Az ebben a tanulmányban alkalmazott elemzés teoretikus bázisát az az alapvető pszichológiai elképzelés adja, hogy az elbeszélők a nem tudatosan alkalmazott narratív elemek, technikák révén több, utólagosan precízen beazonosítható és elemezhető lenyomatát hagyják személyes és társas identitásuknak (László 2005).

¹ A kritikák alapja többnyire az, hogy a szemantikai tartalomelemzés figyelmen kívül hagyja a kontextust, amelyben az egyes struktúrák vagy szemantikai tartalmak megszületnek és előfordulnak.

Az interjúk elemzésének logikája sok szempontból a *Grounded Theory*-nak nevezett logikát követi, vagyis nem fogalmaztam meg előzetes hipotéziseket². A szövegek olvasása és kódolása során próbáltam meg egy kutatási koncepciót kidolgozni, amelynek a végén megkísérlek néhány következtetést levonni az interjúkészítők által megkérdezett dudariak gondolkodásának néhány aspektusáról.

A 21 dudari lakossal készült interjú narratív szociálpszichológiai szempontú tartalomelemzése a NooJ integrált nyelvi elemző környezet³ és az ATLAS.ti kvalitatív tartalomelemző szoftver⁴ 6.2-es verziója segítségével történt. A Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Intézetében működő narratív pszichológiai kutatócsoport által fejlesztett és validált érzelem- és aktivitás-passzivitás modulokat futtattam le, az ehhez nyújtott hathatós és gyors segítségért köszönet illeti Fülöp Évát, a kutatócsoport tagját, az MTA Pszichológiai Kutatóintézetének munkatársát, valamint a modulok készítőit.

A TARTALOMELEMZÉS FÜGGETLEN VÁLTOZÓI

Az automatikus elemzés lefuttatása mellett manuális kódolást végeztem a szövegeken annak érdekében, hogy az elemzésbe független változóként be tudjam vonni azt a tényt, hogy az interjúalany miről/kiről beszél az adott szövegrészben. Ennek érdekében négy témakört különítettem el, amelyek helyenként egymással átfedésben vannak:

- 1) *Én-elbeszélés* („szelf”). Az interjúalany saját magáról, jelenlegi életéről, helyzetéről, illetve élettörténetéről beszél. Ezek lehetnek konkrét események, történetek, de előfordul közöttük szép számmal személyes hitvallás vagy meggyőződés kifejtése is. Nyelvtani jellegzetessége az egyes szám első személyben történő elbeszélés, az „engem”, „nekem”, „tőlem”, „hozzám” és hasonló névmások alkalmazása.
- 2) *Ingroup*. A vizsgálati személy jellemzően többes szám első személyben beszél, az elbeszélés tárgya a saját szűk környezete. Ez elsősorban a családot és a szűk baráti kört vagy munkahelyi környezetet jelenti, de nem terjed ki a harmadik pontban jelölt „falu” kategóriára. Sok esetben nem teljesen egyértelmű, kit takar a „mi” vagy a „bennünket” megfogalmazás, de a szociálpszichológia által használt saját csoport-külső csoport (*ingroup-outgroup*)-elméletet (Tajfel és Turner 1979) alapul véve úgy gondolom, hogy ez a legtöbb esetben akkor is megfeleltethető a saját csoportnak, ha nem teljesen egyértelműek ennek a konglomerátumnak a határai.

² A paradigma háttéréről és történetéről részletesen ír pl.: Gelencsér 2003.

³ <http://corpus.nytud.hu/nooj/>

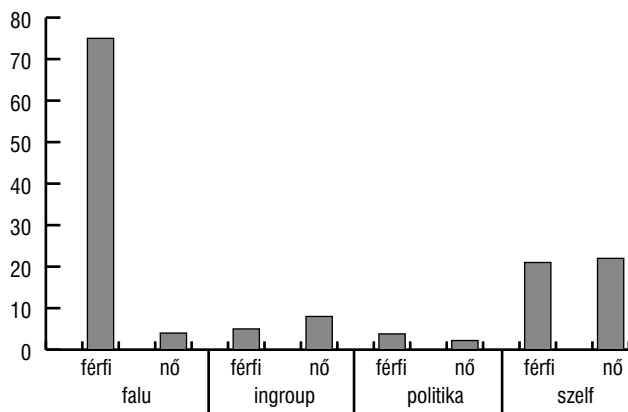
⁴ <http://www.atlasti.com>

- 3) *Falu*. Ebben az esetben a megszólaltatott dudari lakos nevén nevezi faluját, vagy egyértelműen utal arra, hogy a kutatás tárgyát képező községről van szó. A jellemző narratíva itt is a többes szám első személyben történő elbeszélés, ám az előző topiktól világosan lehatárolja az a tény, hogy a fókuszban a falu egésze vagy annak egy része áll. A személyes élettörténeti elbeszélésekhez hasonlóan ebben a kategóriában is előfordulnak a múltba visszanyúló, történeti elemek csakúgy, mint a jelennel vagy a (vágyott) jövővel kapcsolatos megjegyzések.
- 4) *Politika*. Az elemzési kategóriák kialakítására tett korai próbálkozásaimban több kategóriába rendeztem a tágabb környezetre vonatkozó reprezentációkat (környező falvak és városok, ország, világ), ám a kézi kódolás során hamar világossá vált, hogy ezek a témák szinte kizárólag a politika kontextusában kerülnek említésre. Ez alól kivételt jelent, ha az elbeszélő személyes életútjában, vagy valamely rokonával, barátjával történt eseményben jelenik meg a tágabb földrajzi környezet (pl. „a lányoméék felköltöztek Pestre” vagy „a vállalattal voltunk Lengyelországban”). Ezek értelemszerűen a személyes, ill. az ingroup-kategóriákba kerültek. A többi említés kis számú kivételtől eltekintve mind a politikai-hatalmi dimenzióba tartozik, ezért ezeket összefoglalóan ebbe a kategóriába helyeztem. Jellemző narrációs elem a többes szám harmadik személyű megfogalmazás.

Bizonyos helyzetekben egy-egy mondat „helye” a fenti négy kategóriában nem volt egyértelműen eldönthető, ilyenkor egynél több kódot is kapott. Például akik aktívan résztvettek a helyi politikában (ez történt pl. az egyik interjúalany esetében, aki a rendszerváltás előtt párttag volt, és aktívan részt vett a község politikai életében, és hosszasan beszélt erről), azok egyes mondataira az első, illetve a negyedik kategóriát jelképező kód is felkerült.

AZ ELBESZÉLÉS FÓKUSZA

Az elbeszélés fókuszában álló egyes témakörök megoszlását, valamint ezek nemek szerinti különbségeit az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra: Az említett témakörök gyakorisági indexe nemek szerint

Az ábrán a függőleges tengelyen az adott kategória nyers előfordulási számának és az interjú hosszának mérésére kialakított indikátor (szavak száma osztva ezerrel) hányadosa látható. Mind a férfiaknál, mind a nőknél a legjellemzőbb az én-központú elbeszélés; a „többes szám első személyű” narrációk közül a férfiak szívesebben helyezik középpontba a falut, a nőknek a szociálpszichológiai értelemben vett saját csoportja pedig ez esetben inkább a család, a szűkebb baráti vagy munkahelyi közeg. A politikai tartalmú elbeszélések a legritkábbak, ezek inkább a férfiakra jellemzőek. Ismételt mérés varianciaanalízissel megvizsgálva az előfordulási arányokat, a témák közötti különbség szignifikáns (Greenhouse-Geisser-korrekciós koeficiens alkalmazása szükséges az eltérő szórások miatt; $F(1,57)=61,491$; $p<0,001$). Azonban a kis alcsoporthoz tartozó elemszám miatt (6 férfi és 15 nő) köszönhetően a „nem” független változó bevonása nem mutatott szignifikáns kereszthatást ($F(1,57)=1,728$; $p=0,199$). Ennek ellenére statisztikailag szignifikáns különbség van a saját csoportról szóló elbeszélések arányának átlagában a férfiak és a nők között ($t(19)=-2,629$; $p=0,017$), tehát a női interjúalanyok gyakrabban használják a többes szám első személyű elbeszélést. Tendencia-szintű különbség a másik két „kisebb” témánál is kimutatható, vagyis a mintaelemszám növelésével nagy valószínűséggel a fentebb vázolt nemi különbségek statisztikailag is igazolhatóak lennének.

Kissé meglepő módon az életkor nem mutatott semmilyen összefüggést az egyes témák előfordulási arányával. Az egyetlen említésre méltó kapcsolat egy gyenge, fordított irányú, ám statisztikailag nem szignifikáns korreláció az életkor és a politikai tartalmak aránya között ($r=-0,331$; $p=0,143$).

A FÜGGŐ VÁLTOZÓK

Az interjúk szövegeinek szemantikus tartalomelemzéshez a pécsi narratív pszichológiai kutatócsoport⁵ által készített automatikus elemző modulok közül kettőt használtam fel. A tényleges kódolást Fülöp Éva (MTA Pszichológiai Kutatóintézet) végezte.

Az ún. érzelem-modul alapját képező érzelemszótárt a Magyar Értelmező Kéziszótár bejegyzéseit alapul véve hozták létre a narratív kutatócsoport tagjai, kiválogatva azokat a leíró jellegű szavakat, amelyek érzelmi jelentést hordoznak (Fülöp és László 2006). Ezek egyaránt lehetnek igék, melléknevek, határozószók és főnevek. A modul képes a pozitív (pl. öröm, szeretet) és a negatív (pl. szomorúság, harag, csalódás) érzelmek elkülönítésére. Az automatizált kódolás során létrejövő relatív gyakoriságok, valamint a pozitív és negatív valenciájú érzelmek egymáshoz viszonyított aránya információt közvetít arról, hogy a beszélő mennyire optimista, nyitott a világra és a kapcsolatokra, valamint arról, hogy milyen az önértékelése (Fülöp 2008).

Az aktivitás-passzivitás modul az ágencia témakörén belül az intencionalitás (szándékolttság) melletti másik fontos témakört, a cselekvés aktivitását, illetve passzivitását vizsgálja. A narratív kutatócsoport munkatársai által fejlesztett modul képes arra, hogy a narratív elbeszélésekben szereplő igéket a cselekvés aktivitása és passzivitása alapján a kontextus figyelembe vételével aktív és passzív kategóriákba sorolja (Szalai és László 2006). Az aktív igék ágensei jellemzően cselekvőképeseek, saját akaratukból cselekszenek, illetve a történeteket is a saját akaratuk eredményeinek tulajdonítják (pl. az elbeszélés szereplője sikert ér el, pénzt ad kölcsön, lebontja a házat). A passzív kategóriába tartoznak az állapotváltozást, a szemlélő által nem befolyásolt történetet reprezentáló igék (a fókuszban álló személy vagy személyek valahová *kerülnek*, betegek *lesznek*, vagy bizonyos helyzetek *kialakulnak*). A modul elméleti háttere az ágencia, vagyis annak a képességnek a megléte vagy hiánya, amellyel a belső kontrollosság és a proaktivitás – a szociálpszichológiában jól ismert – jelensége erős összefüggést mutat (Szalai és mtsai, 2010).

Az aktív és passzív igék aránya pszichológiai szempontból nagyon jellemző indikátora az elbeszélő személyiségének. A Dudaron készült interjúkon lefutott aktivitás-passzivitás modul alapján kiszámolt aktív-passzív arány nem mutat lényegi eltérést más hasonló interjúkon nyert adatokhoz képest: mintegy hétszer akkora az aktív igék gyakorisága, mint a passzívaké, ám mint a későbbiekben látni fogjuk, az eloszlás nem egyenletes a beszélgetésben érintett egyes témák esetében. Korábbi kutatási eredményeim alapján azt feltételeztem, hogy a férfiaknál az aktivitás-passzivitás arány magasabb, mint a nőknél (vagyis a 7:1 arányhoz képest

⁵ <http://narrativpszichologia.pte.hu/>

még több az aktív cselekvést kifejező ige), azonban a vizsgált interjúkban a nők esetében volt ez a mutató magasabb. A különbség statisztikailag nem szignifikáns ($t(19)=-1,334$; $p=0,198$), de a kis elemszámú és nem reprezentatív minta miatt ebből amúgy sem lehetne tágabb hatókörű következtetéseket indukálni.

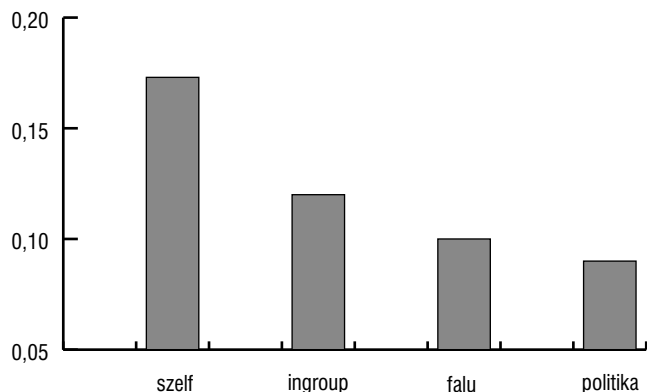
A pozitív és negatív érzelmes egymáshoz viszonyított aránya esetében viszont nagyon szembetűnő, ám statisztikailag nem szignifikáns ($t(18)=1,596$; $p=0,415$) különbségeket találtam. A minta egészén számolt arány alapján a pozitív érzelmek mintegy öt és félszer olyan gyakran fordulnak elő, mint a negatív érzelmek. Nemek szerinti bontásban ugyanez az arány a férfiaknál több mint tízszeres, a nőknél csupán mintegy négyszeres különbséget jelez. Azonban a férfiaknál hatalmas a szórás ebben a kérdésben ($SD_{\text{férfi}}=15,15$; $SD_{\text{nő}}=2,54$), ezért nem szignifikáns a különbség az átlagok között. Az érzelmek valenciájának alakulásával az egyes témakörök esetében a későbbiekben bővebben fogok foglalkozni.

AZ ELBESZÉLÉS FÓKUSZA ÉS AZ ÉRZELMEK

A narratív tartalomelemzés központi elemét ebben az esetben a kétfajta – az elbeszélés fókuszában álló témát és az aktivitást/passzivitást, illetve a negatív/pozitív érzelmi tartalmak előfordulását vizsgáló – megközelítést együttesen alkalmazó megoldás jelenti. Vagyis a vizsgálódás középpontjába az kerül, hogy a manuális tartalomelemzéssel elkülönített négy témakörben (*az én-elbeszélés*, *az ingroup*, *a falu* és *a politika*) külön-külön megvizsgálva azonos eséllyel fordulnak-e elő aktív és passzív narrációk, illetve pozitív és negatív valenciájú érzelmek.

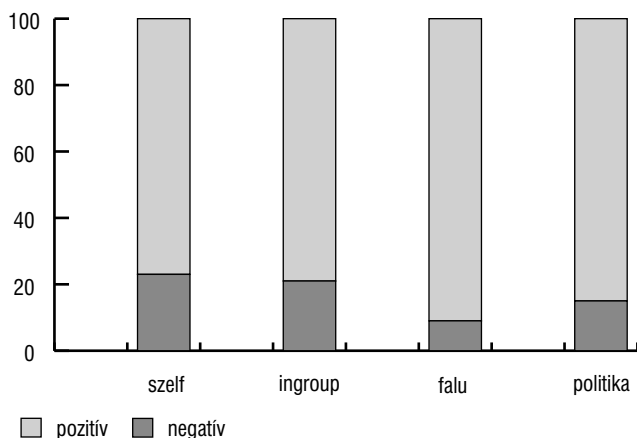
Ennek a kérdésnek a megválaszolása érdekében az ATLAS.ti szoftverben a manuálisan és a NooJ által automatikusan kódolt tartalmakra létrehoztam ún. „szuperkódokat”, amelyek az érintett kódkategóriák együttállását („korrespondenciáját”, egy mondaton belüli előfordulását) vizsgálják. Mivel nem mindegy, hogy a korrespondencia egy rövidebb, pár szavas mondatban, vagy egy hosszabb, akár több bekezdésen átívelő szakaszban következik be (a beszélő által fókuszba helyezett téma manuális kódolásánál a kijelölés bármilyen hosszúságú lehetett), a függő változó ebben az esetben az együttállásban szereplő szavak száma volt.

Az egyes témák érzelmi telítettségének megvizsgálásához a pozitív és negatív értéktartományú érzelmeket együttesen vettem figyelembe. A 2. ábrán látható, hogy a négy elkülönített topik közül melyikben mekkora arányban szerepeltek érzelmi állapotra utaló szavak, kifejezések. A függőleges tengelyen az ilyen szavak arányát láthatjuk az adott téma teljes szövegen belüli részarányával súlyozva.

2. ábra: Az egyes témák érzelmi telítettsége

A leginkább érzelemgazdag témakör az elbeszélő saját személyével kapcsolatos tartalom, a legkevésbé pedig a politikai tartalmú szövegrészek tartalmaznak emóciókat. Nem mindegy azonban, hogy az egyes érzelmi töltetek milyen arányban tartalmaznak negatív, illetve pozitív előjelű érzelmeket. A 2. ábrán látható oszlopokat száz százalékra halmozva, az egyes tartalmakon belül előforduló érzelmi valenciák megoszlása a 3. ábrán kerül bemutatásra.

3. ábra: Az érzelmi varianciák megoszlása a tartalmakon belül

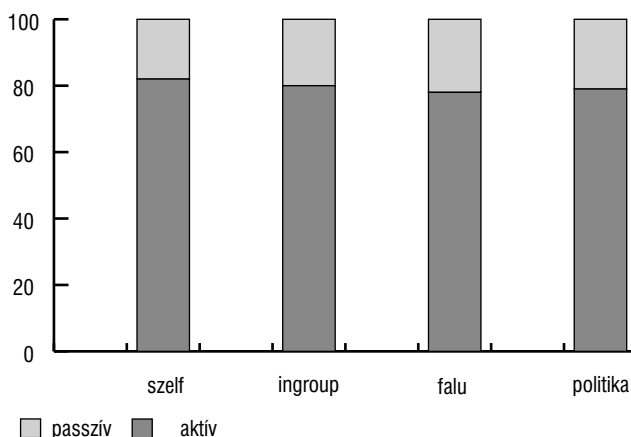
A pozitív érzelmek az összes témánál dominálnak, mégis a faluról szóló narratívákban a legmeghatározóbbak. A legtöbb negatív érzelem az interjúalanyok saját életéről szóló elbeszélésben jelenik meg, ám arányuk itt is alig haladja meg a húsz százalékot. A szemrevételezéssel is jól látható eltérések statisztikai igazolására függetlenségvizsgálatot készítettem, amelyhez – mivel a vizsgálat e szaka-

szában a 21 interjút egyetlen, egységes szöveggént kezeltem – nem volt szükség az előfordulási gyakoriságok egyes szövegek hossza alapján történő súlyozására. A khi-négyzet próba egyértelmű különbséget jelez a pozitív és a negatív érzelmek előfordulási arányában a négy vizsgált témakörben ($\chi^2(3) = 72,947$; $p < 0,001$).

A kérdést az SPSS-be exportált adatokon is megvizsgáltam, mégpedig az egyes elbeszélők által produkált teljes szöveghossznak megfelelően súlyozott változókon. Az ismételt mérés varianciaanalízis szignifikáns főhatást jelzett az elbeszélés topikja szerint (Greenhouse-Geisser-korrekciós koefficiens alkalmazása szükséges az eltérő szórások miatt; $F(1,158) = 39,844$; $p < 0,001$), vagyis az egyes témák „tálalásánál” nem azonos mértékben kerültek érzelmek a szövegbe. A 3. ábrán látható keresztthatás is szignifikánsnak bizonyul ($F(1,234) = 17,776$; $p < 0,001$). Újabb független változók (nem, korcsoport) bevonásával viszont nem sikerült további jelentős keresztthatásokat produkálni, amihez valószínűleg a kis mintaelemszám is hozzájárult.

AKTÍV ÉS PASSZÍV IGÉK A FÓKUSZBAN LÉVŐ TÉMAKÖRÖKBEN

Az aktív és a passzív igék együttes előfordulásának elemzéséből nem lehetne semmilyen releváns következtetést levonni, így ezt a lépést kihagytam. Így tehát arra voltam csupán kíváncsi, hogy a teljes szövegben (a 21 interjúban együtvéve) azonos arányban fordulnak-e elő az aktív és a passzív megfogalmazások a négy vizsgált topikban, mint a szöveg egészében. Az aktív/passzív igék arányát az egyes területeken a 4. ábra mutatja be.

4. ábra: Az aktív és passzív igék aránya

A legnagyobb aktivitást az elbeszélők a saját életútjukról, jelenükről, világnézetükről alkotott reprezentációikban mutatják, a legkisebb aktivitás pedig a Dudarról szóló szövegrészekben mutatható ki. A függetlenségvizsgálat ebben az esetben is azt jelezte, hogy az aktív és a passzív kategóriák eloszlása jelentős különbséget mutat a vizsgált négy esetben ($\chi^2(3)=95,273$; $p<0,001$).

A korrespondenciák számából képzett mennyiségi változók, amelyeket a szöveg (vagyis az adott interjú) hosszával értelemszerűen súlyoztam, alkalmasak korrelációs vizsgálatok elvégzésére. A statisztikailag szignifikáns, vagy azt megközelítő korrelációkat az 1. táblázat foglalja össze.

„A” változó	„B” változó	Pearson r együttható	szignifikancia
Aktív igék száma	Politikai témák érintése	-0,536	0,012
A faluról szóló témák említése	Politikai témák érintése	0,538	0,012
Passzív igék száma	Negatív érzelmek száma	-0,572	0,007
Passzív igék száma	Pozitív érzelmek előfordulása	-0,362	0,107

1. táblázat: Az aktív és passzív igék együtt járása a tartalmakkal

Az ágensek (akik az elbeszéléseikben sok aktív igét használnak) tehát egyrészt kisebb eséllyel beszélnek politikai kérdésekről, viszont a passzív igéket előszeretettel használók ettől még nem mutatnak fokozott érdeklődést a politika iránt. A falu, mint téma gyakori beemelése azonban növeli a politikai jellegű topikok előfordulásának valószínűségét. A passzív igék sűrű használata pedig nem a politikai vagy helyi közéleti kérdések előfordulási esélyével függ össze, hanem inkább egy általános érzelemmentes attitűddel, hiszen mind a pozitív, mind a negatív érzelmek előfordulási valószínűségét csökkenti.

Érdekes kérdés annak vizsgálata, hogy az egyes témák beemelésének gyakoriságát mi határozza meg. Az én-elbeszélések és a saját csoportról alkotott történetek gyakorisága bejósolhatóan más változókból. A falu, mint fókuszban lévő téma legjobb prediktorai a regressziós modellben⁶ a ritka passzív narráció az én-elbeszélésekben ($\beta=-0,693$; $p=0,001$) és a gyakori aktív elbeszélés a politikai tartalmakban ($\beta=-0,623$; $p=0,001$). Ennek a modellnek meglehetősen nagy a magyarázó ereje ($R^2=0,587$). Ne feledjük, az aktív és passzív igék szöveghosszal súlyozott abszolút száma között nincs számottevő sztochasztikus kapcsolat. A politikai topikok gyakori beemelése az elbeszélésbe még ennél is jobb eséllyel ($R^2=0,824$) bejósolható az aktív politikai narrációk gyakoriságából ($\beta=0,758$; $p<0,001$) és a ritka aktív elbeszélésről a saját csoport esetén ($\beta=-0,532$; $p<0,001$).

⁶ Valamennyi regressziós modell esetén a *Stepwise* eljárással alakítottam ki a végső modellt.

ÖSSZEGZÉS

A bevezetőben felvázolt logika mentén haladva, a tanulmány végén megkísérlem az eredményeket összefoglalni. A kis elemszám ellenére is kirajzolódtak világos nemi különbségek az adatokban, ami aligha írható a véletlen számlájára. Világosan látszik, hogy vannak hasonlóságok és különbségek az interjúkban megjelenő témakörök említési gyakoriságában a férfiak és a nők között. Bár a félig strukturált interjú a riportot készítőkhöz eljuttatott vázlat és az előzetes felkészítésen elhangzottak szerint kiemelten kell, hogy foglalkozzon a község közéletével és az országos, sőt, a közép-európai politikával, illetve a rendszerváltás folyamatával és következményeivel, messze a legjellemzőbb közlési forma az, amit ebben a vizsgálatban én-elbeszélésnek, *szelf*-nek neveztem el. Ebben nincs különbség férfiak és nők között. A „kisközösségi” narratívák, amelyeknek közös jellemzője a többes szám első személyű megszövegezés, a férfiaknál inkább a falura, a nőknél inkább más közösségekre reflektálnak.

A vizsgálat egyik kiemelt célja volt a politikáról és a közelmúlt történelméről alkotott laikus reprezentációk értelmezése. Bár sok interjúalany beszélt erről a kérdéskörrel, ennek a témának a feldolgozására nem vállalkoztam, mert túlmutatna a tanulmány szabta korlátokon. Ennek ellenére a szemantikai tartalomelemzés lehetővé teszi néhány jellegzetes mintázat megfogalmazását. Úgy tűnik, hogy a fiatalabbak kissé szívesebben beszéltek a politikáról, bár akadtak kivételek is szép számmal. Akik sokat beszéltek erről, azok a politikumot egy olyan közegként írták le, ahol a szereplők (akár ők, akár mások) ágensek, aktív cselekvők. A várt tendenciákkal ellentétben nem jellemző a passzív narráció („elszenvedtük”, „így alakult”) a rendszerváltást érintő szövegrészeknél. Akik a témát bővebben kibontották, azok a szereplőket aktív, tudatos, célorientált aktorokként jellemezték.

Dudarral kapcsolatban egyértelműen a pozitív érzelmek dominálnak a megkérdezettek elbeszéléseiben. Bár nem a faluról szóló szövegrészek azok, amelyek a leginkább „átítatottak” érzelmi töltetű szófordulatokkal, az a tény, hogy itt a legalacsonyabb a negatív érzelmek aránya valamennyi topik közül, világossá teszi, hogy a beszélgetőtársak fejében egy egyértelműen pozitív reprezentáció alakult ki a községről. Az idősebb interjúalanyoknál a faluról szóló elbeszéléseknél egyértelműen megjelenik a „régén” és „most”, mint két idősíki, amelyek egymástól élesen elkülönülnek, de ezt az elemzés során nem vizsgáltam, mert ennek a bevonása jelentősen megnehezítette volna a kódolást. „Szubjektív” megítélésem szerint a klasszikus, több független kódolóval operáló hermeneutikai tartalomelemzés alkalmasabb lenne ennek a témának az alapos feltárására.

Az egyik legfurcsább és legnehezebben magyarázható eredmény a passzív ígék magas aránya a faluról szóló narratívákban. Az én-narratívák magas aktivitás-aránya arra utal, hogy a korábbi kutatásokban tapasztalt szinthez képest a dudari interjúalanyok körében vélhetően jellemzőbb a belső kontrollosság (ez következhet

az alanyok kiválasztásának logikájából is, erre nincs rálátásom, mert személyesen nem vettem részt a falukutatásban). Egy érdekes hipotézis fogalmazható meg ebből: a helyi lakosok, bár erős pozitív érzelmek kötik őket lakóhelyükhöz, a falut nem aktív ágensként, hanem inkább passzív, „elszenvedő” szereplőként írják le a vizsgált interjúban.

A vizsgálat eredményeinek (akár csak Dudar község lakosságára nézve történő) általánosíthatóságát azonban egyértelműen korlátozza az alacsony elemszám és a nem szisztematikus kiválasztás. Ennek ellenére az előzőekben megfogalmazott gondolatok alkalmasak lehetnek további, nagyobb mintán tesztelendő kutatási kérdések és hipotézisek megfogalmazására.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ehmann B. (2002): *A szöveg mélyén – A pszichológiai tartalomelemzés*. Budapest: Új Mandátum
- Fülöp É. – László J. (2006): *Az elbeszélések érzelmi aspektusának vizsgálata tartalomelemző program segítségével*. IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia, Szeged
- Fülöp É. (2008): *Az érzelmek reprezentációja történelmi regényekben és történelemkönyvekben*. In: Erős, F. (szerk.): *Megismerés, reprezentáció, értelmezés*, 10 éves a PTE Pszichológiai Doktori Iskolája, 99-114.
- Gelencsér K. (2003): *Grounded Theory*. In: *Szociológiai Szemle* 2003/1.
- László J. (2005): *A történetek tudománya*. Budapest: Új Mandátum
- Szalai K. – László J. (2006): *Az aktivitás-passzivitás modul kidolgozása Nooj tartalomelemző programmal*. IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia, Szeged
- Szalai K. – Ferenczhalmy R. – Hargitai R. – László J. (2010): *Látássérültek élet-történeti szövegeinek elemzése az ágencia tükrében*. A Magyar Pszichológiai Társaság XIX. Országos Tudományos Nagygyűlése, Pécs, május 27-29.
- Tajfel, H. – Turner, J. C. (1979): *An integrative theory of intergroup conflict*. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33–47). Monterey, CA: Brooks/Cole

Juhász Ágnes

„...ŐK, AZ ÖRÖKRE TÖBBREKÉSZEK.”¹

NŐI ÉLETUTAK ALAKVÁLTOZÁSAI

„Az egyik interjúból levont következtetéseket nem a többi interjú bizonyítja; a statisztikai gyakoriság, a korreláció, hanem az interjú egyik része „bizonyítja” a másikat. A bizonyító erő egyetlen élet, egyetlen személyiség, egyetlen véleményrendszer belső összefüggéseiben rejlik.”

Solt Ottilia

Az itt következő két beszélgetés főszereplői nem véletlen kiválasztás révén kerültek jelen kötetbe. Egymástól eltérő sorsukkal azt példázzák, hogy életük alakulását erősen meghatározzák és formálják azok a társadalmi és gazdasági folyamatok, változások, amelyek a rendszerváltással indultak el Magyarországon. Mint ahogyan mindazon körülmények is, melyek a vidéki léttel, a falusi környezettel szorosan összefüggenek.

A velük készült interjúkban, találkozásaink alkalmával érdeklődésem elsősorban a személyes (jelen- és múltbeli) történetük megismerésére irányult. Életkörülményeikről, családi kapcsolataikról, környezetükhöz fűződő viszonyukról, a mindennapjaikat, a megélhetésüket leginkább alakító tényezőkről próbáltam minél több ismeretet szerezni. Válaszaikból azonban a helyzetüket befolyásoló társadalmi (erő)viszonyok és ellentmondások is jól érzékelhetően kirajzolódnak.

Első beszélgetőtársam esetében leginkább az a kérdés foglalkoztatott, mi az az erő, amelynek segítségével az elmúlt másfél évtized folyamatosan változó létfeltételei között is biztosítani tudta saját és családja megélhetését. Mi az a képesség, ami segítette őt megkapaszkodni ebben a gazdaságilag és társadalmilag átalakult új világban, minimális munkaerő-piaci esélyekkel, gyermekeit egyedül nevelve, családfenntartóként?

A második interjúból egy egészen más életformáról, életpályáról nyerhetünk mélyebb tudást. A legfontosabb kérdés, amelyre igyekeztem választ találni, mit jelent – több mint két évtizede – egy mezőgazdasági családi vállalkozás tagjaként megpróbálni földművelésből és állattenyésztésből megélni. Ez a beszélgetés

¹ Az idézet Illyés Gyula: Ditirambus a nőkhoz című verséből való.

két ülésben zajlott, és a két találkozás között interjúalanyom és családja életében drámai fordulat következett be. A dialógus második része ennek hatásáról, következményeiről is szól.

E két életút – lényeges különbségei mellett – néhány elemében hasonlatos is. Úgy vélem, mindkét történet főszereplője – társadalmi helyzetének megfelelően – a folyamatosan változó életlehetőségekhez való alkalmazkodás közepette is leginkább a hagyományos női szerepeknek igyekezett megfelelni. Értérendjükben a családdal kapcsolatos értékek mindvégig nagyon fontos helyet foglaltak el. Elgondolkodtató motívum továbbá az életükben jelenlevő – szinte megállás nélkül végzett – rengeteg fizikai munka.

Nyilvánvalóan másfajta nehézségekkel és problémákkal kell szembenézni családi gazdálkodóként, mint alacsony iskolai végzettséggel, szakképzettség hiányában a munkahely megszerzéséért, megtartásáért folytatott küzdelem során. És természetesen másmilyenek a sikerek, az eredmények is, amelyek adódnak. Mégis – szándékom szerint – az alábbi két beszélgetés elsősorban nem a „lent” és a „fent” élethelyzetének a szembeállításáról szól, hanem sokkal inkább a női, anyai helytállás sokféle arcáról, példájáról, a családtagok iránti őszinte elköteleződésről.

Itt szeretnék interjúalanyaimnak köszönetet mondani, hogy beszélgetéseink teljes terjedelemben való közléséhez hozzájárultak.

I.

„AZT TUDOM, HOGY NEKEM MI A DOLGOM ÉS KÉSZ. MEG ÉN NEM NAGYON SZERETEK RÓLA BESZÉLNI...”

Interjúalany: 33 éves nő, Dudar

Időpont: 2012.09.22.

- **Hány testvére van?**
- Hat.
- **Itt született Dudaron?**
- Igen.
- **Mindannyian itt?**
- Hát úgy, én itt, az öcsém Esztergárban, a többi meg Csetényben.
- **A szülei így vándoroltak?**
- Nem. Anyunak az első házasságából van öt testvérem, mi meg a másodikból vagyunk az öcsémmel.

– **Hogyan került ide?**

– Az élettársammal, a Lacival – aki meghalt – jöttem ide. De itt is laktunk, amikor gyerekek voltunk, meg a nagymamám dudari volt. Akkor visszaköltöztünk Esztergárra, de apuék nem jöttek ki. Aztán így Cseténybe mentünk.

– **Hány éves volt, amikor megismerkedtek?**

– 17 voltam, és 20 évesen megszületett a fiam.

– **Az általános iskola után járt még iskolába?**

– Nem, mert utána elmentem dolgozni. Utána meg megszületett a fiam.

– **14 évesen mit dolgozott?**

– A cipőüzemben dolgoztam ott, Csetényben. Mi csináltuk a cipőnek a bőrrészét, kivágtuk, fűzött bele, és akkor máshun meg rátették a talpat.

– **Betanított munkásként?**

– Igen.

– **Szerette azt a munkát?**

– Igen. Aztán, amikor megszűnt a cég, utána meg Móra mentem, a Kábel Kft-be.

– **A Lacival hány évig éltek együtt?**

– Öt évig.

– **Ő az első élettársa volt?**

– Nem, a harmadik.

– **Hány éves volt, amikor az elsővel összeköltözött?**

– 18-at betöltöttem, akkor költöztünk össze a fiam apukájával.

– **Igen, így már értem. A fia édesapjával mennyi ideig tartott a kapcsolatuk?**

– Négy évig. És négy hónapos terhes voltam, amikor otthagytam. Azt mondta: nem kell a baba sem, meg te sem...

– **Amikor babát várt, akkor gondolta meg magát a párja?**

– Igen, meggondolta magát, aztán elment. Én meg hazaköltöztem anyuhoz, de sokat voltam Veszprémben a kórházban, mert gondok voltak a májértékekkel, így nem nagyon jöhettam haza.

– **És miután megszületett a kislány, az édesapja érdeklődött utána, kereste önök?**

– Nem. Nem keresett, mert fölbujtották, hogy nem az övé... De hát a vérvétel az kimutatta. Mennünk köllött volna a bíróságra vissza, hogy az utolsó számat nem jól írták rá, csak hát én már nem vittem vissza.

– **Ja, hogy az édesapja megkérdőjelezte, hogy az övé-e a gyermek?**

– Igen, megkérdőjelezte, aztán mégis az övé...

– **Őn pedig elment a bíróságra és apasági vizsgálatot kért?**

– Igen. És az száz százalékban kimutatta. Csak mondom, azt az egy számat félreírták, és még egyszer vissza köllött volna menni, hogy újból vérvétel...

– **A bírósági eljárást miért hagyta félbe?**

– Hát azért hagytam, mert nagyon nekiállt mán inni, nekem meg ittasan nem kell odajönni. Én már nem akartam vele pereskedni. Semmit se akartam már tőle. In-

kább maradjon az én nevemen a fiam, fölnevelem én, mint hogy részegen, minden-hogyan jöjjön hozzánk.

– **És a kisleány az édesapja egyáltalán nem is látogatta?**

– Három éves korában látta először és utoljára. Egyszer megnézte és többször már nem. Le is mondott róla. A lányom meg a második élettársamtól született.

– **Vele mennyi idő múlva találkozott?**

– Két éves volt a fiam, amikor megszületett a kisleány. Előtte, egy évvel korábban találkoztunk. Csak hát az se jött össze... Mer' ő meg a nagyobbikat nem állhatta ki.

– **Az miben nyilvánult meg, hogy a kisleány nem szerette?**

– Nem szívelte... Egyáltalán nem úgy viselkedett vele, mint a kisleánnyal.

– **Mennyi ideig éltek együtt?**

– Két évig. Aztán fogtuk magunkat és elmentünk Cseténybe anyukámhoz. Ő segített nevelni a két kicsit.

– **A kisleány édesapja támogatja önöket anyagilag?**

– Ő nyugdíjra van bejelentve, meg – úgy tudom – alkalmi munkákat vállal mellette. 6 ezer forintot ad, aztán jól van, ennyi, le van tudva az egész.

– **Havonta 6 ezer forintot?**

– Na hát, az egy gyerekre nem sok...

– **A fiúra milyen ellátást kap?**

– A gyermekvédelmit kapom meg a családi pótlékot, mást nem. A magasabb családit, mert egyedül vagyok a kettőre.

– **Mennyi ideig laktak az édesanyjánál?**

– 2005-ig, utána költöztünk ide Dudarra.

– **Mert megismert itt valakit?**

– Igen, az élettársamat, a Lacit.

– **Ebből a kapcsolatból született gyermek?**

– Nem.

– **A Laci szerette az ön gyerekeit?**

– Igen, ő úgy nevelte őket, mintha a sajátjai lennének, mind a kettőt. A fiam őt tekintette az igazi apukájának.

– **Hány éves volt akkor a fia, amikor megismerte?**

– Négy éves... és tíz, amikor meghalt.

– **Úgy hívta, hogy apu?**

– Igen.

– **De azért tudta, hogy nem ő a vér szerinti apukája?**

– Tudta, de őt fogadta el az igazinak.

– **A Lacinak volt munkája?**

– Igen.

– **Akkoriban egy kicsit könnyebben éltek?**

– Igen, akkor könnyebb volt egy kicsit. De volt akkor is olyan időszak, hogy el-

ment inni, és akkor nem dolgozott egy ideig, és akkor nehezebb volt. Ilyen hullám-völgyek voltak...

– **Jó embernek tartotta?**

– Igen.

– **Ha ivott, olyankor veszekedett önnel?**

– Nem.

– **Pontosan mi történt vele?**

– Fölakasztotta magát...

– **Tudja vagy sejtí az okát, hogy miért?**

– Nem tudom. Senki nem tudja.

– **Volt valami előjele a tragédiának?**

– Nem. Hátrament és fölakasztotta magát. Anyukám volt itthon meg a kisfiam, aki beteg volt akkor éppen. Én kint dolgoztam akkor is az erdőn. Csak a kisgyerekek hátrament fáért és akkor ő jött, kiabált anyunak, nagyon megijedt. Aztán anyu vágta le, de hát nem tudott szegény semmit se csinálni. Nem bírta lefektetni se. Akkor itt a szomszéd segített neki. Mentő meg rendőrség, minden kint volt. Azt mondták, hogyha rögtön kimentünk volna, akkor se tudtak volna segíteni, mer’ a redőnyzsinór a nyakat azt nagyon összezúzta...

– **Redőnyzsinórral akasztotta föl magát?**

– Az ott volt hátul a faházban.

– **Ivott előtte?**

– Nem...

– **Ez hány órákor történt?**

– Negyed kettőkor ment hátra a fiam... Negyed kettőtől hát olyan fél ötig helyszíneltek... Márciusban halt meg, novemberben zárták ki az önkezűséget... Hogy öngyilkos lett, és nem valaki más...

– **Az idegenkezűséget zárták ki?**

– Igen, az idegenkezűséget akkor zárták ki... Addig folyt a vizsgálat.

– **Önöket is kihallgatták?**

– Nem. Hanem itt elmondták anyuék a rendőröknek, hogy mi van, hogy senki nem tudott semmiről... Búcsúlevelet se írt... Mer’ nem találtunk sehol.

– **Fizikailag egészséges volt?**

– Igen.

– **És lelki problémákról beszélt önnek?**

– Nem beszélt róluk.

– **Érzékeny természetű volt?**

– Nem vettünk észre semmit.

– **A rokonságában volt más is, aki így vetett véget az életének?**

– Nem volt, csak ő gondolta így... Vagy nem tudom, mit gondolt... A fia úgy jött hozzája, mert őneki volt egy fia, de ők *szétmaradtak*, kétéves korában. Aztán ő úgy végig szokott jönni.

– **Vele a haláleset óta is tartják a kapcsolatot?**

– Igen, tartjuk. Tavaly volt itt. Az idén most elmaradt.

– **Az ön gyermekei pontosan mikor születettek?**

– A nagyobb 2000 februárjában, a kisebb meg 2002 májusában. A kisleány betegen született, köldöksérvvel.

– **És azóta egészséges már?**

– Hál' Istennek most már igen, de kicsi korában sokat volt beteg. A sérvvel kétéves korában megműtötték. Később tüdőgyulladást kapott, meg arcüreget, utána meg bejött neki az asztma. Egyévesen még nem bírt menni, akkora ágyéksérve volt. De most már rendben van.

– **Miután a két kisgyerekekkel odaköltözött az édesanyjához Cseténybe, utána volt munkája?**

– Idővel igen. Ötéves korában tudtam visszamenni, mivelhogy beteg volt a kisleány. De akkor már eljöttünk onnan Dudarra a párommal. Fölkerültem Móra a gyárba. 2008-ban, a SEWS-nál dolgoztam, az is kábelos volt. Csak ott meg bejött a válság, azért kellett eljönni.

– **Megszűnt a cég?**

– Nem szűnt meg, még most is működik, de kevesebb emberrel dolgozik.

– **Utána alkalmi munkákból élt?**

– Akkor mentem az erdészetbe. Oda most be vagyok jelentve.

– **Az erdészeti helyileg hol található?**

– Perébe. Idáig, Dudarig kell átjönni, és innen hordják oda az embereket.

– **Ott nők is dolgoznak?**

– Persze, mások is.

– **Oda mindennap kell menni?**

– Mindennap 7-től 4-ig.

– **Rendesen fizetnek?**

– Áh, 47 ezer forintot kapunk egy hónapra.

– **Ennyi pénzért naponta 8 órát kell dolgozni?**

– Hétfőtől péntekig, 8 órában, ezért a pénzért.

– **Mit kell csinálnia?**

– Sarlózni, meg ollózni, ilyesmit. A csemetéket kell kiszabadítani a bokrokból, ollózni kell, hogy a gallyak ne nőjenek rájuk.

– **Ez nehéz munka?**

– Nem, nem nehéz.

– **Hétvégenként pedig más munkákat is vállal?**

– Igen, ilyen kiegészítők vannak. Bármikor. Van amikor krumpliczedés, most a bicske.

– **Eljár napszámba?**

– Elmegyek én.

- **Ezek ilyen magánvállalkozásoknál adódó munkalehetőségek?**
- Magáncégek vannak, és oda kell menni.
- **Nekik állandó embereik vannak, akikért időnyomunkák idején, hétvégenként jönnek és elviszik őket a munkába?**
- Igen, biztos embereik vannak. Hétvégén, hétköznap, amikor azok tudnak menni. Mert ha itt nincs bejelentett munka nekem, akkor oda, Perébe vagyok bejelentve. Olyankor reggel elmegyünk hétkor és éjjel jövünk haza, főleg a káposzta-akciónál éjszaka szoktunk hazajönni.
- **Ez milyen cég, ahol ilyen sok káposzta van?**
- Ez nem cég, ez ilyen vállalkozó, aki viszi a piacra is az árut.
- **Főlvásárolja a termelőktől, és ő viszi eladni?**
- Nem, ő természeti is.
- **Mit kell csinálniuk a káposztával?**
- Nekünk le kell pucolni, be kell csomagolni. Aztán a kamionra kell fölraakunk. Meg hát a hagymát is, mindent így.
- **Ott folyamatosan egész évben van munka?**
- Van, ahol van. Jön a március, április, akkor a káposztaültetés. Nyáron kint a kapálás. Ősszel meg a szedés. Minden hónapban van valami.
- **És ez a magánvállalkozó jól fizet?**
- Hát...
- **Nála milyen időközönként kap fizetést?**
- Hetente, havonta. Volt, amikor 3 hónap múlva kaptunk.
- **Órabérben dolgoznak?**
- 400 forintos órabérbe, és volt, amikor elcsúszott. Most is el van csúszva.
- **De mindig kifizette a fizetésüket?**
- Mindig ki szokta fizetni. Volt, amikor karácsony előtt kaptuk meg egy nappal, de azért megvolt a pénzünk.
- **A csipkebogyószedés mennyi ideig tartó időnyomunka?**
- Augusztusban elkezdődik és szeptemberig tart.
- **Állandó helyekre jár?**
- Igen, és akkor itt egy fix helyre szoktam odaadni vagy Nánába.
- **Vadon terem és bárki leszedheti?**
- Ez senkié...
- **Jól fizetnek érte?**
- Persze, 100-150 forintot kilójáért. 80-at, attól függ, mennyit vesz át nekik az átvevőjük.
- **De amit leszed, azt a mennyiséget mindig megveszik, csak nem ugyanazon az áron?**
- Igen, valamikor lemegy az ára, valamikor föl. Ennyi adódik.
- **Mindig hétvégén csinálja?**
- Szombat, vasárnap, hét órától délig, kettőig. Attól függ.

– **Más is jár oda?**

– Mindenki csinálja, az egész falu ott van.

– **Olyanok is foglalkoznak ilyesmivel, akiknek van munkahelyük?**

– Igen, ilyen mellékkeresetnek.

– **A környéken sok csipkebogyó terem?**

– Sok van, mert így össze-vissza megyünk, Dudar, Csetény, bárhova. Dudaron van az átvevő, de én Cseténybe is el szoktam menni.

– **Szokott teát főzni belőle?**

– Nem. Nem szeretem. Én nem iszom meg.

– **Azzal a speciális kampóval kell leszedni, ami ma délután is önnél volt, amikor összetalálkoztunk?**

– Igen, azzal a kampóval vagy ollóval le kell vagdalni.

– **Hét órára odabiciklizik egy helyre, megszedi a zsákokat, utána meg föltolja, visszacipeli ide. A vasárnapi ebédet ki főzi meg a gyerekeknek?**

– Anyu vagy én, ha hazajövök. Hát jó, az anyukám is ki szokott jönni, olyankor délután főzők.

– **Az édesanyja is itt lakik?**

– Igen, csak most fönt van Pesten.

– **Mit csinál ott?**

– Zsuzsáéknál, a nővéreméknél... Most el szokott *két hetentét* menni. Ott fönt van, utána meg hazajön.

– **A nővéréeknek Pesten jobban megy?**

– Nem, azoknak sincs munkájuk. Albérletben laknak ők is.

– **Ön is albérletben lakik itt?**

– Igen.

– **Mennyit fizet havonta?**

– 20 ezer forintot, ez az egy szoba, konyha, plusz még a rezszi.

– **Akkor a 47 ezer forintból nem sok marad.**

– Hát csoda... Azér' megyek én is, mindenhova ahova hívnak. Krumplit szedni, bárhova.

– **Össze tud annyit gyűjteni, hogy jut rendszeren ennivalóra, ruhára?**

– Úgy igen, megvan mindenük, ez nem számít, megvan a gyerekeknek mindenük. Mert így tudok menni napszámba, mindenhova.

– **Télen hova jár el?**

– A savanyítóba. Meg hát a téli káposztát októbertől novemberig szoktuk szedni. A nyárit meg júliustól augusztusig. Mert van korai, meg késői káposzta is.

– **Az önkormányzattól kap valamilyen támogatást?**

– A gyermekvédelmit... Meg a lakásfenntartásit, havonta ötezer forintot. Az erre a lakásra nem elég. Meg hát az ingyen kaja, hogy nem kell fizetni a gyerekeknek az étkezésért. Minden évben, novemberben és júliusban, akkor kapnak pénzt a szülők, 5800 forintot.

- **A gyermekvédelmi támogatást egy évben kétszer kapja?**
- Igen.
- **És van valami más havi, rendszeres pénzbeli segítség?**
- Nem... Havi nem...
- **Rendkívüli segílyt lehet kérni?**
- Lehet kérni, csak én nem kértem még.
- **Miért nem?**
- Vagy ha kértem is, akkor meg azt mondták, hogy vagy elutasítottak, vagy hogy háromezer forint a maximum. Kettőre hatezer forintot adtak...
- **Nem sok, de talán az is valami, lehet, újra meg kellene próbálnia. Az édesanyjának van nyugdíja?**
- 35 ezer, ilyen rokkantnyugdíjas. Hát, az apu meghalt, és ő kapott ilyen özvegyi nyugdíjat.
- **Rokkantságit vagy özvegyit kap?**
- Hát ilyen özvegyit.
- **Nekik volt saját házuk?**
- Volt, de el kellett adnunk, mert a nővérem sok tartozást csinált rá. Aztán így el kellett adnunk.
- **A nővére együtt lakott az édesanyjával? És ő utána hová ment?**
- Csetényben igen, ott lakott. Ott is maradt, albérletben.
- **Az édesanyja meg ide költözött?**
- Igen.
- **A többi testvére támogatja az édesanyját? Szoktak pénzt küldeni?**
- Hát, szoktak úgy.... segíteni, igen, mindegyik. Meg hát az öcsém is mindig szokott segíteni.
- **A testvérei merre élnek?**
- Hát így össze-vissza.
- **Itt a környéken?**
- Igen. Hát a Zsuzsi lakik messzebb.
- **Ő hogyan került oda?**
- Oda ment lakni. Ott volt az élettársa, meg a munkahelye. Hát most már huszonegy éve ott van. A többiek meg itten, Dudar, Esztergár, Zirc...
- **Ön az iskolában jó tanuló volt, szeretett tanulni?**
- Én nem.
- **Dolgozni jobban szeretett?**
- Jobban szerettem, igen. Én megmondtam anyunak, ha kimaradok a nyolcadikból, én nem akarok továbbtanulni.
- **Olyankor nincs elfáradva, amikor folyamatosan dolgozik hétközben, hétvégén?**
- Dehogynem... De nem, nincs megállás.
- **Azért jó lenne pihenni is?**

- Nem, nincs megállás. Meg itt a nagy kert is.
- **A kertben mit termelnek?**
- Mindent. Van vetemény. Hát a háromszáz literes hűtőláda nekünk tele van. És akkor van mit enni. Én el szoktam így rakni.
- **Befőzni is szokott?**
- Azt nem, mert itten nyitott a spájz, azért nem lehet így tárolni. De a nagynénémnek Olaszfaluban van ilyen kamra, ő szokott elrakni, úgyhogy nekünk is legyen.
- **Az övéből?**
- Mink viszünk.
- **És úgy van télire krumpli is?**
- Krumpli éppen nem, azt úgy szoktam én is venni. Bab, inkább ilyen zöldsáru.
- **A kerttel mikor tud foglalkozni?**
- Délután, meg amikor éppen van rá időm.
- **A gyerekek szoktak segíteni a kerti munkákban?**
- Igen, szoktak.
- **Nem mondják, hogy férfi segítségre is szükség lenne?**
- Nem.
- **Azt sem szokták kérdezni, hogy az ő apukájuk hol van?**
- A fiam a Laciba élte ki magát. Hogy ő meghalt, kész. A rendes apukáját nem is kereste.
- **És a Lacit hiányolja?**
- Hiányolja, de tudja, hogy meghalt. Az első év az nehéz volt, de most már a második év jobb...
- **Második éve, hogy meghalt?**
- Igen.
- **És ön hogy érzi, jó lenne, ha valaki segítene, meg számíthatna rá?**
- Jó lenne... Van is már...
- **Őt hol ismerte meg?**
- Társkeresőn. A TV-ben, a teletexten van ilyen társkereső. Én adtam föl a hirdetést és ő telefonált.
- **Úgy gondolta, megpróbálja, mert azt a hirdetést az egész országban olvassák?**
- Igen, megpróbáltuk... Hát ő messzebből jön, a Jani.
- **Pontosan honnan jár ide?**
- Fehérvár mellől.
- **Hétfvégén szoktak találkozni?**
- Igen, szombaton jön, és vasárnap vagy hétfőn megy el.
- **Mióta ismeri?**
- Egy hónapja.
- **Egyidősek?**
- Nem. Ő idősebb.

- **Amikor meglátogatja a barátja, önöknek mi jelenti a szórakozást?**
- Elme gyünk... Itt van szembe... Oda föl szoktunk ülni, mert szokott ott bál lenni. A Vásár térnél a sütőde nyitva van, és mindenféle kaja is van. De akkor is csak egy-két órahossza. Aztán jövünk haza. A Jani se nagyon szeret úgy menni, összevissza ilyen programokra, meg hát én se nagyon.
- **Ez még nagyon friss ismeretség. Előtte próbálkozott már hirdetéssel?**
- Nem. Most föladtam, mondom hátha sikerül.
- **És bizakodik, hogy ez egy tartós kapcsolat lesz?**
- Igen, bizok benne... Hát már jó lenne párra találni.
- **A barátjának van gyermeke?**
- Nincs.
- **Arról beszélgettek már, hogy el tudná-e fogadni az ön gyermekeit?**
- Igen, el tudná...
- **A gyerekei mit szólnak hozzá?**
- Örülnek neki.
- **Neki van munkahelye?**
- Igen, van.
- **Mit dolgozik?**
- Alkalmi munkákat.
- **Ha most kívánhatna valamit, mit kívánna?**
- Nem tudom... Sok mindent...
- **Pontosan miket?**
- Hát én vele, meg van beszélve, hogy majd lemegyünk hozzájuk lakni..., idővel.
- **Szóba került, hogy összeköltöznek?**
- Igen, majd idővel...
- **Ezt az albérletet – gondolom – nem sajnálná itt hagyni.**
- Hát az az igazság, hogy minekünk az anyagiak végett nem tudtunk elmenni innen, de amúgy már elmentünk volna. Két szoba, konyhás lakást 30 ezerért kapunk.
- **Akkor ez egy nagyon drága albérlet. Nem lehet az árából aludni?**
- Nem.
- **A bútorok az önöké?**
- A mienké. Most úgy tervezzük, hogy jövőre elmegyünk így albérletbe.
- **Abba a faluba, ahol a barátja lakik?**
- Nem, itt Dudaron, mert a fiamnak a két évet ki kell itt járnia, mivelhogy hetedik, nem bolygatjuk meg. Itt Dudaron belül megyünk el egy nagyobb albérletbe. Most még az anyagiak nem engedik.
- **A fia szeretne továbbtanulni?**
- Igen, meg a kisleány is.
- **A fiú mit szeretne tanulni?**
- Az öcsém után akar menni, mert ő háztartási kisgépszerelő, és a fiam is az akar lenni. Elvileg, még aztán nem tudom.

– **Szeret bütykölni, szerelni?**

– Igen. Meg hát Várpalotára megy, ahová az öcsém is. Azt mondta a Feri, ha ott lesz az idő, akkor segít.

– **Segítene neki megtanulni a szakmát?**

– Igen. A fiam tudna így gyakorolni ott, mer’ önála van *szerelő* hátul, mer’ otthon is szokott szerelni. Meg hát most akar egy vállalkozást csinálni, és akkor tudná vinni magával a fiamat is.

– **Akkor az öccsének jobban megy, mint önnek?**

– Igen, hát megy. Hát ő nagyon sokat tanult.

– **Mi mindent tanult?**

– Hát először kitanulta ezt a kiségerszerelőit, utána meg sokat járt föl Pestre, akkor meg megtanulta ezt a gázszerelőit. Úgyhogy kiségerszerelő is meg gázszerelő is, mind a kettő. Úgyhogy sok helyre hívják. Meg most egy vállalkozónál van benn Veszprémbe. Ott is szerel, meg így házhoz is megy, meg otthol is dolgozik. Mindenhol ott van.

– **Ilyenkor nem gondol arra, hogy jó lett volna, ha ön is tanul valami szakmát?**

– Nem. Nem.

– **Nem lenne úgy könnyebb?**

– Nem. Nem tudom... De nem, szerintem.

– **A gyerekeknek mit szokott mondani, mire biztatja őket, ha szóba kerül a tanulás?**

– Mondtam nekik, hát most már ebbe’ a világba’, most már jobb, ha szakma van a kezükbe’. Hát jó, mert soknak van, hogy hiába van szakma, meg diploma, ha nem tud elhelyezkedni abba’, amibe tanult. Nagyon sokat tudok, aki kitanult mindent, és akkor a gyárba’ kötött ki.

– **Úgy gondolja, hogy akiknek szakmájuk vagy diplomájuk van, nekik sincs sokkal több lehetőségük?**

– Hát azoknak se nagyon van több...

– **A nővérén, a Zsuzsán kívül a többi testvérének van munkája?**

– Mindegyiknek van.

– **Saját háza hány testvérének van?**

– Hát az öcsémnek, a dudari nővéremnek, meg az egyik bátyámnak, Zircen.

– **Látogatják egymást, a testvérei szoktak idejönni?**

– Persze, szoktak.

– **Pénzzel szokták segíteni önt?**

– Igen, hát szoktak. Ha úgy van, akkor persze. Hát az öcsém meg a bátyám, ők egy helyen laknak.

– **Várpalotán?**

– Nem, itten Esztergáron. A Feri Várpalotán csak tanult.

- **A saját helyzetéről mit gondol? Elégedett azzal, ahol most tart?**
- Nekem így jó... Mindig el szoktam lenni, magam egyedül is.
- **Nem volna jó néha beszélgetni is? Mert lehet, úgy könnyebb lenne.**
- Nem szeretek...
- **Vannak a faluban ismerősei?**
- Vannak... Az egyik testvérem itt lakik a faluban. Ha valami van, akkor őneki tudok szólni.
- **Neki családja is van?**
- Igen, van. Hát, ha úgy volt, hogy nekem dolgozni kellett menni, akkor fölmentek hozzá a gyerekeim.
- **Vannak barátnői is, akikkel összejár?**
- Nem szoktunk mink összejárni senkivel. Csak az itteni nővéremmel. Meg egy barátnőm van, de avval ritkábban szoktunk összejönni.
- **Önnek mi jelenti a kikapcsolódást?**
- Ha valahová el szoktunk menni a párommal, a Janival, ha jön.
- **Kirándulni?**
- Nem, így szoktunk este valamerre elmenni sétálni. De amúgy én nem...
- **Volt már a gyerekekkel nyaralni vagy üdülni?**
- Nem.
- **És ők az iskolával?**
- Az iskolával igen. Meg a református egyházzal is voltak már, így mozikban is, meg nyaralni is. A fiam volt Biatorbágyon. Meg most a családsegítővel ment el nyaralni.
- **Biatorbágyon táborban volt?**
- Igen, az tábor volt. Direkt ilyen reformátusoknak vannak ilyen faházak.
- **Az egyház fizette és önnek nem is került pénzébe?**
- Igen, egy hétre szoktak így elmenni.
- **A kislány is volt már nyaralni valahol?**
- Még nem. Ő itthon van velem, ő nem megy el énnélkülem sehova. Csak az apjához, de úgy, hogy reggel megy, másnap jön.
- **Milyen gyakran találkoznak?**
- Most nyáron lent volt az apja a Balatonon, mostan keveset, de amúgy kéthetente.
- **És a kislány szívesen megy el hozzá?**
- Hát a lányom nem nagyon szeret ottan.
- **De azért elengedi?**
- Hát, ha egy napra elmegy, menjen, ha nem megy, akkor nem, az ő döntése.
- **Az édesapja újra megnősült vagy egyedül él?**
- Egyedül van. Saját háza van, az otthon vette neki, mert otthoni volt ő is.
- **Pontosan milyen otthon?**
- Lemondtak a szüleik róluk, és ilyen nevelőotthonban nevelődtek. És vett nekik az otthon, ott Oszlopon házakat.

– **A volt élettársa állami gondozottként nevelkedett, és amikor betöltötte a 18. évét, az államtól kapott lakást?**

– Igen, és ő most ott van.

– **Említette, hogy nyugdíjas. Rokkantsnyugdíjas?**

– Nem. Ilyen szociális segélyből él. Meg – úgy hallottam – el szokott menni úgy ide-oda, most a Balatonra.

– **A Balatonon mit csinált?**

– Konyhán takarított, mosogatott.

– **Szokta neki mondani, hogy a 6 ezer forint, amit kap tőle a kislányra, az nagyon kevés?**

– Én nem... Régen sokszor vitába szálltunk, de most már nem mondom neki. Inkább eltartom én. Eddig is eltartottam őket, ezután is el fogom.

– **Mindig ilyen könnyen megbékélt a helyzetével, azzal, ahogyan alakult?**

– Mindig. Hát én soha nem vágytam... Én mindig azt mondtam: nekem így jó...

– **Szokott templomba járni?**

– Nem. Én itt vasárnap el vagyok havazva.

– **Azért nem megy, mert nincs rá ideje?**

– Nincs rá időm, meg nem akarok menni. Nem vagyok ilyen *templomi* menő.

– **Kiskorában jártak templomba?**

– Kiskoromban jártunk, mert a *katalikusoknál* hát kell... Voltunk első áldozók is, bérnáló is. Aztán azóta én nem... Meg hát keresztelek voltunk, meg esküvő is, de így egyébként nem.

– **Vallásosnak gondolja magát?**

– Igen.

– **Csak nem érzi fontosnak, hogy a templomba eljárjon?**

– Nem érzem..., de *katalikus* vagyok. A gyerekek meg reformátusok, mind a kettő. Ők református templomban lettek megkeresztelve.

– **Hogyhogy nem az ön vallását követik?**

– Úgy van, hogy a dudari nővéremék reformátusok, és ők a keresztszülők.

– **A gyerekek járnak templomba, hittanra?**

– Igen, minden vasárnap mennek. Gyerek hittanra, istentiszteletre. Meg karácsonykor sokat szerepelnek. Ugye szenteste mindig ott vannak lent.

– **Szenteste ön is el szokott menni megnézni őket?**

– Igen, mindig lent voltam velük.

– **Olyankor eszébe jutott, hogy talán önnek is jó lenne egy közösséghez tartozni?**

– Nem, még nem... Nem akarok én menni, énnekem jó itthon.

– **Mert, amikor végre itthon van, olyankor mos, főz, takarít...**

– Muszáj, mert anyukám is nagyon beteg. Segít, segít, de ő is beteg. Meg megcsinálja, de hamar elfárad.

– **Szokott egy kicsit előre is gondolkodni?**

– Én úgy vagyok vele, hogy ami jön. Én erről nem fogok gondolkodni. Majd ki-forrja magát.

– **Ami jön, el kell fogadni, és csak dolgozni, dolgozni. Bármilyen munkát szívesen megcsinál?**

– Hát én bármit. Én hozzá voltam szokva, hogy mindig dolgozok.

– **El tudja képzelni, hogy másként is lehetne?**

– Amikor idejöttünk a párommal, a Lacival, akkor is, ő is, mindenhova mentünk. Ugyanúgy jött velem, napszámba, mindenhova. Vagy ha ő itthon volt a gyerekekkel, akkor egyedül mentem.

– **A Laci nem dolgozott munkahelyen?**

– Hát dolgozott... Csak a szesz végett elküldték... Sokszor nekiállt inni, és akkor nem ment el. Meg így alkalmi munkáknál is sokszor ez volt a baj.

– **Amikor itthon volt a gyerekekkel, akkor is ivott?**

– Hát akkor is előfordult, hogy anyut kellett hívni. És akkor ő volt itt velük, vagy a nővéremnek a leánya jött ki.

– **Az édesanyja ezért költözött ide, hogy a gyerekekre vigyázzon?**

– Igen. Olaszfaluból ez végett, hogy én tudjak menni...

– **Hogy segítsen önnek?**

– Akkor is ott volt az erdő, meg a napszámok..., hogy én tudjak menni, mert muszáj volt.

– **A Lacival – emiatt, hogy ő italozott – volt önök között konfliktus?**

– Nem.

– **Nem is mondta neki, hogy ne igyon?**

– Hát voltak konfliktusok, de veszekedések mindenhun előfordulnak... Csak mán az utolsó időben nagyon elkezdte... Mondtam is, hogy én *szét akarok maradni*, el akarok költözni. Mielőtt elmentünk volna, akkor akasztotta föl magát. De a testvérenek meg nem tudtuk megmondani. Hát hogyan mondjuk meg, mert akkor előtte halt meg a nagynénje is.

– **Nem gondolja, hogy az öngyilkosságához volt annak is köze, hogy ön el akarta gynyai?**

– Nem.

– **Nem lehet, hogy őt ez bántotta?**

– Én már... Abba' már mi megegyeztünk...

– **Megbeszélték, hogy szétköltöznek?**

– Igen, hogy én se, meg ő se...

– **És ő ebbe belenyugodott?**

– Bele, hát ő is tudta azt, hogyha nem megy, akkor nem megy... Öt év az sok volt. Aztán ennyi...

– **A gyerekek is tudták, hogy szét akartak költözni?**

– Akkor még nem.

- **Szokott azon gondolkodni, hogy vannak, akiknek sokkal könnyebb az élete?**
- Nem, mert nem érdekel, hogy kinek könnyebb, kinek nehezebb. Azt tudom, hogy nekem mi a dolgom és kész. Meg én nem nagyon szeretek róla beszélni...
- **Ruhát milyen gyakran vásárolnak?**
- Mindig, amikor kell. Minden hónapban.
- **Saját magának is, vagy inkább csak a gyerekeknek?**
- A gyerekeknek, meg nekem is, ha kell.
- **Hol szokott ruhákat venni?**
- Zircen, a Park vendéglőnél, ilyen kínaiaknál.
- **Fodrászhoz milyen időközönként jár?**
- Ritkán. Le szokta vágni a hajamat, két hónaponta, három. Attól függ, hogyan jut...
- **Az egészsége rendben van?**
- Az nincs... Nekem már gyerekkoromban is sok problémám volt a vesémmel. Most is azzal, meg a májjammal.
- **És lehet így ilyen sok fizikai munkát végeznie?**
- Nem lehetne, de megyek. Én mindenhol letagadom, hogy nekem mi a bajom. Nem mondom meg, és így fölvesznek.
- **Ha rosszul érzi magát, akkor is ugyanúgy dolgozik?**
- Ugyanúgy, mert muszáj.
- **Pontosan mi a baj?**
- Kaptam egy ilyen vesebetegséget kiskoromban. Nem tudom, mi a neve.
- **Mik a panaszai?**
- Bevérzik a vesém.
- **Olyankor be kell mennie a kórházba?**
- Nem, itthol kapok gyógyszereket és kész. Olyankor belázasodok, meg fáj a derekam. De akkor is megyek dolgozni, akkor se maradok itthon. Gyógyszerrel el tudok menni.
- **Az orvos nem mondta, hogyha ilyenkor nem pihen, akkor rosszabb lesz az állapota?**
- Nem mondta, mert nem tudja...
- **Arra nem gondol, mi lesz, ha ezzel nem törődik, és egyszer nem tud majd elmenni dolgozni?**
- Dehogynem tudok, én már régóta így járok.
- **A májával mi a probléma?**
- A májfunkciók magasak. A terhesség alatt jött, amikor a fiammal terhes voltam. Meg azóta szokott lenni.
- **Amikor a májával van gondja, az milyen tünetekkel jár?**
- Akkor fáj a fejem, meg nehezen megyek. Akkor tudják, hogy fölmentek az értékek.
- **Ezeket a fájdalmakat gyógyszerrel lehet enyhíteni?**
- Valamennyire gyógyszerrel...

- És a gyógyszereket állandóan szedi?
- Nem.
- Az orvosság sok pénzbe kerül?
- Igen, 10 ezer forint.
- Ehhez kap valamennyi támogatást?
- Nem, nem... Nincs.
- Nem is próbálta meg kijárni, hogy a körülményeire tekintettel kapjon valamilyen anyagi segítséget?
- Megpróbáltam, de nincs. Azt mondták rá, hogy nincs. Ebben nem segítenek itt...
- Az önkormányzattól is próbált támogatást kérni?
- Igen. De vagy, vagy se... A gyermekvédelmi támogatást is, meg a lakásfenntartásit is, a családsegítők segítettek elrendezni. Amúgy azt sem kapnám. Nem vagyok rá jogosult – mindenre ezt mondják.
- Mert annál magasabb a jövedelme, mint ami alapján jogosult lenne további támogatásra – ezzel az indokkal utasítják el?
- Hogy jogosult vagyok-e rá, azt ők döntenek el. De amikor kint dolgoztunk is, hallottam olyanról, hogy kapott az önkormányzattól támogatást, pedig – úgy tudom – neki több jövedelme van, mint nekem.
- Ezt sérelmesnek érzi?
- Sérelmes... De ez van...
- Nem gondolt még arra, hogy elmondja a hivatalban ezt a konkrét esetet, amiről tudomása van? Mert úgy legalább kiderülne, hogy pontosan mi a helyzet. Lehet, hogy az ön információja téves, és akkor legalább megnyugodna, hogy mégsem érte méltánytalanság.
- Én nem veszekszem. Azzal sem vagyok előrébb. Meg így sem... Így se, úgy se...
- Ha bemegy a hivatalba, mert van valami problémája, van ott, aki meghallgatja?
- Van igen, de kevésszer segítenek... Mindig az a válasz, menj el dolgozni.
- És szokta mondani, hogy már így is eléggé sokat dolgozik?
- Azt szokták mondani, menjünk el a gyárba. Mondom, ha mutat egy gyári munkahelyet, akkor jó, megyek.
- Említette, hogy a kábelgyárban most jóval kevesebb embert foglalkoztatnak, mint korábban. Van rá esélye, hogy újra vissza tud kerülni oda?
- Van úgy, újból fölveszik az embert, és volt, amikor egy hét után meg elküldtek.
- Ott szívesebben dolgozna? A gyárban több pénzt keresne, és könnyebb lenne a munka?
- Hát több pénzt, de ott se könnyebb a munka a szalag mellett. Meg három *szak* van.
- De azért próbálkozik?
- Mindenhova be van adva. Várom, hogy majd hívnak. De hát azóta is hívnak...

– **Hova mindenhova?**

– Móra az összes cégbe be van adva. Meg Fehérvárra is.

– **Fehérvárra is eljárna dolgozni?**

– Ott is voltam már. Dolgoztam ott folyamatosan, hat plusz kettőbe, hat napot dolgoztunk, két nap pihenő volt.

– **És ott mit csinált?**

– A DENSO-nál voltunk, a tiszta térben, ahol autóalkatrészeket mostunk. Csak azt nem bírta a kezem, a vegyszert. Aztán így le kellett számolnom, mert ekcémás lett a kezem.

– **Akkor oda nem is tudna visszamenni?**

– Oda nem is vennének vissza, mert orvosilag jöttem el. Most a Kábelben azt mondták, lesz fölvétel, meg a SEWS-nál is. Hátha sikerül... De hát nem tudom...

– **Az erdészetnél hogy dolgoznak? Az erdőben, munka közben, a szélrózsa minden irányában haladnak?**

– Nem, egybe szoktunk menni, de ha úgy van, hogy leválik valamelyik, mert be kell neki menni valamerre más helyre dolgozni, akkor ő úgy külön. Van, mikor kiviszik, van, mikor kitalál maga is. Elmagyarázzák neki, merre az út. Van térkép is, azt lehet menni.

– **El lehet tévedni?**

– Volt, hogy én is elmaradtam.

– **Hogy találták meg?**

– Telefon segítségével.

– **Ja, hogy volt önnél mobiltelefon, és amikor eltévedt, szólt a többieknek. Meg volt ijedve?**

– Nem, mer' ha nekem mondják, hogy merre menjek... Aztán én el tudtam menni utánuk.

– **A régebb óta ott dolgozók meg az újabbak együtt haladnak?**

– Igen, hogy ők segítették, hogy mit kell csinálni. De most már az idén nem fogadták úgy el az újak, amit a régiek mondtak.

– **Ezért a régiek már nem törődnek az új dolgozókkal?**

– Mert az újak olyanok, hogy nem érdeklik meg. Hiába mondják, hogy úgy kell, ha nem azt csinálják...

– **Ön régi dolgozónak számít vagy újnak?**

– Én réginek, én már második éve vagyok ott. Már harmadik évem lenne, ha tavaly visszakerültem volna.

– **Akkor önnek is van egy olyan munkatársa, akinek, ha szükséges, megmondja, hogy mit kell csinálnia?**

– Hát én nem mondom meg senkinek, mert mindenki a maga feje után megy. Így is, úgy is.

– **Az erdei munka balesetveszélyes?**

– A munka nem, csak a méhek. Van köztünk allergiás, öt.

– **Hogyan védekeznek?**

– Hát kalcium van a táskában. Rögtön be kell venni, meg szólni a főnöknek, aztán viszi be az orvoshoz.

– **Önt csípte már meg?**

– Még nem.

– **És az erdőben sok méh van?**

– Igen. Meg itt nálunk is. Az este majdnem megcsípett egy lódarázs. A pulóveromban volt, a kisleány szólt, hogy bogár. Hát jó nagy bogár...

– **Itt hátul a kertben is vannak, vagy az erdőből jönnek?**

– A kertben is vannak, az erdőben is, bárhol. Az erdő még rosszabb. Ha fűt kaszálnak, bármikor belecsaphatnak, a darázs, az még rosszabb.

– **Kullancs is van?**

– Sok van. Oh, már bennem is volt annyi.

– **Biztonságosan ki tudja szedni?**

– Anyu ki tudja szedi.

– **Mindennap végignézi?**

– Mindennap volt bennem 10-15. Pláne, amikor jó idő volt. Volt, amikor feketéllett a lábam a kullancsoktól.

– **Azért a kevés pénzért nagyon sokat kell szenvedni.**

– Nagyon, de hát ez van. A gyár meg bizonytalan.

– **Hogy érzi, régebben könnyebb volt?**

– Sokkal könnyebb.

– **Mert folyamatosan volt munkája?**

– Mindig volt. Mindig volt valami munkahely... De 2000 óta nagyon nehéz...

– **És kint a földeken, ott szeret dolgozni?**

– Kint jobban szeretek.

– **Előfordult, bántotta az, hogy azok az asszonyok, akik nem végeznek ennyi fizikai munkát, meg nem folyamatosan kint dolgoznak a szabadban, csinosabbak?**

– Nem, soha... Engem idősebbnek néz mindenki, de hát mondom, aki dolgozik, muszáj...

– **Mondta valaki önnek, hogy idősebbnek látszik a koránál?**

– Sokan mondták, hogy idősebbeknek nézek ki, mint 33.

– **Ez rosszul esett?**

– Nem... Kinevettem és ott hagytam... Nem foglalkoztam velük.

– **Ha a fogai rendben lesznek, akkor biztosan jóval fiatalabbnak fog kinézni.**

Mi történt velük?

– Nekem a terhesség alatt tönkrementek, és most kihúzkodták, mivelhogy gondok voltak... És azt mondták, hogy ki kell mindet húzni.

– **Nem lehetett volna valamilyen kezeléssel megmenteni őket?**

– Nem. Mivel csak a gyökerei voltak... És akkor azt is mondták még, hogy sajnos,

ez már nincs SZTK-ra, hanem meg kell oldani, magamnak.

– **Társadalombiztosítási támogatással miért nem lehet?**

– A 60 év fölöttiek, csak azok kapnak ilyen kedvezményt. A 60 év alattiak nem...

– **Megkérdezte, hogy pontosan mik a lehetőségei?**

– Nekem ez tavaly volt, és ez most már így van, megkérdeztem. Pótolni már nem...

– **És ez bántja önt nagyon?**

– Hát nem... Aki így el tud fogadni... Ha nem, ennyi...

– **Az, hogy nincs foga, gátolja valamiben?**

– Nem.

– **Ugyanúgy elmegy intézni az ügyeket, ugyanúgy elmegy munkára jelentkezni?**

– Igen, ugyanúgy elmegyek mindenhová.

– **Gondolom, ha tehetné, szívesen megcsináltatná az elveszett fogai pótlását.**

Mit mondott az orvos, mennyi pénzbe kerülne?

– Persze, nem mindegy, hogy..., de 150 ezret nem tudok *föladni*...

– **És mitől reméli, hogy egyszer lesz annyi pénze, hogy ki tudja fizetni a kezelést?**

– Egyszer majd, egyszer, ha úgy jövünk össze, hogy lesz majd valami... Szeretném, szeretném, de... ez nem fog beteljesülni.

– **Ha nem is bízik benne, hogy történik valami, ami hozzásegíti, úgy valószínűleg nehezebb is lesz beteljesítenie a vágyait. Ezt hogy látja?**

– Azt tudom, ha én valamit betervezek, az úgy sem lesz úgy. Még nagyobbat buktam, mint köllött volna. Én már mától holnapig vagyok.

– **Korábban volt olyan konkrét dolog, amit eltervezett, és nem sikerült valóra váltani?**

– Sok minden nem sikerült. Így a házvásárlás se... Semmi még nem jött össze. Hát a SEWS-nál is volt, hogy már kinéztük a házat, és nem sikerült. Mert akkor vettek át a két *szakból* egy *szakra* és 65-nek kellett volna lenni, hogy megkapjuk a hitelt, és így csak 64 ezer lett a keresetem. Egy ezer forinttal nem engedélyezték. Ezer forinton múlt, hogy nem tudtuk megvenni a házat.

– **Saját házat szerettek volna, de nem kapott hozzá hitelt, és így nem tudták megvásárolni?**

– Nem tudtuk megvenni... Utána már nem próbálkoztunk, mert utána nem volt olyan munkahelyem, hogy állandó legyen.

– **Azért gondol néha rá, hogy jó lenne, ha egyszer megint olyan helyzetbe kerülne, hogy fölmerülne a házvásárlás lehetősége?**

– Nem, sose, nem gondolkodok ilyeneken.

– **Mennyibe kerül most egy ház Dudaron?**

– Sok. Ötmilliótól nyolcmillióig, meg van 13 millió is, az meg ilyen nagy kaszárnya.

– **Ezért mennyit kérnének?**

– Egymillió-ötszáz. De hát ez nagyon kicsi, szoba, konyha. Meg hát nagyon vizes. Most már a falak arra végig, megint vizes. Meg hát a gádor (*nyitott oldalú, tetővel ellátott folyosó – J.Á.*) bomlott meg kint, a gádor alja csúszott meg.

– **Szóval, nem tervez, inkább belenyugszik abba, ahogyan adódik?**

– Én belenyugszok, én nem háborgok. Nem szeretek háborogni.

– **De valamilyen módon képviselnie kellene a saját érdekeit, mert más nem fogja ezt ön helyett megtenni. Vagy másként gondolja?**

– Én nem szoktam szólni, ha bárhol is igazságtalanok, én sehol se szólok.

– **De ön egy fiatalasszony...**

– Mégis már mindent megpróbáltam...

– **Sokféle munkát?**

– Sokat. Az erdő... A bicskeszedés... Ilyen napszámokban... A gyár... Vagy nyáron a bodzavirág, nem is a virág, hanem a bogyója...

– **Amikor egész délelőtt szedi a bogyókat, közben min szokott gondolkodni?**

– Semmin. Én nem gondolkodom...

– **Vagy talán igyekszik nem gondolni semmire?**

– Nem... Ha nem gondolok előre, úgy jobb...

– **Ön másokkal szemben nagyon megértő, a saját dolgait illetően meg talán jóval negatívabb íté.**

– Én mindig nagyon negatív voltam...

– **Amikor megkapja a fizetését, akkor az édesanyjával meg szokták beszélni, hogy azt mire fogják költeni?**

– Igen. Mindig összeszoktunk így...

– **Összeadják a pénzt, és amire jut?**

– Igen.

– **Pontosan össze tudja számolni, ezekkel a hétvégi kereset-kiegészítésekkel együtt, hogy havonta mennyi a bevétele?**

– Hu, nem... Hát egy hónapban olyan 100-120, 130 ezer forint.

– **Ennyi pénzből élnek négyen?**

– Ennyiből...

– **És ez mire elég?**

– Hát az albérletre, a közüzemi számlákra, mindenre elég. Úgy osztjuk be, hogy elég legyen.

– **Ebben a helyzetben az édesanyja a legfőbb támasza?**

– Most ő, igen. De eddig is ő jött, ha valami probléma volt. Meg hát legtöbbet én mentem hozzá. Meg Olaszfaluba is lakott. A testvérét is segítette, ő is nagyon beteg. Meg járóképtelen, hát nem járóképtelen, de alig tud menni. Anyu ott volt vele. Mielőtt a Laci meghalt, előtte jött ide.

– **A nagynénjét most ki gondozza?**

– A leánya ment oda.

– **Az édesapja mikor halt meg?**

– 2004-ben, de előtte már külön éltek. Anyu Csetényben lakott, apu Esztergáron.

– **Mikor váltak el?**

– Már régen külön mentek. Mi olyan 15-16 évesek lehettünk az öcsémmel.

– **Az édesanyja azóta egyedül él?**

– Egyedül volt a gyerekekkel. A testvéreim már felnőttek voltak. Már férjhez mentek a leányok.

– **Akkor tőle is azt látta, hogy az asszonynak erősnek kell lennie?**

– Igen, fölnevelt hét gyereket meg három unokát. Négyet, mert a másik nővérem gyerekei közül is az egyiket.

– **Ott éltek vele az unokák és ő viselte a gondjukat?**

– Igen. A pesti nővéremnek is sokszor eljött a fia és ott volt nála. Meg hát a másik nővéremnek a lányát is ő nevelte, csak nagyobb korábban ment el. Hát igen, ott volt az anyával... De most már anyu is nagyon beteges. Tüdőbeteg. Meg leesett a fáról és elferdült a gerince. Púpos szegény.

– **A gerincferdülését műtéttel helyre lehetne hozni?**

– Hátha rögtön bevitték volna Veszprémbe, akkor tudtak volna segíteni, de így már nem.

– **Ez a baleset mikor történt?**

– Még régen, Csetényben.

– **Akkor neki a kertben nem is szabad dolgoznia?**

– Dehogynem dolgozik. Állandóan ott kotorászik. Meg ő is jön, szedi a csipkebogyt, csigát, bodzát, mindent. És elmegy egymaga is.

– **Mégis, ha adódik valamennyi szabadideje szokott olyankor olvasni?**

– Nem.

– **Újságot sem?**

– A Naplót szoktuk, de amúgy nem.

– **És rádiót hallgatni?**

– Nem.

– **Akkor az információit a világról honnan szerzi?**

– A TV-ből.

– **Onnan tájékozódik mindenről?**

– Igen.

– **Milyen műsorokat néz szívesen?**

– Fél hétkor a híradót, aztán kész. Jobban a Minimax, meg a Cartoon Network megy a gyerekeknek.

– **A rajzfilmekbe ön is bele szokott nézni?**

– Persze.

– **Amikor kicsik voltak a gyerekek, mesélt nekik?**

– Hát szoktunk mesélni is – azt a Hetvenhét magyar népmesét szoktuk nekik mindig olvasni –, de jobban ilyen meséket, rajzfilmeket a TV-ben néztek.

– **És szeretett mesét olvasni nekik?**

– Igen, utána meg már a fiú olvasott a hűgának.

– **A gyerekek olvasnak könyveket a leckén kívül?**

– Igen. Meg hát elmennek a könyvtárba. Olvasni is szoktak, meg hát internetezni. Ha olyan lecke van, akkor azt úgy tudják megcsinálni. Mert nagyon sok lecke van, amit úgy az internetről szoktak *lenézni*.

– **Tud-e róla, a többi gyereknek van-e otthon számítógépe és internet?**

– Nem mindegyiknek. Nem nagyon tudok róluk...

– **És arról, vannak-e hasonlóan nehéz körülmények között élő osztálytársaik?**

– Biztosan vannak. Nem beszéltünk róla... De úgy a fiamat mindig is sokféle viték, focizni is, meg mindenhova.

– **Rendszeresen jár edzésekre?**

– Edzésekre is. Meg szoktak úgy a tanár bácsival menni focizni is. Már kiskorától, 6 éves kora óta.

– **Szeret sportolni?**

– Hát ügyes. A fociba is, meg most belekapott a kézilabdába is. Ki tudja, mi lesz belőle...

– **És háztartási gépszerelő is szeretne lenni.**

– Meg az iskolában is beneveztek ilyen vetélkedőkbe is. Meg rajzpályázatot is nyert a fiam kiskorában, Zircen, meg Pápán is.

– **Itthon szokott rajzolni?**

– Itthon is, meg az iskolában is.

– **Szoktak itthon is tanulni vagy minden leckét megcsinálnak a napköziben?**

– A lányom a napköziben szokott, a fiam meg most már itthol tanul. Neki már nincs napközi, délben mindig hazajön.

– **Olyankor ketten vannak a nagymamájával és tud nyugodtan készülni?**

– Igen. Megtanul mindent, utána el szokott menni a könyvtárba, meg így a haverokkal biciklizni. Meg úgy el szoktak jobban menni sétálni.

– **Itt nagyon szép a környezet és jó a levegő.**

– Hát ez itt nem jó. Ez olyan, mint egy katlan, innen is hegy, meg onnan is.

– **Szívesen elköltözne Dudarról?**

– Nem Dudarról, csak egy kicsit följebb ebből az utcából. Itt mindenütt hegy van.

– **Milyen ételleket szokott főzni a családnak?**

– Mindenfélét...

– **Mégis mi mindent?**

– Mindent meg tudok főzni. Tésztát, krumplit...

– **Húst szoktak vásárolni?**

– Veszünk ritkán. Nem vagyunk ilyen húsosak amúgy.

– **Süteményeket miket szokott sütni?**

– Mindenféle tésztát megcsinálok. Kívánságra. Nálunk mindig úgy van, kívánságra.

– **Mondják meg a gyerekek, hogy mit szeretnének?**

– Igen, megmondják, hogy mit akarnak enni. Van, amikor azt mondják, nem kell semmi, akkor nem főzök semmit. Sokszor nyáron, amikor vannak azok a nagyon melegek, azt mondják, inkább bebújnak a hűtőbe, és ott esznek.

– **Elférnek ebben a szobában ennyien, nem zavarják egymást?**

– Nem, megszoktuk. Már furcsa lenne, ha nem aludnánk sokan. De mindenki külön fekszik. Ott az anyu, ott a kisleány, itt meg a fiam. Nekem meg ez a nagy ágy ki van húzva.

– **Jó nagy helye van a fiúnak is.**

– Rendesen kinyithatós, háromszemélyes ágy. Kell, főleg, ha Pestről eljönnek a nővéremék.

– **Este szoktak beszélgetni?**

– Szoktunk.

– **Megbeszélik a napi eseményeket?**

– Meg. Vagy mást, ha valami olyan van. El szokták a gyerekek mindig mesélni, hogy mi, meg hogyan, meg hogy miből kaptak jó jegyet vagy rosszat. Mindent elmondanak.

– **Önöknél milyen a karácsony? Szoktak karácsonyfát állítani?**

– Igen. Van mindig fa.

– **Ajándékok is?**

– Van. Minden ugyanúgy megvan a gyerekeknek, mint máshol.

– **Őn is szokott ajándékot kapni?**

– Is-is.

– **A gyerekektől valami meglepetést?**

– Jobban a gyerekektől... Meg valamikor anyukámmal elmennek a pesti nővéremékhez, és ő meg küld. Ott töltik akkor a gyerekek...

– **Van ideje velük foglalkozni?**

– Van, igen, sokat le szoktunk ülni beszélgetni.

– **A kislány hogy tanul?**

– Közepesen.

– **Ha szüksége van rá, tud neki segíteni a tanulásban?**

– A fiú még jobban tud segíteni a húgának.

– **Olyankor, amikor ön nincs itthon, jól megvannak együtt?**

– Azt nem mondhatnám, hogy jók, mert eleven mind a kettő, mint a kisördögök, olyanok. Háború van, ha együtt vannak. Azért nem mindig...

– **Mit gondol, a gyerekei büszkék önre?**

– Igen. A fiam, az addig le sem fekszik, míg én haza nem jövök. Mindig megvár. Igaz, a kisleány is.

– **A fiú talán még anyásabb, mint a kislány?**

– A fiam ragaszkodóbb.

- **Akkor hogyan fog majd megszokni a középiskolában, Várpalotán?**
- Azér’ már nem annyira anyás, mint kiskorában...
- **Vannak barátai?**
- Igen, vannak.
- **A gyerekek mivel járnak az iskolába?**
- Gyalog. A fiamnak van biciklije, csak most az nem jó. De elmegy néha a máséval biciklizni.
- **Csak önnek van használható kerékpárja a családban?**
- Mert hát muszáj, most már hogy reggel is megyek, az újság végett is, hogy elvállaltuk a Naplót.
- **Hordja még az újságot is?**
- Most, péntek, szombaton tanultam még be. Majd a jövő hétfőtől.
- **Ezután kora reggel előbb kiviszi a Naplót az előfizetőknek és utána megy az erdőbe?**
- Igen. Ez is ilyen bejelentett másodállás.
- **És rendszeresen fizetnek?**
- Ja, nem sokat, 15-öt.
- **Ezért mindennap menni kell?**
- Hétfőtől szombatig, szombaton is.
- **Hányan hordják a faluban?**
- Ketten. Fele falu, ez a rész az enyém. A másik része meg a másik emberé.
- **Hány órákor kezdenek?**
- Hajnal negyed négytől. Negyed hatra már készen vagyok vele. Utána hazajövök és megyek az erdőre, fél 7-re.
- **Hány órát szokott aludni éjszakánként?**
- Nem tudom, nem sokat...
- **Nem hiányzik néha egy jó nagy alvás?**
- Én amúgy is meg szoktam ébredni 6 órákor, meg már ötkor is.
- **Azért az más, felébredni vagy fel is kelni és elmenni dolgozni.**
- De én már sokszor is alig várom, hogy reggel legyen és kelhessek.
- **Mi volt a legnagyobb boldogság az életében?**
- A két gyerek... Más nem. A két gyerek. A fiam, amikor megszületett, meg a kisleány. Más boldogság nincs. A kettő...
- **Azon szokott gondolkodni, hogy a gyerekeknek milyen jövőt szeretne?**
- Hát a gyerekeknek csak jót tudok mondani, hogy jó jövőjük legyen.
- **Konkrétan mi az, amit kívánna nekik?**
- Önekik remélem, jobb lesz az életük, mint nekünk, vagy nekem. Tanulásban, meg munkában, mindenben.
- **Legyen munkahelyük?**
- Munkahelyük... Meg hát családjuk... Meg az életük remélem, hogy jobban sikerül.

- **Ha visszagondol, mi az, amit ön másképpen csinálna?**
- Szerintem, nem csinálnák úgy másképp semmit.
- **És miről gondolja, hogy nem jól alakult?**
- Hát a kapcsolatok, azok nem jól alakultak... Mert volt, ami négy évig tartott, volt, ami ötig, de nem jól alakult sok minden. Nem úgy jöttek össze a dolgok, ahogyan szeretttük volna. Reméljük, most már jobb lesz.
- **Ez, ami a legjobban bántja, hogy a párkapcsolatai nem jól sikerültek?**
- Hát, ez igen... Sokszor olyat fogtam ki, aki nem olyan volt, mint akit én szerettem volna.
- **Úgy érzi, az, hogy nem sikerült, az nem kettőjükön, hanem inkább a másikon múlt?**
- Rajtam nem múlt.
- **A saját jövőjével kapcsolatban mik a tervei?**
- Nem tervezek..., ami jön..., ami ki van írva...

II.

„ÉN MEG CSAK ŐUTÁNA, HOGY AMIT KITALÁLT, AZ ÚGY LESZ JÓ”

Interjúalany: 57 éves nő, Dudar

Időpont: 2012.09.20.

- **Hogyan változott az ön és a családja élete a rendszerváltozás óta?**
- Akkor változott meg teljesen, amikor a férjem – inkább ő volt az, aki az állatokat, meg a földet nagyon szerette – mondta, hogy próbáljunk meg úgy élni, mint régen. Mert ha akkor jó volt, most is az lesz. Én meg csak őutána, hogy amit kitalált, az úgy lesz jó. Tehát, amikor kiderült, hogy megszűnnek a termelőszövetkezetek, és Dudaron is felosztják a területeket, mi az elsők között kértük ki a részarány-tulajdonunkat. Azt, amit a szüleink után örököltünk, akiktől a téjesítés idején elvettek minden földet, állatot. Kérvényeztük azt is, mivel akkor már foglalkoztunk állatokkal, és az istállók itt voltak, hogy egy helyen, a házuk mögött szeretnénk a részarányt megkapni, hogy ne messziről kelljen majd hazahordani a terményt, a gabonát. A földkiadó bizottság elnöke az akkori polgármester volt, ő segített nekünk ennek az intézésében. Hogyan is volt... Akkor még éltek a szüleink, és – azt hiszem – az első kérvényünket, mi kértük ugyan a tulajdon kiadását, mert mi akartunk gazdálkodni, de azt ők írták alá. És az én apukám még megérte, hogy visszakaptuk a földeket.
- **Korábban mindketten állásban voltak?**
- Igen, a bányánál dolgoztunk, a férjem az egyik közeli településen, én itt Dudaron.

– Akkor az, hogy a rendszerváltás környékén gondoltak egy nagyot, és elkezdtek gazdálkodni, az gyökeres változást hozott az életükbe?

– Igen, és nagyon bízunk benne, hogy abból, amit megtermelünk, ha azt mi eladjuk, abból az egész család kiveszi a részét. És nekünk jobb lesz úgy, minthogyha a férjem eljár folyamatosan a bányához, és én is reggeltől estig dolgozom valahol, a gyerekeink meg csak úgy elvannak itthon.

– A bánya működésével kapcsolatos bizonytalanságoknak volt köze a döntésünkhöz?

– A férjeméknél leépítést terveztek, és akkor megkérdezték tőle: vállalja-e, hogy lemegy a föld alá dolgozni, vagy hazajön? Amikor választania kellett, ő is beszállt az itthoni munkába. Mert akkor már hét éve szarvasmarhákkal foglalkoztunk, és addig teljesen egyedül csináltam. Én pedig már jóval korábban eljöttem a bányától, még amikor a gyerekek kicsik voltak, mert elég sokat betegeskedtek. A lányomnak veleszületett vese-rendellenessége volt, és folyton orvoshoz kellett vinni, meg kórházban volt. És amikor itthon voltam a beteg gyerekkel, ott hiányzott a munkám – a felvételtől a nyugdíjazásig minden munkaügyi feladatot nekem kellett elvégezni –, mire visszamentem, addigra meg felszaporodott. És akkor én is kimerültem. Így aztán leszámoltam. De nem sokáig voltam úgy, hogy nem dolgoztam. Az óvodában, ahová hordtam a gyerekeimet, adódott egy lehetőség, és képesítés nélküli óvónőként kisgyerekekkel foglalkozhattam. Nagyon szívesen voltam velük. De aztán megszületett a kisebbik fiam is, és elkezdtünk gazdálkodni is...

– A munkalehetőségek szempontjából hogyan változott a helyzet Dudaron?

– Egyáltalán nem jól. Volt a Bakony Művek, a bánya, azok megszűntek. És a TSZ is. Először volt még négy, itt, meg három szomszédos faluban, mind külön. Majd egyesítették őket. Utána pedig, amikor a földkiadás megtörtént, akkor maradt egy kft., amibe a vezetők valahogy átmentették a vagyont. Mi is szeretnénk volna kivenni a vagyonunkat, de megijesztettek, amikor azt mondták, azzal együtt adják a hiányt is.

– Önök korábban tsz-tagok is voltak?

– A szüleink, és önekik joguk lett volna a vagyon egy részére is.

– Mióta az itteni munkahelyek nagy része megszűnt, főként hova járnak dolgozni a falubeliek?

– Bejöttek ezek a nagy multikégek, oda is. Móra, Veszprémbe, ami hozzánk közelebb van. Aztán Mórban van például néhány német ipari cég is, a Hammerstein, a Lear, ahol a lányom is dolgozik, és kocsiba ülészuhatokat varrnak. Meg van a kábelgyár is, ott ezeket a kábelkötegeket készítik.

– Itt a faluban sokan voltak, akik megpróbálták a földből, az állattenyésztésből megélni?

– Minálunk nagyon kevesen. És akadt olyan is, aki azt mondta, majd ő megmutatja, hogyan kell gazdálkodni. Aztán az első pofonok után pedig azt, hogy ő ebben nem lát fantáziát. Tehát hamar feladta. Amikor nem tudta úgy eladni az állatokat,

vagy jött egy esős időszak... Ahogy nem jött ki belőle jól, abba is hagyta. Meg az idősebbek... Hát az olyan korúak, mint mi most. Nekik is a nyugdíjukat vitte és csak a munka maradt. Ők meg belefáradtak, és inkább egy kis nyugalomra vágytak. Volt olyan ismerősöm is, aki azt mondta – mert mi, amikor a földet kivettük, ahhoz erdőrészt is tartozott –, hogy neki akkor eszébe sem jutott, hogy legalább az erdőt kikérje. Mert nekünk, amikor azt kitisztítjuk, meg újat ültetünk helyette, megvan a téli tüzelőnk. Őnekik meg meg kell venni drágán, de ez számukra mind utána derült ki.

– **Meddig lehetett ezeket a területeket visszaigényelni?**

– Óh, nagyon rövid határidő volt.

– **Volt ennek megfelelő publicitása?**

– Ehhez nem elég az, hogy én azt mondom, na holnaptól földet művelek, és mezőgazdasággal foglalkozom, mert nagyon hosszú ideig tart felépíteni a gazdaságot. És nem lehet egyik napról a másikra leépíteni. Tehát mi tudtuk, ha elvállaljuk, akkor ez majdnem egy életre szól.

– **De önök úgy mertek belevágni, hogy sok mindenről volt információjuk, és így hozták meg a döntésüket. De a szavaiból úgy veszem ki, hogy nem volt mindenkinek elegendő tudása, például arról sem, hogy mi jár neki. Vagy ők nem is érdeklődtek utána?**

– Akik kárpótlási jegyet kaptak, azok nem a TSZ-ben dolgoztak, és nem tsz-nyugdíjasok voltak, hanem olyanok, akiktől annak idején szintén elvették a vagyoniukat, de ők máshol dolgoztak. Vagy már nem éltek azok a szülők, akiké a tulajdon volt, és a gyerekeik más településen, vagy városon laktak. Ők nem tudták volna kivenni a földet. Hát, mit csináljanak vele? Így is volt, aki kivette és bérbe adta.

– **Őnök bérbe is vettek még területet?**

– Annak, amit műveltünk, annak a felét béreltük. De ezt csak úgy tudtuk megcsinálni, hogy közbejött az, hogy földalapú támogatást kaptunk. Mert abból, hogy én megveszem az üzemanyagot, a vetőmagot, és ingyen adom a munkámat, abból még nem lehet elindulni.

– **Támogatásra is szükségük volt?**

– Igen, hogy a műtrágyától elkezdve minden más egyebet is meg tudjunk vásárolni.

– **A földalapú vissza nem térítendő támogatás volt?**

– Igen. A földalapú támogatás terület alapú. Tehát területre adták. És családi gazdálkodónak vagy őstermelőnek kellett lenni. Ott is van regisztrációs számunk. Ezek feltételek voltak. És azóta is minden évben muszáj újra benyújtanunk a pályázatot ahhoz, hogy megkapjuk.

– **A pályázatírásban volt segítségük?**

– Igen, a falugazdászok. Volt egy időszak, amikor megszüntették ezt a szolgálatot, akkor viszont volt az agrársegítő. De állandóan menni kellett, ami az egészben szerintem nem jó. Igaz, jó nagy a család is, tehát mindenkit ellátni, az is sok idő, de

ha valaki gazdálkodik, az nem ér rá utánajárni. Pedig nekem folyamatosan ügyeket kellett intéznem. És mindent eltenni. Például külön a gázolajszámlákat a jövedéki adó visszaigényléshez... Aztán mindig mindenféle igazolásokat kérni. De egy gazdálkodó, főleg egy idősebb férfi, az nem tudja ezeket megcsinálni. Talán annyit, hogy aláírja.

– **És akik nem találtak a környéken munkát, ők később sem fordultak a gazdálkodás felé?**

– Nem. Olyanok inkább, akik dolgoznak. És mikor megkapják azt a 60-70, vagy 80 ezer forintot, azt mondják: ezért nem csinálom, hogy eljárok három *szakba*. Ideadnak nekem ennyi pénzt, mert most éppen leállás volt, most nem volt munka. És ugye nincs megtakarítás... Nekünk sincs. De én azt mondom, eladok egy hektár földet, vagy tíz növendék állatot. Szóval, tudom, hogy nekem van, ha nem is úgy konkrétan. Szerintem van is jövője annak, hogy elkezdjenek gazdálkodni. Jó, kell hozzá befektetés, hogy elinduljanak, mert például egy istállót nem lehet csak úgy felépíteni.

– **Úgy tapasztalja, változik a falubeliek szemlélete?**

– Igen. Például a fiamtól mostanában nagyon kérdezik, hogy ő mit javasol, hogyan álljanak neki. Ugye, hát olcsóbb a birka, a kecske, esetleg a disznó... Nagyon sokan tyúkólat építenek, tyúkokat vesznek, mivel a tojással is problémák voltak.

– **Vagyis az emberek nagy része itt is ugyanúgy bérből és fizetésből él, mint a városban. És ugyanúgy boltban veszi a csirkét, a zöldséget, mint az ottaniak. Háztájival pedig már jó ideje nem foglalkozik.**

– Nemcsak szarvasmarhát nem tartottak korábban, de nem nagyon maradt disznó és tyúk sem. Rendezettebbek lettek a házak – úgy mindenki igyekszik a saját területét rendben tartani. Az emberek a kiskerteket bevetették fűvel és nem művelték, mert a multikban mindent meg lehetett olcsóbban venni. A férj és a feleség is eljárt dolgozni. Meg ők elmentek a közeli városba sétálni, cukrászdába... És megmondom őszintén, volt, aki minket lenézett, amiért mi gazdálkodunk. Nekem mondták személy szerint: a te végzettséggeddel én nem engedtem volna, hogy a férjem ezt csinálja, hogy állatokkal foglalkozzunk.

– **Az elmúlt húsz év alatt mi volt a legfontosabb esemény, ami önnel történt?**

– Nagyon sok minden történt. Nem is nagyon tudok úgy konkrétan kiemelni... Az, hogy a gyerekeim felnőttek, a lányom férjhez ment, unokám született... Meg szerintem bölcsőbb lettem, fiatalon még nem gondoltam úgy előre dolgokra.

– **A családja életében miről gondolja, hogy a legjelentősebb történet volt?**

– Csupa olyan volt. Egyszerűen nem tudom. Hogy mondjam, mi mindig sokan voltunk... A középső gyerekemet külföldön súlyos baleset érte, azt végigcsinálni. Tehát azt, hogy segíteni őt... Ott három hónap után került szállítható állapotba. Nagyon nehéz volt mindent elintézni, hogy a mentő hazahozza a veszprémi kórházba. Ott egy ideig szinte naponta műtötték. Meg az, hogy folyamatosan dolgoztunk. És azért dolgoztunk, hogy fizessük azt, amit... Hogy még többet dolgozhassunk. Te-

hát ez a mókuserék. Több lett az állat, azok többet ettek, többet ittak. Így több lett a villanyszámlám, több a víz... Hiába jött be több pénzünk, több el is ment.

– **A nagyobbik fiával pontosan mi történt?**

– Ő hentesnek tanult – más típusú, mint a kisebbik fiam –, és úgy szeretett volna nagy lábon élni. Hát ugye, Magyarországon ehhez nem tudta megkeresni a pénzt, és 2000-ben kiment külföldre. Dolgozott Németországban, Olaszországban is. Jó fizetése volt, és szerette, élvezte a munkáját. Utána, mivel öneki elég sok ismeretsége van, valamelyik munkatársa hívta Hollandiába, hogy ott jobban fizetnek. 2010-ben – akkor már két éve ott dolgozott –, nem is tudom, talán a királynő születésnapja volt, és munkaszüneti nap. Ők is szórakoztak. És az egyik városból át akartak menni a másikba. A fiam ivott már, ő nem akart vezetni. Nem a közvetlen munkatársa volt – ugye a magyarok összejöttek, vándoroltak –, aki ajánlotta, hogy akkor majd ő. A fiam kocsijával utaztak. Hogy elaludt-e közben a másik, vagy mi történt, nem tudom, de nekimentek egy fának. Tulajdonképpen két fának is, és a fiamat érte a baleset. A kollégájának nem történt semmi baja. De öneki a jobb fele – a lába, a csípője, a keze – teljesen összetörött. A belső szervei is megsérültek... Egyedül a feje, meg a tüdeje maradt ép.

– **Hogyan tudták tartani a kapcsolatot?**

– A lányom kiutazott hozzá, mert hát én nem mehettem. Akkor is ugyanígy volt, fejtünk reggel, este, tejeztünk... Azt hiszem, tíz napig volt mélyaltatásban, de mire a lányom odaért, már felébresztették. Egy hétig volt kint nála. A fiamnak fiatal, erős szervezete volt, meg rettenetes nagy akarata, és szépen javult. Aztán naponta órákon keresztül beszéltünk telefonon. Amikor úgy elkeseredett, akkor felhívott. És átbeszéltük, hogy mi hogyan lesz, hogy ott mi történt, itthon mi van. És így – azt mondhatom –, nem viselte meg idegileg annyira a sok műtét. Amikor már itt volt Veszprémben, mindennap mentünk hozzá.

– **Ő azóta itt él önökkel?**

– Igen. Itt lent, ebben a szobában... Lépcsőzni nem tud. Súlyzói vannak, próbál sportolni, amit tud – tehát annyira, hogy fiatal még és mozognia kell –, meg nagyon sokat sétál.

– **És a falu életében mi az, amit leginkább kiemelne?**

– Talán az, hogy mindent el tudok intézni falun belül. Mondjuk ez előtte is volt... Tehát, hogy volt orvosi rendelés napi szinten, és nem úgy volt, hogy valahonnan járt ki orvos... Fogászatra ide jártam. Gyógyszertár is volt, van is. Tehát az alapidolgok, ami egy faluban elvárható, az megvan. Posta, takarékszövetkezet, az áruház, a boltok, a szolgáltatások... Hát jó, lehet, hogy másoknak nagyobb igényei vannak. Biztos, hogy van – most hirtelen nem is jut eszembe –, ami még fontos lenne...

– **Mennyire elégedett a hivatalos ügyek intézésével? Segítenek ott, ha szüksége van rá?**

– Az önkormányzathoz, ha kell menni, mindig ott nézem csak meg, hogy most

nincs is ügyfélfogadás, de bemegyek és elmondom, hogy mi a problémám. És a jegyzőtől kezdve mindenki foglalkozik vele. Az, hogy tudnak-e segíteni vagy nem, az más dolog, de meghallgatnak. Azelőtt többet jártam, most már nem kell annyit, mert már túl vagyunk azokon a problémákon. Ugye akkoriban volt a földek bérbevétele, a kifüggesztések... Énnekem nem is volt mindig időm menni, de ha találkoztunk a polgármester úrral a falunapon, vagy máshol, akkor ő érdeklődött, hogy hogy vagyunk, van-e valami gondunk. Olyan is volt, hogy eljött hozzánk és megkérdezte tőlünk, tudnak-e valamiben segíteni, mert tudják, hogy nagyon nehéz. Tényleg az volt, és nagyon jólesett...

– **Mi a tapasztalata, a faluban az emberek tartják egymás között a kapcsolatot, figyelnek a másikra?**

– Szerintem azelőtt jobban összejártak az emberek. Amíg mi nem hordtuk így ki a tejet, addig ide jöttek hozzánk a tejesek. Úgy velünk egykorúak. Éppen egyik nap beszélgettem – ebben az utcában lakik – a nem is tudom hanyadik szomszédasszonyommal, hogy milyen jó volt akkor, mert összejöttünk. Valahogy jobban ráértünk. És mi annyit nevtünk, annyit – nem pletykáltunk – meséltünk. Most már nem érnek rá eljönni a tejért. Mi visszük oda, sokszor nem is találkozunk, beakasztjuk a kapuba egy szatyorban. Aztán egy hónapban egyszer belerakják a pénzt. És kész. A szomszédasszonyomat sokszor három hónapig sem látom. Mert ő is megy dolgozni, én is megyek. Csak másképpen járunk. Úgyhogy lassan bemuatkozunk egymásnak. Régen ez nem így volt.

– **Ez a munka miatt van így, vagy már annyira igény sincs rá?**

– Szerintem, úgy az igény az megvolna. Csak mindenkinek mintha több problémája lenne. És ugye magában próbálja megoldani.

– **Meg tud nevezni olyan dolgot, ami önnek különösen tetszik a faluban?**

– Ami nekem nagyon tetszik az az, hogy a házak között hatalmas kertek vannak. Tehát hogy nincsenek összezsúfolva az épületek. Mi is elmegyünk erre naponta, másfél kilométerre le az erdőig. Ott van egy kis faházunk. Ott úgy elvagyunk. Ha valamelyik fiúnak eszébe jut, ott is alszik. Ja, és a tiszta levegő... Mondjuk nagyon sokszor mérgeledök a szomszédokra, amikor tüzelnek, mert nem nézik, hogy mit. Ugye nagyon drága a szemétszállítás.

– **A nagy porta a ház körül, ez dudari specialitás? A környező településeken kisebbek a telkek?**

– Igen. Máshol nagyon szorosak. Szóval itt az utak úgy mennek, hogy a házak mögött. Tehát hatalmas terület van. A Rákóczi utcában is, ott azok a belső kertek szerintem óriásiak. Más falu akkora területen helyezkedik el, ami ott csak kert.

– **Mit gondol, az elkövetkezendő tíz évben merre fog fejlődni a falu? Milyen a jövőről alkotott elképzelése?**

– A jövőkép az nagyon szomorú... Én abban bízom különben, hogy valahogy a falun belül is a mezőgazdaságra terelődik a figyelem. Hogy mindenki próbálja megtermelni, amit tud és ha van fölösleg, cserélünk. Tehát nem is az, hogy eladni.

Mondjuk mi ezt már így csináljuk a szomszédokkal. Vagyis ha nekem van sok paradicsomom, a szomszédasszonynál sok a tök, akkor cserélünk. Aztán én lereszelem, lefagyasztom a tököt, ő meg befőzi a paradicsomot. Valahogy így... Az üzemanyagárak emelkednek, ezért szerintem több állat kell, hogy legyen. Mi még abban is gondolkodunk, hogy lovat veszünk és akkor – ha olyan van – nemcsak terepjáróval tudunk közlekedni, hanem lovas kocsival is. Az etetnivaló megvan. És akkor nem kell üzemanyagra költeni.

– Vagyis a családok életében, megélhetésében a háztáji gazdálkodás újra fontossá fog válni?

– Lehet, hogy nagyon pesszimistán látom a jövőt, de szerintem kénytelen lesz... Már most azt vettük észre, hogy sokan kezdik felszántani a bevetett füves udvart és kiskertet akarnak csinálni. Ezt onnan tudom, hogy a fiamhoz folyamatosan jönnek, hogy szerves trágyára volna szükségük. „Énnekem csak ennyi kellene, mert a kertem csak ekkora, de meg kell trágyázni, mert különben hiába dolgozom rajta, nem terem semmi.” Van olyan, aki egy-két, vagy még több hektáron is krumplit, tehát egyfajta terményt próbál nagyobb mennyiségben termesztetni. Eddig hintaágy volt, most meg legalább az alapvető dolgokat meg szeretnék termelni. Meg talán nem is csak a szükség miatt, hanem amiatt is, hogy nem olyan minőségű zöldséget tudunk vásárolni, amilyet szeretnénk. Mindenki egyre jobban tudatosul az, hogy nem veszem meg a külföldi sárgarépát, a külföldi salátát... Mert egyszerűen döbbenet, ami most van.

– Az emberek ezzel eddig nem törődtek?

– Nem. De szerintem nem is volt ennyi külföldi áru. Én meg szoktam nézni, és régebben mindegyik magyar volt. Lehet, hogy hamisan volt rajta... De nem hiszem, mert az állagán lehetett érezni. Ha kellett vennem sárgarépát, mert hát egy idő után volt, hogy elfogyott, egyszerűen megfogtam és tudtam, hogy ez magyar. Gondolom, más is ugyanígy volt vele. De most vagy francia, vagy holland, vagy olasz... És aki nem akar ennyi vegyszert enni, az termelni fog, mert amennyit például a hollandok használnak, az borzalom.

– Egy átlagos hétköznapija hogyan telik?

– Hogy egy héttel ezelőttig hogyan telt? Mert csak azóta nincsenek teheneink. A 19 darabból 14-et eladtunk. Úgyhogy ez még nekem is szokatlan... Szóval általában 5 óra, fél 6 körül keltem. De úgy mindenki. A férjem, meg a fiam kiment az állatokhoz. Ott először ők végezték a dolgot. Én adtam ki a meleg vizet, ők fejték, hordták be a tejet. Én elszűrtem. Azután a ruhákat – amivel a tehének le lettek törölve – ki kellett mosnom, a fejőgépet elmosni, etetni. Az összes, 40-50 darab állatot ellátni, úgy 10-ig eltartott. Utána kihordtuk a tejet. Amikor hazaértünk, ebédet főztem a nagycsaládnak. Aztán mire mindent elmosogattam... Akkor naponta volt 3-4 adag mosnivaló is. Duplán kellett mosnom, mert a munkásruhákat mindig külön. Meg ugye vasalnom – látja, most is éppen itt van a sok vasalni való –, sokszor varnom is kellett, vagy legalább hajtogatni és mindenkinek kiosztani a sajátját. Akkor, ami-

kor az unokám kicsi volt, vele mindennap tanultam. Mert neki mindene volt, ami létezik, diszkalkuliája, diszlexiája... Sokat gyakoroltunk. És aztán este megint az állatok. 5-től 9-ig etettünk, fejtünk. És ez mindent meghatározott, mindent ehhez kellett kötni. Olyan nem volt, hogy most karácsony vagy ünnep van, és akkor nem. Utána még 10-11-ig olvasni szoktam, esetleg TV-t nézni. Jaj, az újságokat kihagytam. Pedig azokat nagyon szeretem. Ahogy időm engedte, a délelőtti órákban mindig elolvastam őket. Ha napközben nem értem rá, és olyan cikk volt benne, amiről tudtam, hogy érdekel, akkor azt eltettem estére és olyankor olvastam el. Vagy ha valahol valami olyan politikai esemény történt, amit nem értettem, akkor az arról szóló híreket össze szoktam rakni és este újra átolvastam. Ha nem tudtam, hogy térben hol lehet, akkor mindig megnéztem – ugye nekem nem volt internet –, ezért a térkép a mai napig elől van. És a gyerekeknek is mindig elmondtam, hogy ez most hogy is van. Azt szerettem volna, hogy ők is tudjanak róla, mert ha valahol hallják, nehogy úgy járjanak, hogy azt sem tudják, miről van szó. Ugye volt ez a baltás gyilkos is, akit kiadtak. Akkor elmondtam nekik, hogy mért történt az a nagy felháborodás. Mert ők azért a híradót annyira nem szeretik, újságot se nagyon olvasnak. Azért mi legtöbbször együtt ültünk az asztalhoz. Főleg vacsorakor. És így a főbb politikai dolgokat, meg ami a világban, a faluban történt, azt mindig megtárgyaltuk.

– **És egy átlagos vasárnapja?**

– Ugyanígy. Nem különbözött semmiben.

– **Ez hány éve tart már így?**

– 25 éve. És ennek most lett vége.

– **Mióta laknak ebben a házban?**

– '83 óta.

– **Lényeges átalakítások, változások történtek azóta?**

– Hát sajnos nem. Pedig annyira szerettem volna, úgy elképzeltem... Nagyon szerettem a Kiskegyed Otthona, a Lakáskultúra, ezeket az újságokat is, meg az ötletmagazinokat. De arra már sose volt pénzünk, hogy a házunkat korszerűsíteni tudjuk, vagy arra tudjunk költeni, hogy új bútort veszünk. Arra már nem került...

– **Mert a gazdálkodás minden pénzt beszippantott?**

– Teljesen.

– **Miben látta ennek a sok munkának az értelmét, ami miatt érdemes volt ennyi éven keresztül csinálni?**

– Abban, hogy az egész családot fenn tudta tartani. Nem olyan szinten, ahogy szerettem volna, de mindig tudtunk venni egy újabb gépet. Azt reméltük, hogy ebből mi mindig meg tudunk élni. Csak amikor jön egy ilyen válság, akkor elgondolko-dom rajta, hogy most már nem tudom hanyadik traktorom van – mert ugye a régít mindig eladtuk és újabbat vettünk rajta és lassan megint újabbat vásárolunk –, de hogyan vesszük meg bele az 500 forintos üzemanyagot. És azon is gondolkodunk, ha most lovat veszünk, azzal hogyan művelünk meg 60 hektár földet.

– **Régebben optimistábban tekintett a jövőbe?**

– Eszembe sem jutott, hogy baj lehet. Én mindig azt mondtam, csak jobb jöhet. Egy ideje meg azon rágódom, hogy ez így nem megy tovább. Meg amikor a gyerekek is olyan elkeseredettek... A kisebbik fiam – aki 29 éves –, ő az, aki csinálja velünk és ő az, aki valószínűleg átveszi tőlünk a gazdaságot, most is egy „fiatal gazdás” pályázatot ír. Hogyha megnyeri, akkor ő vállalkozó lesz, mi meg családi gazdálkodók maradunk. De nem tudom. Ugyanis 2009-ben is adott be ilyen pályázatot. És egy ilyen 100 pontos pályázatnál azt kapta vissza, hogy egy pont híján maradt le. Hogy most sikerül-e? Nem tudom. Pedig nagyon jó a pályázata, mert ő annyira benne van ebben. Hány éve is csinálja már? Hétéves korában szántott először. Még nem tudta, hogy melyik a jobb, a bal keze, de szántani már tudott. Érezte a gépet. És ő is ebben látja a jövőt. Nem is tudja elképzelni, hogy bemegy egy gyárba, és ott ledolgozza a nyolc órát. Szereti az állatokat, a földet. Mikor jön elő a búza, kimegyünk arra a területre. És akkor mondja: nézd, milyen gyönyörű! Aztán nézzük a kukoricát is. Minden le van fényképezve. De nem elég, hogy az ő digitális fényképezőgépével, nekem is van egy – hány éves is? negyven, de amikor vettük, akkor profi gép volt –, és gyönyörű fényképeket csinálok vele.

– **Mégiscsak bizakodnak a jövőben, a gazdálkodásban, hiszen a fiúk is ebben hisz!**

– Igen, csak aztán, ha veszünk földet – mert ő is tervezi, ha megnyeri a pályázatot, vesz – és ha egyszerően, egyik pillanatról a másikra jön majd az, hogy elfogadta a kormány a visszaállamosítást, akkor... Mondtam is neki: te most beleölsz hárommillió forintot, és akkor mit fogsz csinálni?

– **És a fia mit válaszolt?**

– Ő ilyenre nem gondol.

– **Volna más lehetőség is a család számára, mint gazdálkodni? Ki lehetne most szállni belőle?**

– Nem... Nem... Hiába volt úgy, hogy veszteséges volt egy évünk. Meg hogy nekem is el kellett mennem dolgozni... Tehát, hogy gazdálkodtunk, tejeztünk, meg a többi és még eljártam munkába is, mert nem tudtuk kifizetni a számlákat, mert például megbüntettek bennünket ezért, azért, azért... Vagyis nem volt hasznunk és nem tudtunk már mit eladni. Meg nem is akartunk. Mert ha minden állatot eladunk, akkor hogyan tovább? És szépen jelentkeztem munkahelyre. Akkor még fölvettek – 40-45 éves voltam –, el tudtam menni három *szakba* dolgozni. És amit ott kerestem, az ment a villanyra, a vízre, meg amire éppen kellett... Az az érdekes, hogy ott is szerettem. Csak sok volt! Sok volt, mert mikor hazajöttem, ott ült a szép kis családom és kérdezte: most mit eszünk?

– **Mikor lett először autójuk?**

– Úgy igazán rendszeren a családnak nyolc éve, egy kisautó. Amikor összeházasodtunk, a férjem szüleinél laktunk évekig és akkor volt, ami nagy dolognak számított,

de azt utána eladtuk. Később, mikor a fiam külföldön dolgozott, ő aztán havonta vett egy szakadt valamit. De azok nem voltak olyan igazán normális kocsik.

– **Mikor voltak utoljára nyaralni?**

– A nászúton.

– **Azóta nem is szerettek volna?**

– De, nagyon.

– **Csak az állatokat nem lehetett itt hagyni?**

– Nem volt kire.

– **Most sem tudják a gyerekekre rábízni?**

– De most akarunk is külföldre utazni. Muszáj is mennünk a balesettel kapcsolatos dolgokat intézni. Meg már szeretnénk világot is látni. Mert tényleg csak úgy voltunk Ausztriában is, az akkori Csehszlovákiában is, hogy mentünk, kicsit nézelődünk és már jöttünk is haza, mert az állatokat el kellett látni.

– **Tudtak-e félretenni, spórolni?**

– Hát úgy tartalék van. De az azért van, ha valami probléma adódik, ahhoz hozzá tudunk nyúlni. Megtakarított pénzünk az nincs.

– **Kifejezetten a gazdaság számára tartalékolnak valamennyit?**

– Igen.

– **Az utóbbi években vettek olyan nagyobb értékű dolgot, ami nem a gazdaság helyzetét javítja, hanem például a kényelmüket szolgálja?**

– Csak a kocsit vettük.

– **És a gazdaságba?**

– Ott vettünk új traktort, rakodógépet, pótkocsikat.

– **A gazdálkodásból származó bevételükön kívül van más jövedelmük is, ami hozzájárul a család megélhetéséhez?**

– Semmi más bevételi forrásunk nincs, csak a családi vállalkozásunk.

– **Mennyi az a pénz, amit minden hónapban elő kell teremteniük, hogy zavartalanul folyjon önöknél az élet?**

– Ez elég sok, mert hiteleink vannak, és a rezszi emiatt nagyon magas. Tehát ilyen tételeink vannak, hogy 50 ezer forint a vízdíj, 40 ezer a villanyszámla, 22 ezer körül a kábel tv, az internet, a telefon. Mindegyikünknek van életbiztosítása.

– **Önök hatan élnek együtt, mennyi az a minimum összeg, amit havonta a mindennapi élelemre, étkezésre költenek?**

– Kb. 100 ezer forint. De úgy pontosan nem is tudom megmondani. Mert mindig van, hogy jön be pénz, de mindig úgy van, na most ebből ezt, abból azt. Úgyhogy, ahogy jön, úgy megy is.

– **Pontosan nem is tudja, hogy mennyiből gazdálkodnak egy hónapban?**

– De tudom, fel van írva. Énnekem évekre visszamenőleg nyilvántartásom van róla. Tehát például a földhaszon bérleti díjak, melyik évben mennyit fizettünk. Vagy negyedévente vannak a kötelezők, olyankor 4-500 ezer forint megy a postára.

– **Elő szokott időnként fordulni, hogy megnézi a családi költségvetést, és azt mondja: na gyerekek, egy kicsit le kell faragni a kiadásokból! Ügyeljetek a víz-, a villanyfogyasztásra!**

– A vízre éppen nem tudunk. De van ilyen, amikor egy kicsit összebb kell húzni a nadrágszíjat. Itt van az unokám is, ő is a családhoz tartozik és az apja nem fizet utána gyerektartást.

– **Olyan, mintha ő lenne a negyedik gyerekük?**

– Igen.

– **Ha most megkérném, hogy készítsen zárszámadást, pozitív vagy negatív lenne az eredmény előjele?**

– Pozitív lenne, mert mindig azt szerettem volna, hogy a gyerekeket lássam felnőni. Tehát ne úgy legyen, hogy elmegyek dolgozni és nem tudom, hogy melyik mit csinál, hol van. Én mindig itthon voltam. Igaz, amikor belefogtunk, nem volt úgy pénzünk. Tényleg nem. Én nem tudtam elmenni a boltba parizert venni a gyerekeknek. De volt almánk, a liszt nem került sokba. És mire felébredtek – én mindig ötkor keltem – addigra készen volt a reggelijük, az almás pite, meg a tejeskávé. És én arra gondoltam – mert tudtam, sok mindent nem tudunk megvenni nekik, mert kell a házra, a gazdaságra, a hitelekre –, hogy talán még is jobb így nekik... Nem is olyan régen beszélgettünk a gyerekekkel és úgy tűnt, ők pozitívan élték meg ezt az időt is. Igaz, én soha nem panaszkodtam nekik.

– **Hogy így telt a gyerekkoruk?**

– Igen. Akkor mesélte a kisebbik fiam, hogy őneki olyan jó érzés volt, hogy amikor beteg volt, és jött haza az iskolából, és nem az üres lakásba érkezett. „Már jobban is éreztem magam, hogy te itthon voltál.” Vagy ha valami gondja akadt és úgy indult haza, hogy „jó volt arra gondolni, hogy anyu otthon van és segít majd, megoldja a problémámat”. Tehát nekik is pozitív volt, meg persze nekem is, mert én nagyon szerettem velük foglalkozni. Mindegyikkel tanulni... És ami fontos még, én nem akartam követelni, mert nem akartam, hogy hazudjanak nekem. Ugye, nekem idős szüleim voltak és velük nem lehetett úgy megbeszélni a dolgokat, másként is viszonyultak... Például ha én négyest kaptam az általános iskolában, azért én szidást kaptam.

– **Ön egyedüli gyermek?**

– Nem, de tíz évvel idősebb nálam a bátyám. Tehát mire én felfogtam, hogy testvérem van, ő már nem is volt otthon. Én annak idején sokat hazudtam, mert szerettem volna élni. És nem akartam, hogy a gyerekeim is. Tudom, mert elmondják, mindegyik csinál olyan örült dolgokat. És az unokámmal ugyanígy vagyok. Mert néha ő is lódít ám nagyokat. És akkor mondom neki: kisfiam, ez nem így van. Ő meg: jól van mama, de ne mondd meg senkinek! És akkor mindent elmesél. Szóval valahogy érzi, hogy megbízhat bennem. És én ennek nagyon örülök. Én mindig olyan elégedett voltam, hogy mi együtt vagyunk... Nálunk amikor a gyerekek kicsik voltak, mindig sok gyerek nyaralt. Így az unokatestvéreim gye-

rekei. És ők ahogy felnőttek lettek, mesélték, hogy azt szerették volna, ha majd nagyok lesznek, olyan családi életet tudjanak élni, ahogyan mi itt éltünk. Tehát, hogy mindennap főztem, rétest sütöttem, a gyerekek segítettek, a konyha mindig futott. Még most sincs úgy rend, ahogy szeretném, mert nincs. Takaríthatnék én egész nap, de nem. Ahhoz, hogy meg tudjuk beszélni a dolgokat, lehet, hogy elmarad ebéd után a mosogatás, mert még egy óra múlva is az asztalnál ülünk. És beszélgetünk, emlékezünk, meg nagyokat nevetünk. Azért így jobb, mert amikor eljártam munkahelyre is, úgy nagyon nehéz volt. Mondtam is nekik: gyerekek, most jó, de még 62 éves koromig nyugodtan elmehetek dolgozni... Mire a kisebbik fiam megszólalt: anyu, te már soha többé nem mehetsz el munkába!

Időpont: 2013.02.15.

– **A szülei mivel foglalkoztak?**

– Édesapám földművelő volt, aki a helyi TSZ megalakításában is részt vett. Ő volt az első elnök, ami akkor azt jelentette, neki kellett elől járni a munkában, a kaszálásban, az aratásban. Vagy ha jött a cséplőgép, ott kellett, hogy legyen. Emlékszem – kisiskolás lehettem –, akkor is én vittem neki az ebédet. Anyu korán felkelt, megfőzte az ételt, aztán kezembe adta a kosarat. Megmondta, hogy elmész ezen az úton felfelé, a temetőnél jobbra fordulsz, és addig haladsz, amíg meg nem látod a cséplőgépet, ott dolgoznak. De mire odaértem, már végeztek a csépléssel, és a cséplőgép másik helyre költözött. Órákig mehettem – gondolom én – és éhes voltam, és aki ott volt, ő mondta, hogy nagyon messze van a következő dűlő. Nem volt már erőm továbbmenni, szépen leültem az árokpartra, megettem apu ebédjét és hazamentem. Szóval ők dolgoztak a tsz-ben, nekem meg otthon voltak feladataim. És a nyári szünet sem arról szólt, hogy nyaralni megyek vagy táborba...

– **Gondolt akkor arra, hogy majd ugyanúgy gazdálkodni fog, mint ők?**

– Tulajdonképpen azzal tudtak rávenni a tanulásra, hogy azt mondták, ha nem akarod ezt csinálni, akkor tanulnod kell. Hát tanultam, mondjuk lényegében nem annyira meggyőződésből, hanem hogyha rossz jegyet vittem, akkor kaptam. Nem volt nekem konkrét elképzelésem. A szüleim döntötték el, apu azt mondta, hogy közgazdaságiba fogsz menni. Én azt sem tudtam, mit fogok ott tanulni.

– **A falujában, a '60-as évek elején különlegesnek számított, ha valaki továbbtanult?**

– Akkor igen. Volt olyan barátnőm, aki gimnáziumban tanult Zircen, de ő napi szinten hazajárt. Ő kérdezte, hogy te nem félsz elmenni? Hát mért féljek? Ott se lehet bajom – gondoltam. Mert akkor a kollégium úgy volt, havonta egyszer jöhetünk haza. Hogy apu mért gondolta azt, hogy nekem Pápára, a közgazdaságiba kell

járom? Talán azért, mert ő tsz-elnök volt, és a könyvelést, vagy a nyilvántartásokat mindig is neki kellett vezetni.

– **Szeretett ott tanulni?**

– Nagyon. És a tsz-nél voltam nyári gyakorlaton.

– **Az édesapjáéknál?**

– Nem. Őneki párttagnak kellett volna lennie, mert ugye akkor egy tsz-elnök nem lehetett... Apu viszont református volt, és ragaszkodott a vallásához, meg az elveihez. Tehát őt leváltották. Ő csak megalakította, elindította a tsz-t. Utána a kőbányában dolgozott, köfajtóként. Meg raktáros volt, magtáros. Ott dolgozott a tsz-ben, csak nem a vezetőségben.

– **Hogyan élték meg, hogy ő vezetőből beosztott lett?**

– Én már felnőtt fejjel gondoltam rá többször, hogy miért nem tudott megalkuvó lenni... Mindig olyan egyenes ember volt, nem tudta ezt összeegyeztetni, és inkább vállalta a fizikai munkát. Mondjuk, elnöknek lenni, az is fizikai volt még akkor. Csak utána lett volna könnyebb neki, meg nekünk is...

– **A szakközépiskola elvégzése után elment dolgozni?**

– Igen, de nekem az egy csalódás volt, mert azt gondoltam, ha én közgazdaságban érettségizek, az jelent valamit. De már akkor sem jelentett semmit. Apróhirdetésben kerestem munkalehetőséget. Elmentem Veszprémbe, és egy nagykereskedelmi vállalatnál lettem könyvelő. És ugye oda bejárni... Reggel negyed hétkor indultam, és este negyed hétkor értem haza. 1400 forint volt a fizetésem, abból 750 volt a bérlet. Ugyanúgy a szüleim tartottak el. Hát, nem volt igazán jó... Utána próbáltam a bányához felvételizni. Sikerült is. Először csak adminisztrátor voltam, utána könyvelő, később pedig munkaügyi előadó.

– **A férjét hogyan ismerte meg?**

– 1972-ben egy lakodalomban. Ő a menyasszonynak, én meg a vőlegénynek voltam az unokatestvére.

– **Amikor összeházasodtak, akkor költözött Dudarra?**

– Igen. Még jó is volt, hogy ide jártam dolgozni. Nagyon szerettem a munkámat. Emberekkel foglalkoztam, ami nagy felelősséggel járt. Csak, ahogy jöttek a gyerekek... Három mellett, meg közben belefogtunk az állattenyésztésbe és a földművelésbe is, már nem tudtam munkahelyre elmenni.

– **Hogyan született az elhatározás, hogy gazdálkodni kezdenek?**

– A férjem állt vele elő, hogy vegyünk borjúkat, és tartsunk állatokat. Én először nem akartam, mondtam neki, hogy félek tőlük. De aztán mégis belefogtunk, előbb szarvasmarhákat, majd disznókat vettünk, és folyamatosan szaporítottunk, mert dolgozni kevéssel is kellett és abból még sem jött annyi jövedelem, mintha több lett volna. Nemsokára száz darab sertésünk volt. Anyadisznó, tenyészkán, malacok. Nagyon változó volt, hogy hogyan tudtuk őket eladni. A sertésitenyésztés nagy bukás volt, veszteséggel zártuk.

– **Ez nem szegte a kedvüket?**

– A férjem mindig azt mondta, hogy ez nem olyan, hogy abbahagyom és majd újrakezdem. Itt be kellett fektetni, gépeket venni, istállót építeni. Akkor még a gabonát, a takarmányt harmadában kaptuk a tsz-től. Nem is tudom megmondani, hány hektár lucerna meg lóhere gyűjtését bevállaltuk, és a harmada lett a miénk. Abból etettük az állatokat. Közben a borjúk felnőttek, a teheneket fejni kellett. Hát én előtte soha életemben... Jó, volt otthon a szüleimnél, de nekem csak az apró jószágoknál kellett segíteni. Az volt a szerencsénk, hogy nagyon szelídek voltak. Egyik felére leült az uram, a másikra én, és akkor nyűttük szegény állatokat. Aztán láttuk, nem lesz ez így jó. Hamar vettünk fejőgépet. Azzal is meg kellett tanulni fejni, de a tehenek jól tűrték, nem volt semmi probléma.

– **Korábban voltak állataik, mint ahogy földeket vásároltak?**

– Igen. Hát először nehéz volt, mert gépeink, kombájn, semmi nem volt. Kézzel vetettünk. Úgy, mint például az árpát. Odavittük zsákban a föld szélére és akkor egy vödörben, nem is abban... Kötényben, volt az a lazsnak – olyan zsákvászonból –, amit nyakba lehetett kötni. Abba belefért egy vödör gabona. Azt az uram beleöntötte, és akkor ő ment és szórta. Tudta úgy szórni, hogy egyenletesen hulljon le. Én mentem utána két vödörrel, és ahol elfogyott, ott újraöntöttük.

– **Nem voltak ismereteik?**

– Nem, csak úgy ráérzéssel. A férjemnek volt a mániája a föld, meg az állatok. És merte. Ma úgy mondanák, bevállalós volt. Úgy érezte, hogy ez így jó lesz. Azt hiszem, még bele se fogasoltuk, csak eső jött utána, és gyönyörű lett. A gond az aratással volt, mert kombájnunk az nem volt. A tsz-nek kellett szólni. Ott meg azt mondták, majd ha a miénkkal végzünk, akkor megyünk. És jött az eső, a szél. A zabból például kiverte a szemet, mire a tsz kombájn ideért hozzánk. Szóval azért voltak problémák. Aztán próbálták államilag is az ilyen kisgazdaságokat segíteni vagy szervezni. A falugazdász hálózat kezdte összefogni az őstermelőket, a családi gazdálkodókat. Akkor már le kellett írni, hogy melyik területen, mit akarunk vetni. Ha úgy vesszük, eleinte nem is tudtuk. Megpróbáltunk úgy gazdálkodni, hogy nekünk is jó legyen, mert az végül is mindenkinek jó. Az akkori falugazdász nagyon rendes volt. Ha nem is értem rá elmenni a fogadóórájára, ő idejött. Megkérdezte, hol tartunk és elmondta, hogy éppen mire van lehetőség. Szépen leíratta velem, hány darab tehén van, mikor lettek vemhesek, azt be kellett küldeni az MVH-hoz (*Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal – J.Á.*). Így kaptunk anyatehén-támogatást. Akkor, hogy mekkora terület van bevetve. Aztán a tulajdoni lap alapján ő intézte a földalapú támogatást. És amikor ezeket egy összegben megkaptuk, akkor tudtunk kombájnt, pótkocsit, ekét venni.

– **Az elején, amikor az a sok nehézség adódott, akkor miben bíztak – vagy inkább így kérdezem – a férje miben bízott?**

– Ő olyan vakon bízott. Mindig azt mondta: lesz ez jobb is, csak ne adjuk fel! Pedig volt úgy, hogy elpusztultak az állataink. Meg úgy is, hogy nem vették át őket olyan áron, ahogyan megérte volna. És, hogy el kellett mennem dolgozni, mert

a bevételekből gépet kellett vásárolnunk és vetőmagra már nem futotta. Közben elterjedt a számítógép, a legtöbb helyen azzal végezték a könyvelést, úgyhogy már nem tudtam azon a területen elhelyezkedni, amit tanultam, így elmentem három *szakba*.

– **Ott mit csinált?**

– Gépkocsihoz fékrendszereket.

– **Betanított munkásként?**

– Igen. Azt talán egy évig csináltam, amíg átvészeltük azt az időszakot. Utána újra csak a gazdaság. Aztán megint úgy alakult, hogy állást kellett vállalnom Zircen egy multi-cégnél. Ott elég sokáig dolgoztam, talán három évig is. Közben a lányom is munkába állt. Tulajdonképpen akkor az egész család a gazdaságra keresett. Aztán volt egy időszak... Milyen programba is léptünk be? Ja igen! Amikor elindítottuk a környezetgazdálkodási programot. Öt évig voltunk benne. Akkor nagyon oda kellett figyelni mindenre. Például az összes földterületünkéről földminta kellett, trágya-bevallás, hogy mennyi műtrágyát használunk négyzetméterenként. Ebből a támogatásból, amit az uniótól kaptunk, jobban tudtunk már gépesíteni. A kisebbik fiam akkor lett nagykorú, ő nagyon sokat dolgozott. Éjjel-nappal ment a gépekkel, vetett, kaszált, mikor mit kellett. Elég sok földet is béreltünk, lett is sok takarmány. Az állatállományt is felemeltük. Akkor sok-sok munkával, úgy szépen haladtunk.

– **Szóba került valaha is, hogy a kisebbik fiú valami mással szeretne foglalkozni?**

– Ő mindig ilyen „gépes” volt és gépszerelő szeretett volna lenni. Aztán nyolcadik osztályos korában egyik alkalommal egy erdészeti szakiskola reklámozta magát az általános iskolában. Aznap azzal jött haza, hogy „ne szóljatok semmit, én erdész akarok lenni”. Hát mondom: kisfiam, ha az akarsz lenni, menjél. És elment Somogyba, jól tanult, vadásztak is. De amikor tavasz lett – így mesélte –, sokszor kint ült az udvaron és azon agyalt, mit tudna ő most itthon csinálni. Úgyhogy két év után átjött Zircre és itt mezőgazdasági gépszerelőként folytatta tovább. Volt úgy, éjszaka kint dolgozott a földeken, nappal pedig ment az iskolába. De nagyon szerette. Sokszor mondtam már neki azóta is, ha fáradt, vagy ha úgy gondolja, fiatal még, ez munka pedig teljesen leköti az életét, akkor hagyjuk abba. De nem. Most tél van, pihenhetne egy kicsit, ehelyett idénymunkát vállalt, tolja a havat, és két tanfolyamra is eljár a városba. Az egyiken vegyszerekkel foglalkoznak, mindenfélével, ami a permetezéshez szükséges. Hogy is nevezik? Zöldkönyves. Ha a másikat is sikeresen elvégzi, akkor meg meglesz a motorfűrész-kezelő és fakitermelő vizsgája is.

– **Mindig minden feladatot megoldottak családon belül? Az összes munkát hárman végezték?**

– Tulajdonképpen igen. Csak az utóbbi időben, amikor a férjem betegeskedett, így már nagyon sok volt a fiamnak. A szomszédunkban van egy fiatalember, aki olyan csendes, szorgalmas. Nem volt neki munkahelye, biztosítása semmi, ezért mi beje-

lentettük. Így lett egy alkalmazottunk. Ő segít reggel és este az etetésben.

– **A férjével mi történt?**

– Szinte egyik napról a másikra... Annyit tudtunk, hogy mostanában fáradtabb, többet fáj a lába, olyan erőtlen... Gyakran nappal is lefeküdt és aludt. Volt olyan, lesétált arra – ugye ott van a halastó – és azt mondta utána, hogy alig tudott feljönni. Többször meg kellett állnia. És a végén már botra támaszkodott.

– **Hogyan tudott így dolgozni? Hiszen ősszel különösen sok munka van.**

– Egyáltalán nem tudott. Azt mondta, oldjátok meg ahogyan tudjátok, mert én nem bírom.

– **Orvosnál járt?**

– Nem. De konkrétan nem is panaszkodott... Ami még feltűnt, ritkán evett és nagyon keveset. Ugye, mi közben folyamatosan dolgoztunk és intéztük az ügyeket. Egyik alkalommal, amikor hazaértünk, azzal fogadott, hogy „elestem, nem voltak itthon, és alig tudtam felmászni az ágyra”. Egyszerűen nem tudtam elképzelni, hogy mi okozhatta. Vannak itthon mankók – mivel a nagyobbik fiúnak volt a bal esete –, odaadtuk neki azokat, és azzal kezdett el járni. De még akkor is azt mondta, helyre fog ő jönni, mert ez biztosan csak ilyen múló fáradtság vagy betegség.

– **Őn kérte rá, hogy menjenek el?**

– Igen. De ő végig tiltakozott. És még azt is mondta: mit mondjon az orvosnak? Mert neki nem fáj semmije. Tehát, az megvolt benne, hogy nem tartotta normálisnak azt, ha valakinek nem volt úgy nagy baja, és mégis orvoshoz ment.

– **És ő azt nem gondolta, hogy nagy baj van?**

– Nem... Erős szervezete volt, soha nem volt beteg, nem szedett gyógyszert... Szeptember végén vitte be a mentő a kórházba, ahol az orvos azt mondta, ez egy autoimmun betegség. Én nem is tudtam, hogy pontosan mi az. Különböző kezeléseket alkalmaztak nála, és egy ideig még biztatott a kezelőorvosa, hogy teljesen meg fog gyógyulni. De én láttam, hogy nem javul az állapota. Mindig annyira várt bennünket, és minden egyes alkalommal el kellett neki mondani, hogy mi van a gazdasággal, az állatokkal. Akkor volt, hogy a kukoricát kombájnoztuk. Amíg tudott beszélni, addig kérdezgette: milyen átlagtermésünk lett? Hogyan vették át a szesziparnál? És azt is megkérdezte, hogy van-e pénzetek? Arra gondolok, hogy ugye általában nem volt, és talán... Hogy nem-e azt gondolta, hogyha én meghalok, ott maradnak pénz nélkül? Nem tudom... Akkor még folyamatosan ment a gazdaság. A kukoricát eladtuk, a bálákat, ami felesleges volt, azt is. Teheneket is adtunk el. Tehát, nem azt mondom, hogy nem költöttünk el belőle, de volt bevételünk. Még az utolsó időkben is azt kérte: meséljete, mi van otthon!? Részletesen be kellett neki számolni. Egy vasárnap este a lányom az unokámmal látogatta meg, és a körülményekhez képest jól volt. Másnap tüdőembóliát kapott. Éppen a kórház elé értem, amikor jött a telefon, hogy meghalt. Kértem, hogy felmehessek hozzá. Beengedtek, és el tudtam tőle köszönni. És ott olyan jó volt, mert úgy éreztem, hogy ott van a lelke... A temetés az borzasztó volt. Én nem tudom... Azt úgy ki-

hagynám, bárkinek az életéből. Legyen csak úgy, hogy a szűk család elbúcsúzik tőle.

– **Nem merült föl, hogy ilyen szertartás legyen?**

– Faluhelyen nem lehet, mert itt megszólják az embert. Már azért is megszólaltak, mert elhamvasztattuk a halottat. De én nem tudtam azt elképzelni, nem is tudtam volna végigcsinálni, hogy ott a koporsó, és tudom, ott a feje, itt a lába... Az egy borzalom... Szerintem. Az, hogy a hamvai voltak ott, úgy egy kicsivel jobb volt.

– **A hamvasztásos temetés téma volt a faluban?**

– Igen. Volt, aki megkérdezte: nem volt pénzetek? Így olcsóbb volt? Én nem is gondolkodtam rajta, hogy mi olcsóbb... Nem azt mondom, hogy ész nélkül választottam mindent, hanem csak az volt bennem, hogy hogyan lenne jobb a későbbiekben is. Megbeszéltük a gyerekekkel, hogy a hamvasztás, az valahogy más. A test úgy is meghal, úgyse ott él tovább, hanem az ember szívében és az értelmében... Meg a másik. Nekem eszembe sem jutott, hogy egy új helyre... Ingyen van a sírhely, meg pénzünk is volt, nem ez motivált, hanem, hogy mindig együtt volt a család, és azt szerettem volna, hogy ezután is maradjon úgy. Az ember holtában már, hamvak... És nem számít, hogy hányan vannak egy sírban. Az apósom van ott. És – annak idején – az anyósomnak is ráírták a nevét a sírkőre, mert az úgy volt szokás. Azt is tudom, mindegyikünk, ha meghal, hamvasztva lesz. És ott leszünk, abban az egy sírban. Ezt is megbeszéltük itthon. És akkor megszólaltak, hogy mért nem külön. Mért kell annyi sírhely? Nekem olyan logikus volt, hogy ott is tartozunk egy helyre.

– **Reggel, amikor kimegy fejni, mi jár a fejében?**

– A férjem mindig itt van, mindig gondolok rá. De ugye én nagyon sokáig egyedül dolgoztam, és most ugyanúgy csinálom, mint régen. Öt órákor kimegyek, fejek, behozom a tejet. Utána visszamegyek, befejezem az almolást, az itatást. Aztán mosok, főzök. Gondoltam is már rá, talán jobb is, hogy ennyivel több gondom van most, mert ez annyira leköt. Lehet, úgy jobban elkeserednék. Mert így is, nincs olyan pillanat... Mert nem lehet elfelejteni. Hiába mondják, hogy az idő... És azt is tudom, hogy az élet rendje ez.

– **A nagyobbik fia a gazdasági munkákban tud valamit segíteni?**

– Nem. Most is, hogy lehajolt, azzal már szét is jött a dereka. Gondolom, amiatt, hogy a csípője is össze volt törve. Nem tud emelni. Tehát fizikai munkát úgy nem... Legfeljebb annyit, hogy szoktunk vágni saját használatra borjút, azt, ha úgy fel van emelve, szétbontja.

– **Rendszeresen jár még orvosi kezelésre, vagy felülvizsgálatra?**

– Hollandiába kell neki visszamennie. Még nem tudtuk teljesen lefordítani a háttérrel, amit kapott, de úgy néz ki, hogy száz százalékra le van rokkantosítva. Ennek ellenére félévente jelentkeznie kell, és ott nagyon alaposan megvizsgálják.

– **A két fiú között okoz-e konfliktust, hogy a fiatalabbik egy életerős ember, és ő végez minden férfimunkát a gazdaságban, az idősebb pedig gyakorlatilag nem bír dolgozni?**

- Igen.
- **És ezt hogyan kezelik?**
- Amíg én vagyok, addig...
- **Ön kezeli?**
- Igen. De utána... Ez nagyon nagy probléma.
- **Ez a konfliktus miben nyilvánul meg közöttük?**
- A kisebbiknek nagyon jó természete van. Ő ebből nem csinál problémát. Inkább a nagyobbik az, aki annak ellenére, hogy így történt, még nekiugrik a másiknak, agresszív.
- **Egyébként csinálná, segítene, csak nem bírja?**
- Nem tudom, mert amikor alkalma volt rá, akkor sem akarta. Tehát, amikor egészséges volt. Ő soha nem látott ebben fantáziát.
- **És mivel próbálja elfoglalni magát?**
- Nekünk van lent egy kis erdőnk. Mivel nagyon szereti a természetet, ezért saját maga – jó, mindig volt, aki segített neki – épített ott egy kis faházat, és azt berendezte. Fából csinált padokat, asztalokat. És oda lemegy, ott elvan.
- **Szokott velük külön-külön beszélgetni erről a dolgról?**
- Igen. De úgy érzem, nem lesznek olyan jó testvérek, mint amennyire szerettem volna.
- **Ez a baleset következménye, vagy már előtte sem voltak igazán jó viszonyban?**
- Nem voltak. A nagyobbik azért ment el, mert ő nem akart így gazdálkodni. És hogy baleset érte, kénytelen volt visszajönni. Én mindig azt szerettem volna, ha a gyerekeim annyira szeretik, meg annyira támogatják egymást, és hogy mindenben számíthatnak a másokra. És nem... Nem tudom, hogyan oldódik majd meg ez a helyzet. Sokszor bánt, és gondolkodom rajta, hogy hogyan lehetne úgy megoldani, hogy mindkettőnek jó legyen. Ez nehéz lesz.
- **A „fiatal gazdálkodók induló támogatása” pályázatnál hirdettek már eredményt?**
- Igen. A fiam már másodszor pályázott, és én most is azt mondtam, ha nem te nyered meg, akkor ki? A pénzügyi tervet olyan szakemberrel csinálták, aki ezzel foglalkozik. A fiam elmondta, hogy mit szeretne megvalósítani, ő pedig segített neki kiszámolni. Ötéves időszakra kellett beírni, hogy hogyan gyarapszik majd a gazdaság.
- **Pontosan meg kellett tervezni?**
- Igen. És a fiam mindent bevállalt, ami ahhoz kell, hogy egy gazdaság jól működjön, az állatoktól elkezdve a földig. És mindent nyereséggel próbált... És nem fogadták el. Olyan dolgokon... Amikor először pályázott, akkor több pontot kapott volna, hogyha nő lett volna, és ha kisebbséghez tartozik. Most azon bukott el, hogy nincs főiskolai végzettsége, meg hogy, nem olyan településen lakik, amelyik – talán – ezer fő alatti.

– **A pályázatot hol bírálták el?**

– Országos szinten.

– **Már az elején tisztában voltak a pontszámítással?**

– Nem tudtuk. És mi azt gondoltuk, az alapján történik az elbírálás, hogy a gazdálkodást hogyan tervezi meg.

– **Nem voltak nyilvánosak a feltételek?**

– Nem. Amikor megkaptuk, hogy elutasították, akkor csodálkoztunk, hogy két fele vannak a pontok. Ő arra a részére, ami a gazdaságról szólt, a maximális pontot kapta, és ami alapján elnyerhette volna a támogatást, a másik résznél, ott pedig pár pont hiányzott.

– **Megpróbálja újra?**

– Nem.

– **A sok tejjel mit csinálnak?**

– Megfőzzük sajtnak.

– **Mindent itthon földolgozzák?**

– Igen.

– **De korábban ez nem így volt?**

– A tejet eladtuk. Reggel is, este is kihordtuk házhoz.

– **Ez miért maradt abba?**

– Kocsival vittük, és az üzemanyag nagyon sokba került. Meg... Valahogy úgy éreztem, az már nem jó úgy. Mondjuk a lányom hordta már a végén egyedül. Én itthon csak kétliteres palackokba raktam. Sokszor fáj az... Nagyon jó minőségű tejet vittünk. Mindenki szerette, mondták is, hogy inkább emeljük az árát, de abba ne hagyjuk. És amikor fiatalok kértek, volt olyan, hogy nyáron azt mondta az egyikük, három nap után savanyú lett a tej. Hogyan ne legyen? Azért kell reggel, este fejni, mert a tej egy folyamaton megy át, megalszik. És akkor a másik is, hogy rossz tejet hoztatok, megsavanyodott. Hát, annak az a dolga. Főleg melegben, főleg ha beteszik a hűtő ajtajába, és azt százszor kinyitják. Mert úgy nincs lehűtve 5-6 fokra.

– **Az ilyen eset bántotta önt?**

– Igen. Mondjuk én tudtam kezelni, a lányomat jobban. És ő már nem akarta folytatni. Én meg azt nem tudom megtenni, hogy minden háznál kiugrok az autóból, aztán beülök, újból kiugrok, megint beülök. Meg a fiamnak is – ugye 14 tehenet fejt reggel, este – sok volt már. Tehát ő volt az, aki kimondta, hogy ezt már nem csinálja tovább. Mert akkor is, öt órákor már kint volt, etetett, utána pedig még elment bálázni. Szóval bér munkát is vállalt. És ott jobban keresett, mint-hogyha nekünk dolgozik. Ezért úgy döntöttünk, hogy eladjuk... Ezt is közösen megbeszéltük, hogy nem tehenezünk, tejezünk tovább, hanem hízómarhákkal fogunk foglalkozni. Azokat reggel, este félóra alatt végig lehet etetni. Ugye bálákban a siló, nem tart sokáig. És ha a fiam nincs itthon, azt a szomszéd fiú is el tudja végezni.

– **Tapasztalta a faluban, hogy rossz szemmel néznek önökre amiatt, hogy gazdálkodnak, vagy irigységet?**

– Nem tudom. Én úgy érzem, hogy minket nem irigyel senki. És azt se gondolom, hogy haragszanak ránk. Inkább az első időben volt olyan, hogy lenéztek bennünket. Tehát akkor, amikor még mások nem gazdálkodtak, mert könnyebb volt az élet, akkor éreztem ezt. Főleg engem, hogy ilyet csinállok. Ugye én egyedül dolgoztam itthon, a férjem még eljárt munkába. De ha én elmentem valahova, megfürödtem, rendesen felöltöztem, énrajtam soha nem látszott, hogy én állatokkal foglalkozom. Mégis megszóltak: hogy ezért tanultál? Meg amíg fiatalabb voltam, festettem a körmömet, fodrászhoz jártam, a hajam melírozva volt, mikor mi volt a divat. És akkor volt olyan, akinek – tényleg úgy van – nem is volt semmi iskolája, és ő megkérdezte tőlem: te a disznószarnak fested ki a körmödet?

– **Ön ezt hogyan reagálta le?**

– Azt gondoltam, ha értelmes lenne, nem mondott volna ilyet. És akkor is különbnek éreztem magam, mert én mégis másképpen neveltem fel a gyerekeimet. Szerintem többet tudtam nekik adni, ha nem is anyagilag, másképpen. Sokszor gondolkodtam rajta, ha más helyzetbe kerülök, akkor hogyan élnénk. Anyagi körülmények tekintetében biztos, hogy másként. De mivel megváltoztatni már nem lehet, el kell így fogadni.

– **Elégedett?**

– Nem...

– **Mit csinálna másképpen?**

– Hát szerintem mindent. Jó, nincs ilyen lehetőség, hogy az ember újra élje az életét. De másképp csinálnám. Másképpen.

– **Gazdálkodni másként?**

– Nem, nem gazdálkodni. Azt azért nem. Mert szép volt. Tehát, nehéz volt, de csináltuk, mert benne voltunk, mert muszáj volt. De szerintem különben élhetnénk, külön lehetne a lakásunk, hogyha..., ha nem gazdálkodunk, hanem munkahelyünk van. És megvan a havi keresetünk, a szabadságunk. Tehát az, hogy megkapjuk a fizetésünket és mehetünk. Nem is kellett volna külföldre, csak itt Magyarországon, egy másik városba elutazni. Vagy csak egyszerűen kirándulhattunk volna. De mi soha nem értünk rá. Például volt olyan, hogy babakiállítást rendeztek. Mondtam a gyerekeknek, hogy szeretném megnézni. Nem is volt messze. Várpalotán vagy Veszprémben. És valamelyikük megkereste az interneten és szólt, hogy gyere, nézd meg, ezért akarsz te elmenni? Hát mondom, ott biztosan másmilyennek láttam volna. Úgyhogy nem, nem volt ez így jó. Szerintem. Meg a másik, valahogy a rokonok, meg az ismerősök, úgy elmaradtak. Tehát csak mi maradtunk. Ők tudták, ha eljönnek, zavarnak bennünket. Tudták, ha öt óra van, akkor nekünk dolgunk van. És akkor nekünk volt kellemetlen, hogy ne haragudjatok, de etetni kell. Aztán így teljesen elmaradtak az unokatestvérek, pedig anyuék kilencen voltak testvérek. Ez is egy rossz dolog. Sokszor gondoltam rá, ha mi elmegyünk, a gyerekek nem is

tudják, hogy kik azok, vagy hogy hívják őket, mert a lány unokatestvéreknek már más a nevük.

– **A férjével hány évig is gazdálkodtak?**

– '88-tól folyamatosan...

– **Szokott templomba járni?**

– Ritkán. Református vagyok. A szüleim vallásosan neveltek. Nem lehetett káromkodni, vagy azt mondani, hogy ezt vagy azt nem csinálom. Mindent úgy kellett elfogadni, hogy nekünk ez a feladatunk. Én nem tudom, de akit az ember gyerekkorában megszokott... Mi gyerekek rosszak voltunk, mégis a tiszteletes úr olyan szeretettel tanított bennünket hittanon. Nyolc évig jártam, kötelező volt, de szerettem is menni. Minden vasárnap istentiszteleten, csütörtökönként bibliaórán voltunk. Konfirmáltam is. Most már csak nagy ünnepeken megyek el. Meg amikor..., nem jut eszembe a nevük – nem voltam ám mindig ilyen feledékeny, csak mostanában valahogy –, teológushallgatók jönnek. Első hétvégén itt mindig teológus beszél, és ő úgy másként dolgozza fel a Bibliát, neki még más elképzelése van a vallásról, a világról. Azt szeretem hallgatni, teljesen leköti a figyelmemet, mint régen. De ez valahogy úgy van, mint mikor valakinek meghal a párja. Azért nem kell elmennie a temetőbe, hogy rá gondoljon. Mert nem ott van, otthon van... Velem van... Az ember őt magában hordja.

– **Amikor egyedül maradt és átgondolta, hogy hogyan tovább, fölmerült az önben, hogy azt mondja a fiának, abba kellene hagyni a gazdálkodást?**

– Beszéltünk róla, és a fiam is úgy többször említette, lehet, hogy abbahagyjuk. Ő is például nézett magának munkalehetőséget, hogy hova mehetne el dolgozni. Csakhogy ez olyan, hogy ezt nem lehet egyik napról a másikra befejezni. Ugye, itt vannak a földek, akkor azzal mi lesz? Az állatok sem olyanok. Mi szeptemberben azt mondtuk, hogy vége, tehenünk többet nem lesz, mi nem fogunk fejni. Akkor is itt maradt öt, mert vemhes állatot nem lehet eladni. És azok közben megellettek. Tehát ez nem olyan.

– **Vagyis, nem lehet belőle kiszállni?**

– Olyan hirtelen nem. És akkor mire megint eljutunk odáig, hogy befejezzük, akkorra megint jön valami. Kölcsönünk is van a traktorra, van egy, amit újonnan vettünk. Annak is még két év... Addig kell évente a földalapú támogatás, amit mi oda tudunk fizetni.

– **Még ma is úgy van, azért dolgoznak, hogy a hitelek ki tudják fizetni?**

– Igen. Most ott tartunk, hogyha a hiteleknek vége lesz, akkor majd váltunk.

– **És másmilyen hitelt vesznek föl?**

– Nem. Akkor vége lesz a kölcsönöknek. Akkor szépen abbahagyunk mindent és megpróbálunk valahogyan másként élni.

– **De akkor megérte ez a sok áldozat, sok lemondás? Egyáltalán ön annak érezte?**

– Nem tudom... Azért nem éreztem soha lemondásnak, mert együtt lehettem...

Szóval, így együtt volt a család. Valahogy mindig a gyerekek voltak az elsők. Éppen mondta a nagyobbik fiam, most már, hogy rokkantnyugdíjas lesz, és kap majd nyugdíjat, hogy majd elvisz ide-oda... Olyan nagyon nem is vágyom rá... A nyaralás, a pihenés, az úgy nem volt jellemző sose.

– Biztosan beszélgettek róla, a szomszédasszonyok vagy mások mesélték, hogy merre jártak. Olyankor nem hiányzott, vagy nem irigykedett egy kicsit? Mert mi meg minden reggel, este fejünk...

– Hát nem tudom... Amit az ember nem ismer, az nem hiányzik. Irgykedni sem... Úgy soha senkitől nem irigyeltem semmit. Tehát – hogy mondjam –, annak ellenére, hogy mi nehezen éltünk, én mindig azt mondtam, a gazdaság, az mindent visz. Ezt a házat is felépítettük, még kész sincs, de már most tönkre van. És mindig úgy terveztük, hogy majd most fel fogjuk újítani. De ez mindig csak maradt. Nem tudom, hogyan tudnánk... Eleve minden hátrafele megy. Meg kell venni a műtrágyát, azt ki kell fizetni. A vegyszereket megvásárolni, az alkatrészeket a gépekhez... Lényegében – ha úgy veszem – ebből meggazdagodni, jól élni, nem lehet. Csak megélni.

– A lánya meg az unokája mikor költözött el?

– Szilveszterre mentek el, mert az unokám bulizni szeretett volna. Én pedig mondtam neki, hogy most itt nem lehet. És akkor kitakarították, ez egy ilyen kis különálló, úgy mondják, nyári konyha. Még a férjem csinálta évekkal ezelőtt. Fel is díszítették, hogy a gyerekek tudjanak szórakozni. Tanácsoltam a lányomnak, neked is ott kell lenni a másik épületben – bent a központban van ez a ház –, mert ők még fiatalok. Éppen egy hétig leállás volt a munkahelyén és elkezdett ott pakolgatni, ott is főzött. Jól érezték magukat. Aztán úgy döntött, megpróbálná, hogy külön menjenek.

– Előtte hány évig éltek itt önökkel?

– Hát mindig. Amikor a lányom elvált a férjétől, terhes volt. '96-ban született az unokám. Ő végig itt volt. Ugyanúgy neveltem – mert a lányom is fiatal volt még –, mint ahogy rám maradt ő, meg a két fiú. Én vittem óvodába. Az iskolában én tanultam vele, én jártam szülőértekezletre. A könyveit én kötöttem be. A ruháit én rendeztem neki...

– Így hirtelen a nagycsaládból kevesen lettek?

– Igen, hárman maradtunk a fiaimmal. Azért a lányom is sokat itt van, mert folyton kell valami: „Anyu, most ezt szeretném elvinni; most azt kellene megvarrnod.” Mindig is szerettem varrni. Rengeteg ruhaanyagot összehajtogatva tartogatok. Régebben az volt a vágyam, ha majd idős leszek, akkor sok ruhát fogok varrni. De már nem érdemes...

– Miért nem?

– Mert most már vannak ezek a turkálók, ahol márkásabb holmikat is lehet kapni. Mikor a gyerekek kicsik voltak, akkor még nem volt ilyen. Én varrtam a ruháikat, mert annyira nem tudtunk vásárolni nekik. Egy kis szoknyát egy este megcsinál-

tam, reggel már abban mehetett a lányom az óvodába. Amikor az unokám megszületett – az apja nem küldött semmilyen támogatást –, vettem egy Burdát, amiben kimondottan szabásminták voltak és rengeteg rugdalózót, pizsamát, kismadrágot varrtam. Nagyon szerettem horgolni, kötni is. Mindent éjjel...

– **Mikor aludt?**

– Nagyon kevés alvásra volt szükségem. És az a baj, hogy most is. Ha 4-5 órát alszom, utána már felébredek – most már nem kelek fel – olvasgatok, novellákat, meg rövidebb írásokat.

– **Hány újság jár?**

– Már nem sok. Visszamondtam őket.

– **Miért mondta le őket?**

– Nem tudtam már mindet átolvasni. Mondjuk a Szabad Földet sajnálom, azt szerettem. A Napló azért jár, mert naponta jön. Az időjárás, az apróhirdetések, meg ami közvetlenül a megyében történik... Mindig látom benne a napi híreket. Hogyha a híradót nem is tudom megnézni, azért mégis tájékozódok.

– **Korábban hány járt?**

– Sok. Jó, ilyen, hogy Agrárágazat, meg a Mezőgazdasági Technika, az maradt. A Heti Világgazdaság már nem jön. A Nők Lapja sem. Akkor úgy volt, hogy már soknak találtam, amit fizettem. Meg már nem is szerettem annyira. A Családi lap sokáig járt. A Kiskegyed Otthonát most is meg szoktam venni, de volt, hogy előfizettem rá. A Praktikát szerettem még.

– **Ideje nincs rájuk, vagy már igénye sincs, hogy elolvassa őket?**

– Most már lassabb lettem. És annyira elveszi az időmet a mosás, a főzés, a mosogatás. Takarítani sem tudok már annyit, mint régebben. Akkor még olyan könnyen ment, most meg látom, hogy mi koszos, mit kellene csinálni, és nem megy. Emlékszik, amikor ősszel itt járt, akkor volt a csőtörés a fürdőben? Az ugyanúgy megvan. Semmi nem változott. Igaz, még most is zárolva vannak a számlák. Amíg nincs meg a hagyatéki, addig a pénzhez se nyúlhatunk, és a támogatásokat sem kapjuk. Ez azért nagyon rossz.

– **Megállította az életet...**

– Igen. Tehát az, hogy nem tudtunk úgy... Éppen elég befizetni a számlákat, ami kötelező, amit muszáj, mert nincs semmi, csak amit a fiam kap most a munkájáért. Ennyiből vagyunk. És én megigényeltem az özvegyi nyugdíjat – amit megállapítottak –, 35 ezer forintot, ez lesz egy évig. Azon is gondolkodtam, valahova el kellene menni dolgozni. 57 éves vagyok, nyugdíjas még nem leszek. Hiába vagyunk mi bejelentetten családi gazdálkodók, de amit fizetünk járulékokat, az nagyon minimális nyugdíjra lesz majd elég. Úgyhogy nem tudom, ha megérem a nyugdíjas kort, hogyan, miből fogunk élni.

– **Itt ez a nagy gazdaság, és nincs megtakarításuk...**

– Mi végig takarékoskodtunk, de félretenni nem tudtunk.

– **Minden pénz ott van az állatokban, a földben, a gépekben?**

– Igen. A befektetés mindent elvitt. Most már sokszor gondolkodunk, mit lehetne kihagyni. A fiam is mondja, mi lenne, ha most nem szántana, csak tárcsázna. De olyan növények vannak, amiknél hogyha nem szántással kezd, akkor nem várhatunk jó termésátlagot. Sőt, ha jön még egy aszály, vagy egy esősebb időszak, egy gombafertőzés, akkor azt permetezni kell. Én úgy látom, hogy a kisgazdaságok nem tudnak felvirágozni. Most sem érzem azt, hogy jobb lenne, mint korábban. A nagyobbik fiam mesélte, hogy a tévében hallotta, hogy majd most jobban kapnak támogatásokat a kisgazdaságok. De ezt már nagyon sokszor ígérték. A Házon kívül műsort szoktam nézni, és ott sorolták, hogy vannak különböző trükkök, hogy hogyan lehet spórolni. Hát mi így születünk, mi ezt azóta csináljuk, nekünk erről szólt az élet.

– **Korábban említette, hogy a család minden tagjának van életbiztosítása. Az öngondoskodást fontosnak tartották?**

– Igen. Nem is tudom, mi lett volna velünk, ha akkor, amikor november végén a férjem meghalt és mindent zároltak és eladni sem lehetett semmit, ha akkor nem kaptuk volna meg az életbiztosítás összegét.

– **De akkor hogyan zajlik az életük hónapról hónapra, ha nem kapják meg azokat a juttatásokat, amiknek jönniük kellene?**

– Már több levelet is írtunk a banknak, ahol decemberben ki kellett volna fizetnünk a hitelrészletet, ami kb. másfélmillió forint. Így azt felvettük a hagyatéki leltárba. Majd ha meglesz a hagyatéki tárgyalás és a határozat, akkor majd beindul az MVH-nál is – ha elfogadják, hogy megvan az örökös –, hogy majd elkezdik fizetni a pénzt. De ehhez a fiamnak előbb rengeteg dolgot meg kellett szereznie, új adószámot, az östermelőit, a családi gazdaság nyilvántartásba vételét. Jaj, nem is tudom most hirtelen, mit még. És mindent, ami járt a férjemnek, kérvényeznünk kell, hogy a fiam megörökölje. És ehhez annyiféle papírt küldtek, meg olyan nagyon nehéz értelmezni, hogy hogyan töltsen ki.

– **Annak, hogy a fia hivatalosan is átvegye a gazdaság irányítását, annak az ügyintézése ilyen hosszú időbe telik?**

– Jaj, ez borzasztó, ezt nem gondoltam volna, ez kegyetlen!

– **Ez is lehet az egyik oka, hogy kevesen gazdálkodnak, hogy ilyen iszonyú mennyiségű adminisztrációval jár?**

– Lehet. Mert már eleve nekiállni nagyon nehéz. Tehát nem úgy van, hogy veszek egy tehenet és azt nevelgetem. Kell hozzá először is egy tenyészetkód, anélkül nem is kerülhet ide. Akkor megnézik, hogy van-e olyan istálló, etetnivaló, hogy megkaphasd a kódot. Aztán jön a hatósági állatorvos, az is megnézi, meg vérvételek vannak és ez mind a mi költségünk. Nekünk kell ezeket fizetni, hogy gazdálkodhassunk. És nem úgy van, hogy elpusztult egy borjú és kész. Azt jelentenünk kell. Most már olyan is van, hogy el kell szállíttatni a mi költségünkön, mert veszélyes hulladék. Olyan feltételekhez kötik, hogy én azt mondom, hogy valaki, aki csak

nyolc általánost végzett, vagy nem olyan képességű, az nem tudja végigcsinálni. És jön a büntetés, mert mi is nagyon sokszor kaptunk. Van olyan, hogy trágya-bevallás nitrátérzékeny területen. Próbáltuk mi normálisan kiszámolni, hogy az jó legyen. És azt hiszem, egy kilóval több nitrátot juttattunk ki, de csak papíron, mert ugye meg kellett csinálnunk. És akkor kijött egy százezer forintos büntetés, mert egy kilóval többet... Utána, persze mentünk segítséget kérni, hogy ez téves volt, rosszul számoltunk, nem is volt annyi szerves-trágyánk. De ez mind utánajárás. Akkor ugye nagyon sok földet műveltünk és mivel ilyen drága lett a gázolaj, sokat visszaadtunk.

– **Az mit jelent, hogy visszaadták?**

– Béreltük és visszaadtuk a tulajdonosnak. A gazdasági évnek augusztus 31-én van vége. És mi már előtte megmondtuk, hogy szeptembertől nem kívánjuk művelni. Felbontottuk a bérleti szerződést. Megbeszéltük, nem veszekedéssel. És bementünk a földhivatalba, ezt bejelenteni. Ott mondták, ez nem így működik. Kérjünk még innen aláírást, onnan igazolást. Már belementünk a szeptemberbe, de még mindig a mi nevünkön volt a bérlet. A tulajdonosok pedig nem álltak úgy hozzá. A lényeg az, hogy parlagfüves lett a terület. Ugye, mi annyira nem is foglalkoztunk vele, mert már nem a miénk volt, csak a hivatalnál nem volt még elrendezve teljesen. Na és akkor jött az ellenőrzés és ötszázezer forint büntetést kaptunk. Minket vontak felelősségre, mert a tulajdonosnak nem volt még a nevén a földhasználat. Mást nem tudtam csinálni, mint kértem, hogy egy év alatt fizethessük ki. Csakhogy ehhez is leveleket, kérvényeket kellett írni.

– **Ilyenkor nem keseredik el?**

– Valahogy úgy érzem, hogy muszáj csinálni.

– **És hogy ez is hozzátartozik a gazdálkodáshoz? Nekem valahogy úgy tűnik, mintha szándékosan meg akarnák nehezíteni a dolgukat...**

– Én is így érzem különben. Sokszor mondtam is, hogy nálunk... A nagyobbik fiam szokta mesélni, hogy külföldön, például Hollandiában is, ha egy paraszt azt mondja, hogy dolgozni akarok, akkor támogatják százan, hogy csinálja. Nálunk, ha én azt mondom, gazdálkodni szeretnék, hát akkor menjünk rá, akadályozzuk meg, húzzuk le. Már a NAV (*Nemzeti Adó- és Vámhivatal – J.Á.*) szólt, hogy ellenőrizni fognak bennünket. Most jönnek és valamibe bele fognak kötni: vagy a könyvelésbe, vagy a számlákba. Nekünk naponta kell az egy alkalmazottunkkal jelenléti ívet aláíratni, hogy itt volt és hazament. Ez normális dolog? Faluhelyen egy gazdaságban? És ilyen dolgokat ellenőriznek. Lényegében az ember agyát teljes mértékben leköti az, hogy jaj, nehogy elmulasszak valamit, határidőt, bevallást. Sok minden van, amiről nincs is tudomásunk, mégis a büntetést mi kapjuk. Így volt a jövedéki adóval is. Ugye, mindig én írtam le kézzel az összes gázolajszámlát, mindet beküldtük, a vámosok megnézték, leellenőrizték, ha hiányzott valami, írtak levelet. Én átnéztem, pótoltam. És akkor megkaptuk a jövedéki adó visszafizetést. Ez most megváltozott, most már elektronikus úton...

– **Akkor nehézség nemcsak a kezdetekkor adódott bőven, hanem azóta is...**

– Mivel itt lakunk az erdő szélén, sok kárt tesznek a vadak. A vadhálón keresztül is nagyon elszaporodtak. A fiam próbált rókabiztos tyúkólat készíteni, de így is mind az ötven tyúkomat elvitte a róka. Az idén például a fiam tíz hektáros őszi vetését teljesen szétűrták a vaddisznók. Szerintem nem etetik rendesen őket. És ugye előtte kukorica volt ebben a földben és feltűrták miatta. Emlékeztek rá az állatok, hogy ott volt ennivalójuk. Lehet, hogy maradt benne, mert kombájn vágta le. És most a búzát teljesen tönkretették. Akkor a fiam jelezte a vadkárt a vadászoknak. Ők meg azt mondták, hogy kerítse be. De ő nem nyugodott bele és továbbment. Mert az nem normális dolog, hogy az embernek van több hektárja és kerítse be. Miből? Ekkora területeket nem zárhat be. Jó, nekem is kötelességem védekezni, de a vadászoknak is. És hogyha nem tudnak, akkor ki kell a kárt fizetniük. De nem akarják. Pedig az egészet fel kell társázni és újra kell vetni. Benne van a vetőmagunk, a műtrágya.

– **És most pereskednek?**

– Nem, hanem független kárszakértőt kérünk. Ha ő megítéli, akkor már nem mondhatják azt, hogy nem fizetünk. Mert most kibúvókat keresnek. Például azt is mondták, hogy a fiam a hibás, mert kukorica után búzát vetett. Hát ilyen nincs! Ne a vadászok mondják meg, hogy a gazdálkodó mit vessen a földjébe! Mi még a vetésforgót is szem előtt tartottuk. Azon a területen eddig lucerna volt. És utána, amikor a fiam azt feltörte, akkor az a föld elég gazdag – azt hiszem – nitrogénben, ami kell a kukoricához. Tehát próbált olyan dolgokat vetni egymás után, hogy azok jobban fejlődjenek anélkül, hogy többet kellene műtrágyázni, szerves trágyázni.

– **A vadkár másoknak is probléma?**

– Igen.

– **Nem gondoltak még arra, hogy összefogjanak és segítséget kérjenek?**

– Azt hiszem, a fiam így jutott el a független kárszakértőig. Beszélt valaki olyanal, aki ezt már végigcsinálta. Nekünk eddig még nem volt ilyen problémánk.

– **Ma is ugyanannyi állat van, mint amennyivel annak idején kezdték?**

– Mennyiségre igen, csak nem tehenek, hanem hízómarhák.

– **Arra nem gondoltak, hogy kevesebb is elég lenne?**

– Volt olyan időszak, hogy én is azt mondtam, ne csináljuk így tovább... De, hogy mondjam, szerintem úgy se volna jobb. Folyamatosan az lenne bennünk, hogy mi ezt így szoktuk meg, így van nyugalunk. Ez úgy nyugalom, hogy együtt lehet a család. Meg most minek akarjunk annyi mindent? Ami a legszükségesebb, az megvan. Tehát... Amíg a fiam azt nem mondja, hogy ő ezt nem csinálja tovább, addig így vagyunk. Mert önélküle hát ki, ki csinálná? Tulajdonképpen most ő vette át az egészet. Bár már többször mondta, így nem fog tudni megnőszülni. Mert nincs ideje elmenni. Járt ő szórakozni, meg lányokkal is, csak amikor az volt, elment este, én pedig reggel már ötkor szóltam neki, hogy haza kellene jönni, mert neki kell állni dolgozni. Úgyhogy nem tudom. Minden attól függ, hogy a fiam meddig bírja. Vagy

hogy, mikor mondja azt, meguntam. De most szereti, élvezi ezt a munkát.

– **A gazdaságban a kisebbik fiú teljes mértékben átvette az édesapja helyét?**

– A családi gazdaságban így most ketten vagyunk, és a fiam a gazdaság vezetője.

– **Ön szeretné, hogy folytassák együtt tovább?**

– Mindenképpen akarok neki segíteni. Szeretném, ha úgy tudná tovább vinni, hogy ne legyen semmi probléma. Tehát így a papírmunkában. Mindent feljegyzek, hogy el ne felejtjük a határidőket, a kifizetéseket, hogy mindent időben elvégezzünk. Hogyha az egészszet hivatalosan is át tudja venni, akkor hátha majd újból jó lesz.

DUDARTÓL DUDARIG

RÁCZ ATTILA

A 2012-ES DUDARI KUTATÁSRÓL

Az emberi élet különböző történéseit tagolják azok az évfordulók, amelyek az egyén, a család vagy a közösség jeles eseményeiről emlékeznek. Van úgy, hogy várunk egy-egy évfordulót és van úgy, hogy nem, de néha az is előfordul, hogy egyszerűen szembetalálkozunk egy szinte már feledésbe merült jeles eseménnyel. Pontosan ez történt, amikor 2012 februárjában a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszék településkutató kurzusának tervezésekor hallgatóimmal együtt újra felfedeztük Dudart és azokat az egyetemünkhöz kötődő jeles személyiségeket, akik 75 évvel előttünk koptatták a szegedi Alma Mater padsorait. A Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának tagjai bejárták a környező falvak tanyavilágának dűlőit, majd ellátogattak egy bakonyi kistelepülésre, és fiatal kutatóként ugyanúgy a magyar vidék társadalmának kutatását tűzték ki célul, mint mi.

Mondhatni tehát, hogy már a gyökerek is közösek voltak, ezért nem meglepő, hogy a hajtások is ahhoz hasonlóan növekedtek most a 21. század elején, mint az 1930-as években.

A szegedi szociológusképzés az elmélet mellett a gyakorlati képzésre is nagy hangsúlyt fektet. A kvantitatív és kvalitatív kutatási módszerekre egyaránt építő településkutató szakirányon a kérdőíves adatfelvételek lebonyolításán túl minden évben kiszállásos terepmunkára is sor kerül. Kezdetben mi is a környező településekre látogattunk el néhány napra és készítettünk felvételeket a helyi társadalomról. A települések kiválasztását a szűkös anyagi lehetőségek miatt elsősorban a személyes kapcsolatok határozták meg, így legelőször a mórhalmi tanyavilágba, majd Öttömösre, Üllésre, a közelmúltban pedig két alkalommal Forráskútra tudtam szervezni terepgyakorlatot. Később a szegedi, temesvári és újvidéki egyetemek geográfusaival közösen a határon túli területeken is végeztünk kutatásokat: gyűjtöttünk adatokat Aradon és Temesváron, valamint Szabadkán és a környező falvakban¹.

Visszatérve Dudarhoz: a szervezéssel kapcsolatos kérdésekben is hasonlatosságok mutatkoztak az 1937-es dudari kiszálláshoz. Mivel kutatási pénz nekünk sem állt rendelkezésünkre, pályáznunk kellett. Először két pályázatot adtak be hallgatóink, akiknek lelkesedése és odaadó munkája nélkül nem valósulhatott volna

¹ Ezekről a munkákról jelen tanulmányköteten kívül *„Elit, elitek a lokális kistérségi társadalomban”* címmel Pászka Imre kollégánk publikált könyvet 2010-ben, valamint készülőfélben van egy rendhagyó falumonográfia *„Forráskút története, forráskúti történetek”* munkacímmel.

meg a 2012-es dudari falukutató tábor. 2012 áprilisára az általuk elnyert csekély összegű pályázatokból², valamint közadakozásból és tanszéki támogatásból összegyűlt annyi pénz, amellyel el tudtuk kezdeni a felkészülést a terepmunkára. Ez az 1937-es és a későbbi dudari adatgyűjtések mélyebb megismerésével kezdődött, majd egy tanulmányi kirándulással zárult. A Szentendrei Skanzenbe látogattunk el, ahol Vass Erika muzeológus, etnográfus³ bemutatta nekünk a Bakony, Balaton-felvidék tájegységet. A felkészülés során Lencsés Gyula kollégánk felvette a kapcsolatot a Gulyás testvérekkel is, akik a 80-as évek végén Dudaron készítették Málénkij robot c. nevezetessé vált dokumentumfilmjüket. A kapcsolatfelvétel eredményeként Gulyás Gyula csatlakozott a kutatócsoportunkhoz és dudari tartózkodásunk alatt végig forgatott. Az általa készített filmdokumentáció megtalálható kötetünk DVD-mellékletén.

A 75 évvel korábbi anyagok gyűjtése és tanulmányozása során más érdekes dolog is történt. Kiderült például, hogy Tomori Violának, az 1937-es dudari falukutatás fő szervezőjének az unokája egy korábban nálunk végzett szociológus hallgatónk közeli családtagja. Így Tomori Viola lányával és unokájával is felvehettük a kapcsolatot, akik sok hasznos információval segítették felkészülésünket.

Közben úgy nézett ki, hogy a szerencse is mellénk szegődik, ugyanis Letenyei László budapesti kollégám – aki tudott a tábor ötletéről – jelezte, hogy a Nemzeti Tehetség Program keretein belül megjelent egy pályázati kiírás felsőoktatási intézmények nyári táborainak támogatására. Ennek áttanulmányozása után felcsillant a remény, hogy nyertes pályázat esetén nem csak szociológusok, hanem az 1937-es kutatáshoz hasonlóan pszichológusok is részt vehetnének a vállalkozásban. A Szegedi Tudományegyetem Pszichológiai Intézetének vezetője Szokolszky Ágnes és Szabó Éva örömmel fogadta együttműködési szándékunkat. Felajánlották szakmai támogatásukat és vállalták, hogy négy pszichológus hallgatóval együtt ők is részt vesznek a táborban. A pályázatot egyetemi karok adhatták be, így Vajda Zoltánnal, a bölcsészkar tudományos dékánhelyettesével közösen készítettük el a benyújtandó szakmai anyagot. A beadás határideje 2012. május 29. volt, a várható bírálaté pedig 2012. július 13. A tábort a 2012. szeptember 17. és 23. közötti napokra terveztük, ezért nem várhattuk meg a döntést a pályázatunkkal kapcsolatban, meg kellett kezdeni a szervezési előmunkálatokat. A 2012-es dudari kutatótáborba összesen 28 fő jelentkezett, ennyi ember elszállásolását és étkeztetését kellett megszervezni úgy, hogy nem lehetett tudni pontosan, hogy mekkora összeggel gazdálkodhatunk. Felvettem a kapcsolatot Dudar község polgármesterével, Tóth Edina Kittivel, valamint Szalontay Szilviával és Szalontay Zoltánnal a „Pajta Porta” nevű szálláshely tulajdonosaival, ahol lehetőség volt nagyobb létszámú vendégserreg elszállásolására. Ekkor derült ki a második érdekes dolog. Szalontay Zoltán egyik

² Az SZTE Hallgatói Önkormányzata pályázati támogatása

³ akiről ott derült ki, hogy ugyancsak a Szegedi Egyetemen végzett

levelében azt írta, hogy tudomása szerint 1937-ben Tomori Viola is abban a dudari házban kapott szállást, amely most az ő vendégházukként működik a Kossuth utca 36. szám alatt. A csapat étkeztetését végül a szálláshelyen nem lehetett megoldani, más megoldást kellett keresni. Így találtunk rá a dudari Mónika Vendéglőre és tulajdonosára, Tóth Gézára és feleségére, akik ellátásunkról gondoskodtak. Tették mindezt hitelbe, mivel a pályázatunkkal kapcsolatos kedvező döntés nem hogy a tábor kezdete előtt, hanem csak jóval az egész terepgyakorlat lezárulta után született meg.

Egyedül abban voltunk talán kedvezőbb helyzetben elődeinkhez képest, hogy mi eleve biztosak voltunk benne, hogy Dudarra szeretnénk menni. Kellő időnk volt a felkészülésre és a kutatási koncepció kidolgozására. 1937-ben Tomori Viola csak az utolsó pillanatban talált rá Dudarra, amely az akkori nemzetközi kutatói érdeklődés szempontjából – egy a tradíciókat őrző zárt, nemzetiségében és vallásában is homogén református magyar falu – a legmegfelelőbbnek tűnt. Ottani munkálkodásukkal bekerültek a szociográfiai kutatások történetébe. 1983-ban a Népművelési Intézet irányításával budapesti egyetemisták (ELTE) látogattak el a faluba és Vági Gábor kutatási terve alapján gyűjtöttek adatokat. Sajnos sem a '37-es sem a '83-as adatfelvétel eredményeiből nem készültek részletes elemzések, 1937-ben valószínűleg a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának megszűnése, 1983-ban pedig Vági Gábor korai halála miatt. 1987-ben az ötvenedik évfordulón ugyancsak szegedi egyetemisták rendeztek emléktáborozást a faluban Pete György vezetésével. Ekkor kezdődött a már említett Málenkij robot című film forgatása is a falu elbeszélt emlékeiből.

Jelen tanulmánykötetben, melynek szerzői szegedi egyetemisták és oktatók⁴, megpróbáltuk bemutatni az 1937 és 2012 között Dudaron végbement társadalmi változásokat, másrészt kísérletet tettünk arra, hogyan lehet a falusi társadalom lélektanát újra egy a terepen végzett kutatás alapján megrajzolni.

⁴ Egy szerző (Kékesi Márk, SZTE BTK Pszichológiai Intézet) kivételével valamennyien személyesen részt vettek a 2012. szeptemberi kutatótáborban.

Gulyás Gyula

AZ ÉN DUDAR(I)JAIM

*Pete György emlékezetére
(nem tudta, de tette)*

Vannak az ember életének emblemikus helyszínei, s ezek nem minden esetben azonosak a születési hellyel. Nálam sem. Így visszatekintve sokkal inkább ilyenek azok a helységek, tájegységek, ahol meghatározó kötődések, személyiségek, és általuk sorsok bíznak ránk. Ezen vallomásos települések stigmatizálták további életemet, s vissza-visszatérve az egykori tethelyekre sokkal intenzívebben élem meg a köznapinak tűnő változásokat is. Mert közöm van hozzájuk, kimondatlanul, letagadhatatlanul. Nemcsak az emlékek emlegetésével, hanem a múltba látás azon képességével, amit az ott élők testáltak ránk, s személyesen rám is. Mondanom sem kell, hogy ilyené lett az évek múlásával ez a bakonyalji falu, s a mikéntek egy részével szeretnék itt némileg számot vetni.

Tavaly, 2012-ben a szegedi József Attila Tudományegyetem szociológia és pszichológia tanszéke ismét falukutatást szervezett a címben jelzett közsgében az egykor volt legendás, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának háromnegyed évszázaddal ezelőtti sereglésének emlékezetére. Nem igazán lehet tudni, hogy miért épp e távoli helységet találták a legalkalmasabbnak annakidején, de talán nem is ez az egyetlen a nem megmagyarázható a véletlenek közül.

Jómagam öcsémrel – kivel luminista tevékenységem túlnyomó részét folytattam – a később tragikus, soha fel nem tárt, meg sem írt végzetű Pete György kulturális titkártól kaptunk meghívást 1987-ben a fél centenáriumi évfordulóra, egyfajta szocio/dokumentáció leképzésére. Komolyan vettük, a lehetőségek és a technikai adottságok ellenében is – amennyire lehetett. Az eredeti elképzelésekhez, miszerint az egyetlen tiszai egyetemi városból hallgatókat hoznak Veszprém megyébe, csak annyit tettünk hozzá, hogy ha nem is tudjuk az egykor volt napnyugati kutatók utódait meghívni, legalább néhány utódállamból keressünk ilyen érdeklődésű, hadrafogható filmeseket, kutatókat. Így jöttek el a Kárpátaljáról, a Felvidékről és az akkori jugoszláviai Vajdaságból különböző tudósok, újságírók és filmek, köztük egy szerb nemzetiségű és még egy lengyel is.

Lehet, hogy szakbarbárságnak tetszik, de meg kell említeni – kiváltképp a ma élőknek, hogy a mozgóképes technika egy úgynevezett U-matic rendszer volt, aholis a 10-12 kg-os kamerához köldökzsinóron egy legalább ilyen súlyú rögzítő-magnó csatlakozott. Ekként „megbilincselve” lett összekötve *pas de deux*-ként az operatőr a segédjével, így rögzítettünk több mint negyven órát a kb. 20 perces kazettákra a különböző csoportok tevékenységéről, beszámolóikról, vitákról stb. – ahogy zajlottak az események. Igazi regényes szerkezetű folyamat-követés volt, zömében szituációkat képeztünk le, de persze különböző interjúkat is készítettünk a hallgatókkal, a ház-kutatókkal, ahogy később a helybeliek identifikáltak mindannyiunkat. Közben velük is diskuráltunk, lassan ráébredtve őket is alapállásunkra, miszerint a kérdezz-felelek detektívesdíjéből lassan áttértünk a dialógusra, nem ritkán a visszakérdezésre is, amiből nem egyszer a legközvetlenebb rokonnakat, barátokat is meglepő revelatív vallomások alakultak.

Nem volt semmiféle hipotézisünk, nem törekedtünk egy tervszerű, profi koncepció megvalósítására, mert sejtettük, hogy az élet elevensége, s intenzív megragadhatósága minden „előzékeny” felülír: és nem várt, nem kiszámítható invencióval mutat meg olyan helyzeteket, jellemeket, sorsokat és életmódokat, melyeket a karakterisztikus nonverbális kommunikáció hitelesít.

Külön fel kell idézni itt is, hogy ritka szerencsénkre, valódi „sztalkerként” vezetett, s igazított el a falu nem éppen könnyen áttekinthető szövetében, históriájában és köznapjaiban meghatározó szerepet betöltő személyiségek és családok, kis közösségek és még meglevő munkahelyek útvesztőjében Földesi László. Enmagát is érdekelte szülőföldjének meghatározó foglalat, s át is adott számos anyagot addigi gyűjteményéből. Nélküle nem igazán boldogultunk volna azóta sem, és lehetőségeinkhez képest többször is próbálkoztunk a fel nem használt, leforgatott anyagok megnyugtató lezárására. De talán mondanom se kell a közhelyt: nem volt szerencsénk érdekérvényesítésünkre.

Ráadásul órá különös szerep hárult – mint azt napjainkban közölte volt –, mert-hogy megkereste az elhárítás civilruhás irodalomtörténésze, miszerint nekik feltűnt ez a szedett-vedett, többnyelvű s -hazájú filmes brancs. Nem tudom, mi született mindennek hozadékaként, de azt igen, hogy az ilyesfajta tevékenységről nekem halvány fogalmam, s ennek következtében félelmem sem volt, és Laci nagyon jól tette, hogy nem világosított fel. Ekként a magunk tudatlanságában kanaliztuk ki az odúból a mézet, nem tudván a méhekről, akik nem is csíptek meg. De azért ez az aspektus is megér egy misét, a még korántsem fenyegető végső megvalósítás előtt.

Ennek a felvételsorozatnak lett látható, bemutatott része a Málénkij Robot c. kétrészes filmünk, melyet a kétezer-tizenkettes táborozás előestéjén meghívtak Szegedre, vele és általa mi magunk is némi áttekintést adhattunk az *egykor volt*-ról. Arról azért nem, hogy az összegyűlt anyag bármiféle standardizálására mindahány próbálkozásunkat hány kudarcos pályázat süket füleinek és csótlátóinak kel-

lett hathatósan elhárítania. De a dokumentumfilmeknek szerintem nem árt az idő, legalábbis helyesebb és perspektivikusabb megoldásnak tartom, ha megpróbálunk „ekét kalapálni a kardokból” és afféle muszáj-Herkulesként felhasználjuk ezt a jegelést, és a múlt időt, ezt a nehezen megragadható regényes folyamatot az egyik meghatározó szervezőeszköznek tekintjük. Vagyis: tekintenénk, ha hagynák...

Voltak azért más, konkrét okai is a folytatás elodázottságának, amit itt és most első esetben megpróbálok kellő higgadsággal közzétenni. Ugyanis ez a kétrészes opusunk a Filmszemlén földjára volt jelölve. Ám a zsűri egyik tagjaként Kornis Mihály a nyílt vitán antiszemitanak titulálta az egészet. A szakmából egyedül Zolnay Pál csodálkozott ezen, kiváltképp, amikor legvaskosabb érvét akként fogalmazta meg a jelzett zsűror, hogy ahol feltűnik Csoóri Sándor neve, ő tudja, honnan fűj a szél. Nem zavarta a tény, hogy a jelzett író-költő fiának, a legendás kis Csoórinak a neve van feltüntetve a vége főcímében, mint a Muzsikás együttes felhasznált rabnótájának előadója. Számos leágazása volt a történetnek, mindenesetre nem úsztuk meg szárazon, s talán egy nagyobb botrány jobban helyre tette volna az „érveket” – a szakma csendben elviselte. Igaz, később mégiscsak megkaptuk a kritikusok díját ugyanerre a munkánkra, és Kornis is bocsánatot kért egy buszmegeállóban, – de ami megtörtént, felejtethetlen.

S azóta? Azóta folyton-folyvást bízón kell reménykedni, hogy hátha egyszer mégiscsak bejön a támogatás arra, amit már nem tudunk saját zsebből megfinanszírozni: az utómunkálatokra, a vágóra, a stúdióra stb. és akkor...

Akkor jött ez a tavalyi lehetőség, egy ismételt „örök visszatérésre”!

Igaz közben is vissza-visszatértünk/tértem, részben az említett film munkálataival, bemutatásával, másrészt az időközben realizálódott, s részemről két évtizedet átívelő, miskolci antropológusokkal is megtett dudari terepmunkára, melyről majd máskor, máshol vallok.

Ez a rövid év végi ottlét 2012-ben nem várt indíttatást adott nekem egy új keretben történő „szembesítésre” – netán magára a befejezhetőségre is. Mindenekelőtt azért, mert bebizonyosodott, hogy vannak, akiket tényleg érdekel ez a narratíva, annak sokoldalú megközelítése. És önkéntelenül is erőt és biztatást adnak az eddig felvettek újraértelmezésére, reanimálására. Ami már csak azzal is megtörténik, hogy valamiképpen átnézem a korábbi forgatásokat. Mert mondanom sem kell, a fejlődés kinyírta az emlegetett U-matic rendszert, s ennek folyományaként a felvételek javát sohasem láthattuk. Ez bizony egyfajta időutazás lesz, egykori enmagunk, vágyaink, s tetteink konkrét szembesítésére – mindazok megidézésével, kik már régóta eltávoztak, s nem szembesülhetnek egykori önmagukkal, nézeteikkel, érvrendszerükkel, s kiváltképp falubeli élet- és sorstársaikkal. Akiknek a maguk módján szintén nem lehet közömbös ez a nem mindennapi, ritkán meg- és átélhető találka.

Mindezek vértetében örömmel vártam a legutóbbi kutatás eredményeit, s titkon reméltem: lesz, akit megérint e dudari lehetőség szelleme, netán egy szak-

dolgozatnyit is rászán mindezekre. Nem is csalódtam: már az ottlétkor azt érzékeltem, hogy senki sem vette félvállról, kötelező feladatként a lehetőséget, s nota bene voltak, akik mélyebb és távlatosabb perspektívát is láttak az *egyszer volt*-nál. Természetesen a filmnek, ami majd kikerekedik a dudari forgatások záróköveként, nem feladata a tudományos értekezés, s kiváltképp annak minősítése bármi módon: de az igen, hogy érzékeltessük a rászántságot, azt a fajta érdeklődést, amit itt a helybeliek is észrevesznek, lereagálnak és díjaznak, hogy ti. valakinek fontos lett az ő véleményük, valaki nemcsak kikérdezi őket, de visszatér, figyelmesen időt szán sorsának számvetésére, a *hoggy volt* mellett, a *hogyan tovább* kilátásaira és kilátástalanságára is. Ez bizony ritka madár – anélkül, hogy definiálnának, ragoznának és értékelnének, az „adatszolgáltató”-ból emberarcú személyiség formálódik, széles skálán interpretálva a drámai és kiszámíthatatlan fordulatoktól, az ironikus felhangú visszatekintésen át a változásában történő történelmet.

Én megélhettem ezt Dudaron (is) – igaz, nem várt fordulatokkal. A felvételek során találkoztam olyan hallgatóval is, aki – előtte, utána, nemegyszer közben is – értésemre adta, hogy ő maga nem óhajt megjelenni a képeken. Elég elképesztőnek tartom: mintha egy sebész, vagy nőgyógyász nem lenne hajlandó levetkőzni a kollégáinak, miközben en maga ezerszámmra vetkőztetett! Ez arra a fancsali, filmes-televíziós szokásra emlékeztet, hogy látszólag mintha ott se lenne egy három-négy, korábban hat-nyolcfős stáb, csak az alanyt látjuk feszengeni, a partnerség sokat emlegetett toleranciája el lett rejtve, többnyire le lett tagadva. Na de ez csak egy mellékszál, és a standardizálásig sok minden alakulhat egy korrektebb, vallomások-sabb, önmagunkat is vállaló formátum szerint.

Végezetül még egy vallomást engedelmeük nélkül is idéznék, mert nem várt emblematicussága messze meghatározta ennek a legutóbbi szegedi visszatérésnek a szellemiségét. Azt az estét emlegetem, amiért önmagában is érdemes volt ott lennem, amikor a Faluházban összejöttek a kutatók és a kutattak, pontosabban zömiben a helybeli dalosok. Velük együtt szembesülhettünk mindahányan a nyitányként létrehozott legelső dudari táborozás céljainak egyik revelatív megvalósulásával, Veress Sándor ottani gyűjtésével, melyből később mestere, Bartók is átvett nagyhírű munkájába, a Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteményébe. Nos ez a nem várt esemény Lencsés Gyula tanár úr jóvoltából és celebrálásával akként valósult meg a maga holisztikus szellemében, hogy nemcsak ismertette tárgyát, a jelzett zeneszerző életét, munkásságát, s szemléltette képek projektálásával és a 75 éves hangfelvételekkel, hanem egyszer csak odaült a helybeli pianínó-adottsághoz, mely tárgy létében feltehetőleg először szolgáltatva a helybeli muzsikát. Több mint meghatározó volt – nem hiszem, hogy pontosan fel tudom eleveníteni. Az is felillant bennem, hogy vajh’ az én hőseim, Marhoffer János, a Kovács testvérek, s kiváltképp a legendás túlélő, kolimai szakács: Jakab Gyula (kinek teljes élete, annak módja/sorsa azóta is játékfilmmért kiált!) mit szóltak volna, ha megéri?!

Nincsenek illúzióim, nem voltak nagy zenebarátok, vagy jól titkolták, netán ténylegesen sem volt fülük az efféle helybeli értékek felismeréséhez. Ehhez kellett a lánglelkű Tomori Viola megmagyarázhatatlan választása, ezzel indult el az a lavina, ami a pianínó hangjain keresztül most visszacsatolódott. Kitalálni se lehetne ilyen szituációt, ez ténylegesen az élet ajándéka volt, mely keretezi az egész dudari vállalkozást! Örültem, hogy megélhettem sokadmagammal és remélem, hogy rögzíthettem is felidézhetően mindennek a mámorító szellemét.

De mindez megkoronáztatott azzal a személyes diskurzussal, melynek során hiszem, hogy Gyula nemcsak formailag lett druszámmá. Felismerve az ügy fontosságát lépéseket tett azért, hogy a háború előtti angol és német társadalomtudósok soha eddig igazán nem kutatott dudari hagyatékát megismerhessük. Ennek fényében olyan merőben új megvilágításba kerülhet az egykori falukutatás, ami messze túlnő hazánk egykor volt horizontján, s a korabeli Európa aspektusából teszi értelmezhetővé az itt látottakat, tapasztaltakat, rögzítetteket is. Ha ez sikerül, az mindenképpen jelentős hozadéka lenne a 2012-es dudari együttlétnek.

Merem remélni, hogy a hosszú időt átfogó, sok eltávozott dudarit méltón megörökítő, s megszólaltató dudari film-maraton is lassan befordulhat a cél-egyenesbe, s értelmeződik az idő távlatában a tavaly megélt, feltárt és megértett tapasztalatokkal, s többszörös reflexiókkal is. Ebben bízom – és aki hallja, adja át. Hátha akad egy...

A SZEGED-DUDAR 75. JUBILEUMI FALUKUTATÓ TÁBOR RÉSZTVEVŐI

Oktatók:

Dr. Feleký Gábor	tanszékvezető egyetemi docens, Szociológia Tanszék
Dr. Rácz Attila	tanársegéd, Szociológia Tanszék, a kutatás vezetője
Dr. Szokolszky Ágnes	intézetvezető, SZTE Pszichológiai Intézet
Dr. Szabó Éva	tanszékvezető egyetemi docens, Pszichológiai Intézet
Dr. Balogh Péter	tanársegéd, Szociológia Tanszék
Dr. Katona Péter	adjunktus, Szociológia Tanszék
Lencsés Gyula	adjunktus, Szociológia Tanszék
Lőrinczi János	tudományos munkatárs, Szociológia Tanszék
Vincze Anikó	tudományos segédmunkatárs, Szociológia Tanszék

Hallgatók:

Ale Éva	szociológia MA
Balogh Tünde	pszichológia BA
Béki Orsolya	szociológia MA
Dudok Réka	pszichológia MA
Gyenizse Krisztina	szociológia MA
Hegedűs Csaba	szociológia MA
Herman Szilvia	szociológia MA
Hévézi Klaudia Erika	szociológia MA
Hlavati Andrea	szociológia MA
Juhász Ágnes	szociológia MA, levelező tagozat
Kelemen Eszter	szociológia MA
Kónya Nikolett Ágnes	szociológia MA
Korom Márta	pszichológia MA
Legeza Borbála	szociológia MA
Lipcsei Anita	szociológia MA
Novák Erzsébet	szociológia MA
Nyilas Katalin	szociológia MA
Pongrácz Gabriella	szociológia MA
Virág Krisztina	pszichológia MA

Vendégek:

Gulyás Gyula	dokumentumfilmes, Pákozd
Dr. Utasi Ágnes	egyetemi magántanár, SZTE Szociológia Tanszék
Dr. Letenyei László	egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem

Segítők:

Tóth Edina Kitti	polgármester, Dudar
Horváth Krisztina	egyetemi hallgató, Dudar
Szalontay Zoltán	szállásadó, Dudar
Szalontay Szilvia	szállásadó, Dudar
Csaplár Józsefné Varga Annamária	irattáros, néhai Bakony Művek, Dudar
Tóth Géza	vendéglős, Dudar